LEV NIKOLAJEVIČ TOLSTOJ

Vyznání + Království Boží je ve vás

AUDIOKNIHY CZ · AUDIOKNIHYCZ.CZ

Lev Nikolajevič Tolstoj

Nový vlastní český překlad z ruského originálu.
Zdroje: Исповедь (1879–1882, PSS 22 sv., sv. 16, rvb.ru); Царство Божие внутри вас (1890–1893, PSS 90 sv., sv. 28, az.lib.ru).

Vyznání

1879–1882

I.

Byl jsem pokřtěn a vychován v pravoslavné křesťanské víře. Vyučovali mne jí od dětství i po celou dobu mého dospívání a mládí. Když jsem ale v osmnácti letech odešel z druhého ročníku univerzity, nevěřil jsem už ničemu z toho, čemu mne učili.

Soudě podle některých vzpomínek, nikdy jsem ani vážně nevěřil, jen jsem důvěřoval tomu, čemu mne učili, a tomu, co přede mnou vyznávali dospělí; ale tato důvěra byla velmi vratká.

Pamatuji, že když mi bylo asi jedenáct let, jeden chlapec, dávno již zemřelý, Voloďa M., který chodil na gymnázium, přišel k nám jednou v neděli na návštěvu a jako poslední novinku nám oznámil objev, který se udál na gymnáziu. Objev spočíval v tom, že Bůh neexistuje a že všechno, čemu nás učí, jsou jen výmysly (bylo to roku osmnáct set třicet osm). Vzpomínám si, jak se starší bratři touto novinkou zaujali, zavolali i mne na poradu. Všichni jsme se, pamatuji, velmi oživili a přijali jsme tuto zprávu jako něco velmi zajímavého a docela možného.

Pamatuji ještě, že když se můj nejstarší bratr Dmitrij, tehdy student univerzity, náhle s vášnivostí, která mu byla vlastní, oddal víře a začal chodit na všechny bohoslužby, postit se, vést čistý a mravný život, všichni jsme se mu, i starší, bez ustání vysmívali a kdovíproč mu říkali

Noe. Pamatuji, jak Musin-Puškin, který byl tehdy kurátorem Kazaňské univerzity a zval nás k sobě tancovat, posměšně bratrovi domlouval, že i David tančil před archou úmluvy.

Těmto žertům starších jsem tenkrát přitakával a vyvozoval jsem z nich závěr, že učit se katechismu je třeba, chodit do kostela je třeba, ale brát to všechno příliš vážně se nesluší. Pamatuji si také, že jsem už jako velmi mladý četl Voltaira a jeho posměšky mne nejenže neuráželi, ale velmi mne bavily.

Mé odpadnutí od víry proběhlo ve mně právě tak, jak probíhalo a probíhá dodnes u lidí našeho způsobu vzdělání. Většinou, zdá se mi, se to děje takto: lidé žijí tak, jak žijí všichni, a všichni žijí na základě zásad, které nejenže nemají s učením víry nic společného, ale většinou se mu přímo příčí. Učení víry se života neúčastní; ve styku s jinými lidmi se s ním člověk nikdy nestřetává a ve vlastním životě se jím také nikdy nemusí řídit. Toto učení se vyznává kdesi tam, daleko od života a nezávisle na něm. Setká-li se s ním člověk, pak jen jako s vnějším, se životem nespjatým jevem.

Z lidského života, z jeho skutků, se tehdy jako nyní nelze dovědět, zdali člověk je věřící, nebo ne. A je-li rozdíl mezi těmi, kdo pravoslaví zjevně vyznávají, a těmi, kdo je popírají, pak nejde ve prospěch prvních. Dnes jako tehdy se zjevné přiznávání a vyznávání pravoslaví vyskytovalo většinou u lidí tupých, krutých a nemravných, kteří se přitom pokládali za velmi důležité. Rozum, poctivost, přímost, dobromyslnost a mravnost se naproti tomu nejčastěji vyskytovaly u lidí, kteří se sami prohlašovali za nevěřící.

Ve školách se učí katechismu a žáci se posílají do kostela; od úředníků se vyžaduje potvrzení, že byli u svatého přijímání. Ale člověk z našeho okruhu, který se už neučí a nenachází se ve státní službě, mohl tehdy, a ve starých dobách ještě víc, prožít desítky let, aniž si jedinkrát vzpomněl, že žije mezi křesťany a sám je považován za vyznavače pravoslavné křesťanské víry.

Jak tehdy, tak i nyní tedy učení víry, přijaté z důvěry a udržované vnějším tlakem, pomalu taje pod vlivem znalostí a životních zkušeností, které se mu příčí, a člověk velmi často dlouho žije v představě, že v něm je neporušené to učení, které mu bylo předáno v dětství, zatímco z něj dávno nezbyla ani stopa.

Vyprávěl mi S., chytrý a pravdomluvný člověk, jak přestal věřit. Bylo mu už dvacet šest let, když si jednou na noclehu během honu podle staré, z dětství převzaté zvyklosti večer klekl k modlitbě. Starší bratr, který s ním byl na honu, ležel na seně a hleděl na něj. Když S. domodlil a začal se ukládat, bratr mu řekl: „Ty tohle ještě pořád děláš?“ Víc si nic neřekli. Od toho dne S. přestal klekat k modlitbě a chodit do kostela. A hle, už třicet let se nemodlí, nepřijímá a nechodí do kostela. Nikoli proto, že by znal bratrovo přesvědčení a připojil se k němu, nikoli proto, že by o něčem rozhodl ve své duši, nýbrž jenom proto, že to bratrovo slovo bylo jako lehký úder prstem do zdi, která byla připravena spadnout vlastní tíhou. To slovo bylo poukazem na to, že tam, kde si myslel, že je víra, je už dávno jen prázdné místo, a že proto slova, která vyslovuje, i křížky a poklony, které činí při modlitbě, jsou čisté nesmyslné úkony. Když si uvědomil jejich nesmyslnost, nemohl v nich pokračovat.

Tak tomu bylo a je, myslím si, u obrovské většiny lidí. Mluvím o lidech našeho vzdělání, mluvím o lidech sám k sobě pravdivých, nikoli o těch, kteří si ze samého předmětu víry dělají prostředek k dosažení jakýchkoli dočasných cílů. (Tito lidé jsou ti nejzakořeněnější nevěřící, protože je-li jim víra prostředkem k dosažení životních cílů, pak už to zcela určitě žádná víra není.) Tito lidé našeho vzdělání se nacházejí v postavení, kdy světlo poznání a života rozpustilo umělou stavbu, a buď si toho už všimli a místo uprázdnili, nebo si toho ještě nevšimli.

Učení víry, které mi bylo předáno z dětství, ve mně zmizelo tak jako u ostatních, jen s tím rozdílem, že jelikož jsem velmi brzy začal mnoho číst a přemýšlet, mé zřeknutí se tohoto učení se stalo velmi záhy

vědomým. Od svých šestnácti let jsem přestal klekat k modlitbě a přestal jsem z vlastního popudu chodit do kostela a dodržovat půst. Přestal jsem věřit tomu, co mi bylo předáno z dětství, ale v něco jsem věřil. V co jsem věřil, bych nedokázal říct. Věřil jsem i v Boha, nebo spíš Boha jsem nepopíral, ale v jakého Boha, to bych říct nedovedl; nepopíral jsem ani Krista a jeho učení, ale v čem to učení spočívalo, to bych také říct nedovedl.

Když si teď na onu dobu vzpomínám, jasně vidím, že má víra – to, co kromě živočišných pudů hýbalo mým životem – jediná pravá má víra v onom čase byla víra ve zdokonalování. Ale v čem to zdokonalování spočívalo a jaký měl být jeho cíl, bych neuměl říct. Snažil jsem se zdokonalovat se rozumově – učil jsem se všemu, čemu jsem mohl a k čemu mne život přiváděl; snažil jsem se zdokonalit svou vůli – stanovoval jsem si pravidla, podle nichž jsem se snažil řídit; zdokonaloval jsem se tělesně, všelijakým cvičením jsem si tříbil sílu a obratnost a všelijakým strádáním jsem se učil snášenlivosti a trpělivosti. To všechno jsem pokládal za zdokonalování. Počátkem všeho bylo samozřejmě mravní zdokonalování, ale brzy je vystřídalo zdokonalování všeobecné, totiž přání být lepší nikoli před sebou samým nebo před Bohem, nýbrž před ostatními lidmi. A velmi brzy toto přání být lepší před lidmi vystřídala touha být silnější než ostatní lidé, totiž slavnější, důležitější, bohatší než oni.

II.

Někdy snad vylíčím příběh svého života – dojemný i poučný – za oněch deset let mého mládí. Myslím, že mnozí a mnozí prošli týmž. Chtěl jsem celou duší být dobrý; ale byl jsem mladý, měl jsem své vášně a byl jsem sám, úplně sám, když jsem to dobro hledal. Pokaždé, když jsem se pokusil projevit to, co bylo mým nejvroucnějším přáním, totiž že chci být mravně dobrý, setkával jsem se s pohrdáním a posměškem; a jakmile jsem se oddal hanebným vášním, lidé mne chválili a povzbuzovali. Ctižádost, panovačnost, chamtivost, chlípnost, pýcha, hněv, msta – to všechno bylo ctěno. Když jsem se těmto vášním oddával, stával jsem se podobným dospělému, a cítil jsem, že jsou se mnou spokojeni. Hodná moje tetička, nejčistší bytost, u níž jsem bydlel, mi vždycky říkala, že by si pro mne nic nepřála tak, jako to, abych měl poměr s vdanou ženou: *Rien ne forme un jeune homme comme une liaison avec une femme comme il faut*[1]; další štěstí, které mi přála, bylo, abych se stal pobočníkem, nejlépe u samotného panovníka; a největším štěstím mělo být, abych se oženil s velmi bohatou dívkou a abych díky této ženitbě měl co nejvíce nevolníků.

Nemohu bez hrůzy, odporu a bolesti v srdci na tyto roky vzpomínat. Zabíjel jsem lidi ve válce, vyzýval na souboje v úmyslu zabít, prohrával v kartách, přejídal se plody sedlácké práce, dával je trestat, smilnil, lhal. Lež, krádež, cizoložství všeho druhu, opilství, násilí, vražda… Nebylo zločinu, kterého bych se nedopustil, a za to všechno mne chválili a mí vrstevníci mne tehdy pokládali a dodnes pokládají za poměrně mravného člověka.

Tak jsem žil deset let.

V té době jsem začal psát z marnivosti, chamtivosti a pýchy. Ve svém psaní jsem dělal totéž, co v životě. Abych získal slávu a peníze, pro něž jsem psal, bylo potřeba skrývat dobré a stavět na odiv špatné. A tak jsem si počínal. Kolikrát jsem dovedně skryl ve svém psaní, pod rouškou lhostejnosti, ba lehké posměšnosti, ty své touhy po dobru, které tvořily smysl mého života. A dosahoval jsem svého: chválili mne.

Když mi bylo dvacet šest let, přijel jsem po válce do Petrohradu a sblížil jsem se se spisovateli. Přijali mne mezi sebe, lichotili mi. A než jsem se stačil ohlédnout, přejal jsem stavovský spisovatelský pohled na život těch lidí, s nimiž jsem se sblížil, a ten už ve mně úplně vyhladil všechny mé předchozí pokusy o to stát se lepším. Tyto názory mé rozpustilosti podsunuly teorii, která ji ospravedlňovala.

Pohled na život těchto lidí, mých druhů ve psaní, spočíval v tom, že se život obecně vyvíjí a že se tohoto vývoje účastníme především my, lidé myšlenky, a z lidí myšlenky mají hlavní vliv my – umělci a básníci. Naším povoláním je lidi učit. A aby si člověk sám nekladl tu přirozenou otázku: *co vím a čemu bych měl učit* – v této teorii bylo objasněno, že to vlastně ani není potřeba vědět, protože umělec a básník učí nevědomky. Pokládali mne za báječného umělce a básníka a bylo pro mne tedy přirozené si tuto teorii osvojit. Já – umělec a básník – psal, učil, aniž jsem sám věděl, čemu. Dostával jsem za to peníze, měl jsem skvělá jídla, bydlení, ženy, společnost, měl jsem slávu.

Tedy to, čemu jsem učil, muselo být velmi dobré.

Tato víra ve význam poezie a ve vývoj života byla víra a já jsem byl jedním z jejích kněží. Být jejím knězem bylo velice výhodné a příjemné. V této víře jsem si docela dlouho žil, nepochybuje o její pravdivosti. Ale v druhém a zvláště ve třetím roce takového života jsem začal pochybovat o neomylnosti této víry a začal jsem ji zkoumat. Prvním podnětem k pochybnostem bylo, že jsem si začal všímat, že kněží této víry nebyli všichni mezi sebou zajedno. Jedni říkali: my jsme ti nejlepší a nejužitečnější učitelé, my učíme tomu, čemu je třeba, a ostatní učí

nesprávně. A druzí říkali: ne, my jsme ti praví, a vy učíte nesprávně. A hádali se, vadili, nadávali si, podváděli, intrikovali jeden proti druhému. Kromě toho bylo mezi nimi mnoho lidí, kteří se vůbec nestarali o to, kdo má pravdu a kdo ne, nýbrž prostě pomocí této naší činnosti dosahovali svých sobeckých cílů. To vše mne přimělo zapochybovat o pravdivosti naší víry.

Jakmile jsem navíc zapochyboval o pravdivosti samotné spisovatelské víry, začal jsem pozorněji sledovat její kněze a přesvědčil jsem se, že téměř všichni kněží této víry, totiž spisovatelé, byli lidé nemravní a většinou ubozí, nicotní povahou – mnohem níž než ti, s nimiž jsem se setkával ve svém dřívějším rozpustilém a vojenském životě – ale sebejistí a se sebou spokojeni, jak jen bývají spokojeni lidé zcela svatí anebo takoví, kdo ani nevědí, co to svatost je. Lidé mi zhnusili a i já sám jsem si zhnusil, a pochopil jsem, že tato víra je podvod.

Zvláštní je však, že ačkoli jsem všechnu tu lež víry brzy prohlédl a odřekl se jí, hodnosti, kterou mi tito lidé dali – hodnosti umělce, básníka, učitele – jsem se nezřekl. Naivně jsem si představoval, že jsem básník, umělec, a smím učit všechny, aniž bych sám věděl čemu. A tak jsem si počínal.

Ze sblížení s těmito lidmi jsem si odnesl novou neřest: do chorobnosti rozvinutou pýchu a šílenou jistotu, že jsem povolán učit lidi, aniž bych sám věděl čemu.

Když si na onu dobu, na své tehdejší rozpoložení a rozpoložení oněch lidí (jakých je ostatně i dnes tisíce) vzpomínám, je mi to i líto, i strašné, i směšné – vyvstává právě ten pocit, který člověk prožívá v blázinci.

Všichni jsme byli tehdy přesvědčeni, že musíme mluvit a mluvit, psát, tisknout – co nejrychleji, co nejvíce, že to vše je potřebné pro blaho lidstva. A tisíce nás, popírajících a hanějících jeden druhého, všichni jsme tiskli, psali, poučovali druhé. A nevšímajíce si toho, že nic nevíme, že na nejjednodušší otázku života – co je dobré, co je špatné –

neumíme odpovědět, všichni jsme, nedbajíce jeden druhého, mluvili najednou, občas jsme jeden druhému přitakávali a vzájemně se chválili, aby i mně přitakali a mne chválili, občas jsme se zase podrážděně překřikovali, přesně tak, jako v blázinci.

Tisíce dělníků dnem i nocí z posledních sil pracovaly, sázely a tiskly miliony slov, a pošta je rozvážela po celém Rusku, a my jsme pořád víc a víc učili, učili a učili, a nikdy jsme nestačili všechno naučit, a všichni jsme se zlobili, že nás málo poslouchají.

Je to strašně podivné, ale teď je mi to jasné. Naší skutečnou, hluboko ukrytou úvahou bylo, že chceme získat co nejvíce peněz a chvály. K dosažení tohoto cíle jsme nic jiného neuměli než psát knížky a noviny. To jsme také dělali. Ale abychom mohli dělat tak zcela neužitečnou věc a zároveň si být jisti, že jsme velmi důležití lidé, potřebovali jsme ještě úvahu, která by naši činnost ospravedlňovala. A tak jsme vymysleli následující: Všechno, co existuje, je rozumné. Všechno, co existuje, se rozvíjí. A rozvíjí se vše prostřednictvím osvěty. Osvěta se měří rozšířením knih a novin. A nám se platí peníze a lidé si nás váží za to, že píšeme knihy a noviny, a proto jsme ti nejužitečnější a nejlepší lidé. Tato úvaha by byla velmi dobrá, kdybychom byli všichni zajedno; ale protože na každou myšlenku, kterou jeden vyslovil, se vždycky objevila myšlenka diametrálně opačná, kterou vyslovil druhý, mělo by nám to otevřít oči. Jenže my jsme si toho nevšímali. Platili nám a lidé naší strany nás chválili – a proto každý z nás pokládal sám sebe za toho, kdo má pravdu.

Teď je mi jasné, že žádný rozdíl mezi tím a blázincem nebyl; tehdy jsem to jen matně tušil a jako všichni blázni jsem všechny ostatní prohlašoval za blázny, kromě sebe.

III.

Takto jsem žil, oddávaje se tomuto šílenství ještě šest let, až do své ženitby. V té době jsem odjel do ciziny. Život v Evropě a mé sblížení s pokrokovými a učenými evropskými lidmi mne ještě více utvrdilo v oné víře ve zdokonalování vůbec, v níž jsem žil, protože tutéž víru jsem našel i u nich. Tato víra na sobě ve mně vzala obvyklou podobu, kterou má u většiny vzdělaných lidí naší doby. Vyjadřovala se slovem „pokrok". Tehdy se mi zdálo, že tím slovem něco říkáme. Nechápal jsem ještě to, že – trápen jako každý živý člověk otázkami, jak lépe žít – odpovídaje: *žít podle pokroku* – říkám totéž, co by řekl člověk nesený v loďce po vlnách a větru, na hlavní a jedinou pro něj otázku: „Kam směřovat?" – kdyby, aniž by na tu otázku odpověděl, řekl: „Někam nás to nese."

Tenkrát jsem si toho nevšímal. Jen občas se nikoli rozum, ale cit bouřily proti této v naší době obecné pověře, kterou si lidé zastírají své nepochopení života. Tak třeba, když jsem byl v Paříži, pohled na popravu smrtí mi odhalil vratkost mé pověry pokroku. Když jsem uviděl, jak se hlava oddělila od těla a obojí zvlášť zařachotilo v bedně, pochopil jsem – nikoli rozumem, nýbrž celou svou bytostí – že žádné teorie o rozumnosti existujícího a o pokroku nemohou tento skutek ospravedlnit; a že i kdyby všichni lidé na světě podle jakýchkoli teorií od stvoření světa to pokládali za potřebné, já vím, že to potřebné není, že je to špatné, a proto soudcem toho, co je dobré a potřebné, není to, co lidé říkají a dělají, a není jím pokrok, nýbrž já se svým srdcem. Druhým případem, kdy se mi do vědomí dostala nedostatečnost pověry pokroku, byla smrt mého bratra. Chytrý, dobrý, vážný člověk, onemocněl mlád, trpěl více než rok a bolestně umíral, nechápaje, nač žil,

a ještě méně chápaje, nač umírá. Žádné teorie nemohly odpovědět na tyto otázky mně ani jemu během jeho pomalého a trýznivého umírání.

Byly to však jen vzácné případy pochybnosti, v podstatě jsem dál žil a vyznával víru v pokrok, a nic víc.

„Všechno se rozvíjí, i já se rozvíjím; a nač se se všemi rozvíjím, to se už někdy ukáže." Takto bych tehdy býval musel formulovat svou víru.

Když jsem se vrátil z ciziny, usadil jsem se na venkově a zabýval jsem se selskými školami. Tato činnost mi byla zvlášť po chuti, protože v ní nebyla ta lež, která mi už byla zjevná a která mne dráždila v činnosti literárního učitelování. I zde jsem se činil ve jménu pokroku, ale už jsem se k pokroku samému stavěl kriticky. Říkal jsem si, že pokrok se v některých svých jevech odehrával nesprávně a že k přirozeným lidem, selským dětem, je třeba přistoupit zcela svobodně, nabízet jim, aby si samy zvolily tu cestu pokroku, jakou chtějí. V podstatě jsem se tak točil pořád kolem téže neřešitelné úlohy – učit, aniž bych věděl čemu. Ve vyšších sférách literární činnosti mi bylo jasné, že nelze učit, nevíme-li čemu učit, protože jsem viděl, že všichni učí různému a svými spory mezi sebou skrývají jen sami před sebou svou nevědomost; zde, u selských dětí, jsem si myslel, že tuto obtíž lze obejít tak, že se dětem umožní učit se tomu, co chtějí ony. Teď je mi směšné vzpomínat, jak jsem kličkoval, abych vyhověl své chtivosti – učit, i když jsem v hloubi duše velmi dobře věděl, že nemohu učit ničemu takovému, co je třeba, protože sám nevím, co je třeba. Po roce stráveném zabýváním se školou jsem podruhé odjel do ciziny, abych tam zjistil, jak to udělat, abych mohl – sám nic nevěda – umět učit druhé.

A zdálo se mi, že jsem se tomu v cizině naučil, a vyzbrojen vší touto moudrostí jsem se v roce zrušení nevolnictví vrátil do Ruska a usedl na místo smírčího soudce, a začal jsem učit – nevzdělaný lid ve školách a vzdělané lidi v časopise, který jsem začal vydávat. Zdálo se, že se dílo daří, ale cítil jsem, že nejsem úplně duševně zdravý, a že to dlouho pokračovat nemůže. A tehdy bych snad už dospěl k tomu zou-

falství, k němuž jsem dospěl v padesáti letech, kdybych neměl ještě jednu stránku života, kterou jsem dosud nepoznal a která mi slibovala záchranu: byl to rodinný život.

Celý rok jsem se zabýval smírčím soudcováním, školami a časopisem a tak vysilujícím způsobem – zvlášť proto, že jsem se zapletl, že mi tak zatěžko začalo být zápasit o smírčí soudcovství, že se tak neurčitě projevovala má činnost ve školách, že se mi tak hnusil můj vliv v časopise, který spočíval pořád v tomtéž – v touze učit všechny a skrýt to, že nevím, čemu učit – že jsem onemocněl, duchovně víc než tělesně, všeho jsem nechal a odjel jsem do stepi k Baškirům – dýchat vzduch, pít kumys a žít zvířecím životem.

Když jsem se odtamtud vrátil, oženil jsem se. Nové podmínky šťastného rodinného života mne už zcela odvedly od jakéhokoli hledání obecného smyslu života. Celý můj život se v této době soustředil v rodině, v ženě, v dětech, a tedy v starostech o rozmnožení prostředků k životu. Snaha o zdokonalování, kterou už dříve nahradila snaha o zdokonalování vůbec, o pokrok, nyní vystřídala rovnou snaha o to, aby se mně a mé rodině dařilo co nejlépe. Takto uplynulo ještě patnáct let.

Přestože jsem spisovatelství pokládal za hlouposti, i v průběhu těchto patnácti let jsem přesto dál psal. Byl jsem už okusil svod spisovatelství, svod ohromné peněžní odměny a potlesku za nicotnou práci, a oddával jsem se mu jako prostředku k zlepšení svého hmotného postavení a k tomu, abych v duši umlčel všechny otázky o smyslu svého a obecného života.

Psal jsem, poučuje o tom, co pro mne bylo jedinou pravdou – že je třeba žít tak, aby se mně a mé rodině dařilo co nejlépe.

Takto jsem žil, ale před pěti lety se mi začalo stávat něco velmi zvláštního: začaly na mne přicházet chvíle nejprve jakési nejistoty, zastavení života, jako bych nevěděl, jak mám žít, co mám dělat, a já jsem se ztrácel a propadal sklíčenosti. Ale to přešlo a já pokračoval v životě

jako dřív. Potom se tyto chvíle nejistoty začaly opakovat čím dál častěji a vždy ve stejné podobě. Tato zastavení života se projevovala vždy stejnými otázkami: *Proč? Nu dobře, a co potom?*

Zprvu se mi zdálo, že jsou to jen tak – bezcílné, nevhodné otázky. Zdálo se mi, že to vše je známé a že kdybych se někdy chtěl pustit do jejich řešení, nebude mne to stát mnoho práce – jen teď na to nemám čas; a až budu chtít, odpovědi najdu. Ale otázky se opakovaly stále častěji, odpovědi byly stále naléhavěji žádány, a jako body padající pořád na totéž místo stmelily se tyto neodpovězené otázky v jednu černou skvrnu.

Stalo se mi to, co se stává každému, kdo onemocní smrtelnou vnitřní nemocí. Nejprve se objeví nicotné známky nevolnosti, kterých si nemocný nevšímá, pak se tyto známky opakují čím dál častěji a slévají se v jednu časově nerozdělitelnou bolest. Bolest roste, a než se nemocný nadá, uvědomí si, že to, co pokládal za nevolnost, je to, co pro něj znamená víc než cokoli na světě, že je to – smrt.

Totéž se stalo i mně. Pochopil jsem, že to není náhodná nevolnost, nýbrž něco velmi důležitého, a že pokud se stále opakují stejné otázky, musí se na ně odpovědět. A pokusil jsem se odpovědět. Otázky se zdály tak hloupými, prostými, dětskými otázkami. Ale jakmile jsem se jich dotkl a pokusil se je vyřešit, hned jsem se přesvědčil, zaprvé že to nejsou dětské a hloupé otázky, nýbrž ty nejdůležitější a nejhlubší otázky v životě, a zadruhé, že je nemohu, ať myslím sebevíc, vyřešit. Dříve než se budu starat o samarský statek, dříve než budu vychovávat syna, dříve než budu psát knihu, musím vědět, proč to budu dělat. Dokud nevím proč, nemohu nic dělat. Uprostřed svých úvah o hospodářství, které mne v té době velmi zaměstnávaly, mi náhle přišla do hlavy otázka: „No dobře, budeš mít šest tisíc desátin v samarské gubernii, tři sta kusů koní, a co potom?“ A já úplně oněměl a nevěděl jsem, co si dál myslet. Nebo když jsem začal přemýšlet, jak vychovám své děti, říkal jsem si: „Proč?“ Nebo když jsem uvažoval, jak může lid dosáhnout

blahobytu, náhle jsem si řekl: „A co je mi do toho?“ Nebo když jsem myslel na tu slávu, kterou mi vynesou má díla, říkal jsem si: „No dobře, budeš slavnější než Gogol, Puškin, Shakespeare, Molière, než všichni spisovatelé světa – a co z toho?“

A nedokázal jsem si odpovědět vůbec na nic.

IV.

Můj život se zastavil. Mohl jsem dýchat, jíst, pít, spát, a nemohl jsem nedýchat, nejíst, nepít, nespat; ale život to nebyl, protože nebylo takových tužeb, jejichž uspokojení bych shledával rozumným. Jestliže jsem si něco přál, předem jsem věděl, že ať své přání uspokojím, nebo neuspokojím, nic z toho nebude.

Kdyby přišla kouzelnice a nabídla mi, že splní má přání, nevěděl bych, co jí říct. Mám-li ne přání, ale návyky někdejších přání, v chvílích opilství, pak ve chvílích střízlivosti vím, že je to podvod, že si není co přát. Nemohl jsem si přát ani poznat pravdu, protože jsem už tušil, v čem spočívá. Pravda byla, že život je nesmysl.

Jako bych žil a žil, šel a šel, až jsem došel k propasti a jasně jsem uviděl, že před námi není nic jiného než zkáza. A zastavit se nelze, a vrátit se nelze, a zavřít oči nelze, aby člověk neviděl, že před ním není nic než klam života a klam štěstí a skutečné utrpení a skutečná smrt – úplné vyhlazení.

Život mi zhnusil – jakási nepřekonatelná síla mne vedla k tomu, abych se ho nějak zbavil. Nelze říci, že bych se chtěl zabít. Síla, která mne vlekla pryč od života, byla silnější, úplnější, obecnější než jen chtění. Byla to síla podobná dřívější snaze o život, jenom v obráceném vztahu. Celou svou silou jsem se hnal pryč od života. Myšlenka na sebevraždu mi přicházela stejně přirozeně, jako mi dříve přicházely myšlenky na zlepšení života. Tato myšlenka byla tak svůdná, že jsem musel používat proti sobě lsti, abych ji nedovedl příliš rychle do konce. Nechtěl jsem spěchat jen proto, že jsem chtěl vynaložit všechno úsilí, abych se vymotal! Jestli se nevymotám, vždycky stačím, říkal jsem si. A tehdy jsem já, šťastný člověk, vynesl ze své ložnice šňůru, kde jsem

každý večer, převlékaje se, bývával sám, abych se neoběsil na příčce mezi skříněmi, a přestal jsem chodit s puškou na hon, abych se nedal zlákat příliš lehkým způsobem, jak se zbavit života. Já sám jsem nevěděl, co chci: bál jsem se života, hnal se pryč od něj a přitom jsem od něj v cosi doufal.

A to se mi stalo v době, kdy jsem ze všech stran měl to, co se pokládá za úplné štěstí: bylo to tehdy, kdy mi nebylo ještě padesát let. Měl jsem dobrou, milující a milovanou ženu, hodné děti, velký statek, který bez mé námahy rostl a množil se.

Vážili si mne blízcí i známí, víc než kdy předtím mne chválili cizí a mohl jsem se bez přílišného sebeklamu pokládat za známého. Při tom jsem nejenže nebyl tělesně ani duchovně nezdravý, nýbrž naopak jsem se těšil síle duševní i tělesné, jakou jsem u svých vrstevníků zřídka vídal: tělesně jsem mohl pracovat na senoseči a nezaostávat za sedláky; duševně jsem mohl pracovat osm až deset hodin v kuse, aniž bych z takového vypětí pociťoval nějaké následky. A v takovém stavu jsem dospěl k tomu, že jsem nemohl žít a ze strachu před smrtí jsem musel používat lsti proti sobě samému, abych se neuchvátil života.

Můj duševní stav se mi představoval takto: můj život je jakýsi kýmsi se mnou sehraný hloupý a zlý žert. Přestože jsem neuznával žádného „kohosi“, kdo by mne stvořil, byla tato forma představy – že si někdo nade mnou zle a hloupě zažertoval tím, že mne přivedl na svět – pro mne nejpřirozenější.

Mimoděk se mi zdálo, že tam kdesi je kdosi, kdo se teď baví, hledě, jak jsem celých třicet až čtyřicet let žil, žil učící se, rozvíjející se, rostoucí tělem i duchem, a jak teď, zcela zesílený rozumem, dospěv na onen vrchol života, z něhož se otvírá celý jeho pohled, – jak já, hlupák jak se patří, stojím na tomto vrcholu a jasně chápu, že v životě není nic a nebylo a nebude. „A on se směje…“

Ale je-li, nebo není ten někdo, kdo se mi směje, mně to neulehčí. Nemohl jsem žádnému svému činu, ani celému svému životu, dát ja-

kýkoli rozumný smysl. Jen mne udivovalo, jak jsem to nemohl pochopit úplně na počátku. Všechno je to tak dávno každému známé. Dnes nebo zítra přijdou nemoci, smrt (a už přicházely) na milované lidi, na mne, a nic nezbude než zápach a červi. Mé činy, ať jsou jakékoli, se všechny zapomenou – dřív, později, a ani já nebudu. Pročpak se tedy namáhat? Jak jen může člověk tohle nevidět a žít – to je, co udivuje! Žít lze, jen dokud je člověk opilý životem; jakmile vystřízliví, nemůže nevidět, že to vše je jen klam, a hloupý klam! Právě na tom není nic směšného ani důvtipného, naopak – je to kruté a hloupé.

Dávno se vypráví východní bajka o poutníkovi, kterého ve stepi zastihla rozlícená šelma.

Prchaje před šelmou, poutník skočí do bezvodé studny, ale na dně studny spatří draka s otevřenou tlamou, aby jej pozřel. A nešťastník, nemaje odvahu vylézt, aby nezhynul v tlamě rozlícené šelmy, nemaje odvahu ani skočit na dno, aby nebyl pozřen drakem, chytí se větví divokého keře rostoucího v puklinách studny a drží se na něm. Ruce mu slábnou a cítí, že brzy bude muset podlehnout zkáze čekající z obou stran; ale pořád se drží, a dokud se drží, rozhlíží se a vidí, že dvě myši, jedna černá, druhá bílá, pravidelně obcházejí stvol keře, na kterém visí, a ohlodávají jej. Co nevidět se keř sám odlomí a utrhne a on padne drakovi do tlamy. Poutník to vidí a ví, že neodvratně zahyne; ale dokud visí, hledá kolem sebe a nachází na listech keře krůpěje medu, dostává k nim jazyk a olizuje je. A tak i já se držím větví života s vědomím, že na mne neodvratně čeká drak smrti, hotov mne roztrhat, a nemohu pochopit, proč jsem byl vržen do tohoto trápení. A pokouším se sát ten med, který mne dřív utěšoval; ale ten med už mne netěší, a bílá a černá myš – den a noc – ohlodávají větev, na které visím. Jasně vidím draka a med mi už není sladký. Vidím jen jedno – neodvratného draka a myši – a nemohu od nich odvrátit zrak. A to není bajka, to je pravdivá, nesporná a každému pochopitelná pravda.

Dřívější klam radostí života, jenž přehlušoval hrůzu draka, mne už neklame. Kolikrát mi budou říkat: ty nemůžeš pochopit smysl života, nepřemýšlej, žij, – nemohu to dělat, protože jsem to příliš dlouho dělal dřív. Teď nemohu nevidět den a noc, které běží a vedou mne k smrti. Vidím jen to, protože jen to je pravda. Všechno ostatní je lež.

Ony dvě krůpěje medu, které mi déle než jiné odváděly oči od kruté pravdy – láska k rodině a k spisovatelství, které jsem nazýval uměním – už mi nejsou sladké.

„Rodina…“ říkal jsem si; ale rodina – žena, děti; i oni jsou lidé. Jsou ve stejném postavení, v jakém jsem i já: buď musejí žít ve lži, nebo vidět strašlivou pravdu. Proč tedy žít? Proč je mám milovat, chránit, vychovávat, opatrovat? Pro totéž zoufalství, které je ve mně, nebo pro tupost!

Milujíce je, nemohu před nimi tajit pravdu – a každý krok v poznávání je k té pravdě vede. A pravda je – smrt.

„Umění, poezie?…“ Dlouho jsem si pod vlivem úspěchu a lidské chvály namlouval, že je to dílo, které lze dělat, přestože přijde smrt, která zničí vše – i mne, i má díla, i vzpomínku na ně; ale brzy jsem uviděl, že i to je klam. Bylo mi jasné, že umění je okrasa života, návnada k životu. Ale život ztratil pro mne svou vábivost, jak tedy mohu lákat jiné? Dokud jsem nežil svým životem, nýbrž cizí život mne nesl na svých vlnách, dokud jsem věřil, že život má smysl, i když jsem ho neuměl vyjádřit, odrazy života všeho druhu v poezii a umění mi působily radost, bylo mi veselo hledět na život v tom zrcádku umění; ale když jsem začal hledat smysl života, když jsem pocítil nutnost sám žít, – tohle zrcádko mi začalo být buď nepotřebné, zbytečné a směšné, nebo mučivé. Nemohl jsem se už utěšovat tím, že v zrcádku vidím, že mé postavení je hloupé a zoufalé. Dobře mi bylo těšit se z toho, dokud jsem v hloubi duše věřil, že můj život má smysl. Tehdy mne tato hra světel a stínů – komického, tragického, dojemného, krásného, strašlivého v životě – bavila. Ale když jsem věděl, že život je nesmyslný

a hrozný, nemohla mne už hra v zrcadle bavit. Žádná sladkost medu mi nemohla být sladká, když jsem viděl draka a myši ohlodávající mou oporu.

Ale ani to nestačí. Kdybych prostě pochopil, že život nemá smysl, mohl bych to klidně vědět, mohl bych vědět, že je to můj úděl. Ale nemohl jsem se při tom uklidnit. Kdybych byl jako člověk žijící v lese, o kterém ví, že z něho není východu, mohl bych žít; ale já jsem byl jako člověk zbloudivší v lese, kterého přepadla hrůza, že zabloudil, a který se zmítá, chtěje najít cestu, ví, že každý krok ho ještě víc zaplétá, a nemůže se nezmítat.

Právě toto bylo strašlivé. A abych se té hrůzy zbavil, chtěl jsem se zabít. Prožíval jsem hrůzu před tím, co mne čeká – věděl jsem, že tato hrůza je strašlivější než stávající stav, ale nemohl jsem ji zapudit a nemohl jsem trpělivě čekat na konec. Jakkoli přesvědčivá byla úvaha o tom, že se stejně v srdci roztrhne nějaká tepna nebo něco praskne, a vše skončí, nemohl jsem trpělivě na konec čekat.

Hrůza tmy byla příliš veliká a chtěl jsem se jí co nejdřív, co nejdřív zbavit smyčkou nebo kulkou. A právě tento cit mne nejsilněji ze všeho táhl k sebevraždě.

Poznámky překladatele

[1] *Rien ne forme un jeune homme comme une liaison avec une femme comme il faut* (fr.): Nic tak nevychovává mladého muže, jako styk s poctivou ženou.

V.

„Ale snad jsem něco přehlédl, něco nepochopil?“ – kolikrát jsem si to řekl. – „Přece nemůže být, aby tento stav zoufalství byl lidem vlastní.“ A hledal jsem odpověď na své otázky ve všech vědomostech, které lidé získali. Hledal jsem úporně a dlouho, nikoli ze zahálčivé zvědavosti, nikoli vlažně, nýbrž bolestivě, neústupně, dnem i nocí – hledal jsem tak, jak hledá hynoucí člověk záchranu – a nic jsem nenašel.

Hledal jsem ve všech vědomostech, a nejen jsem nenašel, ale přesvědčil jsem se, že všichni ti, kteří tak jako já hledali ve vědění, stejně tak nic nenašli. A nejenže nic nenašli, ale jasně uznali, že právě to, co mne přivádělo k zoufalství – nesmyslnost života – je jediné nepochybné poznání dostupné naší době.

Hledal jsem všude, a díky životu věnovanému učení, a také díky mým stykům s učeným světem, mi byli dostupní samotní učenci všech různých oborů vědění, kteří neodmítali odhalit mi všechno své vědění nejen v knihách, ale i v rozhovorech – a dověděl jsem se vše, co odpovídá na otázku života věda.

Dlouho jsem nedokázal uvěřit tomu, že věda neodpovídá na otázky života nic jiného než to, co odpovídá. Dlouho se mi, pozorujícímu váznost a serióznost tónu vědy, která prohlašovala své výpovědi nemající s otázkami lidského života nic společného, zdálo, že něčemu nerozumím. Dlouho jsem se před věděním ostýchal a zdálo se mi, že nesrovnalost odpovědí s mými otázkami pochází nikoli vinou vědění, ale z mé nevědomosti; ale pro mne to nebyla žádná legrace, žádná zábava, nýbrž záležitost celého mého života, a chtě nechtě jsem byl přiveden k přesvědčení, že mé otázky jsou jediné oprávněné otázky, které tvoří

základ veškerého vědění, a že vinen nejsem já se svými otázkami, nýbrž věda, pokud si činí nárok na to na tyto otázky odpovídat.

Má otázka – ta, která mne v padesáti letech přivedla k sebevraždě, byla ta nejjednodušší otázka, která leží v duši každého člověka od hloupého dítěte po nejmoudřejšího starce – ta otázka, bez níž život není možný, jak jsem to zažil v praxi. Otázka zní: „Co vyjde z toho, co dělám dnes, co budu dělat zítra – co vyjde z celého mého života?“

Jinak vyjádřená je ta otázka taková: „Nač mám žít, nač si cokoli přát, nač cokoli dělat?“ Ještě jinak lze otázku vyjádřit takto: „Je v mém životě takový smysl, který by nebyl zničen neodvratně mi hrozící smrtí?“

Na tuto jednu a tutéž, různě vyjádřenou otázku jsem hledal odpověď v lidském vědění. A zjistil jsem, že ve vztahu k této otázce se všechno lidské vědění dělí jakoby na dvě protilehlé polokoule, na jejichž dvou protilehlých koncích leží dva póly: jeden záporný, druhý kladný; ale že ani na jednom, ani na druhém pólu nejsou odpovědi na otázky života.

Jedna řada vědění jako by tu otázku ani neuznávala, ale zato jasně a přesně odpovídá na své nezávisle položené otázky: to je řada vědění zkušenostních a na krajním bodě této řady stojí matematika; druhá řada vědění tu otázku uznává, ale neodpovídá na ni: to je řada vědění spekulativních, a na jejich krajním bodě – metafyzika.

Od raného mládí mne zajímala vědění spekulativní, ale pak mne přitáhly i matematické a přírodovědné vědy, a dokud jsem si jasně nepoložil svou otázku, dokud ta otázka nevyrostla ve mně sama a nevyžadovala naléhavě řešení, do té doby jsem se spokojoval s těmi padělky odpovědí na otázku, které poskytuje vědění.

Takto, v oboru zkušenostním, jsem si říkal: „Všechno se vyvíjí, rozlišuje, směřuje k složitosti a zdokonalování, a jsou zákony, které tento chod řídí. Ty jsi část celku. Jestliže co nejvíce poznáš celek a poznáš zákon vývoje, poznáš i své místo v tomto celku, i sám sebe.“ Jakkoli je mi stydno to přiznat, byla doba, kdy jsem se tímto zdánlivě spokojoval.

To byla právě ta doba, kdy jsem sám získával na složitosti a rozvoji. Mé svaly rostly a sílily, paměť se obohacovala, schopnost myšlení a chápání se zvětšovala, rostl jsem a rozvíjel se, a cítě v sobě tento růst, bylo pro mne přirozené myslet si, že právě to je zákon celého světa, v němž najdu řešení i otázek svého života. Ale přišel čas, kdy růst ve mně ustal – pocítil jsem, že se nerozvíjím, nýbrž seschávám, mé svaly slábnou, zuby padají – a uviděl jsem, že tento zákon nejenže mi nic nevysvětluje, ale že žádný takový zákon nikdy nebyl a být nemohl, že jsem za zákon prohlásil to, co jsem našel v sobě v určité době života. Přistoupil jsem k vymezení tohoto zákona přísněji; a bylo mi jasné, že žádné zákony nekonečného vývoje nemohou být; bylo mi jasné, že říci „v nekonečném prostoru a čase se všechno vyvíjí, zdokonaluje, získává složitosti, diferencuje" – znamená neříci nic. Je to vše samá slova bez významu, neboť v nekonečném není ani složité, ani jednoduché, ani přední, ani zadní, ani lepší, ani horší.

Hlavní však je, že má osobní otázka: *co jsem s mými touhami?* – zůstávala zcela bez odpovědi. A pochopil jsem, že tato vědění jsou velmi zajímavá, velmi přitažlivá, ale že jsou přesná a jasná v obráceném poměru k své použitelnosti pro otázky života: čím méně jsou použitelná pro otázky života, tím jsou přesnější a jasnější, a čím více se pokoušejí dávat řešení na otázky života, tím více se stávají nejasnými a nepřitažlivými. Obrátíme-li se k té větvi tohoto vědění, která se pokouší dávat řešení na otázky života – k fyziologii, psychologii, biologii, sociologii – tam se setkáme s překvapivou chudobou myšlenky, největší nejasností, ničím neoprávněným nárokem na řešení otázek, které jim nenáleží, a s neustálými rozpory jednoho myslitele s druhými i se sebou samým. Obrátíme-li se k té větvi vědění, která se nezabývá řešením otázek života, nýbrž odpovídá na své vědecké, specializované otázky, pak sice obdivujeme sílu lidského rozumu, ale předem víme, že odpovědi na otázky života tam nejsou. Tato vědění prostě otázku života ignorují. Říkají: „Na to, co jsi a nač žiješ, odpovědi nemáme a tím se nezabývá-

me; ale pokud potřebuješ znát zákony světla, chemických sloučenin, zákony vývoje organismů, pokud potřebuješ znát zákony těles, jejich tvarů a vztahů čísel a veličin, pokud potřebuješ znát zákony svého rozumu, na to vše máme jasné, přesné a nepochybné odpovědi."

Obecně lze poměr zkušenostních věd k otázce života vyjádřit takto: Otázka: *Nač žiji?* – Odpověď: V nekonečně velkém prostoru, v nekonečně dlouhém čase se nekonečně malé částice mění v nekonečné složitosti, a až pochopíš zákony těchto změn, tehdy pochopíš, nač žiješ.

Takto, v oboru spekulativním, jsem si říkal: „Celé lidstvo žije a rozvíjí se na základě duchovních principů, ideálů, které je vedou. Tyto ideály se vyjadřují v náboženstvích, ve vědách, uměních, státních útvarech. Všechny tyto ideály se stávají čím dál vyššími a lidstvo kráčí k vyššímu dobru. Já jsem část lidstva, a proto mé poslání spočívá v tom, abych přispíval k uvědomění a uskutečnění ideálů lidstva." A v čase svého slabomyslnictví jsem se tím spokojoval; ale jakmile se ve mně jasně postavila otázka života, celá tato teorie se v mžiku zhroutila. Nemluvím o oné nepoctivé nepřesnosti, při níž vědění tohoto druhu vydávají závěry získané ze studia malé části lidstva za závěry obecné, nemluvím o vzájemné rozpornosti různých zastánců tohoto náhledu v tom, v čem spočívají ideály lidstva – podivnost, abych neřekl hloupost, tohoto náhledu je v tom, že aby se odpovědělo na otázku, která stojí před každým člověkem: „co jsem", nebo „nač žiji", nebo „co mám dělat" – musí člověk nejdříve vyřešit otázku: „co je život celého jemu neznámého lidstva, z něhož zná jen malinkou část v jedné malinké chvíli dějin." Abychom pochopili, co jsme, musíme nejdříve pochopit, co je celé to tajemné lidstvo, které se skládá z takových lidí, jako jsme my sami, kteří sami sobě nerozumíme.

Musím přiznat, že byla doba, kdy jsem tomu věřil. Byla to právě ta doba, kdy jsem měl své oblíbené ideály, ospravedlňující mé rozmary, a snažil jsem se vymyslet takovou teorii, podle níž bych mohl pohlížet

na své rozmary jako na zákon lidstva. Ale jakmile se v mé duši v plné jasnosti postavila otázka života, tato odpověď se okamžitě rozletěla v prach.

A pochopil jsem, že jako jsou ve zkušenostních vědách opravdové vědy a polovědy, které se pokoušejí dávat odpovědi na otázky, které jim nenáleží, tak i v tomto oboru je celá řada nejrozšířenějších vědění, která se snaží odpovídat na otázky, které jim nenáleží. Polovědy tohoto oboru – vědy právní, společenské, historické – se pokoušejí řešit otázky člověka tím, že zdánlivě, každá po svém, řeší otázku života celého lidstva.

Ale jako v oboru zkušenostního vědění se člověk upřímně se ptající „jak mám žít" nemůže spokojit s odpovědí: *prostuduj si v nekonečném prostoru a nekonečném čase složité změny nekonečných částic, a tehdy pochopíš svůj život* – právě tak se nemůže upřímný člověk spokojit s odpovědí: *prostuduj si život celého lidstva, jehož ani počátek, ani konec nemůžeme znát, a jehož malou část neznáme, a tehdy pochopíš svůj život.* A stejně jako v polovědách zkušenostních, i tyto polovědy jsou plné nejasností, nepřesností, hloupostí a rozporů tím více, čím více se odchylují od svých úkolů. Úkolem zkušenostní vědy je příčinná následnost materiálních jevů. Stačí, aby zkušenostní věda zavedla otázku konečné příčiny, a vznikne nesmysl. Úkolem spekulativní vědy je uvědomění si bezpříčinné podstaty života. Stačí zavést výzkum příčinných jevů, jako jsou sociální, dějinné, a vznikne nesmysl.

Zkušenostní věda tehdy pouze dává kladné vědění a projevuje velikost lidského rozumu, pokud do svých výzkumů nezavádí konečnou příčinu. A naopak, spekulativní věda je tehdy a jen tehdy vědou a projevuje velikost lidského rozumu, pokud úplně odstraňuje otázky následnosti příčinných jevů a zkoumá člověka jen ve vztahu ke konečné příčině. Takovou vědou v tomto oboru, která tvoří pól této polokoule, je metafyzika, čili spekulativní filozofie. Tato věda si klade jasnou otázku: *co jsem já a celý svět? a nač jsem já a nač celý svět?* A od té doby,

co existuje, odpovídá vždy stejně. Ať filozof podstatu života, která je ve mně a ve všem existujícím, nazývá idejemi, nebo substancí, nebo duchem, nebo vůlí, říká jedno: že tato podstata je, a že já jsem táž podstata; ale proč je, to neví a neodpovídá, je-li přesným myslitelem. Já se ptám: *Proč tato podstata existuje?*

Co vyjde z toho, že je a bude?... A filozofie nejenže neodpovídá, nýbrž sama se jen na to ptá. A pokud je to opravdová filozofie, pak všechna její práce spočívá jen v tom, aby jasně položila tuto otázku. A pokud se pevně drží svého úkolu, pak nemůže ani jinak odpovědět na otázku: *co jsem já a celý svět?* než *vše a nic*; a na otázku: *nač existuje svět a nač existuji já?* než *nevím*.

Takže ať převracím ty spekulativní odpovědi filozofie, jak chci, nikdy nedostanu nic podobného odpovědi – a to ne proto, že by, jako v oboru jasném, zkušenostním, odpověď nebyla pro mou otázku, nýbrž proto, že zde, byť je celá rozumová práce zacílena právě na mou otázku, odpověď není, a místo odpovědi dostávám tutéž otázku, jen v složitější podobě.

VI.

Při hledání odpovědí na otázku života jsem prožíval úplně stejný pocit, jaký prožívá člověk zbloudivší v lese.

Vyšel na mýtinu, vylezl na strom a jasně uviděl nedozírné prostory, ale uviděl, že domov tam není a být nemůže; šel do houštiny, do tmy, a uviděl tmu a také domov tam není a není.

Tak jsem bloudil v tomto lese lidských vědomostí mezi průsvity vědění matematických a zkušenostních, které mi otevíraly jasné obzory, ale takové, podle jejichž směru nemohl být domov, a mezi tmou spekulativních vědění, v nichž jsem se nořil do čím dál větší tmy, čím dál jsem postupoval, a nakonec jsem se přesvědčil, že východu není a být nemůže.

Když jsem se oddával světlé straně vědění, pochopil jsem, že si jen odvádím oči od otázky. Jakkoli byly obzory, které se mi otvíraly, lákavé, jasné, jakkoli bylo lákavé ponořovat se do nekonečna těchto vědění, chápal jsem už, že tato vědění jsou tím jasnější, čím méně je potřebuji, čím méně odpovídají na otázku.

Nu, vím – říkal jsem si – vše to, co věda tak úporně touží vědět, ale odpověď na otázku o smyslu mého života na této cestě není.

Ve spekulativním oboru jsem chápal, že navzdory tomu, nebo právě proto, že cíl vědění byl přímo zacílen na odpověď mé otázce, žádná jiná odpověď není než ta, kterou jsem si sám dal: *Jaký smysl má můj život? – Žádný.* Nebo: *Co vyjde z mého života? – Nic.* Nebo: *Proč existuje všechno, co existuje, a proč existuji já? – Proto, že to existuje.*

Když jsem se ptal jedné strany lidského vědění, dostával jsem nespočet přesných odpovědí na to, nač jsem se neptal: o chemickém složení hvězd, o pohybu slunce k souhvězdí Herkula, o původu druhů

a člověka, o tvarech nekonečně malých atomů, o kmitání nekonečně malých nevážívých částic éteru; ale odpověď v tomto oboru vědění na mou otázku: *v čem je smysl mého života?* – byla jen jedna: Ty jsi to, co nazýváš svým životem, ty jsi dočasné, náhodné spojení částic. Vzájemné působení, změna těchto částic v tobě vytváří to, co nazýváš svým životem. Toto spojení potrvá nějaký čas; pak vzájemné působení těchto částic ustane – a ustane to, co nazýváš životem, ustanou i všechny tvé otázky. Jsi náhodou slepená hrudka čehosi. Hrudka se rozkládá. Toto rozkládání nazývá hrudka svým životem. Hrudka se rozpadne – a skončí rozkládání a všechny otázky. Tak odpovídá jasná strana vědění a nic jiného říci nemůže, pokud přísně dodržuje své základy.

Při takové odpovědi se ukazuje, že odpověď neodpovídá na otázku. Potřebuji znát smysl svého života, a to, že je částí nekonečného, nejenže mu smysl nedává, nýbrž ničí jakýkoli možný smysl.

Ony nejasné dohody, které tato strana zkušenostního, přesného vědění uzavírá se spekulací, při nichž se říká, že smysl života spočívá ve vývoji a v podporování tohoto vývoje, nelze pro svou nepřesnost a nejasnost pokládat za odpovědi.

Druhá strana vědění, spekulativní, pokud se přísně drží svých základů a přímo odpovídá na otázku, všude a ve všech dobách odpovídá a odpovídala jedno a totéž: svět je něco nekonečného a nepochopitelného. Lidský život je nepochopitelná část tohoto nepochopitelného „celku“. Opět vylučuji všechny ty dohody mezi spekulativními a zkušenostními vědami, které tvoří veškerou přítěž polověd – takzvaných právních, politických, dějinných.

Do těchto věd se opět stejně nesprávně zavádějí pojmy vývoje, zdokonalování, jen s tím rozdílem, že tam – vývoj všeho, a zde – života lidí. Nesprávnost je táž: vývoj, zdokonalování v nekonečném nemůže mít ani cíl, ani směr, a na mou otázku nic neodpovídá.

Tam, kde je spekulativní vědění přesné, totiž v opravdové filozofii, nikoli v té, kterou Schopenhauer nazýval profesorskou filozofií, slou-

žící jen k tomu, aby přerozdělila všechny existující jevy do nových filozofických oddílů a nazvala je novými jmény – tam, kde filozof nepustí z očí podstatnou otázku, je odpověď vždy stejná – odpověď, kterou dal Sókratés, Schopenhauer, Šalomoun, Buddha.

„Jen natolik se přiblížíme pravdě, nakolik se vzdálíme životu," říká Sókratés, chystaje se k smrti. „Oč nám, milujícím pravdu, v životě jde? O to, abychom se osvobodili od těla a od všeho zla, které z tělesného života pochází. Je-li tomu tak, jak bychom se tedy neradovali, když k nám přichází smrt?"

„Moudrý celý život hledá smrt, a proto mu smrt není hrozná."

„Když jsme poznali vnitřní podstatu světa jako vůli," říká Schopenhauer, „a ve všech jevech od nevědomého tíhnutí temných sil přírody po plně vědomou činnost člověka v ní poznali jen předmětnost této vůle, nikterak neujdeme důsledku, že spolu se svobodným popřením, sebezničením vůle, zmizejí i všechny tyto jevy, ta neustálá touha a vlečení bez cíle a odpočinku na všech stupních předmětnosti, v níž a skrze niž svět spočívá, zmizí rozmanitost následných forem, zmizí spolu s formou všechny její jevy se svými obecnými formami, prostorem a časem, a konečně i poslední základní jeho forma – subjekt a objekt. Není vůle, není představy, není ani světa. Před námi ovšem zůstává jen nicota. Ale to, co se brání tomuto přechodu do nicoty, naše přirozenost, je přece jen tatáž vůle k existenci (*Wille zum Leben*), která nás samé tvoří, jakož i náš svět. Že se tak bojíme nicoty, nebo – což je totéž – tak chceme žít, znamená jen to, že my sami nejsme nic jiného než toto chtění života, a nic kromě něj neznáme. Proto to, co zůstane po dokonaném zničení vůle pro nás, kdo jsme ještě vůlí plní, je ovšem nic; naopak však pro ty, v nichž se vůle obrátila a odřekla sebe, pro ty je tento náš tak reálný svět se všemi jeho slunci a mléčnými drahami – nic."

„Marnost nad marnost," říká Šalomoun, „marnost nad marnost – všechno je marnost! Jaký užitek má člověk ze všech svých námah, kte-

rými se namáhá pod sluncem? Pokolení přichází a pokolení odchází, ale země zůstává navěky. Co bylo, to i bude; a co se dělalo, to se bude dělat; a nic nového pod sluncem není. Je něco, o čem říkají: ‚hle, toto je nové'; ale to už bylo ve věcích, které byly před námi. Není paměti o dřívějším; a také o tom, co bude, nezůstane paměti u těch, kdo přijdou po nás. Já, Kazatel, jsem byl králem nad Izraelem v Jeruzalémě. A oddal jsem své srdce tomu, abych moudře zkoumal a zkoušel vše, co se děje pod nebem: toto těžké zaměstnání dal Bůh synům lidským, aby se v něm cvičili. Viděl jsem všechna díla, která se dělají pod sluncem, a hle, všechno je marnost a honba za větrem... Mluvil jsem v srdci svém takto: hle, zveliký jsem se, získal jsem moudrosti víc než všichni, kdo byli přede mnou nad Jeruzalémem, a mé srdce vidělo mnoho moudrosti a poznání. A oddal jsem své srdce tomu, abych poznal moudrost a poznal bláznovství a hloupost; poznal jsem, že i to je honba za větrem. Neboť ve veliké moudrosti je mnoho zármutku; a kdo rozmnožuje poznání, rozmnožuje bolest.

Řekl jsem si v srdci: nuže ať tě zkusím veselím a užijí si dobra; ale i to je marnost. O smíchu jsem řekl: hloupost, a o veselí: k čemu je? Rozhodl jsem se v srdci svém občerstvit vínem své tělo, zatímco mé srdce se dávalo vést moudrostí, a držet se také hlouposti, dokud neuvidím, co je pro syny lidské dobré, co by měli dělat pod nebem v nemnoha dnech svého života. Pustil jsem se do velikých děl: vystavěl jsem si domy, vysadil si vinice. Zřídil jsem si zahrady a háje a nasázel v nich všelijaké plodné stromy; udělal jsem si vodní nádrže, abych z nich zavlažoval háje, které plodí stromy; získal jsem si sluhy a služky, i domácí čeleď jsem měl; také skotu i bravu jsem měl více než všichni, kdo byli v Jeruzalémě přede mnou; nasbíral jsem si stříbra, zlata a drahocenností od králů a krajů; pořídil jsem si zpěváky a zpěvačky a rozkoše synů lidských – rozličné hudební nástroje.

A stal jsem se velikým a bohatým více než všichni, kdo byli v Jeruzalémě přede mnou; a má moudrost zůstávala se mnou. Čehokoli si

mé oči žádaly, neodpíral jsem jim, neodmítal jsem svému srdci žádné veselí. A rozhlédl jsem se po všech dílech svých, která udělaly mé ruce, i po práci, s níž jsem je dělal, a hle, všechno je marnost a honba za větrem, a není z toho užitku pod sluncem. A rozhlédl jsem se, abych pohleděl na moudrost, bláznovství a hloupost. Ale poznal jsem, že je stihne jeden úděl. A řekl jsem si v srdci: i mne postihne týž úděl, jako hlupáka – nač jsem se tedy stal tak moudrým? A řekl jsem v srdci svém, že i to je marnost. Neboť moudrého si nebudou pamatovat naveky, zrovna jako hlupáka; v nadcházejících dnech bude vše zapomenuto, a běda, moudrý umírá stejně jako hlupák! A znenáviděl jsem život, protože se mi zprotivila díla, která se dělají pod sluncem, neboť všechno je marnost a honba za větrem. A znenáviděl jsem veškerou svou práci, kterou jsem se namáhal pod sluncem, protože ji musím nechat člověku, který bude po mně. Vždyť co bude mít člověk ze vší své práce a starosti srdce, s nimiž se namáhá pod sluncem? Vždyť všechny jeho dny jsou plné zármutku a jeho práce neklidu; dokonce ani v noci jeho srdce nemá odpočinek. A to je marnost. Není v moci člověka ani to blaho, aby jedl a pil a občerstvoval svou duši ze své práce…

Všemu a všem je jedno: týž úděl potká spravedlivého i bezbožného, dobrého i zlého, čistého i nečistého, obětujícího i neobětujícího; stejně ctnostného jako hříšného; stejně toho, kdo přísahá, jako toho, kdo se bojí přísahy. Toto je nejhorší na všem, co se děje pod sluncem – že týž úděl je všem, a srdce synů lidských je plné zla, a bláznovství je v jejich srdci po dobu jejich života; a potom odcházejí k mrtvým. Kdo je mezi živými, pro toho je ještě naděje, neboť i živému psovi je lépe než mrtvému lvu. Živí vědí, že zemřou, ale mrtví neví nic, a už jim není odměny, protože i vzpomínka na ně je vydána zapomnění; a jejich láska, jejich nenávist, i jejich horlivost už zmizely a není jim navěky žádné cti v ničem, co se děje pod sluncem.“

Tak mluví Šalomoun, nebo ten, kdo tato slova psal.

A co říká indická moudrost:

Šákjamuni, mladý šťastný princ, jemuž byly skryty nemoci, stáří, smrt, jede na projížďku a vidí strašného starce, bezzubého a slintajícího. Princ, jemuž až do té chvíle bylo stáří skryto, se diví a vyptává se vozataje, co to je a proč tento člověk dospěl do tak žalostného, odporného, bezforemného stavu. A když se dozví, že je to společný úděl všech lidí, že jeho, mladého prince, čeká neodvratně totéž, nemůže už jet na projížďku a rozkazuje se vrátit, aby o tom popřemýšlel. A uzavře se sám a přemýšlí. Nejspíš si vymyslí nějakou útěchu, protože zas vesele a šťastně vyjíždí na projížďku. Ale tentokrát mu přijde do cesty nemocný. Vidí vyhublého, promodralého, třesoucího se člověka s pokalnýma očima. Princ, jemuž byly skryty nemoci, se zastavuje a ptá se, co to je. A když se dozví, že je to nemoc, které jsou podrobeni všichni lidé, a že on sám, zdravý a šťastný princ, může zítra onemocnět stejně, zas nemá chuti k veselí, rozkazuje se vrátit a znovu hledá uklidnění a zřejmě ho nachází, protože potřetí vyjíždí; ale potřetí vidí ještě novou podívanou; vidí, že něco nesou. „Co to je?“ – Mrtvý člověk. – „Co znamená mrtvý?“ – ptá se princ. Řeknou mu, že stát se mrtvým znamená stát se tím, čím se stal tento člověk. Princ přistoupí k mrtvému, odkryje jej a hledí na něho. „Co s ním bude dál?“ – ptá se princ. Řeknou mu, že ho zahrabou do země. „Proč?“ – Protože už určitě nebude nikdy živý, nýbrž bude z něho jen zápach a červi. – „A to je úděl všech lidí? A se mnou se stane totéž? Mne zahrabou a bude ze mne zápach, a snědí mne červi?“ – Ano. – „Zpět! Nejedu na projížďku a už nikdy nepojedu.“

A Šákjamuni nemohl v životě najít útěchu, a rozhodl, že život je největší zlo, a všechny síly duše vložil do toho, aby se od něj osvobodil a osvobodil druhé. A osvobodil tak, aby ani po smrti se život nějak neobnovil, aby zničil život docela, u kořene. To říká celá indická moudrost.

Tak takové jsou tedy přímé odpovědi, které dává lidská moudrost, odpovídá-li na otázku života.

„Tělesný život je zlo a lež. A proto zrušení tohoto tělesného života je blaho, a my ho máme toužit," říká Sókratés.

„Život je to, co by nemělo být, – zlo, a přechod do nicoty je jediným blahem života," říká Schopenhauer.

„Všechno na světě – i hloupost i moudrost, i bohatství i bída, i veselí i zármutek – vše je marnost a nicotnost. Člověk zemře a nic nezůstane. A to je hloupé," říká Šalomoun.

„Žít s vědomím neodvratnosti utrpení, chřadnutí, stáří a smrti nelze – je třeba se osvobodit od života, od každé možnosti života," říká Buddha.

A co řekli tito mocní duchové, to říkaly, myslely a cítily miliony milionů lidí jim podobných. A myslím i cítím i já.

Takže mé bloudění ve vědomostech mne nejenže z mého zoufalství nevyvedlo, nýbrž je jen zesílilo. Jedno vědění neodpovídalo na otázky života, druhé vědění odpovědělo, přímo potvrdilo mé zoufalství a ukázalo, že to, k čemu jsem došel, není plod mého omylu, chorobného stavu rozumu – naopak, potvrdilo mi, že myslím správně a shodl jsem se se závěry nejsilnějších duchů lidstva.

Není se co klamat. Všechno je marnost. Šťasten, kdo se nenarodil, smrt je lepší než život; je třeba se ho zbavit.

VII.

Když jsem nenašel objasnění ve vědění, začal jsem toto objasnění hledat v životě, doufaje, že u lidí, kteří mne obklopují, je najdu, a začal jsem pozorovat lidi – takové, jako jsem já, jak žijí kolem mne a jak se stavějí k této otázce, která mne přivedla k zoufalství.

A tohle jsem našel u lidí, kteří jsou v témž postavení jako já co do vzdělání a způsobu života.

Zjistil jsem, že lidé mého kruhu mají ze strašného postavení, v němž se všichni nacházíme, čtyři východy.

První východ je východ nevědomosti. Spočívá v tom, že člověk neví, nechápe, že život je zlo a nesmysl. Lidé tohoto druhu – většinou ženy, nebo velmi mladí, nebo velmi tupí lidé – ještě nepochopili onu otázku života, která stála před Schopenhauerem, Šalomounem, Buddhou. Nevidí ani draka, který je čeká, ani myši, které ohlodávají keře, kterých se drží, a olizují kapky medu. Ale olizují ty kapky medu jen do času: něco jim obrátí pozornost na draka a myši – a konec jejich olizování. Od nich se nemám co učit, nelze přestat vědět to, co člověk ví.

Druhý východ je východ epikureismu. Spočívá v tom, že si člověk, vědom beznaděje života, prozatím užívá těch dober, která jsou, nehledí ani na draka, ani na myši, a olizuje med co nejlépe, zvláště pokud ho na keři bylo mnoho. Šalomoun to vyjadřuje takto:

„I pochválil jsem veselí, protože pro člověka pod sluncem není nic lepšího než jíst, pít a veselit se: to ho provází při jeho práci ve dnech jeho života, které mu dal Bůh pod sluncem.

Pojď tedy, jez svůj chléb s veselím a pij s radostí srdce své víno… Užívej si života s ženou, kterou miluješ, po všechny dny marného svého života, po všechny své marné dny, neboť to je tvůj úděl v životě

a v tvé práci, s níž se namáháš pod sluncem… Všechno, co může tvá ruka vykonat, dělej, protože v hrobě, kam půjdeš, není ani práce, ani přemýšlení, ani poznání, ani moudrosti.“

Tohoto druhého východu se drží většina lidí našeho kruhu. Podmínky, v nichž se nalézají, působí, že blaha mají víc než zla, a mravní tupost jim umožňuje zapomínat, že výhoda jejich postavení je náhodná, že nemohou mít všichni tisíc žen a paláců jako Šalomoun, že na každého člověka s tisíci ženami je tisíc lidí bez žen, a na každý palác tisíc lidí, kteří ho v potu tváře stavějí, a že ta náhoda, která ze mne dnes udělala Šalomouna, může ze mne zítra udělat Šalomounova otroka. A tupost obraznosti těchto lidí jim umožňuje zapomínat na to, co nedávalo Buddhovi klid – neodvratnost nemoci, stáří a smrti, která dnes nebo zítra zničí všechna tato potěšení. To, že někteří z těchto lidí tvrdí, že tupost jejich mysli a obraznosti je filozofie, kterou nazývají pozitivní, je podle mne nevyděluje ze třídy těch, kdo nevidíce otázku olizují med. A ani tyto lidi jsem nemohl napodobit: nemaje jejich tuposti obraznosti, nemohl jsem ji v sobě uměle vyrobit. Nemohl jsem, jako nemůže žádný živý člověk, odtrhnout oči od myší a draka, jakmile je jednou spatřil.

Třetí východ je východ síly a energie. Spočívá v tom, že se – pochopiv, že život je zlo a nesmysl – zničí. Takto se zachovávají vzácní silní a důslední lidé. Pochopivše celou hloupost žertu, který s nimi byl sehrán, a pochopivše, že blaha mrtvých jsou výše blah živých a že nejlepší je nebýt, takto se zachovávají a hned ten hloupý žert ukončí; prostředky jsou při ruce: smyčka na krk, voda, nůž, aby jím proklát srdce, vlak na železnici. A lidí z našeho kruhu, kteří se takto zachovávají, přibývá. A takto se lidé zachovávají většinou v nejlepším období života, kdy jsou síly duše v plném rozkvětu a kdy si ještě osvojili málo návyků, jež ponižují lidský rozum. Viděl jsem, že to je nejdůstojnější východ, a chtěl jsem se zachovat tak.

Čtvrtý východ je východ slabosti. Spočívá v tom, že – chápaje zlo a nesmyslnost života – ho vleče dál s vědomím předem, že z něj nemůže nic vzejít. Lidé tohoto druhu vědí, že smrt je lepší než život, ale nemajíce síly zachovat se rozumně – co nejrychleji skončit podvod a zabít se, – jakoby na něco čekají. To je východ slabosti, neboť vím-li o lepším a je-li v mé moci, proč se tomu lepšímu neoddat?... Byl jsem v tomto druhu.

Takto se lidé mého druhu čtyřmi cestami zachraňují před strašným rozporem. Jakkoli jsem napínal svou rozumovou pozornost, kromě těchto čtyř východů jsem neuviděl žádný jiný. Jediný východ: nechápat, že život je nesmysl, marnost a zlo a že je lepší nežít. To jsem nemohl nevědět, a když jsem to jednou věděl, nemohl jsem před tím zavřít oči. Druhý východ – užívat si života takového, jaký je, aniž bychom mysleli na budoucnost. A to jsem nemohl dělat. Já, jako Šákjamuni, jsem nemohl jet na hon, když jsem věděl, že jest stáří, utrpení, smrt. Obraznost u mne byla příliš živá. Kromě toho jsem se nemohl radovat z chvilkové náhody, která na okamžik hodila požitek do mého klína. Třetí východ: pochopiv, že život je zlo a hloupost, přerušit ho, zabít se. Pochopil jsem to, ale kdovíproč jsem se stále nezabíjel. Čtvrtý východ – žít v postavení Šalomounově a Schopenhauerově, vědět, že život je hloupý, se mnou sehraný žert, a přesto žít, umývat se, oblékat se, obědvat, mluvit, a dokonce knihy psát. Bylo to pro mne odporné, mučivé, ale zůstával jsem v tomto postavení.

Teď vidím, že pokud jsem se nezabil, bylo toho příčinou nejasné vědomí nesprávnosti mých myšlenek. Jakkoli přesvědčivý a nepochybný se mi jevil chod mé myšlenky a myšlenek moudrých, kteří nás přivedli k uznání nesmyslnosti života, zůstávala ve mně nejasná pochybnost o pravdivosti výchozího bodu mé úvahy.

Byla taková: Já, můj rozum, jsme uznali, že život není rozumný. Pokud není vyšší rozum (a ten není a nic nemůže dokázat, že je), pak je rozum pro mne tvůrcem života. Kdyby nebylo rozumu, nebylo by pro

mne života. Jak tedy tento rozum popírá život, když je sám tvůrcem života? Nebo na druhé straně: kdyby nebylo života, nebylo by ani mého rozumu, – a tedy rozum je synem života. Život je vše. Rozum je plod života, a tento rozum popírá sám život. Cítil jsem, že tu něco není v pořádku.

Život je nesmyslné zlo, to je nepochybné, – říkal jsem si. – Ale já jsem žil, žiji ještě, a žilo a žije celé lidstvo. Jak to? Nač žije, když může nežít?

Nuže, jsem já sám se Schopenhauerem tak chytrý, že jsem pochopil nesmyslnost a zlo života?

Úvaha o marnosti života není tak lstivá, a dělají ji dávno i všichni nejprostší lidé, a žili a žijí dál. A co, oni všichni žijí a nikdy je ani nenapadne pochybovat o rozumnosti života?

Mé vědění, potvrzené moudrostí moudrých, mi odhalilo, že všechno na světě – organické i neorganické – vše je neobyčejně rozumně uspořádáno, pouze mé postavení je hloupé. A ti hlupáci – obrovské masy prostých lidí – nic nevědí o tom, jak je uspořádáno vše organické i neorganické na světě, a žijí si, a připadá jim, že jejich život je velmi rozumně uspořádán!

A napadlo mne: a co kdybych něco ještě nevěděl? Vždyť přesně tak si počíná nevědomost. Nevědomost přece vždy toto říká. Když něco neví, říká, že je hloupé to, co neví. Vskutku vyplývá, že je lidstvo celé, které žilo a žije, jako by chápalo smysl svého života, neboť kdyby ho nechápalo, nemohlo by žít, a já říkám, že celý tento život je nesmysl, a nemohu žít.

Nikdo nám nebrání se Schopenhauerem život popírat. Ale pak se zabij – a nebudeš uvažovat. Nelíbí se ti život, zabij se. Když žiješ a nemůžeš pochopit smysl života, pak ho ukonči, a netop se v tomto životě, povídaje a popisuje, že nerozumíš životu. Přišel jsi do veselé společnosti, všem je velmi dobře, všichni vědí, co dělají, a tobě je nudno a odporno, pak odejdi.

Vskutku, co jsme my, přesvědčení o nutnosti sebevraždy a neodhodlávající se ji vykonat, než nejslabší, nedůslední a, abychom to řekli prostě, hloupí lidé, kteří se nosí se svou hloupostí jako blázen s potrženou mošnou?

Vždyť naše moudrost, byť se jak nepochybně správná ukazovala, nám nedala poznání smyslu našeho života. Celé lidstvo však, které život dělá, miliony – nepochybují o smyslu života.

Vskutku, od těch dávných, dávných dob, co je život, o kterém něco vím, žili lidé znající onu úvahu o marnosti života, která mi ukázala jeho nesmyslnost, a přesto žili, dávajíce mu nějaký smysl. Od chvíle, kdy začal nějaký život lidí, už měli tento smysl života, a vedli tento život, který došel i ke mně. Vše, co je ve mně a kolem mne, všechno je plodem jejich znalostí života. Právě ty nástroje myšlení, jimiž tento život posuzuji a odsuzuji ho, to vše není vytvořeno mnou, nýbrž jimi. Já sám jsem se narodil, byl vychován, vyrostl díky nim. Oni vykopali železo, naučili kácet les, zkrotili krávy, koně, naučili sít, naučili žít pospolu, zavedli řád našeho života; naučili mne myslet, mluvit. A já, jejich dílo, jimi odkojen, napojen, naučen, jejich myšlenkami a slovy myslící, jsem jim dokázal, že jsou – nesmysl! „Tu něco není v pořádku," – říkal jsem si. „Někde jsem se zmýlil." Ale v čem byla ta chyba, nemohl jsem najít.

VIII.

Všechny tyto pochybnosti, které teď dokážu více méně souvisle vyslovit, bych tehdy nedokázal vyslovit. Tehdy jsem jen cítil, že jakkoli byly logicky nevyhnutelné mé, největšími mysliteli potvrzované závěry o marnosti života, bylo v nich něco nesprávného. Zdali v samotné úvaze, nebo v postavení otázky, nevěděl jsem; cítil jsem jen, že rozumová přesvědčivost byla úplná, ale že jí bylo málo. Všechny tyto doklady mne nemohly přesvědčit tak, abych udělal to, co z mých úvah vyplývalo, tj. zabil se. A lhal bych, kdybych řekl, že jsem rozumem došel k tomu, k čemu jsem došel, a nezabil se. Rozum pracoval, ale pracovalo i ještě něco dalšího, co nemohu nazvat jinak než vědomím života. Pracovala ještě ta síla, která mne nutila obracet pozornost na jedno, a ne na druhé, a tato síla mne vyvedla z mého zoufalého postavení a dala rozumu zcela jiný směr. Tato síla mne přinutila obrátit pozornost k tomu, že já se stovkami podobných mi lidí nejsem celé lidstvo, že život lidstva ještě neznám.

Rozhlížeje se po úzkém kroužku mých vrstevníků, viděl jsem jen lidi, kteří otázce nerozuměli, nebo jí rozuměli a opíjeli ji opilstvím života, nebo jí rozuměli a život přerušovali, nebo jí rozuměli a ze slabosti dožívali zoufalý život. A jiné jsem neviděl. Zdálo se mi, že ten úzký kroužek učených, bohatých a volných lidí, k němuž jsem patřil, tvoří celé lidstvo, a ty miliardy těch, kteří žili a žijí, že to jsou – tak, jacísi dobytkové – ne lidé.

Jakkoli podivně, neuvěřitelně mi dnes připadá, jak jsem mohl, uvažuje o životě, přehlédnout život lidstva, který mne obklopoval ze všech stran, jak jsem mohl v takové míře směšně blouznit, abych myslel, že můj život, Šalomounův a Schopenhauerův je ten skutečný, normální

život, a život miliard je okolnost nestojící za pozornost, – jakkoli mi to teď připadá podivné, vidím, že tomu tak bylo. Ve svém zbloudění pýchy svého rozumu se mi tak nepochybně zdálo, že já, Šalomoun a Schopenhauer, jsme postavili otázku tak správně a opravdově, že nic jiného být nemůže, tak nepochybně se zdálo, že všechny ty miliardy patří k těm, kteří ještě nedošli k pochopení celé hloubky otázky, že jsem hledal smysl svého života a ani jednou mne nenapadlo: „A jaký smysl dávají a dávali svému životu všechny ty miliardy, které žily a žijí na světě?“

Dlouho jsem žil v tomto šílenství, zvláště vlastním, nikoli slovy, ale skutky, nám – nejliberálnějším a nejučenějším lidem. Ale díky jakési mé podivné fyzické lásce k opravdovému pracujícímu lidu, která mne přinutila mu porozumět a uvidět, že není tak hloupý, jak myslíme, nebo díky upřímnosti mého přesvědčení, že nemohu nic jiného vědět, než že nejlepší, co mohu udělat, je oběsit se, – vycítil jsem, že chci-li žít a chápat smysl života, pak hledat tento smysl života musím ne u těch, kdo ztratili smysl života a chtějí se zabít, nýbrž u těch miliard žijících a živých lidí, kteří život dělají a nesou na sobě svůj i náš život. A rozhlédl jsem se po obrovských masách odešlých a žijících prostých, neučených a nebohatých lidí a uviděl něco úplně jiného. Uviděl jsem, že všechny tyto miliardy žijících a žijících lidí, všichni, s vzácnými výjimkami, nespadají pod mé dělení, že uznat je za lidi, kteří otázce nerozumějí, nemohu, protože oni sami ji kladou a s neobyčejnou jasností na ni odpovídají. Uznat je za epikurejce také nemohu, protože jejich život se skládá spíš z strádání a utrpení než z požitků; a uznat je za lidi, kteří nerozumně dožívají nesmyslný život, mohu ještě méně, neboť každý akt jejich života i sama smrt jsou jimi vysvětleny. Zabít se pokládají za největší zlo. Ukazovalo se, že celé lidstvo má jakési mnou neuznávané a mnou pohrdané poznání smyslu života. Vycházelo mi, že rozumové vědění nedává smysl života, vylučuje život; smysl pak dá-

vaný životu miliardami lidí, celým lidstvem, spočívá na jakémsi mnou pohrdaném, falešném vědění.

Rozumové vědění v osobě učených a moudrých popírá smysl života, a obrovské masy lidí, celé lidstvo, – uznávají tento smysl v nerozumovém vědění. A toto nerozumové vědění je víra, ta samá, kterou jsem nemohl neodmítnout. To je Bůh jedno a tři, to je stvoření v šesti dnech, ďáblové a andělé a to vše, co nemohu přijmout, dokud jsem se nezbláznil.

Mé postavení bylo strašné. Věděl jsem, že na cestě rozumového vědění nenajdu nic jiného než popření života, a tam ve víře – nic jiného než popření rozumu, které je ještě nemožnější než popření života. Podle rozumového vědění vycházelo, že život je zlo a lidé to vědí, od lidí závisí nežít, a oni žili a žijí, a sám jsem žil, ačkoli jsem dávno věděl, že život je nesmyslný a je zlo. Podle víry vycházelo, že abych pochopil smysl života, musím se odříci rozumu, toho samého, pro který je potřebný smysl.

IX.

Vyšel rozpor, z něhož byly jen dva východy: buď to, co jsem nazýval rozumným, nebylo tak rozumné, jak jsem si myslel; nebo to, co se mi zdálo nerozumné, nebylo tak nerozumné, jak jsem si myslel. A začal jsem prověřovat chod úvah svého rozumového vědění.

Když jsem prověřoval chod úvah rozumového vědění, shledal jsem ho úplně správným. Závěr, že život je nic, byl neodvratný; ale uviděl jsem chybu. Chyba spočívala v tom, že jsem myslel neúměrně s otázkou, kterou jsem položil. Otázka byla taková: *nač mám žít*, tj. co opravdového, nezničitelného vyjde z mého klamného, pomíjivého života, jaký smysl má má konečná existence v tomto nekonečném světě? A abych odpověděl na tuto otázku, studoval jsem život.

Řešení všech možných otázek života mne pochopitelně nemohlo uspokojit, protože má otázka, jakkoli se zprvu zdá jednoduchá, zahrnuje v sobě požadavek vysvětlení konečného nekonečným a naopak.

Ptal jsem se: *jaký bezčasový, bezpříčinný, bezprostorový význam má můj život?* A odpovídal jsem na otázku: *jaký časový, příčinný a prostorový význam má můj život?* Vyšlo z toho, že po dlouhé práci mysli jsem si odpověděl: *žádný.*

Ve svých úvahách jsem neustále přirovnával, a ani to jinak dělat nešlo, konečné ke konečnému a nekonečné k nekonečnému, a proto mi vycházelo to, co vycházet mělo: síla je síla, látka je látka, vůle je vůle, nekonečno je nekonečno,

nic je nic, a dál nemohlo nic vyjít.

Bylo to něco podobného, co se stává v matematice, když člověk, myslí si, že řeší rovnici, řeší identitu. Chod přemýšlení je správný, ale výsledkem je odpověď: $a = a$, nebo $x = x$, nebo $o = o$. Totéž se stalo

i mé úvaze ve vztahu k otázce o významu mého života. Odpovědi, které dává veškerá věda na tuto otázku, jsou jen identity.

A opravdu, přísně rozumové vědění, to vědění, které, jak to udělal Descartes, začíná úplnou pochybností o všem, odhazuje jakékoli na víru přijaté vědění a buduje všechno nově na zákonech rozumu a zkušenosti – nemůže dát na otázku života jinou odpověď než tu, kterou jsem já dostal – odpověď neurčitou. Zdálo se mi jen zprvu, že vědění dalo kladnou odpověď – Schopenhauerovu odpověď: *život nemá smysl, je zlo.* Ale když jsem to prozkoumal, pochopil jsem, že odpověď není kladná, že můj cit ji takto jen vyjádřil. Přísně vyjádřená odpověď, jak je vyjádřena u bráhmánů, u Šalomouna, u Schopenhauera, je jen odpověď neurčitá, čili identita: *o = o, život, který se mi představuje jako nic, je nic.* Takže filozofické vědění nic nepopírá, pouze odpovídá, že tato otázka jím nemůže být vyřešena, že pro něj zůstává řešení neurčité.

Když jsem to pochopil, pochopil jsem, že nebylo ani možné hledat v rozumovém vědění odpověď na mou otázku a že odpověď, kterou dává rozumové vědění, je jen ukazatelem na to, že odpovědi lze dojít jen při jiném postavení otázky, jen tehdy, bude-li do úvahy zavedena otázka vztahu konečného k nekonečnému. Pochopil jsem i to, že jakkoli jsou nerozumné a znetvořené odpovědi dávané vírou, mají tu přednost, že do každé odpovědi vnášejí vztah konečného k nekonečnému, bez něhož nemůže být odpovědi. Jakkoli postavím otázku: *jak mám žít?* – odpověď: *podle zákona Božího. Co vyjde opravdového z mého života? – Věčné mučení, nebo věčné blaho. Jaký smysl, který není zničen smrtí? – Spojení s nekonečným Bohem, ráj.*

Takže kromě rozumového vědění, které se mi dříve představovalo jako jediné, byl jsem neodvratně přiveden k uznání toho, že u celého žijícího lidstva je ještě nějaké jiné vědění, nerozumové – víra,

která dává možnost žít. Celá nerozumovost víry zůstávala pro mne stejná jako dřív, ale nemohl jsem neuznat, že víra jediná dává lidstvu odpovědi na otázky života a následkem toho možnost žít.

Rozumové vědění mne přivedlo k uznání toho, že život je nesmyslný, můj život se zastavil, a chtěl jsem se zničit. Rozhlédl jsem se po lidech, po celém lidstvu, a uviděl jsem, že lidé žijí a tvrdí, že znají smysl života. Rozhlédl jsem se po sobě: žil jsem, dokud jsem znal smysl života. Jak ostatním lidem, tak i mně smysl života a možnost života dávala víra.

Rozhlédnuv se dál po lidech jiných zemí, po současnících i po odešlých, uviděl jsem jedno a totéž. Kde je život, tam je víra; od té doby, co je lidstvo, dává víra možnost žít, a hlavní rysy víry jsou všude a ve všech dobách jedny a tytéž.

Jakékoli odpovědi a komukoli dává jakákoli víra, každá odpověď víry dává konečné existenci člověka smysl nekonečného, smysl nezničitelný utrpeními, strádáními a smrtí. Znamená to – ve víře samé lze najít smysl a možnost života. A pochopil jsem, že víra ve svém nejpodstatnějším významu není jen „usvědčení věcí neviditelných“ atd., není zjevení (to je jen popis jednoho ze znaků víry), není jen vztah člověka k Bohu (musíme definovat víru, a potom Boha, a ne přes Boha definovat víru), není jen souhlas s tím, co bylo člověku řečeno, jak se víra nejčastěji chápe, – víra je poznání smyslu lidského života, následkem něhož se člověk nezničí, ale žije. Víra je síla života. Žije-li člověk, pak v něco věří. Kdyby nevěřil, že pro něco se má žít, nežil by. Jestliže nevidí a nechápe klamnost konečného, věří v toto konečné; jestliže chápe klamnost konečného, musí věřit v nekonečné. Bez víry nelze žít.

A vzpomněl jsem si celou cestu své vnitřní práce, a zděsil jsem se. Teď mi bylo jasné, že aby mohl člověk žít, potřebuje buď nevidět nekonečné, nebo mít takové vysvětlení smyslu života, při kterém by se konečné přirovnávalo k nekonečnému. Takové vysvětlení jsem měl, ale nebylo mi potřebné,

dokud jsem věřil v konečné, a začal jsem je rozumem prověřovat. A ve světle rozumu se celé toto dřívější vysvětlení rozletělo v prach. Ale přišla doba, kdy jsem přestal věřit v konečné. A tehdy jsem začal

na rozumových základech budovat z toho, co jsem věděl, takové vysvětlení, které by dávalo smysl životu; ale nic se nepostavilo. Spolu s nejlepšími duchy lidstva jsem došel k tomu, že *o = o*, a velmi se podivil, že jsem dostal takové řešení, přestože nic jiného ani vyjít nemohlo.

Co jsem dělal, když jsem hledal odpověď ve vědění zkušenostních? Chtěl jsem se dovědět, nač žiji, a za tím účelem jsem studoval všechno, co je mimo mne. Je jasné, že jsem se mohl dovědět mnoho, ale nic z toho, co bych potřeboval.

Co jsem dělal, když jsem hledal odpověď ve filozofických vědomostech? Studoval jsem myšlenky těch bytostí, které byly v témž postavení jako já, které neměly odpověď na otázku: *nač žiji.* Je jasné, že jsem se nemohl dovědět nic jiného, než to, co jsem sám věděl: že nic vědět nelze.

Co jsem? – část nekonečného. Vždyť už v těchto dvou slovech leží celý úkol. Opravdu si tuto otázku lidstvo položilo teprve včera? A opravdu si přede mnou nikdo tuto otázku nepoložil – otázku tak jednoduchou, že se dere na jazyk každému bystrému dítěti?

Vždyť tato otázka byla položena od té doby, co jsou lidé; a od té doby, co jsou lidé, je pochopeno, že k jejímu řešení stejně nestačí přirovnávat konečné ke konečnému a nekonečné k nekonečnému, a od té doby, co jsou lidé, byly nalezeny a vyjádřeny vztahy konečného k nekonečnému.

Všechny tyto pojmy, při nichž se konečné přirovnává k nekonečnému a vzniká smysl života, pojmy Boha, svobody, dobra – podrobujeme logickému zkoumání. A tyto pojmy nevydrží kritiku rozumu.

Kdyby to nebylo tak strašné, bylo by to směšné, s jakou pýchou a sebeuspokojením my jako děti rozebíráme hodinky, vyndaváme z nich péro, uděláme z něho hračku, a potom se divíme, že hodinky nejdou.

Potřebné a drahocenné je řešení rozporu konečného s nekonečným a odpověď na otázku života taková, při níž je možný život. A toto jediné řešení, které nacházíme všude, vždy a u všech národů, – řešení,

vynesené z času, v němž se nám ztrácí život lidí, řešení tak nesnadné, že nic podobného nedokážeme vytvořit, – právě toto řešení lehkovážně rozbíjíme, abychom znovu položili tu otázku, která je přítomna každému a na kterou nemáme odpověď.

Pojmy nekonečného Boha, božskosti duše, spojení lidských činů s Bohem, pojmy mravního dobra a zla – jsou pojmy vypracované v před našimi zraky skrývající se historické dálce života lidstva, jsou to ty pojmy, bez nichž by nebylo života a mne samého, a já, odhodiv celou tu práci celého lidstva, chci vše sám jediný vytvořit po novu a po svém.

Tenkrát jsem tak nemyslel, ale zárodky těchto myšlenek už ve mně byly. Chápal jsem: 1) že mé postavení se Šalomounem a Schopenhauerem, navzdory naší moudrosti, je hloupé: chápeme, že život je zlo, a přesto žijeme. To je zjevně hloupé, protože je-li život hloupý – a já tak miluji vše rozumné – pak je třeba život zničit, a nebude nikoho, kdo by jej popíral. 2) Chápal jsem, že všechny naše úvahy se otáčejí v začarovaném kruhu, jako kolo, které se nezachytí ozubeného. Jakkoli a jakkoli dobře uvažujeme, nemůžeme dostat odpověď na otázku, a vždy bude $o = o$, a proto je naše cesta pravděpodobně mylná. 3) Začínal jsem chápat, že v odpovědích, které dává víra, je uložena nejhlubší moudrost lidstva, a že nemám právo je odmítat na základě rozumu, a že hlavně tyto odpovědi jediné odpovídají na otázku života.

X.

Chápal jsem to, ale ulehčeno mi tím nebylo.

Byl jsem připraven přijmout nyní jakoukoli víru, jen aby po mně nežádala přímé popření rozumu, které by bylo lží. A studoval jsem buddhismus a islám podle knih, a především křesťanství, podle knih a podle živých lidí, kteří mne obklopovali.

Obrátil jsem se přirozeně nejdříve k věřícím lidem svého kruhu, k lidem učeným, k pravoslavným bohoslovcům, k mnichům-starcům, k pravoslavným bohoslovcům nového zabarvení, a dokonce i k takzvaným novým křesťanům, vyznávajícím spasení vírou ve vykoupení.

A chytal jsem se těchto věřících a vyptával jsem se jich, jak věří a v čem vidí smysl života. Přestože jsem dělal všechny možné ústupky, vyhýbal se jakýmkoli sporům, nemohl jsem víru těchto lidí přijmout, – viděl jsem, že to, co vydávali za víru, nebylo vysvětlení, nýbrž zatemnění smyslu života, a že svou víru sami nevyznávali proto, aby odpověděli na onu otázku života, která mne přivedla k víře, nýbrž pro jakési jiné, mně cizí cíle.

Pamatuji mučivý pocit hrůzy z návratu k dřívějšímu zoufalství po naději, který jsem prožil mnohokrát ve styku s těmito lidmi. Čím více a podrobněji mi vykládali své věroučné soustavy, tím zřetelněji jsem viděl jejich blud a ztrátu své naděje najít v jejich víře vysvětlení smyslu života.

Nikoli to, že k vždycky mi blízkým křesťanským pravdám v předkládání své víry přimíchávali ještě mnoho zbytečných a nerozumných věcí – to mne nikoli neodpuzovalo; co mne však odpudilo, bylo to, že život těchto lidí byl týž jako můj, jen s tím rozdílem, že neodpovídal právě těm zásadám, které předkládali ve své věrouce. Jasně jsem cítil,

že klamou sami sebe a že u nich stejně jako u mne není žádný jiný smysl života než ten, aby žili, dokud se žije, a brali vše, co může ruka vzít. Viděl jsem to podle toho, že kdyby u nich byl ten smysl, při kterém se ničí strach ze strádání, utrpení a smrti, nebáli by se jich. Ale oni, tito věřící našeho kruhu, zrovna tak jako já, žili v nadbytku, snažili se jej zvětšit nebo zachovat, báli se strádání, utrpení, smrti, a stejně jako já a všichni my, nevěřící, žili uspokojováním žádostí, žili stejně špatně, ne-li hůř než nevěřící.

Žádné úvahy mne nemohly přesvědčit o pravdivosti jejich víry. Pouze činy takové, které by ukazovaly, že mají smysl života takový, při kterém jim mně strašná bída, nemoc, smrt nejsou strašné, mne mohly přesvědčit. A takové činy jsem mezi těmito rozmanitými věřícími našeho kruhu neviděl. Takové činy jsem naopak viděl mezi lidmi našeho kruhu, kteří byli nejvíc nevěřící, ale nikdy mezi takzvanými věřícími našeho kruhu.

A pochopil jsem, že víra těchto lidí není ta víra, kterou jsem hledal, že jejich víra není víra, nýbrž jen jedna z epikurejských

útěch v životě. Pochopil jsem, že tato víra je snad vhodná, byť ne k útěše, pak alespoň k jistému rozptýlení pro kajícího se Šalomouna na smrtelné posteli, ale nemůže být vhodná pro obrovskou většinu lidstva, které je povoláno nikoli bavit se, užívaje práce druhých, nýbrž tvořit život. Aby celé lidstvo mohlo žít, aby pokračovalo v životě, dávajíc mu smysl, musí tyto miliardy mít jiné, pravé poznání víry. Vždyť ne to, že já se Šalomounem a Schopenhauerem jsme se nezabili, ne to mne přesvědčilo o existenci víry, nýbrž to, že žily tyto miliardy a žijí, a mne a Šalomouny vynesly na svých vlnách života.

A začal jsem se sbližovat s věřícími mezi chudými, prostými, neučenými lidmi, s poutníky, mnichy, raskolníky, sedláky. Učení víry těchto lidí z lidu bylo rovněž křesťanské, jako učení zdánlivých věřících z našeho kruhu. Ke křesťanským pravdám bylo rovněž přimícháno velmi mnoho pověr, ale rozdíl byl v tom, že pověry věřících našeho

kruhu byly jim docela zbytečné, nedržely se jejich života, byly jim jen svého druhu epikurejským pobavením; pověry věřících z pracujícího lidu byly však natolik svázány s jejich životem, že nelze bylo si představit jejich život bez těchto pověr, – byly nezbytnou podmínkou tohoto života. Celý život věřících našeho kruhu byl rozporem s jejich vírou, a celý život lidí věřících a pracujících byl potvrzením toho smyslu života, který dávalo poznání víry. A začal jsem se vhlížet do života a víry těchto lidí, a čím více jsem se vhlížel, tím více jsem se přesvědčoval, že u nich je pravá víra, že jejich víra je jim nezbytná a jediná jim dává smysl a možnost života. Na rozdíl od toho, co jsem viděl v našem kruhu, kde je možný život bez víry a kde z tisíce sotva se jeden přizná k víře, v jejich prostředí sotva se najde jeden nevěřící na tisíc. Na rozdíl od toho, co jsem viděl v našem kruhu, kde celý život ubíhá v zahálce, zábavách a nespokojenosti se životem, viděl jsem, že celý život těchto lidí probíhal v těžké práci, a byli méně nespokojeni se životem než bohatí. Na rozdíl od toho, že lidé našeho kruhu odporovali a horšili se na osud za strádání a utrpení, tito lidé přijímali nemoci a žal bez jakéhokoli nerozumění, odporu, nýbrž s klidnou

a pevnou jistotou v to, že vše tak musí být a nemůže být jinak, že vše toto je dobré. Na rozdíl od toho, že čím jsme chytřejší, tím méně rozumíme smyslu života a vidíme jakési zlé zesměšnění v tom, že trpíme a umíráme, – tito lidé žijí, trpí a přibližují se k smrti v klidu, nejčastěji však s radostí. Na rozdíl od toho, že klidná smrt, smrt bez hrůzy a zoufalství, je nejvzácnější výjimkou v našem kruhu, smrt neklidná, nepokorná a neradostná je nejvzácnější výjimkou v lidu. A takových lidí zbavených všeho toho, co je pro mne a Šalomouna jediným blahem života, a prožívajících při tom největší štěstí – je nespočet. Rozhlédl jsem se dál kolem sebe. Pohlédl jsem do života uplynulých a současných obrovských mas lidí. A viděl jsem takové, kteří pochopili smysl života, dovedou žít a umírat, ne dva, tři, deset, ale sta, tisíce, miliony. A všichni oni, nekonečně rozdílní povahou, rozumem, vzdě-

láním, postavením, stejně a zcela v opačném postoji k mé nevědomosti znali smysl života a smrti, klidně pracovali, snášeli strádání a utrpení, žili a umírali, vidouce v tom nikoli marnost, nýbrž dobro.

A tyto lidi jsem si zamiloval. Čím více jsem pronikal do jejich života živých lidí a života takových zemřelých lidí, o nichž jsem četl a slyšel, tím více jsem je miloval, a tím lehčeji se mi samému žilo. Tak jsem žil asi dva roky, a stal se se mnou převrat, který se ve mně dávno chystal a jehož zárodky ve mně vždy byly. Stalo se mi to, že život našeho kruhu – bohatých, učených – mi nejenže zprotivil, ale ztratil jakýkoli smysl. Všechny naše činy, úvahy, věda, umění – to vše se mi zjevilo jako hříčka. Pochopil jsem, že hledat v tom smysl nelze. Činy pracujícího lidu, tvořícího život, se mi představily jako jediná opravdová práce. A pochopil jsem, že smysl, dávaný tomuto životu, je pravdou, a přijal jsem ho.

XI.

A když jsem si vzpomněl, jak tyto samé víry mne odpuzovaly a zdály se mi nesmyslné, když je vyznávali lidé žijící v rozporu s nimi, a jak

mne tytéž víry přitáhly a zdály se mi rozumné, když jsem viděl, že lidé podle nich žijí, – pochopil jsem, proč jsem tehdy tyto víry odhodil a proč jsem je shledal nesmyslnými, a teď jsem je přijal a shledal plnými smyslu. Pochopil jsem, že jsem se zmýlil, a jak jsem se zmýlil. Zmýlil jsem se ne tak proto, že jsem nesprávně myslel, jako spíš proto, že jsem špatně žil. Pochopil jsem, že pravdu mi zastíralo nikoli tolik zbloudění mé myšlenky, jako sám můj život v těch výjimečných podmínkách epikureismu, uspokojování žádostí, v nichž jsem jej prožil. Pochopil jsem, že má otázka o tom, co je můj život, a odpověď: *zlo*, byly úplně správné. Nesprávné bylo jen to, že odpověď týkající se pouze mne jsem vztáhl na život obecně: ptal jsem se sebe, co je můj život, a dostal jsem odpověď: zlo a nesmysl. A přesně, můj život – život ustupující žádostivosti – byl nesmyslný a zlý, a proto odpověď: „život je zlo a nesmysl“ se vztahovala jen k mému životu, a nikoli k životu lidí obecně. Pochopil jsem tu pravdu, kterou jsem později našel v evangeliu, že *lidé si zamilovali tmu více než světlo, protože jejich skutky byly zlé. Neboť každý, kdo dělá špatné skutky, nenávidí světlo a nejde ke světlu, aby jeho skutky nebyly odhaleny*. Pochopil jsem, že abych pochopil smysl života, musí být především život nikoli nesmyslný a zlý, a teprve potom – rozum, aby jej pochopil. Pochopil jsem, proč jsem tak dlouho chodil kolem tak zjevné pravdy, a že budu-li myslet a mluvit o životě lidstva, mám mluvit a myslet o životě lidstva, a ne o životě několika parazitů života. Tato pravda byla vždy pravdou, jako dvě krát dvě jsou čtyři, ale neuznával jsem ji, protože bych uznáním, že dvě krát dvě

jsou čtyři, musel uznat, že nejsem dobrý. A cítit se dobrým bylo pro mne důležitější a závaznější než dvě krát dvě jsou čtyři. Zamiloval jsem si dobré lidi, znenáviděl sebe, a uznal jsem pravdu. Teď mi vše začalo být jasné.

A co kdyby se kat trávící život mučením a stínáním hlav, nebo opilec v posledním tažení, nebo šílenec, který se uzavřel na celý život do temného pokoje, zasvinil si tento svůj pokoj a představoval si, že zahyne, vyjde-li z něj, – co kdyby se zeptali sami sebe: *co je život?* Zjevně by nemohli dostat na otázku *co je život* jinou odpověď než tu, že je to největší zlo; a odpověď šílencova by

byla naprosto správná, ale jen pro něho. Co kdybych já byl takový šílenec? Co kdybychom my všichni, bohatí, učení lidé, byli takoví šílenci?

A pochopil jsem, že jsme vskutku takoví šílenci. Já jsem určitě takový šílenec byl. A opravdu, pták je ustrojen tak, že musí létat, sbírat potravu, stavět hnízda, a když vidím, že pták toto činí, raduji se jeho radostí. Koza, zajíc, vlk existují tak, že se musejí živit, množit, krmit své rodiny, a když to dělají, mám pevné přesvědčení, že jsou šťastní a jejich život je rozumný. Co má tedy dělat člověk? Má přesně tak získávat život jako zvířata, s tím jediným rozdílem, že zahyne, bude-li jej získávat sám – musí jej získávat ne pro sebe, nýbrž pro všechny. A když toto dělá, mám pevné přesvědčení, že je šťastný a jeho život je rozumný. Co jsem dělal já za celý svůj třicetiletý vědomý život? Nejen jsem nezískával život pro všechny, ale ani pro sebe jsem jej nezískával. Žil jsem jako parazit, a když jsem se zeptal sám sebe, nač žiji, dostal jsem odpověď: *na nic*. Je-li smysl lidského života v tom získávat jej, jak jsem já, který se třicet let zabýval tím, že jej nezískával, nýbrž ničil v sobě i v druhých, mohl dostat jinou odpověď než tu, že můj život je nesmysl a zlo? Byl také nesmysl a zlo.

Život světa se koná podle čísi vůle – kdosi tímto životem celého světa a našimi životy dělá své jakési dílo. Abychom měli naději pocho-

pit smysl této vůle, musíme ji především plnit – dělat to, co od nás chtějí. Pokud nebudu dělat to, co ode mne chtějí, nikdy nepochopím ani to, co ode mne chtějí, a tím méně – co chtějí od nás všech a od celého světa.

Jestliže z křižovatky vzali nahého, hladového žebráka, zavedli jej na kryté místo nádherného zařízení, nakrmili, napojili a přiměli jej pohybovat jakousi tyčí nahoru a dolů, pak zjevně dřív než začne zkoumat, proč ho vzali, proč má pohybovat tyčí, zda je uspořádání celého zařízení rozumné, musí žebrák především pohybovat tyčí. Pokud bude pohybovat tyčí, pak pochopí, že tato tyč hýbe čerpadlem, že čerpadlo pumpuje vodu, že voda jde do záhonů; pak jej odvedou z kryté studny a postaví na jinou práci, a bude sbírat plody a vstoupí do radosti svého hospodáře a bude přecházet od nižšího díla k vyššímu, čím dál víc chápat

uspořádání celého zařízení a mít na něm podíl, a nikdy jej nenapadne ptát se, nač je zde, a tím méně bude snad vinit hospodáře.

Právě tak nevyčítají hospodáři ti, kdo činí jeho vůli, lidé prostí, pracující, neučení, ti, které pokládáme za dobytek; a my, mudrci, hospodářovo jídlo jíme všechno, ale nic z toho, co od nás chce hospodář, neděláme, a místo abychom to dělali, sedneme si do kroužku a uvažujeme: *Nač pohybovat touhle tyčí? Vždyť to je hloupost*. Hle, až k čemu jsme to dovedli. Dovedli jsme to až k tomu, že hospodář je hloupý nebo že není, a my jsme chytří, jenže cítíme, že k ničemu nejsme, a potřebujeme se nějak sami od sebe zbavit.

XII.

Uvědomění si chyby rozumového vědění mi pomohlo osvobodit se od svodu zahálčivého mudrování. Přesvědčení, že poznání pravdy lze najít jen životem, mne přimělo zapochybovat o správnosti svého života; ale zachránilo mne jen to, že jsem se stačil vymanit ze své výjimečnosti a uvidět skutečný život prostého pracujícího lidu a pochopit, že jen to je skutečný život. Pochopil jsem, že chci-li pochopit život a jeho smysl, musím žít nikoli život parazita, nýbrž skutečný život, a přijmout ten smysl, který mu dává skutečné lidstvo, splynout s tímto životem a prověřit si jej.

Tenkrát se mi současně stalo následující. Po celou tu dobu toho roku, kdy jsem se téměř každou minutu ptal sám sebe, jestli neskončit smyčkou nebo kulkou, – po celou tu dobu, souběžně s těmi tahy myšlenek a pozorování, o nichž jsem mluvil, mé srdce se trápilo mučivým pocitem. Tento pocit nemohu nazvat jinak než hledáním Boha.

Říkám, že toto hledání Boha nebylo úvaha, nýbrž cit, protože toto hledání nevyplývalo z chodu mých myšlenek – bylo s nimi dokonce přímo v rozporu, – nýbrž vyplývalo ze srdce. Byl to pocit strachu, osiřelosti, osamění mezi vším cizím a naděje v čísi pomoc.

Přestože jsem byl pevně přesvědčen o nemožnosti důkazu Boží existence (Kant mi to dokázal a já jsem ho plně pochopil, že to dokázat nelze),

přesto jsem Boha hledal, doufal jsem, že ho najdu, a obracel jsem se starým zvykem s modlitbou k tomu, co jsem hledal a nenacházel. Hned jsem v mysli zkoušel Kantovy a Schopenhauerovy důvody o nemožnosti důkazu Boží existence, hned jsem je začínal vyvracet. Příčina, říkal jsem si, není taková kategorie myšlení jako prostor a čas.

Jsem-li, pak je příčina toho, a příčina příčin. A tato příčina všeho je to, co se nazývá Bohem; a zastavoval jsem se u této myšlenky a snažil se celou svou bytostí uvědomit si přítomnost této příčiny. A jakmile jsem si uvědomil, že je síla, v jejíž moci se nacházím, hned jsem cítil možnost života. Ale ptal jsem se sebe: „Co je však tato příčina, tato síla? Jak mám o ní myslet, jak se mám stavět k tomu, co nazývám Bohem?“ A jen mi známé odpovědi mi přicházely do hlavy: „On je tvůrce, prozřetelnost.“ Tyto odpovědi mne neuspokojovaly, a cítil jsem, že ve mně mizí to, co potřebuji pro život. Zmocňovala se mne hrůza a začínal jsem se modlit k tomu, koho jsem hledal, aby mi pomohl. A čím více jsem se modlil, tím zjevnější mi bylo, že mne neslyší a že není nikdo takový, k němuž by bylo možno se obracet. A se zoufalstvím v srdci, že Boha není a není, jsem říkal: „Hospodine, smiluj se, zachraň mne! Hospodine, uč mne, Bože můj!“ Ale nikdo se nade mnou nesmiloval, a já jsem cítil, že se můj život zastavuje.

Ale znovu a znovu z různých jiných stran jsem docházel k témuž přiznání, že nemohl jsem bez jakékoli záminky, příčiny a smyslu se objevit na světě, že nemohu být tím ptáčetem, které vypadlo z hnízda, jak jsem se cítil. Mějme za to, že já, ptáče, které vypadlo z hnízda, ležím na zádech, pištím ve vysoké trávě, ale pištím proto, že vím, že mne nosila v sobě matka, že mne vyseděla, hřála, krmila, milovala. Kde je ona, ta matka? Jestli mne zahodila, kdo mne zahodil? Nemohu si zatajit, že mne s láskou kdosi zrodil. Kdo je ten kdosi? – Opět Bůh.

„On zná a vidí má hledání, zoufalství, zápas. On jest,“ říkal jsem si. A stačilo mi to na okamžik přiznat, a hned ve mně život ožil, a cítil jsem i možnost i radost bytí. Ale znovu jsem od uznání Boží existence přecházel k hledání vztahu k němu, a opět se mi představoval ten Bůh, náš tvůrce ve třech osobách, který poslal syna-vykupitele.

A tento oddělený od světa, ode mne Bůh se opět jako kra tál a tál před mýma očima, a opět nic nezbylo, a opět vyschl pramen života,

zmocnilo se mne zoufalství, a cítil jsem, že nemohu nic jiného udělat než zabít se. A nejhorší bylo, že jsem cítil, že ani to nemohu udělat.

Ne dvakrát, ne třikrát, ale desítky, sta krát jsem docházel do těchto stavů – hned radosti a oživení, hned opět zoufalství a vědomí nemožnosti života.

Pamatuji, bylo to zjara, byl jsem sám v lese a naslouchal zvukům lesa. Naslouchal jsem a myslel všechno na jedno, jako jsem po celé ty poslední tři roky stále myslel na jedno a totéž. Opět jsem hledal Boha.

„Dobrá, žádný Bůh není," – říkal jsem si, – „není takový, který by nebyl mou představou, ale skutečností stejnou jako celý můj život; takový není. A nic, žádné zázraky to nemohou dokázat, protože zázraky budou mou představou, a to ještě nerozumnou."

„Ale můj pojem Boha, toho, kterého hledám?" – zeptal jsem se sebe. – „Odkud se vzal tento pojem?" A při této myšlence se ve mně opět zdvihly radostné vlny života. Vše kolem mne ožilo, dostalo smysl. Ale má radost netrvala dlouho. Rozum pokračoval ve své práci. „Pojem Boha – není Bůh," řekl jsem si. „Pojem je to, co vzniká ve mně, pojem Boha je to, co mohu probudit a mohu neprobudit v sobě. To není to, co hledám. Hledám to, bez čeho by nemohl být život." A opět začalo vše umírat kolem mne a ve mně, a opět se mi zachtělo zabít se.

Ale tu jsem pohlédl sám na sebe, na to, co se odehrávalo ve mně; a vzpomněl jsem si na všechna ta stokrát se ve mně odehrávající umírání a oživování. Vzpomněl jsem si, že jsem žil, jen když jsem věřil v Boha. Jak bylo dřív, tak je i nyní, – řekl jsem si: – stačí mi vědět o Bohu, a žiji; stačí mi zapomenout, nevěřit v něho, a umírám. Co jsou tedy ta oživování a umírání? Vždyť nežiji, když ztrácím víru v Boží existenci; vždyť bych se už dávno zabil, kdybych neměl nejasnou naději, že ho najdu. Vždyť žiji, opravdu žiji, jen když ho cítím a hledám. Co tedy ještě hledám? – zvolal ve mně hlas. – Vždyť je to on. On je to, bez čeho nelze žít. Znát Boha a žít – je totéž. Bůh je život.

„Žij, hledaje Boha, a pak nebude život bez Boha.“ A silněji než kdy jindy se vše ozářilo ve mně a kolem mne, a toto světlo mne už neopouštělo.

A zachránil jsem se před sebevraždou. Kdy a jak se ve mně tento převrat vykonal, bych neuměl říct. Jak se ve mně nepozorovaně, postupně ničila síla života, a dospěl jsem k nemožnosti žít, k zastavení života, k potřebě sebevraždy, zrovna tak postupně, nepozorovaně se mi vrátila tato síla života. A je zvláštní, že síla života, která se mi vrátila, nebyla nová, nýbrž ta nejstarší, – ta samá, která mne vedla v prvních časech mého života. Vrátil jsem se ve všem k tomu úplně dřívějšímu, dětskému a jinošskému. Vrátil jsem se k víře v tu vůli, která mne stvořila a cosi ode mne chce; vrátil jsem se k tomu, že hlavním a jediným cílem mého života je být lepší, tj. žít ve větším souladu s touto vůlí; vrátil jsem se k tomu, že vyjádření této vůle mohu najít v tom, co ve přede mnou skryté dávnověké hloubce vypracovalo pro své vedení celé lidstvo, tj. vrátil jsem se k víře v Boha, v mravní zdokonalování a v tradici předávající smysl života. Jen ten byl! rozdíl, že tehdy to vše bylo přijato nevědomě, a nyní jsem věděl, že bez toho nemohu žít.

Stalo se mi, jako by se stalo tohle: nepamatuji si, kdy mne posadili do loďky, odstrčili od jakéhosi mne neznámého břehu, ukázali směr k druhému břehu, dali mi do nezkušených rukou vesla a nechali mne samotného. Pracoval jsem s vesly, jak jsem uměl, a plul; ale čím dál jsem se vyplouval doprostřed, tím rychlejší se stávalo proudění, které mne odnášelo pryč od cíle, a tím častěji jsem potkával plavce, takové jako jsem já, unášené proudem. Byli osamělí plavci, kteří pokračovali ve veslování; byli plavci, kteří odhodili vesla; byly velké loďky, ohromné koráby plné lidí; jedni se zápasili s proudem, druzí se mu oddávali. A čím dál jsem plul, tím více, hledě na směr dolů po proudu všech plujících, zapomínal jsem na směr, který mi byl dán. Právě uprostřed proudu, v tísni loděk a korábů, které se nesly dolů, jsem úplně ztratil směr a odhodil vesla. Ze všech stran se vesele a jásavě kolem mne na

plachtách a na veslech nesli plavci dolů po proudu, ujišťujíce mne a sebe navzájem, že ani jiný směr být nemůže. A uvěřil jsem jim a plul s nimi. A daleko mne odneslo, tak daleko, že jsem uslyšel hukot peřejí, v nichž jsem se měl

rozbít, a uviděl loďky, které se v nich rozbily. A vzpamatoval jsem se. Dlouho jsem nemohl pochopit, co se mi stalo. Viděl jsem před sebou jen zkázu, ke které jsem běžel a které jsem se bál, nikde jsem neviděl spásu a nevěděl, co mám dělat. Ale ohlédl jsem se zpět a uviděl nespočet loděk, které se bez ustání úporně probíjely proudem, vzpomněl jsem si na břeh, na vesla a na směr, a začal jsem veslovat zpět nahoru proti proudu a ke břehu.

Břeh – to byl Bůh, směr – to byla tradice, vesla – to byla mi daná svoboda doveslovat ke břehu – spojit se s Bohem. A tak se síla života ve mně obnovila a já jsem zas začal žít.

XIII.

Odřekl jsem se života našeho kruhu, uznav, že to není život, nýbrž jen podoba života, že podmínky nadbytku, v nichž žijeme, nás zbavují možnosti rozumět životu, a abych pochopil život, musím pochopit život nikoli výjimek, nikoli nás, parazitů života, nýbrž život prostého pracujícího lidu, toho, který život dělá, a ten smysl, který mu dává. Prostý pracující lid kolem mne byl ruský lid, a obrátil jsem se k němu a k tomu smyslu, který dává životu. Smysl ten, pokud jej lze vyjádřit, byl následující. Každý člověk přišel na tento svět z vůle Boží. A Bůh tak stvořil člověka, že každý člověk může zahubit svou duši, nebo ji zachránit. Úkolem člověka v životě je zachránit svou duši; aby člověk zachránil svou duši, musí žít po Božím způsobu, a aby žil po Božím způsobu, musí se odříkat všech útěch života, pracovat, pokořovat se, trpět a být milosrdný. Tento smysl lid čerpá z celé věrouky předané a předávané mu pastýři a tradicí žijící v lidu a vyjadřující se v legendách, příslovích, vyprávěních. Tento smysl mi byl jasný a blízký mému srdci. Ale s tímto smyslem lidové víry je neoddělitelně spjato u našeho neraskolnického lidu, mezi kterým jsem žil, mnoho takového, co mne odpuzovalo a jevilo se nevysvětlitelným: svátosti, církevní bohoslužby, posty, uctívání ostatků a ikon. Oddělit jedno od druhého lid nemůže, a nemohl jsem ani já.

Jakkoli mi mnohé z toho, co patřilo do lidové víry, připadalo zvláštní, přijal jsem vše, chodil jsem na bohoslužby, klekal ráno a večer k modlitbě, postil se, zpovídal, a první čas se můj rozum ničemu neprotivil. Právě to, co se mi dřív zdálo nemožné, nyní ve mně nevyvolávalo odpor.

Můj vztah k víře nyní a tehdy byl zcela odlišný. Dřív se mi sám život zdál plný smyslu, a víra se mi představovala jako svévolné tvrzení jakýchsi pro mne zcela zbytečných, nerozumných a se životem nespjatých tezí. Zeptal jsem se tenkrát sebe, jaký smysl mají tyto teze, a přesvědčiv se, že žádný nemají, odhodil jsem je. Nyní jsem naopak pevně věděl, že můj život nemá a nemůže mít žádný smysl, a teze víry se mi nejenže nepředstavovaly jako zbytečné, nýbrž byl jsem nepochybnou zkušeností přiveden k přesvědčení, že jen tyto teze víry dávají smysl životu. Dříve jsem se na ně díval jako na úplně zbytečnou tárábárštinu; nyní, pokud jsem jim nerozuměl, věděl jsem, že je v nich smysl, a říkal jsem si, že se jim musím naučit rozumět.

Dělal jsem následující úvahu. Říkal jsem si: poznání víry vzniká, stejně jako celé lidstvo se svým rozumem, z tajemného počátku. Tento počátek je Bůh, počátek i lidského těla i jeho rozumu. Jako postupně od Boha došlo ke mně mé tělo, tak došly ke mně můj rozum a mé pochopení života, a proto všechny ty stupně vývoje tohoto pochopení života nemohou být falešné. Všechno to, čemu lidé opravdově věří, musí být pravda; může být vyjadřována různě, ale lží být nemůže, a proto jestli se mi představuje jako lež, znamená to jen, že jí nerozumím. Kromě toho jsem si říkal: podstata jakékoli víry je v tom, že dává životu takový smysl, který není ničen smrtí. Je přirozené, že aby víra mohla odpovědět na otázku v přepychu umírajícího cara, nebo prací umučeného starého otroka-nevolníka, nebo nerozumného dítěte, moudrého starce, pomatené stařeny, mladé šťastné ženy, bouřícího se vášněmi mladíka, všech lidí v nejrozmanitějších podmínkách života a vzdělání, – je přirozené, pokud je jedna odpověď odpovídající na věčnou jedinou otázku života: *nač žiji, co vyjde z mého života?* – pak tato odpověď, byť jednotná v podstatě, musí být nekonečně rozmanitá ve svých

projevech; a čím jednotnější, čím pravdivější, hlubší je tato odpověď, tím podivněji a znetvořeněji se musí přirozeně jevit v pokusech ji

vyjádřit podle vzdělání a postavení každého. Ale tyto úvahy, ospravedlňující pro mne podivnost obřadové stránky víry, byly přesto nedostatečné na to, abych si já sám v tom jediném pro mne životním díle, ve víře, dovolil dělat činy, o nichž bych pochyboval. Toužil jsem všemi silami duše být schopný splynout s lidem, plně obřadovou stránku jeho víry; ale nemohl jsem to udělat. Cítil jsem, že bych lhal před sebou, zesměšňoval bych to, co je pro mne svaté, kdybych to dělal. Ale tu mi přišly na pomoc nové, naše ruské bohoslovecké spisy.

Podle výkladu těchto bohoslovců je základním dogmatem víry neomylná církev. Z uznání tohoto dogmatu vyplývá jako nutný důsledek pravdivost všeho, co církev vyznává. Církev jako shromáždění věřících spojených láskou a majících tedy pravé poznání se stala základem mé víry. Říkal jsem si, že Boží pravda nemůže být přístupná jednomu člověku, otvírá se jen celému úhrnu lidí spojených láskou. Abychom pochopili pravdu, nesmíme se rozdělovat; a abychom se nerozdělovali, musíme milovat a smiřovat se s tím, s čím nesouhlasíme. Pravda se otevře lásce, a proto pokud se nepodřizuješ obřadům církve, porušuješ lásku; a porušuje lásku, zbavuješ se možnosti poznat pravdu. Neviděl jsem tenkrát sofismu nacházející se v této úvaze. Neviděl jsem tenkrát, že sjednocení v lásce může dát největší lásku, ale nikterak bohoslovskou pravdu vyjádřenou určitými slovy v Nikajském vyznání, neviděl jsem ani, že láska nikterak nemůže učinit určité vyjádření pravdy závazným pro sjednocení. Neviděl jsem tenkrát chybu této úvahy a díky jí jsem získal možnost přijmout a plnit všechny obřady pravoslavné církve, aniž jsem většině z nich rozuměl. Snažil jsem se tenkrát všemi silami duše vyhnout se jakýmkoli úvahám, rozporům, a pokoušel jsem se vysvětlit, pokud možno rozumně, ty teze církve, s nimiž jsem se střetával.

Plně obřady církve, pokořoval jsem svůj rozum a podřizoval jsem se té tradici, kterou mělo celé lidstvo. Spojoval jsem se se svými předky, s mnou milovanými –

otcem, matkou, dědy, babičkami. Ti a všichni dřívější věřili a žili a mne stvořili. Spojoval jsem se také se všemi miliony mnou vážených lidí z lidu. Kromě toho tyto činy neměly v sobě nic špatného (za špatné jsem pokládal povolování si žádostí). Když jsem ráno vstával k bohoslužbě, věděl jsem, že dělám dobře už jen proto, že k pokoření své rozumové pýchy, ke sblížení s mými předky a současníky, že ve jménu hledání smyslu života obětuji svůj tělesný klid. Totéž bylo při zpovědi, při každodenním čtení modliteb s poklonami, totéž při zachovávání všech postů. Jakkoli byly tyto oběti nicotné, byly to oběti ve jménu dobrého. Zpovídal jsem se, postil, dodržoval dočasné modlitby doma i v kostele. Při naslouchání bohoslužbám jsem pronikal do každého slova a dával mu smysl, kde to šlo. Při liturgii mi nejdůležitějšími slovy byla: „Milujme se navzájem, abychom jednomyslně…“ Následující slova: „vyznali Otce i Syna i Ducha svatého“ – jsem přeskakoval, protože jsem je nemohl pochopit.

XIV.

Tak nutně jsem tehdy potřeboval věřit, abych mohl žít, že jsem nevědomě skrýval sám před sebou rozpory a nejasnosti věrouky. Ale takové dávání smyslu obřadům mělo své meze. Jestliže mi ektenie čím dál jasnější byla ve svých hlavních slovech, jestliže jsem si přibližně vysvětloval slova: „připomenuvše přesvatou vládkyni naši Bohorodičku a všechny svaté, poručme sami sebe, jeden druhého i celý svůj život Kristu Bohu“, – jestliže jsem si časté opakování modliteb za cara a jeho příbuzné vysvětloval tím, že jsou vystaveni větším pokušením než jiní, a proto si žádají více modliteb, pak modlitby o pokoření nepřátel a protivníků pod naše nohy, jestli jsem je vysvětloval tím, že nepřítel je zlo, – tyto modlitby a jiné jako Cherubínská píseň a celá svátost proskomidie nebo „Vojsk vůdkyně nepřemožitelná“ a podobně, téměř dvě třetiny všech bohoslužeb, buď neměly vysvětlení vůbec, nebo jsem cítil, že jim vysvětlení přisunuje lžu a tím úplně rozbíjím svůj vztah k Bohu, ztráceje úplně jakoukoli možnost víry.

Totéž jsem prožíval při slavení hlavních svátků.

Pamatovat na sobotní den, tj. zasvětit jeden den obracení se k Bohu, bylo mi pochopitelné. Ale hlavní svátek bylo připomínání události vzkříšení, jehož skutečnost jsem si nemohl představit a pochopit. A jménem vzkříšení se nazývá týdně slavený den. A v tyto dny se konala svátost eucharistie, která mi byla úplně nepochopitelná. Všechny ostatní dvanácteré svátky, kromě Vánoc, byly připomínkami zázraků, toho, o čem jsem se snažil nemyslet, abych nemusel popírat: nanebevstoupení, letnice, zjevení Páně, pokrov a tak dále. Při slavení těchto svátků, cítě, že se přisuzuje důležitost právě tomu, co pro mne tvoří

přesně opačnou důležitost, jsem si buď vymýšlel uspokojivá vysvětlení, nebo zavíral oči, abych neviděl to, co mne pohoršuje.

Nejsilněji se to se mnou dělo při účasti v těch nejběžnějších svátostech, pokládaných za nejdůležitější: při křtu a svatém přijímání. Zde jsem už narazil nikoli na nepochopitelné, ale na úplně pochopitelné úkony: ale tyto úkony se mi jevily jako pohoršení, a byl jsem postaven do dilematu – buď lhát, nebo odhodit.

Nikdy nezapomenu mučivý pocit, který jsem prožil v onen den, kdy jsem po mnoha letech poprvé přijímal. Bohoslužby, zpověď, modlitební pravidla – to vše mi bylo pochopitelné a vyvolávalo ve mně radostné vědomí, že se mi otvírá smysl života. Samotné přijímání jsem si vysvětloval jako úkon konaný na památku Krista a znamenající očištění od hříchu a plné přijetí Kristova učení. Byť bylo toto vysvětlení umělé, nevšímal jsem si jeho umělosti. Tak jsem se radostně ponižoval a pokořoval se před zpovědníkem, prostým plachým knězem, vyvracel všechnu špínu své duše, kaje se ze svých nepravostí, tak radostně jsem slíval své myšlenky se snahami otců, kteří psali modlitby pravidel, tak radostně mi bylo spojení se všemi, kdo věřili a věří, že jsem necítil umělost svého vysvětlení. Ale když jsem přistoupil k carským vratům a kněz mne přinutil opakovat, že věřím, že to, co budu polykat, je skutečné tělo a krev, zabolelo mne u srdce; nebyla to jen falešná nota, nýbrž krutý požadavek od kohosi takového, kdo zjevně nikdy nevěděl, co je víra.

Nyní si dovoluji říct, že to byl krutý požadavek; tenkrát mne to ani nenapadlo,

jen mi bylo nevýslovně bolestně. Už jsem nebyl v tom postavení, v jakém jsem byl v mládí, mysle si, že v životě je vše jasné; došel jsem přece k víře proto, že kromě víry jsem určitě nic nenašel než zkázu, proto odhodit tuto víru nelze bylo, a podřídil jsem se. A našel jsem ve své duši pocit, který mi pomohl to snést. Byl to pocit sebeponížení a pokory. Pokořil jsem se, polkl jsem onu krev a tělo bez rouhavého

pocitu, s touhou uvěřit, ale rána už byla zasazena. A s vědomím toho, co mne čeká, jsem už nemohl jít podruhé.

Pokračoval jsem stejně plnit obřady církve a stále jsem věřil, že v té věrouce, kterou jsem následoval, je pravda, a dělo se se mnou to, co mi je teď jasné, ale tehdy se mi zdálo podivné.

Naslouchal jsem rozhovoru negramotného sedláka-poutníka o Bohu, o víře, o životě, o spáse, a poznání víry se mi otvíralo. Sbližoval jsem se s lidem, naslouchal jeho úsudkům o životě, o víře, a čím dál víc jsem chápal pravdu. Totéž bylo se mnou při čtení Čtveromesíčních knih a Prologů; stalo se to mou oblíbenou četbou. Vylučuje zázraky, pohlížeje na ně jako na fabuli vyjadřující myšlenku, otvírala mi tato četba smysl života. Byly tam životy Makária Velikého, careviče Joasafa (příběh Buddhy), byly tam řeči Jana Zlatoústého, slova o poutníkovi ve studni, o mnichovi, který našel zlato, o Petru-publikánovi; tam příběh mučedníků, kteří všichni prohlašovali jedno, že smrt nevylučuje život; tam příběhy o zachráněných negramotných, hloupých a nic nevědoucích o učení církve.

Ale stačilo, abych se střetl s učenými věřícími nebo vzal do ruky jejich knihy, a jakási pochybnost o sobě, nespokojenost, popuzenost sporu vznikaly ve mně, a cítil jsem, že čím více pronikám do jejich řečí, tím více se vzdaluji pravdě a jdu k propasti.

XV.

Kolikrát jsem záviděl sedlákům jejich negramotnost a neučenost. Z tezí víry, z nichž pro mne vycházely zjevné nesmysly, pro ně nic lživého nevycházelo; mohli je přijímat a mohli věřit v pravdu, tu pravdu, v níž i já věřil. Jen mně, nešťastníkovi, bylo jasné, že pravda je nejjemnějšími

nitěmi vpletena do lži a že ji nemohu v této podobě přijmout.

Tak jsem žil kolem tří let, a první čas, když jsem se jako katechumen jen postupně připojoval k pravdě, jen veden instinktem šel tam, kde se mi zdálo světleji, mne tyto střety méně zasahovaly. Když jsem něčemu nerozuměl, říkal jsem si: „Já jsem vinen, já jsem špatný.“ Ale čím více jsem se začínal pronikat těmi pravdami, kterým jsem se učil, čím více se stávaly základem života, tím těžší, zdrcující se stávaly tyto střety a tím ostřejší se stávala ta čára, která je mezi tím, čemu nerozumím, protože neumím chápat, a tím, co nelze pochopit jinak než klamáním sebe sama.

Přes tyto pochybnosti a trápení jsem se stále držel pravoslaví. Ale objevily se otázky života, které bylo třeba vyřešit, a tu řešení těchto otázek církví – protichůdné samým základům té víry, kterou jsem žil – mne definitivně přinutilo odříci se možnosti setrvání v pravoslaví. Tyto otázky byly, zaprvé, vztah pravoslavné církve k jiným církvím – ke katolicismu a k takzvaným raskolníkům. V té době jsem se, díky svému zájmu o víru, sbližoval s věřícími různých vyznání: s katolíky, protestanty, starověrci, molokány a jinými. A setkal jsem se mezi nimi s mnoha lidmi mravně vysokými a opravdově věřícími. Toužil jsem být bratrem těchto lidí. A co? Učení, které mi slibovalo spojit všechny jednou vírou a láskou, totéž učení v osobě svých nejlepších představitelů

mi řeklo, že to všechno jsou lidé nacházející se ve lži, že to, co jim dává sílu života, je svod ďábla, a že jen my máme jedinou možnou pravdu. A uviděl jsem, že všechny, kdo nevyznávají víru stejně jako my, pravoslavní pokládají za heretiky, přesně tak jako katolíci a jiní pokládají pravoslaví za herezi; uviděl jsem, že ke všem, kdo nevyznávají vnějšími symboly a slovy svou víru stejně jako pravoslaví, – pravoslaví, ačkoli to zkouší skrývat, se chová nepřátelsky, jak to i musí být, zaprvé, protože tvrzení, že ty jsi ve lži a já v pravdě, je nejkrutější slovo, které může říci jeden člověk druhému, a zadruhé, protože člověk milující své děti a bratry se nemůže nestavět nepřátelsky k lidem, kteří chtějí obrátit jeho děti a bratry

v lživou víru. A toto nepřátelství sílí v míře většího znání věrouky. A mně, který kladl pravdu do spojení v lásce, mimoděk padlo do očí to, že sama věrouka ničí to, co má způsobit.

Toto pohoršení je natolik zjevné, natolik nám, vzdělaným lidem, kteří jsme žili v zemích, kde se vyznávají různé víry, a viděli to pohrdavé, sebejisté, neochvějné popírání, s nímž se katolík staví k pravoslavnému a protestantovi, pravoslavný ke katolíkovi a protestantovi a protestant k oběma, a stejný postoj starověrce, paškovce, šekera a všech vír, že samo zjevení pohoršení v prvních chvílích zaráží. Člověk si říká: nemůže to přece být tak jednoduché, a přece lidé by neviděli to, že jestliže se dvě tvrzení vzájemně popírají, pak ani v jednom, ani v druhém není ta jediná pravda, jakou má být víra. Něco tu je. Nějaké vysvětlení je, – a já myslel, že je, a hledal jsem toto vysvětlení, a četl jsem všechno, co jsem k tomuto předmětu mohl, a radil se se všemi, s kým jsem mohl. A nedostával jsem žádné vysvětlení, kromě toho stejného, podle kterého sumští husaři pokládají, že první pluk na světě je sumský husarský, a žlutí hulán pokládají, že první pluk na světě – to jsou žlutí hulán. Duchovní osoby různých vyznání, nejlepší představitelé mezi nimi, mi neřekli nic jiného než to, že věří, že jsou v pravdě, a tamti ve zbloudění, a že vše, co mohou, je modlit se za ně.

Jezdil jsem k archimandritům, archijerejům, starcům, schimníkům a ptal se, a nikdo žádný pokus neudělal mi toto pohoršení vysvětlit. Jen jeden z nich mi to vysvětlil, ale vysvětlil tak, že jsem se už nikoho dalšího neptal.

Mluvil jsem o tom, že pro každého nevěřícího obracejícího se k víře (a tomuto obrácení je vystaveno celé naše mladé pokolení), se tato otázka jeví jako první: proč pravda není v luteránství, není v katolicismu, nýbrž v pravoslaví? Učí ho tomu na gymnáziu, a nemůže nevědět tak, jako to neví sedlák, že protestant, katolík zrovna tak tvrdí jedinou pravdivost své víry. Historické důkazy, které si každé vyznání překrucuje na svou stranu, nejsou dostatečné. Nedalo by se, – říkal jsem, – chápat učení výš, tak, aby z výšky učení mizely rozdíly, jak mizejí pro opravdově

věřícího? Nedalo by se jít dál cestou, kterou jsme šli se starověrci? Ti tvrdili, že kříž, aleluja a kráčení kolem oltáře jsou u nás jiné. Řekli jsme: vy věříte v Nikajské vyznání, v sedm svátostí, a my věříme. Pojďme se tedy držet tohoto, a v ostatním si dělejte, jak chcete. Spojili jsme se s nimi tím, že jsme postavili podstatné ve víře nad nepodstatné. Nedalo by se teď říci katolíkům: vy věříte v to a to, v hlavní věci, a ohledně *filioque* a papeže si dělejte, jak chcete. Nedalo by se totéž říci i protestantům, spojivše se s nimi na hlavním? Můj spoludiskutér s mou myšlenkou souhlasil, ale řekl mi, že takové ústupky vzbudí v duchovní vrchnosti výčitky, že odstupuje od víry předků, a vyvolají rozkol, a posláním duchovní vrchnosti je uchovávat v plné čistotě řecko-ruskou pravoslavnou víru, předanou jí od předků.

A vše jsem pochopil. Já hledám víru, sílu života, a oni hledají nejlepší prostředek k plnění před lidmi určitých lidských povinností. A plníce tyto lidské povinnosti, plní je po lidsku. Jakkoli budou mluvit o své lítosti nad zbloudilými bratry, o modlitbách za ně vznášených u trůnu nejvyššího, – k plnění lidských povinností je potřeba násilí, a to se vždy používalo, používá a bude používat. Jestliže dvě vyznání pokládají

sebe za ty, kdo jsou v pravdě, a druhé za ty, kdo jsou ve lži, pak budou, chtějíce bratry přitáhnout k pravdě, hlásat své učení. A jestliže se lživé učení hlásá nezkušeným synům církve nacházející se v pravdě, pak tato církev nemůže ne spálit knihy, nemůže neodklidit člověka, který svádí její syny. Co tedy dělat s tím, hořícím ohněm lživé, podle názoru pravoslaví, víry sektářem, který v nejdůležitějším díle života, ve víře, svádí syny církve? Co s ním dělat jiného, než mu useknout hlavu nebo ho uvěznit? Za Alexeje Michajloviče upalovali na hranici, tj. podle doby používali nejvyšší trest; v naší době používají také nejvyšší – zavírají do samotky. A obrátil jsem pozornost k tomu, co se děje ve jménu vyznání, a zděsil jsem se, a téměř úplně jsem se už odřekl pravoslaví. Druhý vztah církve k otázkám života byl její vztah k válce a popravám.

V té době se v Rusku stala válka. A Rusové začali ve jménu křesťanské lásky zabíjet své bratry.

Nemyslet na to nelze bylo. Nevidět, že vražda je zlo odporující základním prvkům jakékoli víry, nelze bylo. A zároveň se v kostelech modlili za úspěch našich zbraní, a učitelé víry uznávali tuto vraždu za dílo vyplývající z víry. A nejen ty vraždy na válce, ale v době těch zmatků, které následovaly po válce, viděl jsem členy církve, její učitele, mnichy, schimníky, kteří schvalovali vraždu zbloudilých bezmocných mladíků. A obrátil jsem pozornost na všechno to, co dělají lidé vyznávající křesťanství, a zděsil jsem se.

XVI.

A přestal jsem pochybovat, a přesvědčil jsem se úplně, že v tom poznání víry, k němuž jsem se připojil, není vše pravda. Dřív bych řekl, že celá věrouka je lež; ale nyní to říci nelze bylo. Celý lid měl poznání pravdy, to bylo nepochybné, protože jinak by nežil. Kromě toho mi toto poznání pravdy bylo už dostupné, žil jsem jím už a cítil celou jeho pravdivost; ale v tomto poznání byla i lež. A o tom jsem nemohl pochybovat. A vše to, co mne dřív odpuzovalo, nyní živě předstoupilo přede mne. Ačkoli jsem viděl i to, že v celém lidu bylo míň té lži, která mne odpudila, než u představitelů církve, – přesto jsem viděl, že i ve víře lidu byla lež přimíchána k pravdě.

Ale odkud se vzala lež a odkud se vzala pravda? Jak lež, tak pravda jsou předány tím, co se nazývá církev. Jak lež, tak pravda jsou obsaženy v tradici, v takzvané svaté tradici a Písmu.

A chtě nechtě jsem byl přiveden ke studiu, zkoumání tohoto Písma a tradice – zkoumání, kterého jsem se dosud tak bál.

A obrátil jsem se ke studiu té samé bohovědy, kterou jsem kdysi s takovým pohrdáním odhodil jako nepotřebnou. Tehdy se mi jevila jako řada nepotřebných nesmyslů, tehdy mne ze všech stran obklopovaly jevy života, které se mi jevily jasnými a plnými smyslu; nyní bych rád odhodil to, co nejde do zdravé hlavy, ale není kam uhnout. Na této věrouce spočívá, nebo přinejmenším je s ní nerozlučně spjato to jediné

poznání smyslu života, které se mi otevřelo. Jakkoli se mi jeví divoce v mém starém pevném rozumu, je to jediná naděje spásy. Je třeba opatrně, pozorně je zkoumat, abych je pochopil, byť ne tak, jak chápu teze vědy. To nehledám a hledat ani nemohu, znaje zvláštnost poznání

víry. Nebudu hledat vysvětlení všeho. Vím, že vysvětlení všeho se musí skrývat, jako počátek všeho, v nekonečnosti. Ale chci pochopit tak, abych byl přiveden k nevyhnutelně nevysvětlitelnému; chci, aby všechno nevysvětlitelné bylo takové nikoli proto, že požadavky mého rozumu jsou nesprávné (jsou správné, a mimo ně nemohu nic pochopit), nýbrž proto, že vidím meze svého rozumu. Chci pochopit tak, aby se mi jakákoli nevysvětlitelná teze představovala jako nutnost samého rozumu, a ne jako závazek uvěřit.

To, že v učení je pravda, je mi nepochybné; ale nepochybné je i to, že v něm je i lež, a já musím najít pravdu a lež a oddělit jedno od druhého. A tak jsem k tomu přistoupil. Co jsem v tomto učení našel lživého, co jsem v něm našel pravdivého a k jakým závěrům jsem došel, tvoří další části sochinění, které, pokud za to stojí a je někomu potřeba, nejspíš někdy a někde bude vytištěno.

Toto bylo napsáno před třemi lety. Nyní, prohlížeje si tuto tištěnou část a vraceje se k tomu chodu myšlenek a k těm pocitům, které byly ve mně, když jsem ji prožíval, viděl jsem onehdy ve snu. Tento sen mi vyjádřil ve stlačené podobě vše, co jsem prožil a popsal, a proto si myslím, že i pro ty, kdo mne pochopili, popsání tohoto snu osvěží, osvětlí a shromáždí do jedinho vše to, co je tak zdlouhavě vyprávěno na těchto stránkách. Zde je ten sen: vidím, že ležím v posteli, není mi ani dobře, ani zle, ležím na zádech. Ale začínám přemýšlet, jestli je mi dobře ležet; a cosi mi je, zdá se, nepohodlně v nohou: zda je to krátké, nebo nerovné, ale nějak nepohodlně; pohnu nohama a zároveň začínám přemýšlet, jak a na čem ležím, což mne až dosud nenapadlo. A pozoruje svou postel vidím, že ležím na pletených provazových závěsech, připevněných po stranách lůžka. Má chodidla leží na jednom takovém závěsu, holeně – na druhém, nohám je nepohodlně.

Kdovíproč vím, že tyto závěsy lze přesouvat. A pohybem nohou odstrkuji krajní závěs pod nohama. Zdá se mi, že tak bude pohodlněji. Ale odstrčil jsem ho příliš daleko, chci jej uchopit nohama, ale s tímto

pohybem vyklouzne zpod holení i druhý závěs, a nohy mi visí dolů. Pohnu celým tělem, abych se zvládl, s plnou jistotou, že se hned uspořádám; ale s tímto pohybem vyklouzávají a přesouvají se pode mnou ještě i jiné závěsy, a vidím, že se vše úplně kazí: celá spodní část mého těla klesá a visí, nohy nedosahují k zemi. Držím se jen vrchem zad, a začíná mi být nejenom nepohodlně, ale z nějakého důvodu i hrozno. Teprve zde se ptám sebe toho, co mne dřív ani nenapadlo. Ptám se sebe: kde jsem a na čem ležím? A začínám se rozhlížet a především se dívám dolů, tam, kam mi viselo tělo a kam, cítím, že musím hned spadnout. Dívám se dolů a nevěřím svým očím. Ne že bych byl na výšce podobné výšce nejvyšší věže nebo hory, nýbrž jsem na takové výšce, jakou jsem si nikdy nemohl představit.

Nemohu ani rozeznat, zda vidím cokoli tam dole, v té bezedné propasti, nad kterou visím a kam mne to táhne. Srdce se sevře a já prožívám hrůzu. Dívat se tam je hrozné. Budu-li se tam dívat, cítím, že hned sklouznu z posledních závěsů a zahynu. Nedívám se, ale nedívat se je ještě horší, protože přemýšlím o tom, co se mnou bude hned, až se utrhnu z posledních závěsů. A cítím, že z hrůzy ztrácím poslední oporu a pomalu klouzám po zádech níž a níž. Ještě okamžik, a utrhnu se. A tu mi přichází myšlenka: nemůže to být pravda. To je sen. Probuď se. Pokouším se probudit, a nemohu. Co dělat, co dělat? – ptám se sám sebe a hledím vzhůru. Nahoře je také propast. Dívám se do této propasti nebe a snažím se zapomenout na propast dole, a opravdu zapomínám. Nekonečnost dole mne odpuzuje a zná mne hrůzou; nekonečnost nahoře mne přitahuje a utvrzuje. Visím stále na posledních, dosud mi nevyklouzlých závěsech nad propastí; vím, že visím, ale dívám se jen vzhůru, a můj strach mizí. Jak to ve snu bývá, jakýsi hlas říká: „Všimni si toho, to je ono!“ – a já se dívám dál a dál do nekonečnosti vzhůru a cítím, že se uklidňuji, pamatuji si vše, co bylo, a vzpomínám si, jak se to vše stalo: jak jsem pohyboval

nohama, jak jsem začal viset, jak jsem se zděsil a jak jsem se zachránil z hrůzy tím, že jsem se začal dívat vzhůru. A ptám se sám sebe: nu, a nyní, visím stále stejně? A ani ne tak se rozhlížím, jako celým svým tělem pociťuji ten bod opory, na němž se držím. A vidím, že už nevisím a nepadám, nýbrž pevně se držím. Ptám se sám sebe, jak se držím, ohmatávám se, rozhlížím se a vidím, že pode mnou, pod středem mého těla, je jeden závěs, a že dívaje se vzhůru ležím na něm v nejstabilnější rovnováze, že to on jediný mne i dřív držel. A zde, jak to ve snu bývá, se mi představuje ten mechanismus, kterým se držím, jako velmi přirozený, pochopitelný a nepochybný, přestože ve bdělosti tento mechanismus nemá žádný smysl. V snu se dokonce divím, jak jsem to nechápal dřív. Ukazuje se, že v hlavách u mne stojí sloup, a pevnost tohoto sloupu nepodléhá žádné pochybnosti, přestože tento tenký sloup nemá na čem stát. Potom je od sloupu vedena smyčka jaksi velmi mazaně a zároveň jednoduše, a jestli ležíš na této smyčce středem těla a díváš se vzhůru, pak ani otázka o pádu nemůže vzniknout. To vše mi bylo jasné, a byl jsem rád a klidný. A jako by mi někdo říkal: dívej se, zapamatuj si. A probudil jsem se.

Království Boží je ve vás

1890–1893

Předmluva

V roce osmnáct set osmdesát čtyři jsem napsal knihu pod názvem „V čem je má víra?“. V této knize jsem skutečně vyložil to, v co věřím.

Když jsem vykládal svou víru v učení Krista, nemohl jsem nevyslovit i to, proč nevěřím a pokládám za bludnou tu církevní víru, která se obvykle nazývá křesťanstvím.

V řadě četných odchylek tohoto učení od učení Krista jsem poukazoval na odchylku hlavní, totiž na neuznávání přikázání neodpírat zlu násilím, které zřetelněji než jiné odchylky ukazuje, jak církevní učení zkřivilo učení Krista.

Věděl jsem velmi málo, tak jako my všichni, o tom, co se dělalo a hlásalo a psalo v dřívější době ohledně otázky neodporování zlu. Věděl jsem to, co bylo o tomto předmětu vysloveno u církevních otců – Órigena, Tertulliana a jiných, – věděl jsem i to, že existovaly a existují některé takzvané sekty menonitů, herrnhutů, kvakerů, kteří nedovolují křesťanovi používat zbraně a nejdou do vojenské služby; ale co bylo těmito takzvanými sektami vykonáno pro objasnění této otázky, bylo mi málo známo.

Má kniha, jak jsem očekával, byla ruskou cenzurou zadržena; ale částečně díky mé pověsti spisovatele, částečně proto, že lidi zaujala,

se tato kniha rozšířila v rukopisech a litografiích v Rusku a v překladech za hranicemi, a vyvolala jednak u lidí, kteří sdílejí mé myšlenky, řadu informací o spisech psaných o témž předmětu, jednak řadu kritik mých myšlenek vyslovených přímo v knize.

Jak jedno, tak druhé spolu s dějinnými jevy posledních let mi mnohé vyjasnilo a přivedlo mne k novým závěrům a dedukcím, které chci nyní vyslovit.

Nejprve budu mluvit o informacích, které jsem obdržel o dějinách otázky neodporování zlu; potom o těch úsudcích o této otázce, které vyslovili jak duchovní, tj. vyznávající křesťanské náboženství, tak světští, tj. nevyznávající křesťanské náboženství, kritici; a nakonec o těch závěrech, k nimž mne přivedli jedni i druzí a dějinné události posledních let.

I.

Jedním z prvních ohlasů na mou knihu byly dopisy od amerických kvakerů. V těchto dopisech, kterými vyjadřovali sympatie k mým názorům na nezákonnost jakéhokoli násilí a války pro křesťana, mi kvakeři sdělili podrobnosti o své takzvané sektě, která už přes dvě stě let vyznává v praxi Kristovo učení o neodporování zlu násilím a která nepoužívala a dnes nepoužívá k vlastní obraně zbraně. Spolu s dopisy mi kvakeři zasílali své brožury, časopisy a knihy. Z těchto mi zaslaných časopisů, brožur a knih jsem se dověděl, do jaké míry byla už před mnoha lety nevyvratitelně dokázána křesťanova povinnost plnit přikázání o neodporování zlu násilím, a jak byla odhalena nesprávnost církevního učení, které dovoluje popravy a války.

Celou řadou úvah a textů dokázavše, že s náboženstvím založeným na mírumilovnosti a dobré vůli k lidem je neslučitelná válka, tj. zmrzačování a zabíjení lidí, kvakeři tvrdí a dokazují, že nic tak nepřispělo k zatemnění Kristovy pravdy v očích pohanů a nic tak nebránilo šíření křesťanství ve světě jako neuznávání tohoto přikázání lidmi, kteří se nazývali křesťany, – jako povolení křesťanům účastnit se války a násilí.

„Kristovo učení, jež vstoupilo do vědomí lidí nikoli prostřednictvím meče a násilí," říkají, „nýbrž prostřednictvím neodporování zlu, prostřednictvím mírnosti, pokory a mírumilovnosti, – jedině příkladem míru, shody a lásky mezi svými následovníky se může ve světě šířit.

Křesťan, podle samotného učení Božího, může být ve vztazích k lidem veden jen mírumilovností, a proto nemůže být takové autority, která by přinutila křesťana jednat v rozporu s učením Božím a hlavní vlastností křesťana ve vztahu k svým bližním.

Pravidlo státní nutnosti," říkají, „může přinutit odchýlit se od Božího zákona ty, kdo kvůli pozemským výhodám se pokoušejí smířit nesmiřitelné, ale pro křesťana, který opravdu věří, že následování Kristova učení mu dává spásu, nemůže mít toto pravidlo žádný význam."

Seznámení s činností kvakerů a jejich spisy: s Foxem, Pennem a zvláště s knihou Dymondovou (*Dymond*) z osmnáct set dvacet sedm – mi ukázalo, že nejenže je už velmi dávno uvědoměna nemožnost spojení křesťanství s násilím a válkou, nýbrž že tato neslučitelnost je už velmi dávno tak jasně a nepochybně dokázána, že se musíme jen divit, jakým způsobem může trvat toto nemožné spojení křesťanského učení s násilím, které bylo a je i dnes hlásáno církvemi.

Kromě informací, které jsem získal od kvakerů, obdržel jsem přibližně v téže době také z Ameriky zprávu o témž předmětu z úplně jiného a mi dříve zcela neznámého zdroje.

Syn Williama Lloyda Garrisona, slavného bojovníka za svobodu černochů, mi napsal, že při čtení mé knihy našel myšlenky podobné těm, které vyjadřoval jeho otec v roce osmnáct set třicet osm, a protože se domnívá, že mne bude zajímat to vědět, zasílá mi deklaraci neboli prohlášení neodporu – *Non Resistance* – sepsané jeho otcem před téměř padesáti lety.

Toto prohlášení vzniklo za následujících okolností: William Lloyd Garrison, uvažující ve společnosti pro nastolení míru mezi lidmi, která existovala v roce osmnáct set třicet osm v Americe, o prostředcích k ukončení války, dospěl k závěru, že nastolení všeobecného míru může být založeno jen na zjevném uznání přikázání neodporovat zlu násilím (Mt 5,39) v celém jeho významu, tak, jak je chápou kvakeři, s nimiž byl Garrison v přátelských stycích. Dospěv k takovému závěru, Garrison tehdy sestavil a společnosti nabídl následující prohlášení, které bylo tehdy, v osmnáct set třicet osmém roce, podepsáno mnoha členy.

Boston, osmnáct set třicet osm.

My, níže podepsaní, pokládáme za svou povinnost k sobě, k věci blízké našemu srdci, k zemi, v níž žijeme, i k celému ostatnímu světu zveřejnit toto své vyznání, vyjadřujíce v něm ty zásady, kterých se držíme, cíle, k nimž směřujeme, a prostředky, které hodláme použít k dosažení všeobecného blahodárného a mírového převratu. Toto je naše vyznání.

Neuznáváme žádnou lidskou vládu. Uznáváme jen jednoho krále a zákonodárce, jen jednoho soudce a vládce nad lidstvem. Za svou vlast uznáváme celý svět, za své krajany uznáváme celé lidstvo. Milujeme svou domovinu stejně tak, jako milujeme i jiné země. Zájmy a práva našich spoluobčanů nám nejsou dražší než zájmy a práva celého lidstva. Proto nedovolujeme, aby cit vlastenectví mohl ospravedlňovat pomstu za urážku nebo škodu způsobenou našemu národu…

Uznáváme, že národ nemá právo ani se bránit vnějším nepřátelům, ani na ně útočit. Uznáváme také, že jednotlivé osoby ve svých osobních vztazích nemohou mít toto právo. Jednotlivec nemůže mít větší význam než jejich souhrn. Jestliže vláda nemá klást odpor cizozemským dobyvatelům, kteří mají za cíl pustošit naši vlast a vraždit naše spoluobčany, pak zrovna tak nemá být kladen silou odpor jednotlivým osobám narušujícím obecný klid a ohrožujícím soukromou bezpečnost. Tvrzení hlásané církvemi, že všechny státy na zemi jsou ustanoveny a schváleny Bohem a že všechny moci existující ve Spojených státech, v Rusku, v Turecku odpovídají Boží vůli, je stejně nesmyslné jako rouhavé. Toto tvrzení představuje tvůrce naší existence jako bytost zaujatou, která ustanovuje a podporuje zlo. Nikdo si neodváží tvrdit, že by moci existující v jakékoli zemi jednaly ve vztahu ke svým nepřátelům v duchu učení a podle příkladu Krista. A proto činnost těchto mocí nemůže být Bohu milá, a proto také nemohly být tyto moci ustanoveny Bohem a musejí být svrženy – nikoli silou, ale duchovním obrozením lidí.

Uznáváme za nekřesťanské a nezákonné nejen samy války – útočné i obranné – nýbrž i všechny přípravy na války: zřizování všelijakých arzenálů, pevností, válečných lodí; uznáváme za nekřesťanskou a nezákonnou existenci jakýchkoli stálých armád, jakéhokoli vojenského velení, jakýchkoli památníků postavených k poctě vítězství nebo padlých nepřátel, jakýchkoli trofejí získaných na bitevním poli, jakýchkoli oslav válečných činů, jakýchkoli zisků získaných vojenskou silou; uznáváme za nekřesťanské a nezákonné jakékoli vládní nařízení, jež od svých poddaných vyžaduje vojenskou službu.

V důsledku toho pokládáme pro sebe za nemožné nejen službu v armádě, ale i zastávání úřadů, které nás nutí přinucovat lidi k dobrému chování pod hrozbou vězení nebo trestu smrti. Proto se dobrovolně vyjímáme ze všech vládních úřadů a odmítáme veškerou politiku, všechny pozemské pocty a úřady.

Nepokládáme-li se za oprávněné zastávat místa ve vládních úřadech, nepokládáme se zrovna tak za oprávněné volit na tato místa jiné osoby. Nepokládáme se také za oprávněné soudit se s lidmi, abychom je přinutili vrátit nám to, co nám vzali. Pokládáme, že jsme povinni odevzdat i kabát tomu, kdo nám vzal košili, ale v žádném případě ho nevystavovat násilí (Mt 5,40).

Věříme, že trestní zákon Starého zákona: *oko za oko, zub za zub* – byl Ježíšem Kristem zrušen, a že podle Nového zákona se všem jeho následovníkům místo pomsty hlásá odpuštění nepřátelům ve všech případech bez výjimky. Vymáhat však násilím peníze, zavírat do vězení, posílat do vyhnanství nebo popravovat zjevně není odpuštění urážek, nýbrž pomsta.

Dějiny lidstva jsou plné důkazů toho, že fyzické násilí nepřispívá k mravnímu obrození, a že hříšné sklony člověka mohou být potlačeny jen láskou, že zlo může být zničeno jen dobrem, že se nemá spoléhat na sílu ruky, aby se bránil zlu, že skutečná bezpečnost pro lidi spočívá

v laskavosti, trpělivosti a milosrdenství, že jen tiší zdědí zemi, a ti, kdo pozdvihli meč, mečem zahynou.

A proto jak k tomu, abychom jistěji zajistili život, majetek, svobodu, veřejný klid a soukromé blaho lidí, tak k tomu, abychom naplnili vůli toho, kdo je *král kralujících a pán panujících*, přijímáme z celé duše základní učení neodporování zlu zlem a pevně věříme, že toto učení, odpovídající všem možným náhodám a vyjadřující vůli Boží, nakonec musí zvítězit nad všemi silami zla. Nekážeme revoluční učení. Duch revolučního učení je duchem pomsty, násilí a vraždy. Nebojí se Boha a nerespektuje osobnost člověka. My toužíme být proniknuti duchem Krista. Následujíce své základní pravidlo neodporování zlu zlem, nemůžeme pořádat spiknutí, vzpoury nebo násilí. Podřizujeme se všem zákonům a všem požadavkům vlády, kromě těch, které jsou v rozporu s požadavky evangelia. Náš odpor je omezen pokorným snášením trestů, jež na nás budou uvaleny za neposlušnost. Odhodláni bez odporu snášet všechny proti nám namířené útoky, hodláme zároveň ze své strany nepřestat útočit na zlo světa, ať je kdekoli, nahoře nebo dole, v oblasti politické, správní nebo náboženské, směřujíce všemi nám dostupnými prostředky k uskutečnění toho, aby se všechna království země spojila v jediné království našeho Pána Ježíše Krista. Pokládáme za nepochybnou pravdu, že vše, co je v rozporu s evangeliem a jeho duchem a tedy musí být zničeno, má být zničeno hned. A proto, věříme-li proroctví, že přijde čas, kdy budou meče překovány v radlice a kopí v srpy, musíme to hned, aniž bychom to odkládali do budoucna, dělat podle svých sil. A proto všichni ti, kdo vyrábějí, prodávají, používají zbraně, kdo napomáhají jakýmkoli vojenským přípravám, tím samým se zbrojí proti pokojnému panování Syna Božího na zemi. Když jsme vyslovili své zásady, povězme nyní o tom, jakými cestami doufáme dosáhnout svého cíle. Doufáme zvítězit „bláznovstvím kázání“.

Budeme se snažit šířit své názory mezi všechny lidi, k jakýmkoli národům, vyznáním a vrstvám společnosti patří. K tomuto cíli budeme pořádat veřejná čtení, šířit tištěná oznámení a brožury, zakládat spolky a podávat petice do všech vládních úřadů. Obecně budeme směřovat všemi nám dostupnými prostředky k dosažení zásadního převratu v názorech, pocitech a činech naší společnosti co se týče hříšnosti násilí vůči vnějším i vnitřním nepřátelům. Když se tohoto velkého díla ujímáme, jsme si plně vědomi, že naše upřímnost může být vystavena krutým zkouškám. Náš úkol může na nás přivolat urážky, křivdy, utrpení a dokonce smrt. Čeká nás nepochopení, falešný výklad a pomluvy. Proti nám se musí zdvihnout bouře. Pýcha a farizejství, ctižádost a krutost, vládci a mocnosti – to vše se může spojit, aby nás zničilo. Tak zacházeli s Mesiášem, kterého se snažíme podle svých sil napodobovat. Ale nelekají nás tyto hrůzy. Nespoléháme na lidi, nýbrž na všemohoucího Pána. Jestliže jsme odmítli lidskou záštitu, co nás tedy může podpírat, než jediná víra, která přemáhá svět? Nebudeme se divit zkouškám, kterým budeme vystaveni, nýbrž se budeme radovat z toho, že se nám dostane podílu na Kristových utrpeních.

V důsledku toho všeho vkládáme své duše do rukou Božích, věříce slovům, že ten, kdo opustí domov a bratry a sestry nebo otce nebo matku nebo ženu nebo děti nebo pole kvůli Kristu, dostane stokrát víc a zdědí život věčný.

Takto, pevně věříce, přes vše, co se proti nám může vyzbrojit, v nepochybné vítězství zásad vyjádřených v tomto prohlášení v celém světě, přikládáme zde své podpisy, spoléhajíce na rozum a svědomí lidstva, a především na sílu Boží, jíž se také svěřujeme.

Po tomto prohlášení založil Garrison společnost neodporu a časopis zvaný *Non-resistant* („Neodporující“), v němž bylo hlásáno učení neodporu v celém jeho významu a se všemi jeho důsledky, jak bylo vyjádřeno v prohlášení. Informace o dalších osudech společnosti a časo-

pisu neodporu jsem získal z překrásné biografie W. L. Garrisona, sestavené jeho syny.

Společnost a časopis existovaly nedlouho: většina Garrisonových spolupracovníků v díle osvobození otroků, obávajíc se, že by příliš radikální požadavky vyjádřené v časopise *Non-resistant* mohly odpudit lidi od praktického díla osvobození černochů, – tato většina spolupracovníků se odřekla vyznávání zásady neodporu, jak byla vyjádřena v prohlášení, a společnost i časopis ukončily svou existenci.

Toto Garrisonovo prohlášení, které tak silně a výmluvně vyjadřovalo tak důležité pro lidi vyznání víry, mělo zřejmě lidi zasáhnout a stát se celosvětově známým a předmětem všestranné debaty. Ale nic takového se nestalo. Nejenže není známo v Evropě, ale mezi Američany, kteří tolik ctí Garrisonovu památku, je toto prohlášení téměř neznámé.

Táž neznámost potkala i druhého bojovníka za neodporování zlu, nedávno zemřelého, který po padesát let hlásal toto učení – Američana Adina Ballou. Do jaké míry je málo známo vše, co se týká otázky neodporu, je vidět z toho, že Garrison-syn, který napsal vynikající biografii svého otce ve čtyřech velkých svazcích, tento Garrison-syn na mou otázku, zda existuje nyní společnost neodporu a jsou-li její pokračovatelé, mi odpověděl, že pokud ví, tato společnost se rozpadla a následovníci tohoto učení neexistují, zatímco v době, kdy mi psal, žil v Massachusetts, v Hopedale, Adin Ballou, který se podílel na práci Garrisonova otce a věnoval padesát let života hlásání učení neodporu ústně i tiskem. Následně jsem obdržel dopis od Wilsona, žáka a pomocníka Ballouova, a navázal styky se samým Ballouem. Napsal jsem Ballouovi a on mi odpověděl a zaslal mi své spisy. Zde jsou některé úryvky z nich.

„Ježíš Kristus je můj Pán a učitel," říká Ballou v jednom z článků odhalujících nedůslednost křesťanů, kteří uznávají právo obrany a válku. „Slíbil jsem, že zanechav všeho, budu jej následovat ve zlém

i v dobrém až do smrti. Ale jsem občan demokratické republiky Spojených států, jíž jsem složil přísahu věrnosti v tom, že budu bránit ústavu své země i obětí svého života, bude-li třeba. Kristus ode mne žádá, abych dělal druhým to, co bych chtěl, aby oni dělali mně. Ústava Spojených států ode mne žádá, abych dvěma milionům otroků (tehdy byli otroci, dnes místo nich můžeme směle postavit dělníky) dělal přesně opak toho, co bych chtěl, aby bylo děláno mně, tj. abych přispíval k tomu, aby byli udrženi v tom otroctví, v němž se nalézají. A to nic, pokračuji ve volbách a nechávám se volit, pomáhám vládnout, jsem dokonce ochoten být zvolen do nějakého vládního úřadu. To mi nebrání být křesťanem. Pokračuji ve vyznávání a nenacházím problémy plnit smlouvu s Kristem a s vládou.

Ježíš Kristus mi zakazuje odporovat činícím zlo a brát jim oko za oko a zub za zub, krev za krev, život za život.

Má vláda ode mne žádá přesný opak a svou obranu zakládá na šibenici, pušce, meči, používaných proti domácím i vnějším nepřátelům. A v souladu s tím je země zásobena šibenicemi, žaláři, arzenály, válečnými loděmi a vojáky.

Při udržování a používání těchto drahých vražedných zařízení můžeme velmi pohodlně naplňovat ctnost odpuštění těm, kdo nám ubližují, lásky k nepřátelům, žehnání těm, kdo nás proklínají, a prokazování dobra těm, kdo nás nenávidí. K tomu cíli máme stálé křesťanské kněze, aby se za nás modlili a vzývali Boží požehnání na svaté vraždy. Vidím to všechno (tj. rozpor vyznávání a života) a pokračuji ve vyznávání i ve vládě, a jsem hrdý na to, že jsem zároveň i zbožný křesťan, i oddaný služebník vlády. Nechci souhlasit s tím šíleným pojetím neodporu. Nemohu se zřeknout svého vlivu a nechat samotné nemravné lidi v čele vlády. Ústava říká: vláda má právo vyhlásit válku, a já souhlasím, podporuji to, přísahám, že to budu podporovat. Nepřestávám tím být křesťanem. Válka je také křesťanskou povinností. Což není křesťanské zabít statisíce bližních, znásilňovat ženy, pustošit a pálit města

a páchat všelijaké krutosti? Je čas vzdát se všech těchto vymyšlených sentimentalit. Toto je nejpravější prostředek, jak odpouštět urážky a milovat nepřátele. Děláme-li to jen v duchu lásky, nemůže být nic křesťanštějšího než takové hromadné zabíjení."

V jiné brožuře nazvané „Kolik lidí je potřeba, aby zlotřilost proměnili ve spravedlnost" říká: „Jeden člověk nemá zabíjet. Zabije-li, je zločincem, je vrahem. Dva, deset, sto lidí, dělají-li to, – jsou vrahy. Ale stát nebo národ může zabíjet, kolik chce, a to nebude vražda, nýbrž dobrý, krásný čin. Jen sebrat víc lidí, a jatka desetitisíců lidí se stávají nevinným činem. Kolik lidí k tomu je však potřeba?

V tom je otázka. Jeden nemůže krást, loupit, ale celý národ může. Kolik je však k tomu třeba? Proč jeden, deset, sto lidí nemá porušovat Boží zákon, ale velmi mnoho může?"

A zde je Balloův katechismus, sestavený pro jeho sbor.

Otázka: Odkud je vzato slovo „neodpor"?

Odpověď: Z výroku: *neodporuj zlému*. Mt 5,39.

Otázka: Co toto slovo vyjadřuje?

Odpověď: Vyjadřuje vysokou křesťanskou ctnost předepsanou Kristem.

– Překlad je volný, s některými vypuštěnými místy.

Otázka: Má se slovo neodpor přijímat v jeho nejširším smyslu, tj. že ukazuje na to, aby se zlu nekladl žádný odpor?

Odpověď: Ne, má být chápáno v přesném smyslu Spasitelova poučení, tj. neplatit zlem za zlo. Zlu je třeba odporovat všemi spravedlivými prostředky, ale v žádném případě ne zlem.

Otázka: Z čeho je vidět, že Kristus přikázal neodpor v tomto smyslu?

Odpověď: Z slov, která tehdy řekl. Řekl: *Slyšeli jste, že bylo řečeno starým: oko za oko, zub za zub. Já však vám pravím: neodporujte zlému. Kdo tě udeří do pravé tváře, nastav mu i druhou, a kdo se chce s tebou soudit a vzít ti košili, dej mu i plášť.*

Otázka: O kom mluvil ve slovech: *slyšeli jste, že bylo řečeno*?

Odpověď: O patriarších a prorocích, o tom, co řekli, – co je obsaženo ve spisech Starého zákona, který Židé obvykle nazývají Zákon a Proroci.

Otázka: Jaké předpisy měl Kristus na mysli slovy „vám bylo řečeno“?

Odpověď: Ty předpisy, v nichž Noe, Mojžíš a jiní proroci dávají právo způsobit osobní škodu těm, kdo škodí, aby se tak trestaly a ničily zlé činy.

Otázka: Uveďte takové předpisy.

Odpověď: *„Kdo prolije krev lidskou mezi lidmi, toho krev také bude prolita.“* Gn 9,6.

„Kdo udeří člověka tak, že ten zemře, bude vydán smrti. A bude-li škoda, pak odevzdej duši za duši, oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nohu za nohu, popáleninu za popáleninu, ránu za ránu, modřinu za modřinu.“ Ex 21,12.23.25.

„Kdo zabije kteréhokoli člověka, bude vydán smrti.“ „A kdo způsobí škodu bližnímu svému, tomu je třeba učinit totéž, co učinil.“ „Zlomeninu za zlomeninu, oko za oko, zub za zub.“ Lv 24,17.19.20.

„Ale soudcové mají dobře vyšetřit, a bude-li onen svědek svědek falešný, a bude křivě svědčit proti bratru svému, pak s ním naložte tak, jak zamýšlel naložit s bratrem svým. Ať se nad ním tvé oko nesmilní: duši za duši, oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nohu za nohu.“ Dt 19,18.21.

Toto jsou předpisy, o kterých mluví Ježíš.

Noe, Mojžíš a proroci učili, že ten, kdo zabíjí, mrzačí nebo mučí své bližní, dělá zlo. Aby se takovému zlu odporovalo a aby bylo zničeno, je třeba toho, kdo dělá zlo, trestat smrtí nebo zmrzačením nebo nějakým jiným osobním mučením. Křivdě je třeba postavit křivdu, vraždě – vraždu, mučení – mučení, zlu – zlo. Tak učili Noe, Mojžíš a proroci. Ale Kristus toto vše popírá. *„Já vám pravím,“* je napsáno v evangeliu: *„neodporujte zlému, neoplácejte křivdu – křivdou, nýbrž raději snášejte*

opakovanou křivdu od toho, kdo dělá zlo." To, co bylo dovoleno, je zakázáno. Když pochopíme, jakému odporu učili oni, přesně víme, čemu učí neodpor Kristův.

Otázka: Dovolovali staří odporovat křivdě křivdou?

Odpověď: Ano. Ale Ježíš to zakázal. Křesťan v žádném případě nemá právo zbavit života nebo způsobit křivdu bližnímu, který dělá zlo.

Otázka: Může zabít nebo zmrzačit druhého při sebeobraně?

Odpověď: Ne.

Otázka: Může podat žalobu k soudu s tím cílem, aby jeho utiskovatel byl potrestán?

Odpověď: Ne. Neboť co dělá skrze druhé, dělá v podstatě sám.

Otázka: Může bojovat ve vojsku proti nepřátelům nebo proti domácím povstalcům?

Odpověď: Samozřejmě ne. Nemůže se nijak účastnit války ani vojenských příprav. Nemůže používat smrtící zbraně. Nemůže odporovat křivdě křivdou, ať je sám, nebo spolu s jinými, sám nebo skrze druhé lidi.

Otázka: Může dobrovolně volit nebo vystrojovat pro vládu vojenské lidi?

Odpověď: Nemůže dělat nic z toho, chce-li zůstat věrný Kristovu zákonu.

Otázka: Může dobrovolně dávat peníze na pomoc vládě, která je držena vojenskou silou, trestem smrti, vůbec násilím?

Odpověď: Ne, pokud ovšem peníze nejsou určeny na nějaký zvláštní účel, sám o sobě spravedlivý, kde je i cíl i prostředek dobrý.

Otázka: Může platit daně takové vládě?

Odpověď: Ne, nemá dobrovolně platit daně, ale nemá odporovat jejich vybírání. Daň uložená vládou je vymáhána nezávisle na vůli poddaných. Nelze jí odporovat, aniž by se sám uchýlil k násilí. A násilí křesťan užívat nemůže, proto musí přenechat svůj majetek násilné škodě způsobené mocnými.

Otázka: Může křesťan dávat hlas při volbách a účastnit se soudu nebo vlády?

Odpověď: Ne, účast ve volbách, soudu nebo vládě je účastí ve vládním násilí.

Otázka: Jaký je hlavní význam učení o neodporování zlu?

Odpověď: Je v tom, že jediné dává možnost vytrhnout zlo s kořeny, jak ze svého srdce, tak ze srdce bližního. Toto učení zakazuje dělat to, čím se zlo ve světě zvěčňuje a množí. Ten, kdo útočí na druhého a ubližuje mu, roznítí v druhém pocit nenávisti, kořen všeho zla. Křivdit druhému proto, že nás křivdil, jakoby pro odstranění zla, znamená opakovat špatný skutek nad ním i nad sebou, znamená plodit, nebo alespoň osvobodit – povzbudit toho samého démona, kterého jakoby chceme vyhnat. Satan nemůže být vyhnán satanem, nepravda nemůže být očištěna nepravdou, a zlo nemůže být přemoženo zlem.

Opravdový neodpor je jediný skutečný odpor zlu. Rozdrtí hlavu hadovi. Zabíjí a nadobro ničí zlý pocit.

Otázka: Je-li myšlenka učení i pravdivá, je proveditelná?

Odpověď: Právě tak proveditelná jako každé dobro předepsané Božím zákonem. Dobro nemůže být za všech okolností vykonáno bez sebezapření, strádání, utrpení a v krajních případech i bez ztráty samotného života. Ale ten, kdo si váží života víc než plnění Boží vůle, je už mrtev pro jediný opravdový život. Takový člověk, snaže se zachránit svůj život, ztratí jej. Kromě toho obecně tam, kde neodpor stojí obět jednoho života nebo nějakého podstatného blaha života, odporování stojí tisíc takových obětí.

Neodpor zachovává – odpor ničí.

Nesrovnatelně bezpečnější je jednat spravedlivě než nespravedlivě; snášet křivdu, než jí odporovat násilím, – bezpečnější i vzhledem k pozemskému životu. Kdyby všichni lidé neodporovali zlu zlem, náš svět by byl blažený.

Otázka: Ale když tak budou jednat jen nemnozí, co se s nimi stane?

Odpověď: Kdyby tak jednal třeba jen jeden člověk, a všichni ostatní se shodli ho ukřižovat, – nebylo by snad slavnější pro něho zemřít v triumfu neodporující lásky a modlit se za své nepřátele, než žít, nosit korunu Caesarovu zbrocenou krví zavražděných? Ale ať je to jeden, nebo tisíce lidí pevně rozhodnutých neodporovat zlu zlem, jsou tak jako tak, ať mezi osvícenými, ať mezi divokými bližními, mnohem bezpečnější před násilím, než ti, kdo spoléhají na násilí. Lupič, vrah, podvodník je nechá spíš v klidu než ty, kteří odporují zbraní. Ti, kdo pozvedli meč, mečem zahynou, a ti, kdo hledají mír, jednají přátelsky, bez křivd, zapomínají a odpouštějí urážky, většinou užívají mír, nebo pokud umírají, umírají požehnáni.

Takže kdyby všichni zachovávali přikázání neodporu, zjevně by nebylo ani křivdy, ani zločinu. Kdyby takových byla většina, nastolila by vládu lásky a dobré vůle i nad těmi, kdo činí křivdy, nikdy neodporujíce zlu zlem, nikdy neužívajíce násilí. Kdyby takových lidí byla docela početná menšina, vyvolala by takový nápravný mravní účinek na společnost, že by každý krutý trest byl zrušen, a násilí a nepřátelství by byly nahrazeny mírem a láskou. Kdyby jich bylo jen malá menšina, zřídka by prožívala něco horšího než pohrdání světa, a svět by zatím, aniž by to cítil a aniž by za to byl vděčný, byl stále moudřejší a lepší díky tomuto tajnému působení. A kdyby v nejhorším případě byli někteří z členů menšiny pronásledováni až k smrti, pak by tito pro pravdu padlí po sobě zanechali své učení, už posvěcené jejich mučednickou krví.

Nechť je mír se všemi, kdo hledají mír, a vše vítězící láska nechť je nepomíjejícím dědictvím každé duše, jež se dobrovolně podřídí Kristovu zákonu:

„Neodporuj zlu násilím.“

Ballou po padesát let psal a vydával knihy především o otázce neodporování zlu násilím. V těchto spisech, nádherných jasností myšlenky

a krásou výkladu, je otázka probrána ze všech možných stran. Je stanovena závaznost tohoto přikázání pro každé křesťanství, které vyznává Bibli jako Boží zjevení. Jsou uvedeny všechny obvyklé námitky proti přikázání neodporu jak ze Starého, tak z Nového zákona, například vyhnání z chrámu a podobně, a na všechny jsou předkládány vyvrácení; nezávisle na Písmu je ukázána praktická rozumnost tohoto pravidla a jsou uváděny všechny obvykle proti ní vznášené námitky a jsou vyvráceny. Tak jedna kapitola jeho spisu pojednává o neodporování zlu ve zvláštních případech, v níž uznává, že pokud by byly případy, v nichž nebylo lze neodpor použít, dokazovalo by to, že toto pravidlo je obecně neudržitelné. Uváděje tyto výjimečné případy dokazuje, že právě v nich je použití tohoto pravidla potřeba a rozumné. Není stránka otázky, jak pro jejich zastánce, tak pro odpůrce, která by nebyla v těchto spisech prozkoumána. To všechno říkám proto, abych ukázal ten nepochybný zájem, který by měly mít takové spisy pro lidi vyznávající křesťanství, a že proto se zdá, že by Ballouova činnost měla být známá a jeho myšlenky by měly být buď uznány, nebo vyvráceny; ale nic takového se nestalo.

Činnost Garrisona-otce s jeho založením společnosti neodporujících a prohlášením mne ještě více než mé styky s kvakery přesvědčovala v tom, že odchýlení státního křesťanství od Kristova zákona o neodporu násilím je věc dávno vypozorovaná a vyznačená, a pro jejíž odhalení pracovali a nepřestávají pracovat lidé. Ballouova činnost mi to ještě více potvrzovala. Ale osud jak Garrisona, a zvláště Ballou nikomu neznámého, přes padesát let úporné a stálé práce v jednom a tomtéž směru, mi potvrzoval i to, že existuje jakási nevyslovená, ale pevná dohoda o zamlčování všech takových pokusů.

V srpnu osmnáct set devadesát Ballou zemřel, a v americkém křesťansky zaměřeném časopise (*Religio-Philosophical Journal*, dvacátého třetího srpna) byl zveřejněn jeho nekrolog.

V tomto chvalozpěvném nekrologu se píše, že Ballou byl duchovním vůdcem obce, že pronesl osm až devět tisíc kázání, oddal tisíc párů a napsal kolem pěti set článků, ale ani slovo není řečeno o cíli, jemuž zasvětil svůj život, není řečeno ani slovo „neodpor".

Jako vše, co dvě stě let hlásají kvakeři, jako činnost Garrisona-otce, založení jeho společnosti a časopisu, jeho prohlášení, tak i celá Ballouova činnost – jako by neexistovaly a nikdy neexistovaly.

Zarážejícím příkladem této neznámosti spisů zaměřených na objasnění neodporování zlu násilím a odhalení těch, kdo neuznávají toto přikázání, je osud knihy Čecha Chelčického, teprve nedávno proslavěné a dodnes ještě netištěné.

Krátce po vyjití mé knihy německy jsem obdržel z Prahy dopis od profesora tamní univerzity, který mi oznámil existenci nikdy a nikde nenatištěného spisu Čecha Chelčického z patnáctého století pod názvem *Síť víry*. V tomto spisu, jak mi profesor psal, Chelčický asi před čtyřmi staletími vyjadřoval týž pohled na pravé a nepravé křesťanství, jaký jsem vyslovil i já ve spisu „V čem je má víra?". Profesor mi psal, že Chelčického spis má být poprvé vydán v českém jazyce v časopise Petrohradské akademie věd. Nemoha se k samotnému spisu dostat, snažil jsem se seznámit se s tím, co je o Chelčickém známo, a takové informace jsem získal z německé knihy, kterou mi poslal týž pražský profesor, a z dějin české literatury od Pypina. Toto se u Pypina říká:

„*Síť víry* je Kristovo učení, které má vytáhnout člověka z temných hlubin pozemského moře a jeho nepravd. Pravá víra spočívá v tom, aby člověk věřil Božím slovům; ale nyní nastal takový čas, že lidé pravou víru pokládají za herezi, a proto musí rozum ukázat, v čem spočívá pravá víra, pokud to kdo neví. Tma ji od lidí skryla a oni nepoznávají pravý Kristův zákon.

K objasnění tohoto zákona Chelčický poukazuje na prvotní uspořádání křesťanské společnosti – to uspořádání, které, říká, se dnes v římské církvi pokládá za hnusné kacířství.

Tato prvotní církev byla jeho vlastním ideálem společenského zřízení, založeného na rovnosti, svobodě a bratrství. Křesťanství podle Chelčického dodnes v sobě chová tyto základy, je jen potřeba, aby se společnost vrátila k jeho čistému učení, a pak by se ukázal zbytečným jakýkoli jiný řád, kterému jsou potřeba králové a papežové: ve všem postačuje jediný zákon lásky…

Z hlediska dějin Chelčický vztahuje úpadek křesťanství k dobám Konstantina Velikého, kterého papež Silvestr přijal do křesťanství se všemi pohanskými mravy a životem. Konstantin zase vybavil papeže světským bohatstvím a mocí. Od té doby obě moci neustále pomáhaly jedna druhé a usilovaly jen o vnější slávu. Doktoři a magistři a duchovní stav se začali starat jen o to, aby si podrobili celý svět, zbrojili lidi proti sobě navzájem k vraždám a loupežím a úplně zničili křesťanství ve víře i v životě. Chelčický úplně odmítá právo války a trestu smrti: každý voják, byť i „rytíř“, je jen násilník, zlotřilec a vrah.“

Totéž, s některými životopisnými podrobnostmi a výňatky z Chelčického korespondence, se říká i v německé knize.

Když jsem se takto dozvěděl podstatu Chelčického učení, očekával jsem s tím větší netrpělivostí objevení *Sítě víry* v časopise Akademie. Ale uplynul rok, dva, tři – kniha se neobjevila. Teprve v roce osmnáct set osmdesát osm jsem se dozvěděl, že započatý tisk knihy se zastavil. Získal jsem korekturní archy toho, co bylo vytištěno, a knihu jsem přečetl. Kniha je ve všech ohledech úžasná.

Její obsah je zcela věrně předán Pypinem. Základní myšlenka Chelčického je, že křesťanství, které se spojilo s mocí za Konstantina a pokračovalo se rozvíjet v těchto podmínkách, se zcela zkřivilo a přestalo být křesťanstvím. Název *Síť víry* dal Chelčický svému spisu proto, že jako epigraf vzal verš evangelia o povolání učedníků, aby se stali rybáři lidí; a pokračuje v tomto přirovnání, říká: „Kristus prostřednictvím učedníků zachytil do své sítě víry celý svět, ale velké ryby, protrhavše

síť, vyskočily z ní, a dírami, které tyto velké ryby udělaly, odešly i všechny ostatní, takže síť zůstala téměř prázdná."

Velké ryby, které protrhly síť, to jsou mocnáři, císařové, papežové, králové, kteří, aniž se zřekli moci, nepřijali křesťanství, nýbrž jen jeho masku.

Chelčický učí témuž, čemu učili a učí nyní neodporující menonité, kvakeři, v dřívějších dobách – bogomilové, pauliciáni a mnozí jiní. Učí tomu, že křesťanství požadující od svých následovníků mírnost, pokoru, bezhněvnost, odpuštění urážek, nastavení druhé tváře, když bijí po jedné, lásku k nepřátelům – je neslučitelné s násilím, které tvoří nezbytnou podmínku moci.

Křesťan podle výkladu Chelčického nejenže nemůže být náčelníkem nebo vojákem, ale nemůže se účastnit žádné správy, nemůže být obchodníkem nebo dokonce ani statkářem, nýbrž může být jen řemeslníkem nebo zemědělcem.

Tato kniha je jedna z vzácných knih, které unikly hranicím, odhalujících oficiální křesťanství. Všechny takové knihy nazývané kacířskými byly spáleny spolu s autory, takže starých spisů odhalujících odchýlení oficiálního křesťanství je velmi málo, a proto je tato kniha zvláště zajímavá.

Ale kromě toho, že je zajímavá, ať se na ni díváme jakkoli, tato kniha je jedno z nejpozoruhodnějších děl myšlení jak hloubkou obsahu, tak úžasnou silou a krásou lidového jazyka, a svou starobylostí. A přitom tato kniha zůstává již přes čtyři staletí nevytištěná a je neznámá, s výjimkou vědeckých specialistů.

Zdá se, že všechny spisy toho druhu – kvakerů, Garrisona, Ballou a Chelčického, které tvrdí a dokazují na základě evangelia, že náš svět falešně chápe Kristovo učení – by měly budit zájem, vzrušení, hluk, spory v prostředí pastýřů i ovcí.

Spisy takového druhu, které se dotýkají samé podstaty křesťanského učení, by měly, zdá se, být rozebrány a buď uznány za správné,

nebo odmítnuty a vyvráceny.

Ale nic takového není. Se všemi těmito spisy se opakuje jedno a totéž. Lidé nejrůznějších názorů, jak věřící, tak – co stojí za pozornost – nevěřící liberálové, jakoby domluveni, všichni stejně úporně o nich mlčí, a vše, co lidé činí pro objasnění pravého smyslu Kristova učení, zůstává neznámé nebo zapomenuté.

Ale ještě více udivující je neznámost dvou spisů, o kterých jsem se také při příležitosti vyjití své knihy dověděl. Je to kniha Dymondova *On War* („O válce“), vydaná poprvé v Londýně v roce osmnáct set dvacet čtyři, a kniha Daniela Mussera *O neodporu*, napsaná v roce osmnáct set šedesát čtyři. Neznámost těchto knih je udivující zvláště proto, že – nehledě na jejich hodnotu – obě knihy pojednávají ne tak o teorii, jako o praktickém uplatnění teorie v životě, o postoji křesťanství k vojenské službě, což je nyní zvláště důležité a zajímavé při všeobecné branné povinnosti.

Zeptají se snad: jak má jednat poddaný, který věří, že válka je neslučitelná s jeho náboženstvím, ale od něhož vláda žádá účast ve vojenské službě?

Zdá se, že toto je otázka nanejvýš živá a taková, na niž je odpověď při nynější všeobecné branné povinnosti zvláště důležitá. Všichni, nebo obrovská většina lidí jsou křesťané, a všichni muži jsou povoláváni k vojenské službě. Jak má tedy člověk jako křesťan odpovídat na tento požadavek? Dymondova odpověď je taková:

„Jeho povinností je s mírností, ale i s pevností odmítnout službu.

Jsou někteří lidé, kteří bez jakékoli určité úvahy přímo kdovíproč usuzují, že odpovědnost za státní opatření leží jen na těch, kdo rozhodují, nebo že vláda a králové rozhodují otázky toho, co je dobré nebo špatné pro poddané, a že poddaní jsou povinni pouze poslouchat. Myslím, že úvahy toho druhu jen zahlazují svědomí lidí. ‚Nemohu se účastnit vládní rady, a proto nejsem odpovědný za její zločiny.‘ Pravda, nejsme odpovědni za zločiny vládců, ale jsme odpovědni za své vlastní

zločiny. A zločiny vládců se stávají našimi, pokud vědouce, že jsou to zločiny, přispíváme k jejich uskutečnění… Ti, kdo předpokládají, že jsou povinni poslouchat vládu, a že odpovědnost za jimi páchané zločiny se z nich přenáší na jejich panovníky, klamou sami sebe.

Říkají: ‚Odevzdáváme své činy vůli druhých lidí, a naše činy nemohou být ani zlé, ani dobré; v našich činech nemůže být ani zásluha za dobré, ani odpovědnost za zlé, protože se nekonají podle naší vůle.'"

Pozoruhodné je, že totéž je vyjádřeno v návodu pro vojáky, který se musí učit nazpaměť: tam je řečeno, že pouze velitel odpovídá za důsledky svého rozkazu.

Ale je to nespravedlivé. Člověk nemůže ze sebe sejmout odpovědnost za své činy. A to je vidět z následujícího:

„Jestliže ti velitel přikáže zabít dítě tvého souseda, zabít tvého otce, tvou matku, – uposlechneš? A pokud neuposlechneš, pak celá úvaha nikam nevede, protože pokud můžeš neuposlechnout vládce v jednom případě, kde pak najdeš tu hranici, do které můžeš poslouchat? Není jiná hranice než ta, která je určena křesťanstvím, a tato hranice je i rozumná i proveditelná.

A proto se domníváme, že povinností každého člověka, který pokládá, že válka je neslučitelná s křesťanstvím, – je mírně, ale pevně odmítnout vojenskou službu. A nechť ti, kdo tak musí jednat, pamatují, že na nich leží veliká povinnost. Od jejich věrnosti svému náboženství závisí – nakolik to na lidech závisí – osud míru v lidstvu. Nechť vyznávají své přesvědčení a brání je. A nejen slovy, ale i utrpeními, bude-li toho třeba. Jestliže věříš, že Kristus zakázal vraždu, nevěř ani úsudkům, ani rozkazům lidí, kteří tě vybízejí k účasti na ní. Takovým pevným odmítnutím účasti v násilí přitáhneš k sobě požehnání dané těm, kdo tato slova slyší a plní je, a přijde čas, kdy i svět vás uctí jako účastníky obrody lidstva."

Mosserova (Musserova) kniha se jmenuje *Utvrzení neodporu* nebo *Oddělení království Krista a království tohoto světa*, osmnáct set šede-

sát čtyři. *Non-resistance asserted* nebo *Kingdom of Christ and kingdom of this world separated*.

Kniha je věnována téže otázce a objasňuje ji při příležitosti požadavku americké vlády na své občany vojenské služby během občanské války. A má také nejsoučasnější význam, objasňujíc otázku, jak a za jakých podmínek lidé mají a mohou odmítat vojenskou službu. V úvodu autor říká: „Je známo, že ve Spojených státech je mnoho lidí, kteří vědomě odmítají válku. Nazývají se neodporující (*non-resistant*) nebo bezbranní (*defenceless*) křesťany. Tito křesťané odmítají bránit svou zemi, nosit zbraně a na výzvu vlády bojovat proti jejím nepřátelům. Doposud byl tento náboženský důvod respektován vládou, a ti, kdo jej vznášeli, byli osvobozováni od služby. Ale s začátkem naší občanské války je veřejné mínění touto okolností pobouřeno. Je přirozené, že osoby, které pokládají za svou povinnost nést všechny tíhy a nebezpečí vojenského života k obraně své vlasti, cítí nepřízeň k těm osobám, které spolu s nimi po dlouhou dobu užívaly ochrany a výhod vlády, ale v dobách nouze a nebezpečí se nechtějí účastnit nesení prací a nebezpečí pro její obranu. Je přirozené i to, že postavení takových lidí je pokládáno za nerozumné, nestvůrné a je pokládáno za podezřelé.“ „Mnoho řečníků a autorů,“ říká autor, „povstalo proti takovému postavení a snažili se dokázat nespravedlivost neodporu, jak podle zdravého rozumu, tak podle Písma; a to je zcela přirozené, a v mnoha případech jsou tito autoři v právu, – v právu ve vztahu k osobám, které se odmítajíc tíhy vojenské služby, neodmítají výhody dávané jim vládami, ale – nejsou v právu ve vztahu k samotné zásadě neodporu. Předně autor dokazuje závaznost pro křesťana zásady neodporu tím, že toto přikázání je jasné a že bez možnosti překrucování je dáno Kristem každému křesťanovi.

„*Suďte sami, zda je spravedlivé poslouchat lidi více než Boha*,“ řekli Petr a Jan. A přesně tak se musí každý člověk, který chce být křesťa-

nem, stavět k požadavkům jít do války, když mu Kristus řekl: *„Neodporuj zlu násilím.“*

Tím pokládá autor otázku o samotné zásadě za vyřešenou. Ale druhou otázku, zda mají právo odmítat vojenskou službu osoby, které se neodmítají výhod daných násilím vlády, autor rozebírá podrobně a dochází k závěru, že křesťan, který následuje Kristova zákona, pokud nejde do války, se nemůže stejně účastnit žádných vládních nařízení: ani soudů, ani voleb, – nemůže se stejně ani v osobních záležitostech obracet k moci, k policii nebo soudu. – Dále se v knize rozebírá vztah Starého zákona k Novému, význam vlády pro ne-křesťany; předkládají se námitky proti učení neodporu a jejich vyvrácení. Svou knihu autor uzavírá takto:

„Křesťané nepotřebují vládu, a proto ji nemohou ani poslouchat v tom, co je v rozporu s Kristovým učením, ani tím méně se jí účastnit.“

„Kristus vyvolil své učedníky ze světa,“ říká. „Neočekávají světská blaha a světské štěstí, nýbrž naopak, očekávají život věčný. Duch, v němž žijí, je činí spokojenými a šťastnými ve všech postaveních. Jestliže je svět trpí, jsou vždy spokojeni. Jestliže je svět nechce nechat v klidu, pak odejdou jinam, protože jsou poutníky na zemi a nemají určené místo pobytu. Pokládají, že mrtví mohou pohřbívat své mrtvé, a jim je potřeba jedno: ‚následovat svého učitele‘.“

Nedotýkáme-li se otázky, zda je správné nebo nesprávné určení povinnosti křesťana ve vztahu k válce, které je stanoveno v obou knihách, nelze nevidět praktickou důležitost a naléhavost řešení této otázky.

Jsou lidé – jsou statisíce kvakerů, jsou menonité, jsou všichni naši duchoborci, molokané a lidé nepatřící k žádné určité sektě, kteří pokládají, že násilí a tedy i vojenská služba jsou neslučitelné s křesťanstvím, a proto každý rok se u nás v Rusku několik povolaných lidí odmítá vojenské služby na základě svých náboženských přesvědčení. Jak

jedná vláda? Pouští je? – Ne. – Nutí je jít a v případě nesouhlasu je trestá? – Ne. V roce osmnáct set osmnáct vláda jednala takto. Zde je v Rusku téměř nikomu neznámý úryvek z deníku Nikolaje Nikolajeviče Muravjova-Karského, cenzurou nepropuštěný:

Druhého října osmnáct set osmnácti, Tiflis.

Ráno mi komandant řekl, že nedávno bylo do Gruzie posláno pět selských poddaných Tambovské gubernie. Tito lidé byli odvedeni na vojnu, ale nechtějí sloužit; už je několikrát zbičovali knutou a hnali uličkou, ale sami se dobrovolně vystavují nejkrutějším mukám a smrti, jen aby nemuseli sloužit. „Pusťte nás," říkají, „a nedotýkejte se nás, my se nikoho dotýkat nebudeme. Všichni lidé jsou si rovni, i panovník je stejný člověk jako my; proč mu máme platit daně, proč budu vystavovat svůj život nebezpečí, abych na válce zabil člověka, který mi neudělal žádné zlo? Můžete nás po kouscích rozsekat, a my svůj názor nezměníme, kabát nenavlečeme a chleba vojenského nebudeme jíst. Kdo se nad námi smiluje, dá nám almužnu, a vojenského jsme nic neměli a mít nechceme." To jsou slova těchto sedláků, kteří ujišťují, že jim podobných je v Rusku množství. Čtyřikrát je vodili do Výboru ministrů a nakonec se rozhodli to oznámit panovníkovi, který přikázal pro napravení poslat je do Gruzie a nařídil vrchnímu veliteli hlásit mu každý měsíc postupné úspěchy při přivedení těchto sedláků k pravým myšlenkám.

Jak toto *napravení* skončilo, – není známo, protože není známa ani celá epizoda, uchovávaná v hluboké tajnosti.

Takto postupovala vláda před sedmdesáti pěti lety, – a tak postupovala ve velkém množství případů, vždy pečlivě skrývaných před lidem. Tak postupuje i nyní, s výjimkou německých menonitů, kteří žijí v Chersonské gubernii, jejichž odmítnutí vojenské služby je uznáno jako respektovatelné a jsou nuceni odbývat lhůty služby v pracích u lesního úřadu.

V oněch nedávných případech odmítnutí vojenské služby z náboženských přesvědčení ne-menonitů vládní osoby postupovaly takto:

Nejprve použijí všechny v naší době používané prostředky násilí k „napravení“ odmítajících a přivedení jich „k pravým myšlenkám“ a vedení těchto případů drží v největší tajnosti. Vím, že o jednom, který odmítl v roce osmnáct set osmdesát čtyři v Moskvě, se za dva měsíce po jeho odmítnutí sestavilo obrovské, tlusté spisové pouzdro, chované v ministerstvu pod nejpřísnějším tajemstvím.

Začíná se obvykle tím, že odmítajícího posílají ke kněžím, a ke své hanbě ho tito vždy přemlouvají. – Protože však přemlouvání ve jménu Krista – aby se zřekl Krista – bývá většinou neúspěšné, posílá se po přemlouvání duchovními k žandárům.

Žandáři obvykle, nenacházejíce v tom nic politického, vrátí ho zpět, a tehdy se odmítající posílá k učencům, k lékařům a do blázince. Během všech těchto přesunů trpí odmítající, zbavený svobody, všelijakým ponížením a utrpením jako odsouzený zločinec. (To se opakovalo ve čtyřech případech.) Z blázince lékaři odmítajícího pouštějí, a tehdy začínají všelijaká tajná, obratná opatření, aby se odmítající nepropustil, čímž by povzbudili i jiné k odmítnutí tak jako on, a zároveň aby nezůstal mezi vojáky, aby se i vojáci od něho nedověděli, že jejich povolání k vojenské službě se neděje zcela podle Božího zákona, jak jsou ujišťováni, nýbrž proti němu.

Nejpohodlnější by pro vládu bylo popravit odmítajícího: dát ho zbičovat k smrti nebo nějak jinak, jak se to dělalo dřív. Ale popravit otevřeně člověka za to, že je věrný učení, které sami vyznáváme, – nelze. Ale zanechat člověka odmítajícího poslušnost – také nelze. A tak vláda hledí buď utrpeními přinutit tohoto člověka odříci se Krista, nebo nepozorovaně se ho zbavit, aniž by ho veřejně popravila, – skrýt nějak i čin tohoto člověka i jeho samotného před jinými lidmi. A začínají všelijaké lsti a úskoky a mučení tohoto člověka. Buď ho pošlou na okraj říše, nebo ho přimějí k neposlušnosti a tehdy ho soudí za porušení di-

sciplíny a zavřou do vězení, do disciplinárního praporu, kde ho už tajně od všech beztrestně mučí, nebo ho prohlásí za šíleného a zavřou do blázince. Tak jednoho poslali do Taškentu, tj. jakoby ho přeložili k taškentskému vojsku, druhého do Omsku, třetího soudili za neposlušnost a zavřeli do vězení, čtvrtého do blázince.

Všude se opakuje jedno a totéž. Nejen vláda, ale i většina liberálních, svobodomyslných lidí, jakoby domluveni, pečlivě odvracejí zrak ode všeho toho, co bylo říkáno, psáno, konáno a dělá se lidmi pro odhalení neslučitelnosti násilí v jeho nejhrůznější, nejhrubší a nejzjevnější formě – ve formě vojáctva, tj. ochoty zabít kohokoli, – s učením nejen křesťanství, ale třeba i humanity, kterou společnost údajně vyznává.

Takže informace, které jsem získal o tom, do jaké míry už dávno byl objasněn, a čím dál víc je objasňován, pravý smysl Kristova učení, a jak se k tomuto objasňování a plnění učení staví vyšší, vládnoucí vrstvy nejen v Rusku, ale v Evropě a v Americe, mne přesvědčily v tom, že u těchto vládnoucích vrstev existuje vědomě nepřátelský postoj k pravému křesťanství, projevující se především zamlčováním všech jeho projevů.

II.

Stejný dojem touhy skrýt, zamlčet to, co jsem se snažil vyslovit ve své knize, ve mně vyvolaly i úsudky o ní.

Kniha po svém vyjití byla, jak jsem očekával, zakázána a podle zákona měla být spálena. Ale místo spálení byla kniha rozebrána úředníky a rozšířila se ve velkém množství opisů a litografických otisků a v překladech vytištěných za hranicemi.

A velmi brzy se objevily kritiky knihy, nejen duchovní, ale i světské, které vláda nejen trpěla, ale dokonce podporovala. Takže dokonce vyvrácení knihy, která byla pokládána za nikomu neznámou, bylo stanoveno jako téma bohoslovských prací na akademiích.

Kritiky mé knihy, jak ruské, tak zahraniční, se dělí do dvou hlavních druhů: kritiky náboženské od lidí pokládajících se za věřící a kritiky světské – volnomyslitelské.

Začnu s prvními:

Ve své knize obviňuji církevní učitele z toho, že učí v rozporu s Kristovými přikázáními, jasně a určitě vyjádřenými v Horském kázání, a zvláště v rozporu s přikázáním o neodporování zlu, a zbavují tím Kristovo učení celého jeho významu. Církevní učitelé uznávají Horské kázání s přikázáním o neodporování zlu násilím za Boží zjevení, a proto, pokud již jednou pokládali za nutné psát o mé knize, zdálo by se, že je nejdříve nutné odpovědět na tento hlavní bod obvinění a přímo vyslovit, zda uznávají či neuznávají pro křesťana jako závazné učení Horského kázání a přikázání o neodporování zlu násilím; a odpovědět ne tak, jak se to obvykle dělá, tj. říci, že ačkoli z jedné strany nelze přímo popírat, z druhé strany však nelze ani tvrdit, tím více že atd. – nýbrž odpovědět tak, jak je otázka v mé knize položena: požadoval

opravdu Kristus od svých učedníků plnění toho, čemu učil v Horském kázání, a tedy může, nebo nemůže křesťan, zůstávaje křesťanem, chodit k soudu, účastnit se ho, odsuzovat lidi nebo v něm hledat obranu silou? Může, nebo nemůže křesťan, zůstávaje křesťanem, účastnit se vlády, používaje násilí proti svým bližním? A nejhlavnější, všem nyní předložená s obecnou brannou povinností otázka: může, nebo nemůže křesťan, zůstávaje křesťanem, v rozporu s přímým Kristovým ukazováním slibovat budoucí činy přímo odporující učení, a účastnit se vojenské služby, chystat se zabíjet lidi nebo je vraždit?

Otázky jsou položeny jasně a přímo, a zdálo by se, že by na ně bylo třeba jasně a přímo odpovědět. Ale ve všech kritikách mé knihy nebylo nic podobného provedeno, zrovna tak jako nebylo nic podobného učiněno vzhledem ke všem těm obviněním církevních učitelů z odchylování se od Kristova zákona, jimiž je od doby Konstantina plná historie.

Velmi mnoho bylo o mé knize mluveno o tom, jak nesprávně vykládám ta a ona místa evangelia, o tom, jak bloudím, když neuznávám Trojici, vykoupení a nesmrtelnost duše; mluvilo se mnohé, ale jen ne to jedno, co pro každého křesťana tvoří hlavní, podstatnou otázku života: jak spojit jasně vyjádřené v slovech učitele a v srdci každého z nás učení o odpuštění, pokoře, odříkání a lásce ke všem – k bližním i k nepřátelům – s požadavkem vojenského násilí nad lidmi svého nebo cizího národa.

Všechno, co lze nazvat podobenstvím odpovědí na tuto otázku, lze shrnout do pěti kategorií. Snažil jsem se v této věci sebrat vše, co jsem mohl, nejen z kritik mé knihy, ale i z toho všeho, co bylo o tomto tématu psáno dříve.

Prvním, nejhrubším způsobem odpovědi je smělé tvrzení, že násilí neodporuje Kristovu učení, že je dovoleno a dokonce předepsáno křesťanům Starým i Novým zákonem.

Tvrzení toho druhu pocházejí většinou od lidí stojících na vysokých stupních vládní nebo duchovní hierarchie, a jsou proto zcela přesvěd-

čeni, že proti jejich tvrzením nikdo neodváží namítat, a pokud snad někdo bude namítat, oni tyto námitky neuslyší. Tito lidé v důsledku omámení mocí většinou do té míry ztratili představu o tom, co je to křesťanství, ve jménu kterého zaujímají své postavení, že vše to, co je v křesťanství křesťanského, se jim představuje jako sektářství; vše to, co lze v Písmu, jak Starého, tak Nového zákona, překroutit v antikřesťanském a pohanském smyslu, pokládají za základ křesťanství. Ve prospěch svého tvrzení, že křesťanství neodporuje násilí, uvádějí tito lidé obvykle s nejvyšší smělostí nejpohoršlivější místa ze Starého a Nového zákona, vykládajíce je nejnekřesťanštějším způsobem: popravu Ananiáše a Safiry, popravu Šimona Mága a podobně. Uvádějí všechna ta Kristova slova, která se dají překroutit jako ospravedlnění krutosti: vyhnání z chrámu, „snesitelněji bude Sodomě než tomu městu“ a podobně.

Podle pojetí těchto lidí křesťanská vláda není nijak povinna řídit se duchem pokory, odpuštění křivd a lásky k nepřátelům.

Vyvracet takové tvrzení je zbytečné proto, že lidé, kteří to tvrdí, se sami vyvracejí, nebo spíš se sami od Krista odvracejí, vymýšlejíce si svého Krista a své křesťanství místo toho, ve jménu kterého existuje jak církev, tak postavení, které v ní zaujímají. Kdyby všichni lidé věděli, že církev hlásá Krista popravujícího, neodpouštějícího a válčícího, pak by této církvi nikdo nevěřil a nikdo by neměl zapotřebí dokazovat to, co ona dokazuje.

Druhý způsob, poněkud méně hrubý, spočívá v tvrzení, že ačkoli Kristus skutečně učil nastavit tvář a odevzdat kabát a že je to velmi vysoký mravní požadavek, ale… že jsou ve světě zločinci, a pokud se tito zločinci silou neukrotí, zahyne celý svět a zahynou dobří.

Tento důvod jsem našel poprvé u Jana Zlatoústého a jeho nespravedlivost vykládám v knize „V čem je má víra?“.

Tento důvod je neopodstatněný, protože pokud si dovolíme uznat některé lidi za zvláštní zločince (*raka*), pak za prvé tím ničíme celý

smysl křesťanského učení, podle něhož jsme všichni rovni a bratři jako synové jednoho nebeského Otce; za druhé proto, že i kdyby Bůh dovolil používat násilí proti zločincům, pak protože nelze najít onu věrohodnou a nepochybnou definici, podle níž by se dalo naprosto rozeznat zločince od nezločince, by každý člověk nebo společnost lidí začali uznávat vzájemně za zločince, což dnes právě vidíme; za třetí proto, že i kdyby bylo možné nepochybně rozeznávat zločince od nezločinců, i tehdy by v křesťanské společnosti nebylo lze popravovat nebo mrzačit, nebo zavírat do vězení tyto zločince, protože v křesťanské společnosti by nebyl nikdo, kdo by to vykonal, poněvadž každému křesťanovi je jako křesťanovi předepsáno nedělat násilí na zločinci.

Třetí způsob odpovědi, ještě subtilnější než předešlý, spočívá v tvrzení, že ačkoli přikázání o neodporování zlu násilím je pro křesťana závazné, když je zlo namířeno proti němu osobně, přestává být závazné, když je zlo namířeno proti bližním, a tehdy je křesťan nejen nepovinen plnit přikázání, ale povinen k obraně bližních v rozporu s přikázáním použít násilí proti násilníkům.

Toto tvrzení je zcela libovolné, a v celém Kristově učení nelze najít potvrzení tohoto výkladu. Takový výklad není jen omezení přikázání, ale přímé popření a zrušení přikázání. Má-li každý právo použít násilí při nebezpečí hrozícím druhému, redukuje se otázka použití násilí na otázku určení toho, co je třeba pokládat za nebezpečí pro druhého. A pokud můj soukromý úsudek rozhoduje otázku nebezpečí pro druhého, pak není případ násilí, který by se nedal vysvětlit nebezpečím hrozícím druhému. Popravovali a pálili čarodějníky, popravovali aristokraty a girondisty, popravovali i jejich nepřátele, protože ti, kdo byli u moci, pokládali je za nebezpečné pro lidi.

Kdyby toto důležité omezení, které v kořeni podkopává význam přikázání, bylo myšlenkou Krista, muselo by se o něm někde zmiňovat. V celém kázání a životě učitele však toto omezení nejen nebylo učiněno, nýbrž naopak, bylo dáno výstraha proti takovému falešnému

a svůdnému, přikázání ničícímu omezení. Chyba a nemožnost takového omezení je zvláště jasně ukázána v evangeliu při vyprávění o Kaifášově úvaze, který právě takové omezení provedl. Uznával, že je špatné popravit nevinného Ježíše, ale viděl v tom nebezpečí ne pro sebe, ale pro celý národ, a proto řekl: „lépe, aby zahynul jeden člověk, než aby zahynul celý národ". A ještě zřetelněji je vyjádřeno popření takového omezení ve slovech řečených Petrovi při jeho pokusu násilím odporovat zlu namířenému proti Ježíšovi (Mt 26,52). Petr nebránil sebe, ale svého milovaného a Božího učitele. A Kristus mu to přímo zakázal, řeknuv, že ten, kdo pozdvihl meč, mečem zahyne.

Kromě toho ospravedlňování násilí použitého nad bližním k obraně druhého bližního od horšího násilí je vždy nesprávné, protože nikdy, při použití násilí proti ještě neuskutečněnému zlu, nelze vědět, které zlo bude větší – zlo mého násilí, nebo to, od něhož chci chránit. Popravujeme zločince, zbavujíce ho společnosti, a nijak nemůžeme vědět, zda by se zítra bývalý zločinec nezměnil a zda naše poprava není neužitečná krutost. Zavíráme podle našeho mínění nebezpečného člena společnosti, ale ode zítřka mohl tento člověk přestat být nebezpečným a jeho uvěznění je marné. Vidím, že známý mi lupič pronásleduje dívku, mám v ruce pušku – zabiju lupiče, zachráním dívku; ale smrt nebo poranění lupiče se už určitě stalo; co by se stalo, kdyby se tak nestalo, nevím. A jaké obrovské množství zla musí z toho vzejít – jak také vzniká – z toho, že si lidé přisuzují právo předcházet možnému zlu! Devadesát devět setin zla světa od inkvizice po dynamitové bomby a popravy a utrpení desetitisíců takzvaných politických zločinců je založeno na této úvaze.

Čtvrtá, ještě subtilnější odpověď na otázku, jak se má křesťan stavět ke Kristovu přikázání o neodporování zlu násilím, spočívá v tvrzení, že přikázání neodporování zlu násilím není jimi popíráno, nýbrž uznáváno jako každé jiné, ale že pouze nepřisuzují tomuto přikázání zvláštní, výjimečný význam, jak to dělají sektáři. Přisuzování tomuto

přikázání neměnné podmínky křesťanského života, jak to dělají Garrison, Ballou, Dymond, kvakeři, menonité, šekeři, a jak to dělali moravští bratři, valdenští, albigenští, bogomilové, pauliciáni, – je jednostranné sektářství. Toto přikázání nemá ani větší, ani menší význam než všechna ostatní, a člověk, který ze slabosti překročil jakékoli přikázání, i přikázání o neodporu, nepřestává být křesťanem, pokud věří správně.

Tento obrat je velmi obratný a mnoho lidí, kteří touží být klamáni, se jím snadno nechává klamat. Obrat spočívá v tom, že přímé vědomé popírání přikázání se převádí na nahodilé porušování. Ale stačí porovnat postoj církevních učitelů k tomuto přikázání a k ostatním přikázáním, která skutečně uznávají, abychom se přesvědčili, že postoj církevních učitelů k přikázáním, která uznávají, a k tomuto přikázání je zcela odlišný.

Přikázání proti smilstvu skutečně uznávají a proto nikdy a v žádném případě neuznávají, že by smilstvo nebylo zlem. Nikdy církevní kazatelé neukazují případy, kdy by mělo být přikázání proti smilstvu porušeno, a vždy učí, že se musí vyhýbat svodům, které uvádějí v pokušení ke smilstvu. Ale ne tak je to s přikázáním neodporu. Všichni církevní kazatelé znají případy, kdy toto přikázání může být porušeno. A tak také učí lidi. A nejen že neučí vyhýbat se těmto svodům, z nichž hlavním je přísaha, nýbrž je sami tvoří. Církevní kazatelé nikdy a v žádném případě nehlásají porušování jakéhokoli jiného přikázání. Co se týká přikázání o neodporu, přímo učí tomu, že se nesmí příliš přímo chápat tento zákaz, že nejen není třeba vždy plnit přikázání, nýbrž že jsou podmínky, situace, v nichž je třeba dělat přímo opak, tj. soudit, válčit, popravovat. Takže o přikázání o neodporu se v převážné většině případů káže o tom, jak jej neplnit. Plnění tohoto přikázání, říkají, je velmi těžké a náleží jen dokonalým. Ale jak by nebylo těžké, když jeho porušování není nejen zakazováno, nýbrž přímo povzbuzováno, když se přímo žehná soudům, žalářům, dělům, puškám, vojskům, bitvám.

Takže je nepravda, že toto přikázání je uznáváno církevními kazateli stejně jako jiná přikázání. Církevní kazatelé je přímo neuznávají, a jenom jim se neodvažují přiznat, snaží se své neuznávání skrýt.

Takový je čtvrtý způsob odpovědí.

Pátý způsob, nejsubtilnější, nejpoužívanější a nejmocnější, spočívá v uhýbání od odpovědi, v předstírání, že tato otázka je kýmsi dávno vyřešena úplně jasně a uspokojivě a že o ní nemá cenu mluvit.

Tento způsob používají všichni více méně kultivovaní duchovní spisovatelé, tj. ti, kdo cítí povinnost držet se zákonů logiky. Vědouce, že rozpor mezi Kristovým učením, které slovy vyznáváme, a celým ustrojením našeho života nelze rozmotat slovy a že dotknutím se jej jej lze jen učinit ještě zjevnějším, s větší či menší obratností, předstírajíce, že otázka spojení křesťanství s násilím je už vyřešena nebo vůbec neexistuje, ji obcházejí.[1]

Většina duchovních kritiků mé knihy používá tento způsob. Mohl bych uvést desítky takových kritik, v nichž se bez výjimky opakuje jedno a totéž: mluví se o všem, jen ne o tom, co tvoří hlavní předmět knihy. Jako charakteristický příklad takových kritik uvedu článek slavného, subtilního anglického spisovatele a kazatele Farrara, velikého, jako i mnozí učení bohoslovci, mistra obcházení a zamlčování. Tento článek byl otištěn v americkém časopise *Forum* v říjnu osmnáct set osmdesát osm.

Když Farrar poctivě ve zkratce vyložil obsah mé knihy, říká:

„Tolstoj došel k přesvědčení, že svět byl hrubě oklamán, když byli lidé ujišťováni, že učení Krista ‚neodporuj zlému nebo peklu' je slučitelné s válkou, soudy, trestem smrti, rozvody, přísahou, lidovými předsudky a obecně s většinou institucí občanského a společenského života. Nyní věří, že království Boží přijde tehdy, když lidé budou plnit pět Kristových přikázání, totiž: zaprvé žít v míru se všemi lidmi; zadruhé vést čistý život; zatřetí nepřísahat; začtvrté nikdy neodporovat zlu a zapáté odmítat národní rozdíly."

„Tolstoj," říká, „popírá bohoinspirovanost Starého zákona, apoštolských listů, popírá všechny dogmaty církve, totiž: Trojice, vykoupení, seslání Ducha svatého, kněžství, a uznává jen slova a přikázání Krista." „Ale je takový výklad Kristova učení správný?" – říká. „Jsou všichni lidé povinni jednat tak, jak Tolstoj učí, tj. plnit pět Kristových přikázání?"

Tak se tedy očekává, že na tuto podstatnou otázku, která jediná mohla člověka přimět napsat článek o knize, člověk řekne, že tento výklad Kristova učení je správný a je třeba jej následovat; nebo řekne, že takový výklad je nesprávný, dokáže, proč, a dá jiný správný výklad těch slov, která nesprávně vykládám. Ale nic takového se neděje. Farrar vyjadřuje jen „přesvědčení", že – „Tolstoj, byť veden nejušlechtilejší upřímností, upadl do omylu částečných a jednostranných výkladů smyslu evangelia a rozumu (mind) a vůle Krista".

V čem spočívá tento omyl, nevysvětluje, jen říká: „Vstupovat do dokazování toho v tomto článku není možné, protože jsem už tak překročil počet listů, který mi byl přidělen."

A s klidnou duší uzavírá:

„Pokud se mezitím čtenář cítí znepokojen myšlenkou, že je povinen jako křesťan, stejně jako Tolstoj, opustit své obvyklé životní podmínky a žít jako prostý dělník, nechť se uklidní a drží se zásady: *Securus iudicat orbis terrarum.*"[2] „S výjimkou malých skupin," pokračuje, „celé křesťanství od apoštolských dob po naše dny došlo k přesvědčení, že Kristovým cílem bylo dát lidem veliký princip, nikoli zničit základy ustanovení celé lidské společnosti, která se opírá o Boží posvěcení (sanction) a nutnost. Kdyby mým úkolem bylo dokázat, jak nemožné je učení komunismu, které Tolstoj zakládá na božských paradoxech (sic), jež lze vykládat jen na základě historických principů v shodě se všemi způsoby Kristova učení, – vyžadovalo by to více místa, než mám k dispozici."

Taková tragédie, že nemá místo! A je to zvláštní, nikdo už patnáct století nemá místo dokázat, že Kristus, kterého vyznáváme, mluvil úplně jinak, než mluvil. A dokázat by to mohli, kdyby chtěli. Ostatně ani nestojí za to dokazovat to, co je všem známo. Stačí říci: *Securus iudicat orbis terrarum.*

A takové jsou bez výjimky všechny kritiky kultivovaných věřících lidí, kteří tedy chápou nebezpečnost svého postavení. Jediným východiskem z něho pro ně je naděje, že při využití autority církve, starobylosti a svatosti, lze zastrašit čtenáře, odvést jeho mysl od toho, aby si sám přečetl evangelium a sám svým rozumem o otázce přemýšlel. A to se jim daří.

Komu opravdu napadne, že vše to, co se s takovou jistotou a slavnostností opakuje z věku do věku všemi těmi arcijáhny, biskupy, arcibiskupy, nejsvětějšími synody a papeži, že vše je to hnusná lež a pomluva, vznášená jimi na Krista pro zajištění peněz, které potřebují k sladkému životu na krku jiných lidí, lež a pomluva do té míry zjevná, zvláště nyní, že jedinou možností, jak v této lži pokračovat, je zastrašovat lidi svou jistotou, svou bezohledností.

Je to vše totéž, co se dělo v posledních letech na vojenských úřadech: sedí u stolu za zrcadlem, na čelních místech, pod portrétem císaře v celé postavě, staří, důležití, ve svých vyznamenáních úředníci a volně, uvolněně debatují, zapisují, přikazují a vyvolávají. Zde v náprsním kříži a hedvábné sutaně s vybělenými šedivými vlasy na epitrachelionu stojí důstojný stařec kněz před pulpitem, na kterém leží zlatý kříž s v zlatě tepaným evangeliem.

Vyvolávají Ivana Petrova. Vychází mladík, špatně, špinavě oblečený, polekaný, se třesoucími svaly obličeje a lesklýma těkavýma očima, přerývaným hlasem, šeptem téměř říká: „Já... podle zákona... já, jako křesťan... nemohu...“

– Co to blábolí? – ptá se netrpělivě, mhouře oči a naslouchaje, předseda, zdvihaje hlavu od knihy.

– Mluvte hlasitěji! – křičí na něho plukovník s lesklými nárameníky.

– Já… já… jako křesťan…

A konečně se ukazuje, že mladík odmítá vojenskou službu, protože je křesťan.

– Nemluvte hlouposti. Postavit ho na míru. Doktore, buďte tak laskav a změřte ho. Hodí se?

– Hodí.

– Otče, přiveďte k přísaze.

Nikdo není nejen zmaten, ale ani si nevšímá toho, co blábolí tento polekaný, ubohý mladík. „Oni všichni vždycky něco blábolí, a my nemáme čas, musíme přijmout ještě tolik lidí."

Rekrut chce ještě něco říci. – „Je to proti Kristovu zákonu."

– Jděte, jděte, bez vás víme, co je podle zákona a co není, a vy odejděte. Otče, promluvte s ním. Další: Vasilij Nikitin.

A třesoucího se mladíka odvádějí. A komu, ať strážným, ať Vasiliji Nikitinovi, kterého přivádějí, ať všem, kteří zpovzdálí viděli tuto scénu, napadne, že ta nejasná krátká slova mladíka, hned nadřízenými umlčená, obsahují v sobě pravdu, a že ty hlasité, slavnostně vyslovené řeči sebejistých, klidných úředníků a kněze jsou lež, podvod?

Stejný dojem vyvolávají články nejen Farrarovy, ale všechny ty slavnostní kázání, články a knihy, které se objevují ze všech stran, jakmile se někde probleskne pravda odhalující vládnoucí lež. Hned začínají dlouhé, chytré, elegantní, slavnostní rozhovory nebo spisy o otázkách blízce souvisejících s předmětem, s obratným zamlčováním samotného předmětu.

V tom spočívá pátý a nejúčinnější způsob odstranění toho rozporu, do kterého se postavilo církevní křesťanství, vyznáváním slovy Krista a popíráním v životě jeho učení, a učením tomu lidí.

Ti, kteří se ospravedlňují prvním způsobem, přímo, hrubě tvrdíce, že Kristus povolil násilí: války, vraždy, – sami se odvracejí od Kristova učení; ti, kdo se brání druhým, třetím a čtvrtým způsobem, se sami

pletou, a lze je snadno usvědčit v jejich nepravdě, ale tito poslední, kteří neuvažují, kteří neuznají za vhodné uvažovat, nýbrž se schovávají za svou velikost a předstírají, že toto vše je jimi nebo ještě někým dávno rozhodnuto a nepodléhá už žádné pochybnosti, – ti se jeví jako nezranitelní a budou nezranitelní, dokud lidé budou pod účinkem hypnotického vnuknutí navozovaného na ně vládami a církvemi, a neotřesou se z něho.

Takto se k mé knize stavěli duchovní, tj. vyznávající víru v Krista. A nemohli se postavit jinak: váže je rozpor, v němž se nacházejí, – víry v božství učitele a nevíry v jeho nejjasnější slova, – z něhož se nějak musejí vyprostit, a proto nebylo lze očekávat od nich svobodné úsudky o samé podstatě otázky, o té proměně života lidí, která vyplývá z aplikace Kristova učení na stávající řád. Takového druhu úsudky jsem očekával od světských, volnomyslitelských kritiků, kteří nejsou ničím vázáni s Kristovým učením a mohou se na ně dívat svobodně. Očekával jsem, že volnomyslitelští spisovatelé pohlédnou na Krista nejen jako na ustanovitele náboženství uctívání a osobní spásy (jak ho chápou církevníci), ale, vyjádřeno jejich jazykem, i jako na reformátora, který ničí staré a dává nové základy života, jehož reforma dosud není dokonaná a trvá do dneška.

Takový pohled na Krista a jeho učení vyplývá z mé knihy.

Ale k mému překvapení z množství kritik, které se v hojném počtu objevily na mou knihu, nebyla ani jedna, ruská nebo zahraniční, která by zacházela s předmětem z té strany, z které je vyložen v knize, tj. která by se dívala na Kristovo učení jako na filozofické, mravní a sociální (zase jazykem vědeckých lidí) učení. V žádné kritice toto nebylo.

Ruští světští kritici, chápajíce mou knihu tak, že celý její obsah se redukuje na neodpor zlu, a chápajíce samo učení o neodporu zlu (zřejmě pro pohodlí námitek) tak, že údajně zakazuje jakýkoli boj se zlem, – ruští světští kritici se s podrážděností vrhli na toto učení a velmi úspěšně po několik let dokazovali, že Kristovo učení je ne-

správné, neboť zakazuje odporovat zlu. Jejich vyvrácení tohoto domnělého Kristova učení byla tím úspěšnější, že předem věděli, že jejich úvahy nemohou být ani vyvráceny, ani opraveny, poněvadž cenzura, která knihu nepropustila, nepropouštěla ani články na její obranu.

Zajímavé přitom je, že u nás, kde nelze říci slovo o Písmu svatém bez zákazu cenzury, bylo po několik let ve všech časopisech překrucováno, kritizováno, odsuzováno, zesměšňováno přímo a přesně vyjádřené Kristovo přikázání (Mt 5,39).

Ruští světští kritici, zjevně neznajíce vše, co bylo o otázce neodporu vypracováno, a dokonce někdy jako by předpokládali, že si pravidlo neodporu zlu násilím já osobně vymyslel, útočili na samou myšlenku, vyvraceli ji, překrucovali, a s velkým zápalem předkládali argumenty dávno a dávno již ze všech stran rozebrané a vyvrácené, dokazovali, že člověk nutně musí (násilím) bránit všechny ukřivděné a utlačené a že proto učení o neodporu zlu násilím je nemorální učení.

Všem ruským kritikům se celý význam Kristova kázání jevil pouze v tom, že údajně jim naschvál brání v určité činnosti namířené proti tomu, co jimi je v dané chvíli pokládáno za zlo, takže vycházelo, že na zásadu neodporu zlu násilím útočily dva protichůdné tábory: konzervativci proto, že tato zásada překážela jejich činnosti odporu zlu páchanému revolucionáři, jejich pronásledováním a popravám; revolucionáři pak proto, že tato zásada bránila odporu zlu páchanému konzervativci a jejich svržení. Konzervativci se bouřili tím, že učení o neodporu zlu násilím brání energickému potlačení revolučních živlů, které mohou zahubit blaho lidu; revolucionáři se bouřili tím, že učení o neodporu zlu násilím brání svržení konzervativců, kteří hubí blaho lidu. Zajímavé je, že revolucionáři útočili na zásadu neodporu zlu násilím přesto, že je nejstrašnější a nejnebezpečnější pro každou despocii, neboť od pradávna, co svět stojí, se na opačné zásadě, totiž

na nutnosti odporu zlu násilím, zakládala a zakládají všechna násilí, od inkvizice po Šlisselburskou pevnost.

Kromě toho ruští kritici poukazovali i na to, že aplikace přikázání o neodporu zlu násilím v životě by svedla lidstvo z té cesty civilizace, po níž jde. Cesta civilizace, po níž jde evropské lidstvo, je podle jejich mínění ta jediná, po níž má vždy jít celé lidstvo.

Takový byl hlavní charakter ruských kritiků.

Zahraniční kritici vycházeli ze stejných základů, ale jejich úvahy o mé knize se poněkud lišily od úvah ruských kritiků nejen menší podrážděností a větší kulturností, ale i v podstatě věci.

Uvažujíce o mé knize a vůbec o evangelním učení, jak je vyjádřeno v Horském kázání, zahraniční kritici tvrdili, že takové učení není vlastně křesťanské (křesťanské učení je podle jejich mínění katolicismus a protestantismus) – učení Horského kázání je však jen řada velmi roztomilých nepraktických snů *du charmant docteur* (okouzlujícího učitele), jak říká Renan, vhodných pro naivní a polodivoké obyvatele Galileje žijící před osmnácti sty lety a pro ruské polodivoké sedláky – Sjutajeva, Bondareva a ruského mystika Tolstého, ale naprosto nehodících se pro vysoký stupeň evropské kultury.

Zahraniční světští kritici jemným způsobem, aniž by mne uráželi, se snažili dát pocítit, že mé úsudky o tom, že lidstvo se může řídit takovým naivním učením jako Horské kázání, pocházejí zčásti z mé nevědomosti, neznalosti dějin, neznalosti všech těch marných pokusů uskutečnit v životě zásady Horského kázání, které v dějinách byly činěny a k ničemu nevedly, zčásti pak z nepochopení celého významu té vysoké kultury, na níž se svými krupovskými děly, bezdymným střelným prachem, kolonizací Afriky, vládou nad Irskem, parlamentem, žurnalistikou, stávkami, ústavou a Eiffelovou věží stojí nyní evropské lidstvo.

Tak psal Vogüé, tak psal Leroy-Beaulieu, tak psal Matthew Arnold, tak psal americký spisovatel Savage a Ingersoll, oblíbený americký

volnomyslitelský kazatel, a mnozí jiní.

„Kristovo učení se nehodí, protože neodpovídá našemu průmyslovému věku," – naivně říká Ingersoll, vyjadřuje tím s dokonalou přesností a naivitou právě to, co o Kristově učení myslí jemně vzdělaní lidé naší doby. Učení se nehodí pro náš průmyslový věk, přesně jako by to, že existuje průmyslový věk, bylo věc posvátná, která se nemá a nemůže změnit. Jako kdyby na rady, jak se dostat do střízlivého stavu, opilci odpovídali, že tyto rady nejsou vhodné pro jejich alkoholický stav.

Úvahy všech světských spisovatelů, jak ruských, tak zahraničních, jakkoli je různý jejich tón a způsob dokazování, se v podstatě vždy svádí k témuž podivnému nedorozumění, totiž k tomu, že Kristovo učení, jehož jedním z důsledků je neodpor zlu násilím, se pro nás nehodí, protože vyžaduje změnu našeho života.

Kristovo učení není vhodné, protože kdyby bylo plněno, nemohl by pokračovat náš život; jinými slovy: kdybychom začali žít dobře, jak nás učil Kristus, nemohli bychom pokračovat žít špatně, jak žijeme a jsme zvyklí žít. Otázka o neodporu zlu násilím se nejenže neprojednává, ale samotné zmínění toho, že do Kristova učení vstupuje požadavek neodporu zlu násilím, je už pokládáno za dostatečný důkaz nehoditelnosti celého učení.

A přitom, zdálo by se, by bylo nutné ukázat aspoň na nějaké řešení této otázky, protože stojí v základu téměř všech děl, která nás zaměstnávají.

Otázka přece spočívá v tom: jak řešit střety lidí, když jedni lidé pokládají za zlo to, co druzí pokládají za dobro, a naopak? A proto pokládat, že zlo je to, co já pokládám za zlo, přestože můj protivník to pokládá za dobro, není odpověď. Odpovědí mohou být jen dvě: buď najít spolehlivé a nesporné kritérium toho, co je zlo, nebo neodporovat zlu násilím.

První východ byl zkoušen od začátku dějinných dob a, jak všichni víme, nevedl dosud k úspěšným výsledkům.

Druhá odpověď – neodporovat násilím tomu, co pokládáme za zlo, dokud jsme nenašli obecné kritérium, – tuto odpověď navrhuje Kristus.

Lze shledávat, že odpověď daná Kristem je nesprávná; lze místo ní předložit jinou, lepší, nalézt takové kritérium, které by pro všechny nepochybně a zároveň určovalo zlo; lze prostě neuvědomovat si podstatu otázky, jak si ji neuvědomují divoké národy, ale nelze, jak to dělají učení kritici křesťanského učení, předstírat, že žádná otázka vůbec neexistuje, nebo že uznání určitých osob nebo shromáždění lidí (tím méně, když jsou těmi lidmi my sami) práva určovat zlo a odporovat mu násilím řeší otázku; zatímco všichni víme, že takové uznání nikterak otázku neřeší, neboť vždy jsou lidé neuznávající za určitými lidmi nebo shromážděními toto právo.

A právě toto uznání toho, že to, co se nám zdá zlo, je také zlo, nebo úplné nepochopení otázky, slouží jako základ úsudků světských kritiků o křesťanském učení, takže úsudky o mé knize, jak církevních, tak světských kritiků, mi ukázaly, že většina lidí přímo nerozumí ani samému Kristovu učení, ba ani těm otázkám, na něž učení slouží jako odpověď.

Poznámky překladatele

[1] Tolstoj zde v původní poznámce uvádí výjimku: brožuru Trojického (Kazaň) „Horská beseda“, kde autor uznává Kristovo přikázání v jeho skutečném významu, ale nedělá z toho praktické závěry pro vojenskou službu a přísahu.

[2] *Securus iudicat orbis terrarum* (lat.): „Celý svět soudí bezstarostně“ (volně: „na úsudku celého světa se dá spolehnout“) – slavná formule svatého Augustina, kterou se často argumentuje proti sektářským výkladům.

III. (část první)

Takže jak informace, které jsem získal po vyjití své knihy o tom, jak menšina lidí bez přestání chápala a chápe křesťanské učení v jeho přímém a pravém smyslu, tak kritiky knihy, církevní i světské, které popírají možnost chápat Kristovo učení v přímém smyslu, mne přesvědčily v tom, že zatímco z jedné strany menšině nikdy nepřestávalo, nýbrž čím dál jasněji a jasněji se stávalo opravdové pochopení tohoto učení, – pak z druhé strany pro většinu se jeho smysl stále více a více zatemňoval, až došel k té míře zatemnění, že lidé přímo nerozumí ani nejprostším tezím vyjádřeným v evangeliu nejprostšími slovy.

Nepochopení Kristova učení v jeho pravém, prostém a přímém smyslu v naší době, kdy světlo tohoto učení už proniklo do všech nejtemnějších koutů lidského vědomí; kdy, jak říkal Kristus, teď už se se střech volá to, co on říkal do ucha; kdy toto učení proniká všechny stránky lidského života: i rodinný, i hospodářský, i občanský, i státní, i mezinárodní, – toto nepochopení by bylo nevysvětlitelné, kdyby pro ně nebyly příčiny.

Jednou z těchto příčin je, že jak věřící, tak nevěřící jsou pevně přesvědčeni, že Kristovo učení je jimi už dávno pochopeno a tak úplně, nepochybně a s konečnou platností, že žádný jiný význam, kromě toho, který mu dávají, v něm nemůže být. Příčina toho spočívá v délce trvání tradice falešného chápání, a tedy nechápání učení.

Nejsilnější proud vody nemůže přidat ani kapku do nádoby, která je plná.

I nejchápavějšímu člověku lze vysvětlit nejsložitější věci, pokud si o nich ještě nevytvořil žádnou představu; ale ani nejchápavějšímu člo-

věku nelze vysvětlit nejprostší věc, pokud je pevně přesvědčen, že ví, a to dokonce nepochybně ví, to, co mu je sdělováno.

Křesťanské učení se lidem našeho světa představuje právě jako takové dávno a nepochybně každému do všech nejmenších podrobností známé učení, které nemůže být chápáno jinak než tak, jak je chápáno.

Křesťanství je nyní chápáno vyznávači církevních učení jako nadpřirozené, zázračné zjevení o všem tom, co je řečeno ve vyznání víry; nevěřícími pak jako lidstvem prožité projevení své potřeby víry v nadpřirozené; jako dějinný jev plně vyjádřený v katolicismu, pravoslaví, protestantství a nemající už pro nás žádný životní význam. Pro věřící se význam učení skrývá církví, pro nevěřící – vědou.

Promluvím nejprve o prvních.

Před osmnácti sty lety se mezi pohanským římským světem objevilo zvláštní, žádnému dřívějšímu nepodobné nové učení, přisuzované člověku Kristovi.

Toto nové učení bylo zcela nové jak formou, tak obsahem jak pro židovský svět, mezi kterým vzniklo, tak zvláště pro ten římský svět, mezi kterým bylo hlásáno a šířeno.

Mezi vypracovaností náboženských pravidel židovství, kde, podle slov Izajášových, bylo pravidlo nad pravidlo, a mezi do velkého stupně dokonalosti vypracovaným římským zákonodárstvím se objevilo učení popírající nejen jakákoli božstva – jakýkoli strach před nimi, jakékoli věštění a víru v ně, – nýbrž i jakékoli lidské instituce a jakoukoli potřebu jich.

Místo veškerých pravidel dřívějších vyznání toto učení předkládalo jen vzor vnitřní dokonalosti, pravdy a lásky v osobě Krista, a důsledek této vnitřní dokonalosti, dosahované lidmi – vnější dokonalost předpověděnou proroky – království Boží, při kterém se všichni lidé odnaučí nepřátelství, budou všichni poučeni Bohem a spojeni láskou a lev bude ležet s beránkem.

Místo hrozeb trestu za neplnění pravidel, které předkládaly dřívější zákony, náboženské i státní, místo lákadla odměn za jejich plnění, toto učení přitahovalo k sobě jen tím, že je pravda. „Kdo chce vědět o tomto učení, zda je od Boha, ať je plní.“ (J 7,17). „Jestliže mluvím pravdu, proč mi nevěříte? Proč chcete zabít člověka, který vám řekl pravdu? Jen pravda vás osvobodí. Boha je třeba vyznávat jen v pravdě. Celé učení se otevře a vyjasní duchem pravdy. Dělejte to, co říkám, a dovíte se, zda je pravda to, co říkám.“ (J 8).

Nebyly předloženy žádné důkazy učení, kromě pravdy, kromě odpovídání učení pravdě. Celé učení spočívalo v poznání pravdy a následování ji, ve větším a větším chápání pravdy a většem a větším přibližování k ní v činech života.

Podle tohoto učení nejsou činy, které by mohly ospravedlnit člověka, učinit ho spravedlivým; je jen přitahující k sobě srdce vzor pravdy k vnitřní dokonalosti v osobě Krista, a k vnější – v uskutečnění království Božího. Plnění učení je jen v pohybu po ukázané cestě, v přibližování k dokonalosti vnitřní – napodobování Krista, a vnější – ustavení království Božího. Větší nebo menší blaho člověka závisí podle tohoto učení ne na tom stupni dokonalosti, k němuž dosahuje, nýbrž na větším nebo menším urychlování pohybu.

Pohyb k dokonalosti výběrčího daní Zachea, nevěstky, lotra na kříži je podle tohoto učení větším blahem než nehybná spravedlnost farizeje. Zbloudilá ovce je dražší než devadesát devět nezbloudilých. Marnotratný syn, ztracená a opět nalezená mince jsou dražší, Bohu milejší než ti, kteří se neztratili.

Jakýkoli stav je podle tohoto učení jen jistý stupeň na cestě k nedosažitelné vnitřní a vnější dokonalosti, a proto nemá význam. Blaho je jen v pohybu k dokonalosti, zastavení pak na jakémkoli stavu je přerušení blaha.

„Nechť levá neví, co dělá pravá“, a „není hoden království Božího dělník, který se chopil pluhu a ohlíží se zpět“. „Neradujte se tomu, že

se vám podřizují zlí duchové, ale hledejte toho, aby vaše jména byla zapsána v nebesích.“ „Buďte dokonalí, jako je dokonalý váš nebeský Otec.“ „Hledejte království Boží a jeho spravedlnost.“

Plnění učení je jen v neustávajícím pohybu – v chápání stále vyšší a vyšší pravdy, a stále většího a většího uskutečňování jí v sobě stále větší a větší láskou, a mimo sebe stále větším a větším uskutečňováním království Božího.

Je zřejmé, že toto učení objevivší se mezi židovským a pohanským světem nemohlo být přijato většinou lidí, kteří žili zcela jiným životem než ten, který toto učení vyžadovalo; a že i těmi, kterými bylo přijato, nemohlo být, jsouc zcela protichůdné všem dřívějším názorům, pochopeno v celém svém významu.

Jen řadou nedorozumění, chyb, jednostranných vysvětlování, pokolení za pokolením opravovaných a doplňovaných, se smysl křesťanského učení lidem čím dál víc objasňoval.

Konalo se působení křesťanského světonázoru na židovský a pohanský a pohanského a židovského na křesťanský. A křesťanský jako živý čím dál víc pronikal do odumírajícího židovského a pohanského a vystupoval čím dál jasněji, zbavuje se na něj kladených falešných přimíšenin. Lidé čím dál víc chápali smysl křesťanství a čím dál víc jej uskutečňovali v životě.

Čím déle lidstvo žilo, tím více a více se mu objasňoval smysl křesťanství, jak jinak s žádným učením o životě ani nemůže být. Následující pokolení opravovala chyby předchozích a čím dál víc se přibližovala k pochopení jeho pravého smyslu.

Tak tomu bylo od úplně prvních časů křesťanství. A hle, právě tehdy, od úplně prvních časů, se objevili lidé, kteří o sobě začali tvrdit, že ten smysl, který učení dávají, je jediný pravdivý a že toho dokládají nadpřirozené jevy, které potvrzují správnost jejich pochopení.

To bylo hlavní příčinou nejprve nepochopení učení, a potom úplného zkřivení učení.

Předpokládalo se, že Kristovo učení se předává lidem ne jako každá jiná pravda, ale zvláštním, nadpřirozeným způsobem, tak že správnost chápání učení se nedokazuje odpovídáním předávaného s požadavky rozumu a celé přirozenosti člověka, nýbrž zázračností předávání sloužící jako neoddiskutovatelný důkaz správnosti chápání. Tento předpoklad vznikl z nepochopení, a jeho důsledkem byla nemožnost chápání.

Začalo to od úplně prvních časů, kdy ještě bylo tak neúplně a často zcestně chápáno učení, jak to vidíme v evangeliích a Skutcích. Čím méně bylo pochopeno učení, tím temnějším se jevilo, a tím více bylo třeba vnějších důkazů jeho pravdivosti. Teze: *nedělejte druhým to, co nechcete, aby bylo děláno vám*, nebylo třeba dokazovat zázraky, a této tezi nebylo třeba vyžadovat víru, protože je sama o sobě přesvědčivá, odpovídá jak rozumu, tak lidské přirozenosti; ale tezi, že Kristus byl Bůh, bylo třeba dokazovat zázraky zcela nepochopitelnými.

Čím temnější bylo chápání Kristova učení, tím více se k němu přimíchávalo zázračného; a čím více se přimíchávalo zázračného, tím více se učení odchylovalo od svého smyslu a stávalo se temnějším; a čím více se odchylovalo od svého smyslu a stávalo temnějším, tím silněji bylo třeba utvrzovat svou neomylnost, a tím méně bylo učení pochopitelné.

Od nejranějších dob je v evangeliích, Skutcích, listech vidět, jakým způsobem nepochopení učení vyvolávalo nutnost důkazů skrze zázračné a nepochopitelné.

Začalo to podle knihy Skutků shromážděním, na němž se sešli učedníci v Jeruzalémě k vyřešení vzniklé otázky o křtu nebo nekřtu neobřezaných a o jedení z obětovaného modlám.

Samotné položení otázky ukazovalo, že ti, kdo o ní jednali, nerozuměli Kristovu učení, které odmítá všechny vnější obřady: omývání, očišťování, posty, soboty. Je přímo řečeno: „pokrvávněje ne to, co vchází ústy, ale to, co vychází ze srdce“, a proto otázka o křtu neobře-

zaných mohla vzniknout jen mezi lidmi, kteří milovali učitele, matně tušili vnějšostní neutralitu jeho učení, ale velmi nejasně rozuměli samotnému učení. Tak tomu i bylo.

Nakolik členové shromáždění nerozuměli učení, natolik potřebovali vnější potvrzení svého neúplného chápání. A tak k rozhodnutí otázky, jejíž samotné položení ukazuje nepochopení učení, byla pronesena na tomto shromáždění, jak to popisuje kniha Skutků, poprvé mající vnějším způsobem potvrzovat správnost určitých tvrzení, ta strašná, tolik zlého natropivší slova: „usoudili jsme Duch svatý i my“, tj. tvrdilo se, že správnost toho, co ustanovili, je zaručena zázračnou účastí na tomto rozhodnutí Ducha svatého, tj. Boha. Ale tvrzení, že Duch svatý, tj. Bůh, mluvil skrze apoštoly, se zase muselo dokázat. A tak bylo potřeba k tomu tvrdit to, že o letnicích Duch svatý v podobě ohnivých jazyků sestoupil na ty, kdo to tvrdili. (V popisu sestoupení Ducha svatého předchází sněmu, ale Skutky byly napsány mnohem později po obojím.) Ale i sestoupení Ducha svatého se muselo potvrdit těm, kdo neviděli ohnivé jazyky (ačkoli také je nepochopitelné, proč ohnivý jazyk zažehnutý nad hlavou člověka ukazuje, že to, co bude tento člověk říkat, je nepochybná pravda), a bylo potřeba ještě zázraků a uzdravení, vzkříšení, usmrcování a všech těch pohoršlivých zázraků, jichž jsou plné Skutky a které nejen nikdy nemohou přesvědčit o pravdivosti křesťanského učení, ale mohou od něj jen odpudit. Důsledky takového způsobu utvrzování pravdy byly ty, že čím více se hromadila jedna přes druhou tato potvrzení pravdivosti vyprávěními o zázracích, tím více se samotné učení odchylovalo od svého prvotního smyslu, a tím nepochopitelnějším se stávalo.

Tak tomu bylo od prvních dob a tak to šlo, stále sílíc, logicky došlo za naší doby k dogmatům transsubstanciace a neomylnosti papeže nebo biskupů, nebo spisů, tj. k zcela nepochopitelnému, k nesmyslu dovedenému, a požadavkům slepé víry ne v Boha, ne v Krista, ne dokonce v učení, nýbrž v osobu, jako v katolicismu, nebo v osoby, jako

v pravoslaví, nebo – víry v knížku, jako v protestantství. Čím šířeji se křesťanství rozšiřovalo, a čím větší zástup nepřipravených lidí zachvacovalo, tím méně bylo chápáno, tím rozhodněji se tvrdila neomylnost chápání, a tím méně se stávala možnost pochopit pravý smysl učení. Už za Konstantinovy doby se celé chápání učení svedlo na světskou mocí schválená resumé, – resumé sporů probíhajících na sněmu, – na vyznání víry, v němž se praví: věřím v to, ono a ono a nakonec – v jednu, svatou, obecnou a apoštolskou církev, tj. v neomylnost těch osob, které se nazývají církví, takže se vše svedlo na to, že člověk už nevěří Bohu, Kristu, jak se mu zjevili, nýbrž tomu, čemu věřit přikazuje církev.

Ale církev je svatá, církev byla založena Kristem. Nemohl Bůh nechat lidi, aby jeho učení vykládali libovolně, a proto ustanovil církev. Všechny tyto teze jsou do té míry nespravedlivé a nepodložené, že je trapné je vyvracet. Nikde, podle ničeho, kromě tvrzení církví, není vidět, aby Bůh nebo Kristus zakládali cokoli podobného tomu, co církevníci rozumějí pod církví. V evangeliu je ukazatel proti církvi jako vnější autoritě, nejzřetelnější a nejjasnější v tom místě, kde se říká, aby Kristovi učedníci nikoho nenazývali učiteli a otci. Ale nikde není nic řečeno o ustanovení toho, co církevníci nazývají církví.

V evangeliích je slovo „církev“ použito dvakrát. Jednou ve smyslu shromáždění lidí, které rozřešuje spor; podruhé v souvislosti s temnými slovy o skále – Petrovi a bránách pekla. Z těchto dvou zmínek slova „církev“, které má význam jen shromáždění, se odvozuje to, co nyní rozumíme pod slovem „církev“.

Ale Kristus nikterak nemohl založit církev, tj. to, co nyní rozumíme pod tímto slovem, protože nic podobného pojmu církve takové, jakou známe nyní, se svátostmi, hierarchií a především se svým tvrzením neomylnosti, nebylo ani v slovech Krista, ani v pojetí lidí té doby.

To, že lidé nazvali to, co vzniklo později, týmž slovem, které Kristus používal o něčem jiném, jim nikterak nedává právo tvrdit, že Kristus

založil jednu pravou církev.

Kromě toho, kdyby Kristus skutečně ustanovil takovou instituci, jako je církev, na níž je založeno celé učení a celá víra, pravděpodobně by toto ustanovení vyslovil tak určitě a jasně a dal by jediné pravé církvi, kromě vyprávění o zázracích používaných při všelijakých pověrách, takové znaky, při nichž by nemohlo být žádné pochybnosti o její pravdivosti; ale nic takového není, a jak byly, tak jsou i nyní různé instituce, z nichž každá sebe nazývá jedinou pravou církví.

Katolický katechismus říká: *L'Église est la société de fidèles établie par notre Seigneur Jésus-Christ, répandue sur toute la terre et soumise à l'autorité des pasteurs légitimes, principalement notre Saint Père – le Pape*[1], rozuměje pod *pasteurs légitimes* lidskou instituci, která má v čele papeže a je složena z určitých, mezi sebou určitou organizací spojených osob.

Pravoslavný katechismus říká: „Církev je Ježíšem Kristem na zemi založená společnost, mezi sebou v jeden celek spojená jedním Božím učením a svátostmi pod správou a vedením Bohem ustanovené hierarchie", rozumějíc pod Bohem ustanovenou hierarchií právě řeckou hierarchii složenou z určitých takových a takových osob, nacházejících se na takových a takových místech.

Luteránský katechismus říká: „Církev je svaté křesťanství, nebo shromáždění všech věřících pod Kristem, jejich hlavou, v němž Duch svatý skrze evangelium a svátosti předkládá, sděluje, přisvojuje Boží spásu", rozuměje tím, že katolická církev je zbloudilá a odpadlá a že pravá tradice se chová v luteránství.

Pro katolíky Boží církev splývá s římskou hierarchií a papežem. Pro pravoslavné Boží církev splývá s institucí východní a ruské hierarchie.[2]

Pro luterány Boží církev splývá se shromážděním lidí, kteří uznávají Bibli a Lutherův katechismus.

Obvykle, mluvě o původu křesťanství, lidé patřící k jedné z existujících církví používají slovo „církev“ v jednotném čísle, jako by církev byla a je jen jedna. Ale to je zcela nesprávné. Církev jako instituce tvrdící o sobě, že vlastní nespornou pravdu, se objevila teprve tehdy, kdy nebyla jedna, nýbrž když jich bylo alespoň dvě.

Dokud byli věřící mezi sebou v souladu a shromáždění bylo jedno, nebylo mu třeba utvrzovat se jako církev. Teprve když se věřící rozdělili na protichůdné, popírající jedna druhou strany, se objevila potřeba každé strany tvrdit svou pravdivost, přisuzujíce si neomylnost. Pojem jediné církve vznikl jen z toho, že při nesouladu a sporu dvou stran každá, nazývajíc druhou stranu herezí, uznávala jen svou stranu za neomylnou církev.

Víme-li, že byla církev, která v roce padesát jedna rozhodla přijímat neobřezané, pak tato církev vznikla jen proto, že byla jiná církev – judaizující, která rozhodla neobřezané nepřijímat.

Je-li nyní církev katolická tvrdící svou neomylnost, pak jen proto, že jsou církve: řecko-ruská, pravoslavná, luteránská, z nichž každá tvrdí svou neomylnost a tím samým popírá všechny ostatní církve. Takže církev jednotná je jen fantastická představa nemající v sobě ani nejmenší známku skutečnosti.

Jako skutečný historický jev existovala a existuje jen mnohá shromáždění lidí, z nichž každé tvrdí o sobě, že je jedinou Kristem založenou církví, a že všechny ostatní, které se nazývají církvemi, jsou herezemi a rozkoly.

Katechismy nejrozšířenějších církví: katolické, pravoslavné a luteránské – to říkají přímo.

V katolickém katechismu je řečeno: *Quels sont ceux qui sont hors de l'Église? – Les infidèles, les hérétiques, les schismatiques.*[3] Za schizmatiky jsou uznáni takzvaní pravoslavní. Za heretiky jsou uznáni luteráni; takže podle katolického katechismu jsou v církvi jen katolíci.

V takzvaném pravoslavném katechismu je řečeno: Pod jedinou Kristovou církví se rozumí jen pravoslavná, která zůstává zcela v souladu s církví všeobecnou. Co se týká římské církve a jiných vyznání (luterány a jiné nenazývají ani církví), tyto nemohou být přiřazeny k jediné pravé církvi, neboť se samy od ní oddělily.

Podle této definice jsou katolíci a luteráni mimo církev, a v církvi – jen pravoslavní.

Luteránský katechismus zní: *Die wahre Kirche wird darin erkannt, dass in ihr das Wort Gottes lauter und rein ohne Menschenzusätze gelehrt und die Sacramente treu nach Christi Einsetzung gewähret werden.*[4]

Podle této definice všichni ti, kteří k Kristovu a apoštolskému učení cokoli přidali, jak to učinila katolická a řecká církev, se nacházejí mimo církev. A v církvi jsou jen protestanti.

Katolíci tvrdí, že Duch svatý nepřetržitě působil v jejich hierarchii; pravoslavní tvrdí, že týž Duch svatý nepřetržitě působil v jejich hierarchii; ariáni tvrdili, že Duch svatý působil v jejich hierarchii (tvrdili to se stejným právem, s jakým to tvrdí nynější vládnoucí církve); všelijací protestanti: luteráni, reformovaní, presbyteriáni, metodisté, svedenborgiáni, mormoni tvrdí, že Duch svatý působí jen v jejich shromážděních.

Jestliže katolíci tvrdí, že Duch svatý při rozdělení církví ariánské a řecké opouštěl odpadlé církve a zůstával v jedné pravé, pak zrovna tak mohou tvrdit protestanti všelijakého druhu, že při oddělení jejich církve od katolické Duch svatý opouštěl katolickou a přecházel do církve jimi uznávané. Tak to také dělají.

Každá církev odvozuje své vyznání skrze nepřetržitou tradici od Krista a apoštolů. A opravdu, každé křesťanské vyznání, pocházejíc od Krista, muselo nezbytně dojít k nynějšímu pokolení skrze určitou tradici. Ale to nedokazuje, že jedna z těchto tradic, s vyloučením všech ostatních, byla nepochybně pravdivá.

Každá větev na stromě jde bez přerušení od kořene; ale to, že každá větev jde od jednoho kořene, nikterak nedokazuje, že by každá větev byla jediná. Zrovna tak je to s církvemi. Každá církev předkládá přesně takové důkazy své následnosti a dokonce zázraků ve prospěch své pravdivosti, jako každá jiná; takže přísná a přesná definice toho, co je církev (ne jako něco fantastického, co bychom chtěli, nýbrž jako to, co je a bylo ve skutečnosti), – jen jedna: církev je takové shromáždění lidí, kteří tvrdí o sobě, že se nacházejí v úplném a jediném vlastnictví pravdy.

A právě tato shromáždění, která později s pomocí podpory moci přešla v mocné instituce, byla hlavními překážkami šíření pravého pochopení Kristova učení.

A ani nemohlo být jinak: hlavní zvláštností Kristova učení ode všech dřívějších učení bylo to, že lidé, kteří je přijali, se stále více a více snažili rozumět učení a plnit je; církevní učení však tvrdilo své úplné a konečné pochopení a plnění.

Jakkoli se nám zdá podivné, nám, lidem vychovaným ve falešném učení o církvi jako křesťanské instituci a v pohrdání herezí, – jen v tom, co bylo nazýváno herezí, bylo pravé hnutí, tj. pravé křesťanství, a jen tehdy přestávalo jím být, když se v těchto herezích zastavilo ve svém pohybu a stejně se upevnilo v nehybné formy církve.

Vskutku, co je hereze? Přečtěte si všechna bohoslovecká díla pojednávající o herezích, o tomto předmětu, který se ihned představuje k vymezení, poněvadž každá bohověda mluví o pravém učení uprostřed okolních falešných, tj. herezí, a nikde nenajdete ani podobu nějaké definice hereze.

Vzorem této úplné absence jakékoli podoby definice toho, co se rozumí pod slovem „hereze“, může být úsudek o tomto předmětu učeného historika křesťanství E. de Pressenséa v jeho *Histoire du Dogme* s epigrafem *Ubi Christus, ibi Ecclesia* („Kde je Kristus, tam je církev“), Paříž, osmnáct set šedesát devět. Toto říká ve své předmluvě (strana

tři): „Vím, že se nám upírá právo takto určovat, tj. nazývat herezemi *les tendances* [směry], s nimiž tak úporně bojovali první otcové. Samo označení ‚hereze' se jeví jako zásah do svobody svědomí a myšlení. Ale my ze své strany nemůžeme sdílet podobné rozpaky, které by nevedly k ničemu jinému než k odnětí křesťanství jeho rozlišovacího charakteru."[5]

A řka, že po Konstantinovi církev skutečně zneužívala své moci označovat nesouhlasící jako heretiky a pronásledovat je, uvažuje o prvních dobách a říká:

„Církev je svobodné sdružení; oddělit se od ní znamená jen výhodu. Polemika proti bludu je proveditelná jen na základě myšlenky a citu. Obecná a jednotná dogmatická forma dosud nebyla vypracována; dílčí nesouhlasy se svobodně projevují jak na Východě, tak na Západě; teologie není vůbec přikována k neměnným formulím. Jestliže uprostřed všeho tohoto nesouhlasu prosvítá pozadí obecných věr, pak zda nemáme právo v tom vidět ne hotovou soustavu sestavenou autoritativními představiteli té či oné školy, nýbrž samu víru v jejím nejčistším popudu a jejím nejbezprostřednějším projevu? Jestliže se ukáže, že tato jednota, která se projevuje ve všech základních věrách, vstává proti těm či oněm směrům, pak zda z toho nemáme právo předpokládat, že tyto směry byly v rozporu se základními principy křesťanství? A nestane se takový náš předpoklad plnou jistotou tehdy, když v takovém učení odmítaném církví rozpoznáme charakteristické rysy toho či onoho odumřelého náboženství? Jestliže dovolíme, že gnosticismus a ebionismus jsou zákonnými formami křesťanské myšlenky, pak musíme směle uznat, že vůbec není křesťanské myšlenky, ani rozlišovacího charakteru, podle něhož by bylo možno ji rozpoznat. Pod zámínkou ji rozšířit bychom ji úplně zrušili. V době Platóna by si nikdo neodvážil vyjádřit souhlas s učením, v němž by se nevešla teorie idejí, a rozesmál by celou Vítalie by ten, kdo by si usmyslel přiřazovat Epikura nebo Zenona k žákům Akademie. Dovolme tedy, že pokud exis-

tuje náboženství nebo učení zvané křesťanství, pak může mít své hereze.“[6]

Všechna úvaha autora se vede k tomu, že jakýkoli úsudek nesouhlasný s v dané době vyznávaným souborem dogmat je herezí. Ale v dané době a na daném místě lidé přece něco vyznávají, a toto něčí, kdesi, kdysi vyznání nemůže být kritériem pravdy.

Všechno se svádí k tomu, že *ubi Christus, ibi ecclesia*. A Kristus je tam, kde my.

Jakákoli takzvaná hereze, uznávajíc za pravdu to, co vyznává, může zrovna tak najít v dějinách církví postupné objasňování toho, co vyznává, může pro sebe použít všechny Pressenséovy argumenty a nazývat jen své vyznání opravdově křesťanským, což dělaly a dělají všechny hereze.

Jediná definice hereze (slovo *αἵρεσις* znamená „část“) je název, který dává shromáždění lidí jakémukoli úsudku, který vyvrací část učení, které shromáždění vyznává. Užší význam, nejčastěji přisuzovaný herezi, je význam názoru, který vyvrací ustanovené a světskou mocí podporované církevní učení.

Je pozoruhodné málo známé obrovské dílo (*Unparteiische Kirchen- und Ketzer-Historie*, sedmnáct set dvacet devět) Gottfrieda Arnolda, které pojednává přímo o tomto předmětu a ukazuje celou nezákonnost, libovolnost, nesmyslnost a krutost užívání slova „hereze“ ve smyslu zavržení. Tato kniha je pokus o popsání dějin křesťanství ve formě dějin herezí.

V úvodu autor klade řadu otázek: zaprvé o těch, kteří dělají heretiky (*von den Ketzermachern selbst*); zadruhé o těch, které dělali heretiky; zatřetí o samých předmětech hereze; začtvrté o způsobu dělání heretiků a zapáté o cílech a následcích dělání heretiků.

Ke každému z těchto bodů klade ještě desítky otázek, odpovědi na něž pak dává z děl známých bohoslovců, a hlavně nechává samotnému čtenáři, aby si udělal závěr z výkladu celé knihy. Jako vzory těchto otá-

zek, zahrnujících v sobě zčásti i odpovědi, uvedu následující. K čtvrtému bodu, o tom, jak se dělají heretici, říká v jedné z otázek (v sedmé): „Neukazuje všechna historie, že největší dělači heretiků a mistři tohoto díla byli právě ti mudrci, před nimiž Otec skryl své tajnosti, tj. pokrytci, farizejové a zákoníci nebo zcela bezbožní a zvrácení lidé?“ (Otázka dvacátá a dvacátá první): „A nebyli v porušené době křesťanství odhozeni pokrytci a závistníky právě ti lidé zvláště obdařeni od Boha velkými dary, kteří by v dobách čistého křesťanství byli vysoko ctěni? A naopak, nebyli by ti lidé, kteří v úpadku křesťanství se povýšili nade vše a uznali se učiteli nejčistšího křesťanství, nebyli by ti lidé v dobách apoštolů a Kristových učedníků uznáni za nejhanebnější heretiky a antikřesťany?“

Poznámky překladatele

[1] *L'Église est la société de fidèles établie par notre Seigneur Jésus-Christ, répandue sur toute la terre et soumise à l'autorité des pasteurs légitimes, principalement notre Saint Père – le Pape* (fr.): Církev je společenstvím věřících založeným naším Pánem Ježíšem Kristem, rozšířeným po celé zemi a podřízeným autoritě zákonitých pastýřů, hlavně našeho svatého otce – papeže.

[2] Tolstoj zde v původní poznámce ještě rozebírá definici církve u ruského teologa A. S. Chomjakova, uznávaje, že ani ta nedělá tuto definici lepší, neboť pokud se identifikuje církev lásky s církví pravoslavnou (uznávající nicejské vyznání a odmítající papeže), je to libovolné.

[3] *Quels sont ceux qui sont hors de l'Église? – Les infidèles, les hérétiques, les schismatiques* (fr.): Kdo je mimo církev? – Nevěrní, heretici a schizmatici.

[4] *Die wahre Kirche wird darin erkannt, dass in ihr das Wort Gottes lauter und rein ohne Menschenzusätze gelehrt und die Sacramente treu nach Christi Einsetzung gewähret werden* (něm.): Pravá církev se poznává podle toho, že se v ní učí slovo Boží čistě a bez lidských přídavků, a svátosti se poskytují věrně podle Kristova ustanovení.

[5] E. de Pressensé: *Histoire du Dogme* (Dějiny dogmatu), Paříž 1869. Volný překlad z francouzštiny.

[6] Pokračování citátu z Pressenséa, volný překlad.

III. (část druhá)

Mimochodem, vyslovuje v těchto otázkách myšlenku, že slovní vyjádření podstaty víry, které vyžadovala církev a jehož odchylka se pokládala za herezi, nikdy nemohlo úplně pokrýt samotný světonázor věřícího a že proto požadavek vyjádřit víru určitými slovy právě vyvolával hereze, Arnold ve dvacáté první a třicáté třetí otázce říká:

„A pokud se člověku Boží díla a myšlenky zdají tak veliké a hluboké, že nenachází odpovídající slova pro jejich vyjádření, – má se pokládat za heretika, pokud nedokáže zcela přesně vyjádřit svůj pojem? A nebylo to v prvních časech tak, že nebylo žádné hereze, protože křesťané soudili jeden druhého ne podle slovních vyjádření, nýbrž podle srdce a činů, při úplné svobodě vyjadřování svých myšlenek, bez strachu z toho, že budou uznáni za heretiky? Nebyl nejobvyklejším a nejlehčím způsobem církve (říká v třicáté první otázce), když chtěl klér se někoho zbavit nebo zahubit ho, učinit tuto osobu podezřelou v jejím učení a hodit na ni plášť hereze a tak odsoudit a odklidit tuto osobu?“

„Byť je i spravedlivé, že mezi takzvanými heretiky byly hříchy a zbloudění, ne méně spravedlivé a z nespočetných zde uvedených příkladů (tj. v dějinách církve a hereze) zjevné je i to,“ – říká dále, – „že nebyl a není ani jediný upřímný a svědomitý člověk s nějakým významem, který by ze závisti nebo z jiných důvodů nebyl zahuben církevníky.“

Takto skoro před dvěma stovkami let bylo chápáno již značení hereze, a přesto tento pojem existuje dosud. Ani nemůže neexistovat, dokud existuje pojem církve. Hereze je obrácenou stranou církve. Tam, kde je církev, musí být i pojem hereze. Církev je shromáždění

lidí tvrdících o sobě, že vlastní nespornou pravdu. Hereze je názor lidí neuznávajících nespornost pravdy církve.

Hereze je projevem hnutí v církvi, je pokusem rozbít strnulé tvrzení církve, pokusem o živé pochopení učení. Každý krok pohybu vpřed, chápání a plnění učení konali heretici: heretikem byl i Tertullian, i Órigenés, i Augustin, i Luther, i Hus, i Savonarola, i Chelčický a jiní. A nemohlo to být jinak.

Žák Krista, jehož učení spočívá ve věčném větším a větším pronikání učení a větším a větším plnění ho, v pohybu k dokonalosti, nemůže právě proto, že je žákem Krista, tvrdit o sobě nebo o druhém, že plně rozumí Kristovu učení a plní ho; a tím méně to může tvrdit o nějakém shromáždění.

Na jakémkoli stupni chápání a dokonalosti se žák Krista nachází, cítí vždy nedostatečnost svého chápání i plnění a vždy touží po větším chápání i plnění. A proto tvrzení o sobě nebo o nějakém shromáždění, že já nebo my se nacházíme ve vlastnictví dokonalého chápání a plnění Kristova učení, je odřeknutí se ducha Kristova učení.

Jakkoli zvláštně se to zdá, církve, jako církve, byly vždy a nemohou nebýt institucemi nejenom cizími, ale přímo nepřátelskými Kristovu učení. Nikoli nadarmo Voltaire ji nazýval *l'infâme* (nestoudná); nikoli nadarmo všechny nebo téměř všechny křesťanské takzvané sekty uznávaly a uznávají církev za tu nevěstku, o níž prorokuje Apokalypsa; nikoli nadarmo jsou dějiny církve dějinami největších krutostí a hrůz.

Církve jako církve nejsou nějaké instituce mající ve svém základě křesťanský princip, ačkoli se poněkud odchýlily od přímé cesty, jak si myslí mnozí; církve jako církve, jako shromáždění tvrdící svou neomylnost, jsou instituce protikřesťanské. Mezi církvemi jako církvemi a křesťanstvím není nejen nic společného kromě jména, ale je to dva zcela protichůdné a vzájemně si nepřátelské principy. Jeden – pýcha, násilí, sebeprosazení, nehybnost a smrt; druhý – pokora, pokání, poslušnost, pohyb a život.

Nelze sloužit zároveň oběma těmto pánům, musíme vybrat jednoho nebo druhého.

Služebníci církví všech vyznání, zvláště v poslední době, se snaží vystupovat jako zastánci pohybu v křesťanství: dělají ústupky, chtějí napravit do církve vkradlé se zneužití a říkají, že z důvodu zneužití nelze popírat samý princip křesťanské církve, která jediná může spojit všechny v jedno a být prostředníkem mezi lidmi a Bohem.

Ale to vše je nespravedlivé. Církve nejenže nikdy nespojovaly, ale vždy byly jednou z hlavních příčin rozdělování lidí, nenávisti k sobě navzájem, válek, bitev, inkvizic, Bartolomějských nocí a podobně, a církve nikdy neslouží jako prostředníci mezi lidmi a Bohem, což ani není potřeba a je to přímo zakázáno Kristem, který své učení otevřel přímo bezprostředně každému člověku, nýbrž staví mrtvé formy místo Boha a nejenže neotevírají, ale zastírají lidem Boha. Církve, které vznikly z nepochopení a udržují toto nepochopení svou nehybností, nemohou nepronásledovat a nehnat každé chápání učení. Snaží se to skrývat, ale je to nemožné, protože každý pohyb vpřed po cestě ukázané Kristem rozbíjí jejich existenci.

Když si poslechneš nebo přečteš články a kázání, v nichž církevní spisovatelé nového času všech vyznání mluví o křesťanských pravdách a ctnostech, když si poslechneš nebo přečteš tyto po staletí vypracované obratné úvahy, výzvy, vyznání, občas jako upřímně znějící, můžeš mít chuť zapochybovat, zda církve mohou být nepřátelské křesťanství: „nemůže přece být, aby tito lidé, kteří dali takové lidi jako Zlatoústé, Fénelony, Butlery a jiné kazatele křesťanství, byli mu nepřátelští“. Chtělo by se říci: „církve se mohly od křesťanství odchylovat, mýlit se, ale nemohly být mu nepřátelské“. Ale podívej se na plody, abys ohodnotil strom, jak učil Kristus, a uvidíš, že jejich plody byly zlé, že důsledkem jejich činnosti bylo zkřivení křesťanství, a nemůžeš nepřiznat, že ať byli lidé jak chtějí dobří, – dílo církve, na němž se tito lidé podíleli, bylo nekřesťanské. Dobrota a hodnoty všech těchto lidí, kteří

sloužili církvím, byly dobrotou a hodnotami lidí, nikoli však toho díla, kterému sloužili. Všichni tito dobří lidé – oba Františkové, z Assisi a z Lobes, náš Tichon Zadonský, Tomáš Kempenský a jiní – byli dobří lidé, přestože sloužili dílu nepřátelskému křesťanství, a byli by ještě lepší a hodnotnější, kdyby nepodlehli tomu zbloudění, kterému sloužili.

Ale nač mluvit o minulém, soudit minulé, které může být nesprávně představeno a je nám málo známé: církve se svými základy a se svou činností nejsou věcí minulosti; církve jsou nyní před námi, a můžeme je soudit podle jejich činnosti, jejich vlivu na lidi.

V čem tedy spočívá nyní činnost církví? Jak působí na lidi? Co dělají církve u nás, u katolíků, u protestantů všelijakých jmen; v čem je jejich činnost a jaké důsledky jejich činnosti?

Činnost naší ruské, takzvané pravoslavné církve je na očích všem. Je to fakt obrovský, který nelze zatajit a o kterém nelze spořit.

V čem spočívá činnost této ruské církve, této obrovské, napjatě působící instituce, skládající se z půlmilionové armády, stojící lid desítky milionů?

Činnost této církve spočívá v tom, aby všemi možnými způsoby vnukla stomilionové mase ruského lidu ty zaostalé, odumřelé, nynější dobou nijak neospravedlněné víry, které kdysi vyznávali lidé cizí našemu národu a v které už téměř nikdo nevěří, často ani ti, na jejichž povinnosti leží šíření těchto falešných věr.

Vnucování lidu těchto jemu cizích, odumřelých a pro lidi naší doby už žádný smysl nemajících formulí byzantského duchovenstva o Trojici, o Matce Boží, o svátostech, o milosti atd. tvoří jednu část činnosti ruské církve; druhou část její činnosti tvoří činnost udržování modlářství v nejpřímějším významu slova: uctívání svatých ostatků, ikon, přinášení jim obětí a očekávání od nich splnění přání. Nebudu mluvit o tom, co se říká a píše duchovenstvem s nádechem vědeckosti a liberalismu v duchovních časopisech, nýbrž budu mluvit o tom, co se

opravdu děje duchovenstvem po celé rozlehlé ruské zemi mezi stomilionovým lidem. Čemu pečlivě, nepřestávně, napjatě všude stejně učí lid? Co od něho žádají silou takzvané křesťanské víry?

Začnu od začátku, od narození dítěte: při narození dítěte se učí, že nad dítětem a matkou je třeba přečíst modlitbu, aby se očistily, protože bez této modlitby je rodící matka nečistá. K tomu kněz před obrazy svatých, lidem přímo zvanými bohy, bere do rukou dítě a čte zaříkací slova, a tím očišťuje matku. Potom se rodičům vnuká a dokonce se od nich pod hrozbou trestu za neplnění požaduje, aby dítě bylo nezbytně pokřtěno, tj. aby ho kněz třikrát ponořil do vody, při čemž se čtou nikomu nepochopitelná slova a vykonávají se ještě méně pochopitelné úkony: mazání olejem různých částí těla, stříhání vlasů a foukání a plivání kmotrů na pomyslného ďábla. To vše má očistit dítě a udělat z něho křesťana. Potom se rodičům vnuká, že dítě musí přijímat, tj. dát mu pod podobou chleba a vína sníst část těla Kristova, následkem čehož dítě přijme do sebe milost Kristovu atd. Potom se vnuká, že toto dítě, podle věku, se musí naučit modlit. Modlit se – znamená stát přímo před deskami, na nichž jsou nakresleny tváře Krista, Bohorodičky, svatých, a klanět se hlavou, celým tělem, a pravou rukou se složenými určitým způsobem prsty se dotýkat čela, ramen, břicha a vyslovovat slovanská slova, z nichž nejpoužívanější a všem dětem vnukovaná jsou: Bohorodičko, panno, raduj se atd. Potom se vnuká vychovávanému, že při pohledu na jakoukoli církev a ikonu je třeba dělat zas totéž, tj. křižovat se; potom se vnuká, že o svátcích (svátky – to jsou dny, kdy se Kristus narodil, byť nikdo neví, kdy to bylo, dny, kdy byl obřezán, kdy zemřela Bohorodička, kdy byl přinesen kříž, kdy byla přinesena ikona, kdy blázen pro Krista měl vidění apod.), o svátcích je třeba se obléct do nejlepších šatů a jít do kostela a kupovat a stavět tam svíčky před obrazy svatých, podávat zápisky a jména k zpomínání a chlebíčky k vyřezání trojúhelníků, a potom se mnohokrát modlit za zdraví

a prosperitu cara a archijerejů a za sebe a za své činy, a potom líbat kříž a ruku knězi.

Kromě této modlitby se ještě vnuká, že se musí každý rok alespoň jednou zpovídat. Zpovídat se znamená vejít do kostela a říci knězi své hříchy, předpokládajíc, že tento sdělení svých hříchů cizímu člověku dokonale očišťuje od hříchů, a potom sníst z lžičky kousek chleba s vínem, což očišťuje ještě víc. Potom se vnuká, že pokud chtějí muž a žena, aby jejich tělesný styk byl svatý, musí přijít do kostela, nasadit si na hlavy kovové koruny, vypít nápoj, obejít za zvuků zpěvu třikrát kolem stolu, a tehdy tělesný styk muže a ženy se stane svatým a úplně zvláštním ode všeho jiného.

V životě pak se vnuká, že se musí dodržovat tato pravidla: nejíst maso a mléko v určité dny, ještě v jiné určité dny sloužit mše a panychidy za zemřelé, o svátcích přijímat kněze a dávat mu peníze, a několikrát ročně brát z kostela desky s obrazy a nosit je na ručnících po polích a domech. Před smrtí se pak vnuká, že člověk musí nutně sníst z lžičky chléb s vínem, a ještě lépe, pokud stihne nechat se pomazat olejem. To mu zajišťuje blaho v budoucím životě. Po smrti se pak vnuká jeho příbuzným, že pro spásu duše zemřelého je užitečné vložit mu do rukou tištěný papír s modlitbou; užitečné je ještě, aby nad mrtvým tělem přečetli určitou knihu a aby v kostele v určitou dobu vyslovovali jméno zemřelého.

V tomto je pokládána závazná víra pro každého.

Ale pokud se někdo chce zvláště postarat o svou duši, pak podle této víry se mu vnuká, že největší zajištění blaženosti duše na onom světě se dosahuje ještě tím, že se obětují peníze na kostely a kláštery, zavazujíce tím svaté lidi, aby se za ně modlili. Spasitelné je ještě podle této víry pro duši chodit po klášterech a líbat zjevené ikony a ostatky.

Podle této víry zjevené ikony a ostatky soustřeďují v sobě zvláštní svatost, sílu a milost, a blízkost k těmto předmětům: dotýkání se, líbá-

ní, stavění svící k nim, podlezání pod nimi mnoho přispívá spáse, stejně jako mše objednávané před těmito svatostmi.

A hle, právě tato víra, a žádná jiná, zvaná pravoslavnou, tj. opravdovou vírou, pod podobou křesťanské, se všemi silami po dlouhá století a se zvláštním vypětím nyní vnuká lidu.

A ať neříkají, že pravoslavní učitelé kladou podstatu učení do něčeho jiného, a že toto jsou jen starobylé formy, které se nepokládá za potřebné rozbíjet. To není pravda: po celém Rusku vším ruským duchovenstvem a v poslední době se zvláštním úsilím se vnuká jen tato víra. Nic jiného tam není. O něčem jiném se mluví a píše v hlavních městech, ale mezi stomilionovým lidem se dělá jen toto a vnuká se jen toto, a nic jiného. O něčem jiném církevníci rozmlouvají, ale toto vnukávají všemi možnými způsoby.

Toto vše a uctívání osob a ikon je vneseno do bohovědy, do katechismů; tomuto pečlivě učí lid teoreticky i prakticky, všemi prostředky slavnostnosti, blesku, autority, násilí jej hypnotizujíce, nutí jej tomu věřit a žárlivě chrání tuto víru před každým pokusem o osvobození lidu z těchto divokých pověr.

Před mýma očima, jak jsem říkal, při příležitosti mé knihy, bylo po mnoho let Kristovo učení a jeho vlastní slova o neodporu zlu předmětem posměšků, pouťových žertů, a církevníci nejenže se tomu neprotivili, ale toto rouhání povzbuzovali; ale zkuste říct neúctivé slovo o nestvůrné modle rouhavě vozící se po Moskvě opilými lidmi pod jménem Iverské, a zdvihne se vzdech rozhořčení právě těchto pravoslavných církevníků. Hlásá se jen vnější kult modloslužby. A ať neříkají, že jedno druhému nebrání, že „toto má se dělat a onoho neopouštět“, že „všechno, co vám řeknou dodržovat, dodržujte a plňte, podle jejich skutků však nejednejte, protože mluví a nedělají“ (Mt 23,23.3).

To je řečeno o farizejích, kteří plnili všechny vnější předpisy zákona, a proto slova: „co vám řeknou dodržovat, dodržujte“, se vztahují

k plnění obřadů a opomíjení skutků dobra a mají přesně opačný smysl toho, který chtějí tomuto místu dát církevníci, vykládajíce to tak, že se mají dodržovat obřady. Vnější kult a služba milosrdenství a pravdě jsou těžko slučitelné; většinou jedno vylučuje druhé. Tak to bylo u farizejů, tak je to i nyní u církevních křesťanů.

Jestliže se člověk může spasit vykoupením, svátostmi, modlitbou, pak dobré skutky už nejsou pro něho nutné.

Horské kázání, nebo vyznání víry: nelze věřit obojímu. A církevníci vybrali druhé: vyznání víry se učí a čte jako modlitba i v kostelech, a Horské kázání je dokonce vyloučeno z evangelních čtení v kostelech, takže v kostelech nikdy, kromě dnů, kdy se čte celé evangelium, farníci je neslyší. A ani nemůže být jinak: lidé věřící ve zlého a nerozumného boha, – který proklel lidské pokolení a odsoudil svého syna k oběti a část lidí k věčnému mučení, – nemohou věřit v Boha lásky. Člověk věřící v Boha Krista znovu přicházejícího ve slávě soudit a popravovat živé i mrtvé nemůže věřit v Krista, který přikazuje nastavit tvář útočníkovi, nesoudit, odpouštět a milovat nepřátele. Člověk věřící v bohoinspirovanost Starého zákona a svatost Davida, který na smrtelném lůžku odkazoval vraždu starce, který ho urazil a kterého on sám nemohl zabít, neboť byl vázán přísahou (třetí Kniha královská, kapitola druhá, verš osmý), a tomu podobné hanebnosti, jimiž je plný Starý zákon, nemůže věřit v mravní zákon Krista; člověk věřící v učení a kázání církve o slučitelnosti s křesťanstvím poprav, válek, už nemůže věřit v bratrství všech lidí.

Hlavně pak člověk věřící ve spásu lidí vírou ve vykoupení nebo ve svátosti nemůže už všechny své síly věnovat plnění v životě mravního Kristova učení.

Člověk vyučený církví tomu rouhavému učení, že se člověk nemůže zachránit svými silami, nýbrž že je jiný prostředek, bude se nutně obracet k tomuto prostředku, a ne ke svým silám, na které, jak ho přesvědčují, se spoléhat je hříchem. Církevní učení – jakékoli, se svým

vykoupením a svátostmi, vylučuje Kristovo učení, tím více pravoslavné učení se svým modlářstvím.

„Ale lid sám tak vždy věřil, tak věří i nyní," – namítnou. „Celé dějiny ruského národa to dokazují. Nelze lid zbavit jeho tradice." A v tomto právě spočívá klam. Lid kdysi vskutku vyznával něco podobného tomu, co vyznává nyní církev, ačkoli zdaleka ne totéž (v lidu, kromě tohoto fanatismu ikon, domácích duchů, ostatků a letnic s věnci a břízami, bylo vždy ještě hluboké mravní životní chápání křesťanství, které nikdy nebylo v celé církvi, nýbrž bylo možno jej najít jen u jejích nejlepších představitelů); ale lid, přes všechny překážky, které tomu v cestě kladly stát a církev, dávno již přežil ve svých nejlepších představitelích tento hrubý stupeň chápání, což také ukazuje všude samo zrozenými racionalistickými sektami, jichž se nyní Rusko hemží a s nimiž tak neúspěšně bojují nyní církevníci. Lid jde vpřed ve vědomí mravní, životní stránky křesťanství. A tu právě vstupuje církev se svým nikoli podporováním, nýbrž usilovaným vnukáním odumřelého pohanství v jeho hotové podobě, se svou snahou znovu vtlačit lid do té temnoty, z níž se s takovým úsilím vymaňuje.

„Nevyučujeme lid ničemu novému, nýbrž pouze tomu, čemu věří, jen v dokonalejší formě," – říkají kněží. To je totéž, co by dělal člověk, svazuje vyrůstající kuře a strkaje ho zpět do skořápky, z níž vylezlo.

Mne často uhodilo toto komické, kdyby jeho důsledky nebyly tak hrozné, pozorování o tom, jak lidé, spojeni dokola, klamou jeden druhého a nemohou se dostat z tohoto zakletého kruhu.

První otázkou, první pochybností začínajícího myslet ruského člověka je otázka o zjevených ikonách a hlavně o ostatcích: je pravda, že jsou neporušitelné a že z nich se dějí zázraky? Sta a tisíce lidí si tyto otázky kladou a mají potíže je rozřešit především proto, že arcijejrejové, metropolitové a všechny vysoce postavené osoby se dotýkají ostatků a zázračných ikon. Zeptejte se arcijereje a vysoce postavených

osob, proč to dělají, a řeknou, že to dělají pro lid, a lid se jich dotýká proto, že to dělají arcijejrejové a vysoce postavené osoby.

Činnost ruské církve, přes všechen vnější lak současnosti, učenosti, duchovnosti, který její členové nyní začínají přijímat ve svých spisech, článcích, v duchovních časopisech a kázáních, spočívá jen v tom, aby lid držela nejen ve stavu hrubého a divokého modlářství, v němž se nacházel, ale ještě aby pověru a náboženskou nevědomost zesilovala a šířila, vytláčejíc z lidu v něm žijící vedle modlářství životní chápání křesťanství.

Pamatuji, jednou jsem byl v klášterním knihkupectví v Optinské poustevně a byl jsem při výběru božských knih starým sedlákem pro svého gramotného vnuka. Mnich mu podsouval popisy ostatků, svátků, zjevení ikon, žaltář apod. Zeptal jsem se starce, zda má evangelium? Ne. „Dejte mu ruské evangelium," – řekl jsem mnichovi. „To se jim nehodí," – řekl mi mnich.

Toto je ve zhuštěné podobě činnost naší církve.

Ale to je tak jen v barbarské Rusi, řekne na to evropský nebo americký čtenář. A takový úsudek bude spravedlivý, ale jen v té míře, v níž se tento úsudek vztahuje k vládě, která pomáhá církvi vykonávat její otupující a kazící dílo v Rusku.

Je spravedlivé, že nikde v Evropě není tak despotická vláda tak dalece v souladu s vládnoucí církví. A proto podíl moci na kažení lidu v Rusku je nejsilnější; ale je nespravedlivé, aby ruská církev se v svém vlivu na lid lišila něčím od jakékoli jiné církve.

Církve jsou všude tytéž, a pokud nemá katolická, anglikánská a luteránská tak poslušnou vládu po ruce jako ruská, pak to neplyne z nepřítomnosti touhy takové využít.

Církev jako církev, ať je jakákoli – katolická, anglikánská, luteránská, presbyteriánská, – každá církev, pokud je církví, nemůže netíhnout k tomu, k čemu i ruská církev, k tomu, aby skryla pravý smysl Kristova učení a nahradila ho svým učením, které nikoho k ničemu

nezavazuje, vylučuje možnost chápání opravdového, činného Kristova učení, a hlavně ospravedlňuje existenci kněží živících se na účet lidu.

Dělá a dělal snad něco jiného katolicismus se svým zákazem čtení evangelia a se svým požadavkem neuvažující poslušnosti církevním vůdcům a neomylnému papeži? Hlásá snad katolicismus něco jiného než ruská církev? Týž vnější kult, tytéž ostatky, zázraky a sochy, zázračné *Notre-Dames* a procesí. Tytéž vznešeně mlhavé úsudky o křesťanství v knihách a kázáních, a když dojde na věc, pak podpora toho nejhrubšího modlářství.

A dělá se snad něco jiného v anglikánství, luteránství, v jakémkoli protestantství, které se formovalo v církev? Tytéž požadavky od oveček víry v dogmata vyjádřená ve čtvrtém století a ztrativší všechen smysl pro lidi naší doby, a týž požadavek modlářství, pokud ne před ostatky, ikonami, pak před sobotním dnem a literou Bible. Pořád táž činnost, zaměřená na to, aby skryla opravdové požadavky křesťanství a místo nich postavila k ničemu nezavazující vnějškovost a *cant*, jak krásně Angličané definují to zaměstnání, kterému jsou zvláště podrobeni. V protestantství je tato činnost zvláště nápadná proto, že toto vyznání nemá ani omluvu starobylosti. A což se neděje totéž i v nynějším *revivalism* – obnoveném kalvinismu, evangelismu, z něhož se vylíhla Armáda spásy.

Jak stejné je postavení všech církevních učení vůči Kristovu učení, tak stejné jsou i jejich způsoby.

Jejich postavení je takové, že nemohou nenapínat všechny síly na to, aby skryly Kristovo učení, jehož jménem se zaštiťují.

Nesoulad všech církevních vyznání s Kristovým učením je totiž takový, že jsou potřeba zvláštní síly, aby se tento nesoulad lidem skryl. Vskutku, stačí se zamyslet nad postavením každého dospělého, nejen vzdělaného, ale nejprostšího člověka naší doby, který nabral do sebe ve vzduchu se vznášející pojetí o geologii, fyzice, chemii, kosmografii, historii, – když se poprvé vědomě postaví k těm v dětství mu vnuknu-

tým a církvemi podporovaným věrám o tom, že Bůh stvořil svět v šesti dnech; světlo před sluncem, že Noe zasunul všechna zvířata do své archy apod.; že Ježíš je také Bůh-syn, který tvořil vše odjakživa; že tento Bůh sestoupil na zem za hřích Adamův; že vstal z mrtvých, vstoupil na nebe a sedí po pravici Otce a přijde na oblacích soudit svět atd.

Vždyť všechny tyto teze vypracované lidmi čtvrtého století a mající pro lidi té doby určitý smysl, pro lidi naší doby nemají žádný. Lidé naší doby mohou tato slova ústy opakovat, ale věřit nemohou, protože tato slova, jako to, že Bůh žije na nebi, že se nebe otevřelo a odtamtud hlas něco řekl, že Kristus vstal z mrtvých a odletěl kamsi na nebe a znovu přijde odkudsi na oblacích apod., – pro nás nemají smysl.

Člověk, který pokládal nebe za konečnou, pevnou klenbu, mohl věřit nebo nevěřit, že Bůh stvořil nebe, že se nebe otevřelo, že Kristus odletěl na nebe, ale pro nás všechna tato slova nemají žádný význam. Lidé naší doby mohou jen věřit, že se v to musí věřit, což také dělají; ale věřit nemohou v to, co pro ně nemá smysl.

Pokud mají všechna tato vyjádření mít alegorický smysl a být obrazy, pak přece víme, že zaprvé ne všichni církevníci jsou v tomto zajedno, nýbrž naopak, většina trvá na chápání Písma svatého v přímém smyslu, a zadruhé, že tyto výklady jsou velmi různorodé a ničím nejsou potvrzovány.

Ale i kdyby člověk chtěl donutit sebe věřit učení církví, jak je přednášeno, – všeobecné rozšíření gramotnosti a evangelií a vzájemné styky lidí různých vyznání tvoří pro to další, ještě více nepřekonatelnou překážku.

Vždyť stačí člověku naší doby za tři kopejky koupit evangelium a přečíst jasná, nepodléhající přepisování slova Kristova k Samaritánce o tom, že Otec potřebuje uctívatele ne v Jeruzalémě, ne na té hoře a ne na této, ale uctívatele v duchu a pravdě, nebo slova o tom, že se křesťan nemá modlit jako pohan v chrámech a na očích, ale v skrytu, tj. ve svém pokojíku, nebo že učedník Kristův nemá nikoho nazývat

otcem nebo učitelem, – stačí jen tato slova přečíst, aby se přesvědčil, že žádní duchovní pastýři, kteří se nazývají učiteli v rozporu s Kristovým učením a spoří mezi sebou, netvoří žádnou autoritu, a že to, čemu nás učí církevníci, není křesťanství. Ale ještě více: i kdyby člověk naší doby i nadále věřil v zázraky a nečetl evangelium, pouhé styky s lidmi jiných vyznání a vír, které jsou v naší době tak snadné, přinutí člověka zapochybovat o pravdivosti své víry. Dobře se věřilo člověku, který neviděl lidí jiného vyznání než své vlastní, že jeho vyznání je jediné pravé; ale stačí, aby přemýšlející člověk narazil, jak se to nyní stává bez přestání, na lidi stejně dobré i zlé různých vyznání, kteří odsuzují víry jeden druhého, aby zapochyboval o pravdivosti své víry. V naší době může zůstat v církevní víře jen člověk zcela nevědomý nebo zcela lhostejný k otázkám života posvěceným náboženstvím.

Jaké tedy musí být úsilí církví, aby přes všechny tyto víru rozkládající okolnosti pokračovaly stavět kostely, sloužit mše, kázat, učit, obracet a hlavně dostávat za to obrovské platy – všichni ti kněží, pastýři, intendanti, superintendanti, abbé, arcijáhni, biskupové a arcibiskupové.

Jsou potřeba zvláštní, nadpřirozená úsilí. A taková úsilí, čím dál více je napínajíce, církve také používají. U nás v Rusku (kromě všech ostatních) se používá prosté hrubé násilí poslušné moci církvi. Lidi, kteří se odchylují od vnějšího vyjádření víry a to vyslovují, buď přímo trestají, nebo zbavují práv; lidi, kteří se přísně drží vnějších forem víry, odměňují, dávají jim práva.

Takto postupují pravoslavní; ale i všechny církve bez výjimky používají všechny k tomu prostředky, z nichž hlavní – to, co se nyní nazývá hypnotizace.

Nasazují se všechna umění od architektury po poezii k působení na duše lidí a k jejich omámení, a toto působení probíhá nepřetržitě. Zvláště zjevná je tato nutnost hypnotizujícího působení na lidi k přivedení jich do stavu omámení v činnosti Armády spásy, používající no-

vých, nám nezvyklých prostředků: trub, bubnů, písní, praporů, oděvů, procesí, tanců, slz a dramatických postupů.

Ale to nás uráží jen proto, že jsou to nové postupy; což staré postupy chrámů se zvláštním osvětlením, se zlatem, bleskem, svíčkami, sbory, varhanami, zvony, rouchy, kňouřícími kázáními apod. nejsou to samé?

Ale jakkoli silné je toto působení hypnotizace, není v tom hlavní a nejzhoubnější činnost církví. Hlavní a nejzhoubnější činnost církve je ta, která je zaměřena na podvádění dětí, těch dětí, o nichž Kristus řekl, že běda tomu, kdo svede jednoho z těchto maličkých. Hned od prvního probuzení vědomí dítěte je začínají klamat, se slavnostností mu vnukat to, čemu sami vnukající nevěří, a vnukat tak dlouho, dokud klam prostřednictvím zvyku nesroste s přirozeností dítěte. Dítě se pečlivě klame v nejdůležitější věci v životě, a když klam tak srostl s jeho životem, že jej už lze těžko odtrhnout, pak se před dítětem otevírá celý svět vědy a skutečnosti, který nemůže nijak být slučitelný s mu vnuknutými věrami, přičemž se mu nechává, aby se v těchto rozporech vyznával samo, jak umí.

Vždyť pokud by si člověk stanovil úkol zmást člověka tak, aby se nemohl se zdravým rozumem dostat z dvou vnuknutých mu od dětství protichůdných světonázorů, nelze vymyslet nic silnějšího než to, co se koná na každém mladém člověku vychovávaném v naší takzvané křesťanské společnosti.

Hrozné je to, co dělají s lidmi církve, ale pokud se zamyslíte nad jejich postavením, pak těm lidem, kteří tvoří instituci církví, jinak jednat nelze. Před církvemi stojí dilema: Horské kázání, nebo Nikajské vyznání – jedno vylučuje druhé: pokud člověk upřímně uvěří v Horské kázání, Nikajské vyznání pro něho nutně ztratí smysl a význam, a s ním i církev a její představitelé; pokud pak člověk uvěří v Nikajské vyznání, tj. v církev, tj. v ty, kteří se nazývají jejími představiteli, pak se Horské kázání stane pro něho zbytečným. A proto církve nemohou

nepoužívat všech možných sil k zatemnění smyslu Horského kázání a k přitažení k sobě lidí. Jen díky napjaté činnosti církví v tomto směru se udržel dosud vliv církví. Zastav církev byť jen na nejkratší dobu toto působení na masy hypnotizací a klamáním dětí, a lidé pochopí Kristovo učení. A pochopení učení ničí církve a jejich význam. A proto církve ani na okamžik nepřestávají s usilovnou činností, hypnotizováním dospělých a klamáním dětí. A hle, právě tato činnost církví, vnukující lidem falešné chápání Kristova učení, slouží jako překážka k jeho pochopení pro většinu lidí, takzvaně věřících.

IV.

Nyní řeknu o jiném zdánlivém pochopení křesťanství, které brání pravému pochopení – o chápání vědeckém.

Církevní lidé pokládají za křesťanství tu představu o něm, kterou si o něm vytvořili, a toto pochopení křesťanství pokládají za jediné nepochybně pravdivé.

Lidé vědy pokládají za křesťanství jen to, co vyznávaly a vyznávají různé církve, a předpokládajíce, že tato vyznání vyčerpávají veškerý význam křesťanství, uznávají ho za svou dobu přežilé náboženské učení.

Aby bylo jasné, jak nemožné je při takovém náhledu pochopit křesťanské učení, je nutné vytvořit si představu o tom místě, které ve skutečnosti zaujímala a zaujímají náboženství obecně, a zvláště křesťanské, v životě lidstva, a o tom významu, který se jim přisuzuje vědou.

Jak jednotlivý člověk nemůže žít, nemaje určitou představu o smyslu svého života, a vždy, byť často nevědomky, uvažuje své činy s tímto smyslem, který dává svému životu, – tak zrovna tak celky lidí žijících ve stejných podmínkách, národy, nemohou nemít představu o smyslu jejich souhrnného života a z něho vyplývající činnosti.

A jak jednotlivý člověk, vstupuje do nového věku, nutně mění své chápání života, a dospělý člověk vidí jeho smysl v něčem jiném než dítě, – tak zrovna tak souhrn lidí, národ, nutně, odpovídajíc svému věku, mění své chápání života a z tohoto chápání vyplývající činnost.

Rozdíl v tomto ohledu jednotlivého člověka od celého lidstva spočívá v tom, že zatímco jednotlivý člověk při určování svému novému životnímu období odpovídajícího chápání života a z něho vyplývající činnosti využívá ukazatelů lidí, kteří žili před ním a prošli už tím vě-

kem, do něhož on vstupuje, – lidstvo tyto ukazatele mít nemůže, protože celé postupuje po dosud neprozkoumané cestě a není koho se zeptat, jak má chápat život a jednat v těch nových podmínkách, do kterých vstupuje a v nichž ještě nikdo nikdy nežil.

A přitom, jak nemůže ženatý člověk s dětmi dál chápat život tak, jak jej chápal jako dítě, tak nelze lidstvu při dokonaných rozmanitých změnách: hustoty obyvatel, ustanovených styků mezi různými národy, zdokonalení způsobů boje s přírodou, nahromadění znalostí, – dál chápat život po starém, nýbrž je nutné stanovit nové pochopení života, z něhož by i vyplynula činnost odpovídající tomu novému stavu, do kterého vstoupilo nebo vstupuje.

A právě na tento požadavek odpovídá zvláštní schopnost lidstva vyčleňovat ze sebe lidi, kteří dávají nový smysl celému lidskému životu, – smysl, z něhož vyplývá veškerá jiná než dřívější činnost. Stanovení tohoto lidstvu vlastního v těch nových podmínkách, do kterých vstupuje, chápání života a z něho vyplývající činnosti je právě to, co se nazývá náboženství.

A proto náboženství zaprvé není, jak si myslí věda, jev kdysi provázející vývoj lidstva, ale pak jím překonaný, nýbrž je jev vždy přítomný v životě lidstva, a v naší době stejně nevyhnutelně přítomný v lidstvu jako v jakékoli jiné době. Zadruhé náboženství je vždy určením činnosti budoucnosti, a nikoli minulosti, a proto je zřejmé, že zkoumání minulých jevů v žádném případě nemůže postihnout podstatu náboženství.

Podstata jakéhokoli náboženského učení není v touze po symbolickém vyjádření sil přírody, není ve strachu před nimi, není v potřebě zázračného a není ve vnějších formách jeho projevu, jak si myslí lidé vědy. Podstata náboženství je ve schopnosti lidí prorocky předvídat a ukazovat tu cestu života, po níž má jít lidstvo, v jiném než dřívějším určení smyslu života, z něhož vyplývá i jiná než dřívější veškerá budoucí činnost lidstva.

Schopnost tohoto prozření cesty, po níž má jít lidstvo, je ve větší či menší míře společná všem lidem; ale vždy ve všech dobách byli lidé, u nichž se tato schopnost projevovala se zvláštní silou, a tito lidé jasně a přesně vyjadřovali to, co všichni lidé matně cítili, a stanovovali nové chápání života, z něhož vyplývala jiná než dřívější činnost, na mnoho set a tisíc let.

Takových chápání života známe tři: dvě již lidstvem překonaná a třetí, které nyní prožíváme v křesťanství. Chápání jsou tři, a jen tři, nikoli proto, že bychom libovolně spojili různá chápání života do těchto tří, nýbrž proto, že činy všech lidí mají vždy v základě jedno z těchto tří chápání života, protože nijak, než pouze těmito třemi způsoby, nemůžeme život chápat.

Tato tři chápání života jsou následující: první – osobní, nebo zvířecí; druhé – společenské, nebo pohanské; a třetí – všesvětové, nebo božské.

Podle prvního chápání je lidský život obsažen v jediné jeho osobnosti; cíl jeho života – v uspokojení vůle této osobnosti. Podle druhého chápání je lidský život obsažen ne v jediné jeho osobnosti, nýbrž v souhrnu a následnosti osobností: v kmeni, rodině, rodě, státě; cíl života spočívá v uspokojení vůle tohoto souhrnu osobností. Podle třetího chápání je lidský život obsažen ne ve své osobnosti a ne v souhrnu a následnosti osobností, nýbrž v počátku a prameni života – v Bohu.

Tato tři chápání života slouží jako základ všech existujících a existovavších náboženství.

Divoch uznává život jen v sobě, ve svých osobních přáních. Blaho jeho života je soustředěno v něm jediném. Nejvyšším blahem pro něho je nejplnější uspokojení jeho žádostí. Hybnou silou jeho života je osobní potěšení. Jeho náboženství spočívá v usmiřování božstva s jeho osobností a v uctívání pomyslných osobností bohů, žijících jen pro osobní cíle.

Člověk pohanský, společenský uznává život už ne v jediném sobě, ale v souhrnu osobností – v kmeni, rodině, rodě, státě, a pro tyto celky obětuje své osobní blaho. Hybnou silou jeho života je sláva. Jeho náboženství spočívá v povyšování hlav svazků: zakladatelů rodů, předků, panovníků, a v uctívání bohů – výlučných ochránců jeho rodiny, rodu, národa, státu.[1]

Člověk s božským pochopením života uznává život už ne ve své osobnosti a ne v souhrnu osobností (v rodině, rodě, národě, vlasti nebo státě), nýbrž v prameni věčného, neumírajícího života – v Bohu; a k naplnění vůle Boží obětuje své osobní, rodinné i společenské blaho. Hybnou silou jeho života je láska. A jeho náboženství je uctíváním činem a pravdou počátku všeho – Boha.

Celé historické dějiny lidstva nejsou nic jiného než postupný přechod od chápání osobního, živočišného k chápání společenskému, a od chápání společenského k chápání božskému. Celé dějiny starých národů, které trvaly tisíciletí a končí dějinami Říma, jsou dějiny nahrazení živočišného, osobního chápání společenským a státním. Celé dějiny od doby císařského Říma a objevení křesťanství jsou dějinami nahrazení státního chápání životem božským, které i my ještě prožíváme.

A právě toto poslední chápání života a na něm založené křesťanské učení, které řídí celý náš život a leží v základě vší naší činnosti, jak praktické, tak vědecké, lidé zdánlivé vědy, posuzujíce jen jeho vnější znaky, uznávají za cosi odumřelého a pro nás nemajícího žádný význam.

Toto učení podle názoru lidí vědy obsažené jen ve své dogmatické stránce – v učení o Trojici, vykoupení, zázracích, církvi, svátostech atd., – je prý jen jedno z obrovského množství náboženství, která v lidstvu vznikala, a nyní, odehrávši svou roli v dějinách, dožívá svůj čas, hroutíc se před světlem vědy a opravdové osvěty.

Odehrává se to, co ve většině případů slouží jako pramen nejhrubších lidských zbloudění: lidé stojící na nižším stupni chápání, setkávající se s jevy vyššího řádu, – místo aby se vynasnažili jim porozumět, aby se pozvedli na onen bod pohledu, z něhož je třeba na předmět hledět, – posuzují ho ze svého nižšího hlediska, a s tím větší smělostí a rozhodností, čím méně rozumí tomu, o čem mluví.

Pro většinu vědeckých lidí, kteří zkoumají životní mravní učení Krista z nižšího hlediska společenského pochopení života, je toto učení jen velmi neurčité, nesourodé spojení indického asketismu, stoického a novoplatonského učení a utopických antisociálních snů, nemajících žádný vážný význam pro naši dobu, a jeho celý význam se pro ně soustřeďuje v jeho vnějších projevech: v katolicismu, protestantství, dogmatech, zápasu se světskou mocí. Určujíce podle těchto jevů význam křesťanství, podobají se hluchým, kteří by soudili o významu a kráse hudby podle pohledu na pohyby muzikantů.

Z toho vyplývá, že všichni tito lidé, počínaje Comtem, Straussem, Spencerem a Renanem, nerozumějíce smyslu Kristových řečí, nerozumějíce tomu, k čemu a proč jsou řečeny, nerozumějíce ani otázce, na kterou slouží jako odpověď, nedávajíce si ani námahu proniknout jejich smysl, přímo – pokud jsou nepřátelsky naladěni – popírají rozumnost učení; pokud k němu chtějí být snášenliví, pak z výšky své velikosti ho opravují, předpokládajíce, že Kristus chtěl říci to, co si oni myslí, ale nedokázal to. Zacházejí s jeho učením tak, jako sebejistí lidé většinou, opravujíce slova svého partnera, zacházejí s tím, koho pokládají za mnohem nižšího než sebe: „Ano, vy vlastně chcete říci to a to.“ Tato oprava se dělá vždy v tom smyslu, aby se učení vyššího, božského pochopení života svedlo na nižší, společenské.

Obvykle říkají, že mravní učení křesťanství je dobré, ale přehnané, – že aby bylo zcela dobré, je třeba od něho odhodit nadbytečné, nehodící se k našemu uspořádání života. „A pak učení, které požaduje příliš mnoho, neuskutečnitelné, je horší než to, které požaduje od lidí

možné, odpovídající jejich silám“, – myslí si a tvrdí učení vykladači křesťanství, opakujíce při tom to, co již dávno tvrdili a tvrdí a nemohli netvrdit o křesťanském učení ti, kteří, nepochopivše je, ukřižovali za ně učitele – Židé.

Vychází najevo, že před soudem učenců naší doby je židovský zákon: *zub za zub a oko za oko* – zákon spravedlivé odplaty, známý lidstvu před pěti tisíci lety, účelnější než zákon lásky, který před osmnácti sty lety hlásal Kristus místo tohoto samého zákona spravedlnosti.

Vychází najevo, že vše, co učinili ti lidé, kteří pochopili Kristovo učení přímo a žili podle tohoto chápání, – vše, co dělali a mluvili všichni opravdoví křesťané, všichni křesťanští bojovníci, vše, co nyní přetváří svět pod podobou socialismu a komunismu, – to vše jsou nadsázky, o nichž není třeba ani mluvit.

Lidé po osmnáct století vychovávaní v křesťanství, v osobě svých pokrokových lidí, vědců, se přesvědčili, že křesťanské učení je učení o dogmatech; životní učení pak je nedorozumění, přehánění, které porušuje opravdové zákonné požadavky mravnosti odpovídající lidské přirozenosti, a že právě to učení spravedlnosti, které Kristus odmítl, místo něhož postavil své, je mnohem vhodnější pro nás.

Učeným lidem se přikázání neodporu zlu násilím jeví jako přehánění, ba dokonce nerozumnost. Pokud ji odhodíme, bude mnohem lépe, – myslí si, nevšímajíce si, že vykládají vůbec ne Kristovo učení, ale to, co se jim takovým jeví.

Nevšímají si, že říci, že v Kristově učení přikázání o neodporu zlu násilím je přehnání, je totéž, co říci, že v učení o kruhu je teze o rovnosti poloměrů kruhu přehnání. A ti, kteří to říkají, dělají přesně totéž, co by dělal člověk, který nemá představu o tom, co je kruh, který by tvrdil, že požadavek, aby všechny body kružnice byly ve stejné vzdálenosti od středu, je přehánění. Radit odhodit nebo zmírnit tezi o rovnosti poloměrů v kruhu znamená nerozumět tomu, co je kruh.

Radit odhodit nebo zmírnit v životním učení Krista přikázání o neodporu zlu násilím znamená nerozumět učení.

A ti, kteří to dělají, mu opravdu vůbec nerozumějí. Nerozumějí tomu, že toto učení je ustanovení nového chápání života, které odpovídá tomu novému stavu, do něhož už osmnáct set let vstoupili lidé, a určení té nové činnosti, jež z něho vyplývá. Nevěří tomu, že Kristus chtěl říci to, co řekl: nebo jim se zdá, že z zápalu, z nerozumu, z nevyvinutosti své mluvil v Horském kázání a na jiných místech.[2]

(Mt 6,25-34): „Proto vám pravím: nestarejte se o duši svou, co budete jíst a co pít, ani o tělo své, co obléknete. Není duše víc než pokrm, a tělo víc než oblečení? Pohleďte na

ptactvo nebeské: nesejí, ani nežnou, ani neshromažďují do stodol; a Otec váš nebeský je živí. Nejste vy mnohem lepší než oni? A kdo z vás starostí může přidat ke svému vzrůstu třeba o loket? A o oblečení co se staráte? Podívejte se na polní lilie, jak rostou: nenamáhají se, nepředou. Pravím vám však, že ani Šalomoun ve vší své slávě nebyl oblečen tak jako každá z nich. Jestliže tedy polní trávu, která dnes je a zítra bude hozena do pece, Bůh tak obléká, čím více vás, maloučeří! Nestarejte se tedy a neříkejte: co budeme jíst, co budeme pít, nebo co oblékneme? To všechno hledají pohané, a protože váš nebeský Otec ví, že toho všeho potřebujete. Hledejte však nejprve království Boží a jeho spravedlnost, a toto vše bude vám přidáno. Nestarejte se tedy o zítřek, neboť zítřek sám bude starat se o svém: dost má každý den své starosti.“ (Lk 12,33-34):

„Prodávejte svá jmění a dávejte almužnu. Připravujte si pokladnice nevetchnoucí, poklad nevyčerpatelný v nebesích, kam se nepřibližuje zloděj a kde moli nejedí; neboť kde je váš poklad, tam bude i vaše srdce.“

„Prodej své jmění a následuj mne, a kdo neopustí otce či matku, i děti i bratry, i pole i dům, – nemůže být mým učedníkem.“

„Zapři sebe sama, vezmi svůj kříž na každý den a následuj mne. Můj pokrm je v tom, abych činil vůli toho, který mne poslal, a vykonával jeho dílo. Ne má vůle buď, nýbrž tvá; ne to, co já chci, nýbrž to, co ty chceš, a ne tak, jak já chci, nýbrž jak ty chceš. Život je v tom, abys činil ne svou vůli, ale vůli Boží."

Všechna tato přání se jeví lidem stojícím na nižším pochopení života výrazem jakéhosi nadšeného zápalu, který nemá přímé uplatnění v životě. A přitom tyto teze stejně přísně vyplývají z křesťanského pochopení života, jako teze o odevzdání práce pro obecné dílo, o oběti svého života pro obranu vlasti vyplývá z pochopení společenského.

Jak člověk společenského pochopení života říká divochovi: vzpamatuj se, uvaž! Život tvé osobnosti nemůže být opravdovým životem, protože tento život je bídný a pomíjivý. Jen život souhrnu a následnosti osobností: kmene, rodiny, rodu, státu, pokračuje a žije, a proto člověk musí obětovat svou osobnost pro život rodiny, státu. Přesně totéž říká křesťanské učení člověku souhrnného, společenského pochopení života. Čiňte pokání – *μετανοεῖτε*, tj. uvažte, jinak zahynete. Pochopte, že tento tělesný, osobní život, dnes vzniklý a zítra se vniveč obracející, nemůže být ničím zajištěn, že žádná vnější opatření, žádné jeho uspořádání mu nemohou dát pevnost, rozumnost. Uvažte a pochopte, že život, kterým žijete, není opravdový život; život rodiny, společnosti, státu nezachrání od zkázy. Opravdový, rozumný život je možný pro člověka jen v té míře, v níž může být účastníkem ne rodiny nebo státu, nýbrž pramene života, Otce; v té míře, v níž může splynout svůj život s životem Otce. Takové je nepochybné křesťanské pochopení života, patrné v každém výroku evangelia.

Lze toto chápání života nesdílet, lze ho popírat, lze dokazovat jeho nepřesnost, nesprávnost; ale nelze soudit o učení, aniž se osvojilo to pochopení života, z něhož vyplývá; a tím méně lze soudit o předmětu vyššího řádu z nižšího stanoviska: hledě na základ, soudit o zvonici. A to právě dělají vědečtí lidé naší doby. Dělají to proto, že se nalézají

v podobném jako církevní lidé zbloudění o tom, že disponují takovými postupy studia předmětu, že jakmile jsou tyto postupy nazývané vědeckými použity, pak už nemůže být pochybnosti o pravdivosti chápání projednávaného předmětu.

A toto vlastnictví zdánlivě neomylného nástroje poznání je hlavní překážkou pochopení křesťanského učení pro lidi nevěřící a takzvané vědecké, jejichž názorem se také řídí celá obrovská většina nevěřících, takzvaně vzdělaných lidí. Z tohoto zdánlivého chápání vyplývají všechna zbloudění vědeckých lidí o křesťanském učení, a zvláště dvě podivná nedorozumění, které nejvíce ze všeho ostatního brání správnému pochopení.

Jedno z těchto nedorozumění je, že křesťanské životní učení není proveditelné, a proto buď vůbec není závazné, tj. nemá být bráno jako vedení, nebo musí být upraveno, zmírněno do takových mezí, v nichž je jeho plnění v naší společnosti možné. Druhé nedorozumění je, že křesťanské učení lásky k Bohu a tedy sloužení mu je požadavek nejasný, mystický, nemající určitý předmět lásky, který proto musí být nahrazen přesnějším a srozumitelnějším učením o lásce k lidem a sloužení lidstvu.

První nedorozumění o neproveditelnosti učení spočívá v tom, že lidé společenského pochopení života, nerozumějíce tomu způsobu, jímž řídí lidi křesťanské učení, a berouce křesťanské ukazování dokonalosti za pravidla určující život, myslí si a říkají, že následování Kristova učení je nemožné, protože úplné plnění požadavků tohoto učení ničí život. „Pokud by člověk plnil to, co káže Kristus, zničil by svůj život; a pokud by to plnili všichni lidé, přestal by i lidský rod“, – říkají.

„Bez starosti o zítřek, – o to, co jíst, co pít, co obléknout; neobhajuje svůj život, neodporuje zlu násilím, dávaje svůj život za druhé a dodržuje úplné cudnosti, člověk a lidský rod nemohou existovat“, – myslí si a říkají.

A mají úplnou pravdu, pokud přijímají ukazování dokonalosti, které dává Kristovo učení, za pravidla, která je každý povinen plnit tak, jako je ve společenském učení každý povinen plnit pravidlo platit daně, účastnit se soudu atd.

Nedorozumění spočívá právě v tom, že Kristovo učení řídí lidi jiným způsobem než učení založená na nižším pochopení života. Učení společenského pochopení života řídí jen požadavkem přesného plnění pravidel nebo zákonů. Kristovo učení řídí lidi tím, že jim ukazuje tu nekonečnou dokonalost nebeského Otce, k níž je vlastní každému člověku dobrovolně směřovat, bez ohledu na to, na jakém stupni nedokonalosti se nachází.

Nedorozumění lidí soudících o křesťanském učení z hlediska společenského spočívá v tom, že předpokládajíce, že dokonalost, kterou ukazuje Kristus, může být zcela dosažena, kladou si otázku (jak si ji také kladou, předpokládajíce, že společenské zákony budou plněny), co bude, až to vše bude splněno? Tento předpoklad je falešný, protože dokonalost, kterou Kristus ukazuje, je nekonečná a nikdy nemůže být dosažena; a Kristus dává své učení majíce na zřeteli to, že plná dokonalost nikdy nebude dosažena, ale že snaha o plnou, nekonečnou dokonalost stále bude zvětšovat blaho lidí, a že proto toto blaho může být zvětšováno do nekonečna.

Kristus neučí anděly, nýbrž lidi žijící živočišným životem, pohybující se jím. A hle, k této živočišné síle pohybu Kristus jakoby přikládá novou, jinou sílu vědomí Boží dokonalosti – usměrňuje tím pohyb života po výsledné ze dvou sil.

Předpokládat, že lidský život půjde ve směru ukazovaném Kristem, je totéž co předpokládat, že převozník, který přeplouvá rychlou řeku a směřuje svůj pohyb téměř přímo proti proudu, poplave tímto směrem.

Kristus uznává existenci obou stran rovnoběžníku, obou věčných, nezničitelných sil, z nichž se skládá lidský život: síly živočišné přiro-

zenosti a síly vědomí synovství Bohu. Nemluvě o síle živočišné, která, sama sebe utvrzujíc, zůstává vždy rovna sama sobě a nachází se mimo moc člověka, Kristus mluví jen o síle Boží, povolává člověka k co největšímu uvědomění si jí, k co největšímu osvobození jí od toho, co ji zadržuje, a k dovedení jí k nejvyššímu stupni napětí.

V tomto osvobození – zvětšení této síly spočívá podle Kristova učení pravý život člověka. Pravý život podle dřívějších podmínek spočívá v plnění pravidel zákona; podle Kristova učení spočívá v nejvyšším přiblížení se k Boží dokonalosti ukázané a uvědomované každým člověkem v sobě, ve stále větším a větším přibližování se k splynutí své vůle s vůlí Boží, splynutí, k němuž tíhne člověk a které by bylo zrušením toho života, který známe.

Boží dokonalost je asymptota lidského života, k níž vždy tíhne a přibližuje se, a kterou může dosáhnout jen v nekonečnu.

Křesťanské učení se jeví jako vylučující možnost života jen tehdy, když lidé berou ukazování ideálu za pravidlo. Jen tehdy se jeví ničícími život ty požadavky, které předkládá Kristovo učení. Tyto požadavky, naopak, jediné dávají možnost pravého života. Bez nich by nebylo možné pravého života.

„Nelze požadovat příliš mnoho," obvykle říkají lidé, posuzujíce požadavky křesťanského učení, – „nelze požadovat, aby se vůbec nestaralo o budoucnost, jak je to řečeno v evangeliu, ale je třeba se jen ne příliš mnoho starat; nelze dávat chudým vše, ale je třeba dávat jistou, určitou část; nemusí se usilovat o panenství, ale je třeba vyhýbat se zhýralosti; nemusí se opouštět žena a děti, ale je třeba nemít k nim příliš velkou náklonnost", apod.

Ale takto mluvit – je totéž co říci člověku přeplouvajícímu rychlou řeku a směřujícímu svůj pohyb proti proudu, že nelze přeplout řeku, směřujíc proti proudu, že aby ji přeplul, musí plavat v tom směru, kterým chce jít.

Kristovo učení se tím liší od dřívějších učení, že řídí lidi ne vnějšími pravidly, nýbrž vnitřním vědomím možnosti dosažení Boží dokonalosti. A v duši člověka se nenacházejí mírná pravidla spravedlnosti a filantropie, nýbrž ideál úplné, nekonečné Boží dokonalosti. Jen snaha o tuto dokonalost odchyluje směr života člověka od živočišného stavu k Božímu natolik, nakolik je to v tomto životě možné.

Aby se přistálo na místě, kam chceš, je třeba všemi silami směřovat chod mnohem výš.

Snížit požadavky ideálu znamená nejen zmenšit možnost dokonalosti, nýbrž zrušit samotný ideál. Ideál působící na lidi není ideál kýmsi vymyšlený, nýbrž ideál nesený v duši každým člověkem. Jen tento ideál úplné nekonečné dokonalosti působí na lidi a pohybuje je k činnosti. Umírněná dokonalost ztrácí svou sílu působení na duše lidí.

Kristovo učení má sílu jen tehdy, když požaduje úplnou dokonalost, tj. splynutí Boží podstaty nacházející se v duši každého člověka s Boží vůlí, – spojení syna s Otcem. Jen toto osvobození Božího syna žijícího v každém člověku z živočišného a jeho přibližování k Otci tvoří život podle Kristova učení.

Existence v člověku živočišného, pouze živočišného, není lidským životem. Život z jediné vůle Boží také není lidským životem. Lidský život je složen ze života živočišného a života Božího. A čím více se tato složenina přibližuje k životu Božímu, tím je více života.

Život podle křesťanského učení je pohyb k Boží dokonalosti. Žádný stav podle tohoto učení nemůže být výše nebo níže než jiný. Jakýkoli stav je podle tohoto učení jen určitý, sám o sobě lhostejný stupeň k nedosažitelné dokonalosti, a proto sám o sobě netvoří ani větší, ani menší stupeň života. Zvětšení života podle tohoto učení je jen urychlení pohybu k dokonalosti. A proto pohyb k dokonalosti výběrčího daní Zachea, nevěstky, lotra na kříži – tvoří vyšší stupeň života, než nehybná spravedlnost farizeje. A proto pro toto učení nemohou být pravidla závazná k plnění. Člověk stojící na nižším stupni, pohybující

se k dokonalosti, žije mravnější, lépe, více plní učení, než člověk stojící na mnohem vyšším stupni mravnosti, ale nepohybující se k dokonalosti.

V tomto smyslu je zbloudilá ovce Otci dražší než nezbloudilé. Marnotratný syn, ztracená a opět nalezená mince jsou dražší těm, kteří se neztratili.

Plnění učení je v pohybu od sebe k Bohu. Je zjevné, že pro takové plnění učení nemohou být určité zákony a pravidla. Jakýkoli stupeň dokonalosti a jakýkoli stupeň nedokonalosti jsou si rovny před tímto učením; žádné plnění zákonů netvoří plnění učení; a proto pro toto učení nejsou a nemohou být závazná pravidla a zákony.

Z tohoto zásadního rozdílu Kristova učení od všech předchozích učení založených na společenském chápání života pochází i rozdíl společenských přikázání od křesťanských. Společenská přikázání jsou většinou kladná, předepisující určité činy, ospravedlňující lidi, dávající jim spravedlnost. Křesťanská přikázání (přikázání lásky není přikázáním v užším slova smyslu, nýbrž výrazem samé podstaty učení), pět přikázání Horského kázání jsou všechna záporná a ukazují jen to, co lidé na určitém stupni rozvoje lidstva už mohou nedělat. Tato přikázání jsou jakoby záložky na nekonečné cestě dokonalosti, po níž jde lidstvo, té úrovně dokonalosti, která může být v určitém období rozvoje lidstva dosažena.

V Horském kázání vyjádřil Kristus jak věčný ideál, k němuž je lidem vlastní tíhnout, tak i tu úroveň jeho dosažení, která už může být v naší době lidmi dosažena.

Ideál spočívá v tom, abychom neměli zlo na nikoho, nevyvolávali v nikom nepřízeň, milovali všechny; přikázání pak, ukazující úroveň, pod kterou je zcela možné nespadat při dosahování tohoto ideálu, je v tom, abychom neuráželi lidi slovem. A to tvoří první přikázání.

Ideál – úplná čistota i v myšlenkách; přikázání ukazující úroveň dosažení, pod kterou je zcela možné nespadat při dosahování tohoto

ideálu – čistota manželského života, zdrženlivost od smilstva. A to tvoří druhé přikázání.

Ideál – nestarat se o budoucnost, žít přítomnou hodinou; přikázání ukazující úroveň dosažení, pod kterou je zcela možné nespadat – nepřísahat, nic lidem předem neslibovat. A to je třetí přikázání.

Ideál – nikdy pro žádný cíl neužívat násilí; přikázání ukazující úroveň, pod kterou je zcela možné nespadat, – neplatit zlem za zlo, snášet křivdy, odevzdávat košili. A to je čtvrté přikázání.

Ideál – milovat nepřátele, kteří nás nenávidí; přikázání ukazující úroveň dosažení, pod kterou je zcela možné nespadat – nedělat zlo nepřátelům, mluvit o nich dobré, nedělat rozdíl mezi nimi a svými spoluobčany.

Všechna tato přikázání jsou ukázáním toho, co na cestě tíhnutí k dokonalosti máme plnou možnost už nedělat, – toho, nad čím máme nyní pracovat, – toho, co bychom měli pomalu převést do oblasti návyku, do oblasti nevědomí. Ale tato přikázání netvoří učení a nevyčerpávají jej, nýbrž tvoří jen jeden z nespočetných stupňů v jeho přibližování se k dokonalosti.

Za těmito přikázáními budou muset následovat vyšší a vyšší na cestě dokonalosti, kterou ukazuje učení.

A proto je křesťanskému učení vlastní předkládat požadavky vyšší, než jaké jsou vyjádřeny v těchto přikázáních; ale nikterak nesnižovat požadavky ani samotného ideálu, ani těchto přikázání, jak to dělají lidé posuzující učení křesťanství z hlediska společenského chápání života.

Takové je jedno nedorozumění lidí vědeckých ohledně významu a smyslu Kristova učení; druhé, vyplývající z téhož zdroje, spočívá v nahrazení křesťanského požadavku lásky k Bohu a sloužení mu láskou a sloužením lidem – lidstvu.

Křesťanské učení lásky k Bohu a služby mu, a (jen v důsledku této lásky a služby) lásky a služby bližnímu se jeví lidem vědeckým nejasné,

mystické a libovolné, a oni zcela vylučují požadavek lásky a sloužení Bohu, předpokládajíce, že učení o této lásce k lidem, k lidstvu je mnohem srozumitelnější, pevnější a lépe zakládané.

Vědečtí lidé teoreticky učí, že smysluplný a dobrý život je jen život sloužení celému lidstvu; a v tomto učení vidí smysl křesťanského učení; na toto učení redukují křesťanské učení; pro toto své učení vyhledávají potvrzení v křesťanském učení, předpokládajíce, že jejich a křesťanské učení jsou totožné.

Tento názor je zcela mylný. Křesťanské učení a učení pozitivistů, komunistů a všech kazatelů všesvětového bratrství lidí založeného na výhodnosti tohoto bratrství nemají mezi sebou nic společného a liší se od sebe zvláště tím, že křesťanské učení má pevné, jasné základy v lidské duši; učení lásky k lidstvu je však jen teoretický odvoz podle analogie.

Učení o lásce k pouhému lidstvu má ve svém základě společenské chápání života.

Podstata společenského chápání života spočívá v přenesení smyslu svého osobního života na život souhrnu osobností: kmene, rodiny, rodu, státu. Toto přenesení se konalo a koná lehce a přirozeně ve svých prvních formách, v přenesení smyslu života ze své osobnosti na kmen, rodinu. Přenesení pak na rod nebo národ je už těžší a vyžaduje zvláštní výchovu k tomu; přenesení pak vědomí na stát je už mezí takového přenesení.

Milovat sebe je přirozené každému, a každý se miluje bez povzbuzení k tomu; milovat svůj kmen, který mne podporuje a brání, milovat ženu – radost a pomoc života, své děti – útěchu a naděje života, a své rodiče, kteří dali život a výchovu, je přirozené; a tato láska, byť zdaleka ne tak silná jako láska k sobě, se setkává docela často.

Milovat pro sebe, pro svou hrdost svůj rod, svůj národ, ačkoli už ne tak přirozeně, se přesto setkává. Láska svého stejnokmenného, stejnojazyčného, stejnověrného národa je ještě možná, byť toto cit je zda-

leka ne tak silný, nejen jako láska k sobě, ale i k rodině nebo rodu; ale láska ke státu, jako Turecko, Německo, Anglie, Rakousko, Rusko, je už téměř nemožná věc a, přes usilovné vychovávání v tomto směru, se jen předpokládá a neexistuje ve skutečnosti. Na tomto souhrnu končí možnost pro člověka přenášet své vědomí a prožívat v této fikci jakýkoli bezprostřední cit. Pozitivisté a všichni kazatelé vědeckého bratrství, nebráce v úvahu oslabování citu v míře rozšiřování předmětu, teoreticky uvažují dál v témž směru. „Pokud," – říkají, – „bylo pro osobnost výhodné přenést své vědomí na kmen, rodinu, a potom na národ, stát, pak ještě výhodnější bude přenést své vědomí na souhrn celého lidstva, a všem žít pro lidstvo, stejně jako lidé žijí pro rodinu, pro stát."

Teoreticky to opravdu takto vychází.

Přenášejíc vědomí a lásku osobnosti z rodiny do rodu, národa, státu, bylo by zcela logické, a aby se lidé zbavili bojů a bídy, které pocházejí z rozdělení lidstva na národy a státy, bylo by nejpřirozenější přenést svou lásku na lidstvo. Zdálo by se, že to je nejlogičtější, a teoreticky to kážou, nevšímajíce si, že láska je cit, který lze mít, ale který nelze kázat, a že kromě toho pro lásku musí být předmět, a lidstvo není předmět, nýbrž jen fikce.

Kmen, rodina, dokonce i stát nejsou lidmi vymyšleny, ale vytvořily se samy, jako roj včel, mravenců, a opravdu existují. Člověk milující pro svou živočišnou osobnost rodinu ví, koho miluje: Annu, Marii, Ivana, Petra atd. Člověk milující rod a hrdý na něj ví, že miluje všechny guelfy nebo všechny ghibelliny; milující stát ví, že miluje Francii až k břehům Rýna a Pyrenejím, a její hlavní město Paříž, a její dějiny atd. Ale co miluje člověk milující lidstvo? Je stát, národ, je abstraktní pojem: člověk; ale lidstva jako reálného pojmu není a nemůže být.

Lidstvo? Kde je hranice lidstva? Kde končí nebo začíná? Končí lidstvo divochem, idiotem, alkoholikem, šílencem? Pokud nakreslíme čáru oddělující lidstvo tak, abychom vyloučili nejnižší představitele

lidského rodu, kde tu čáru nakreslíme? Vyloučíme černochy, jak je vylučují Američané, a Indy, jak je vylučují někteří Angličané, a Židy, jak je vylučují někteří? A pokud zahrneme všechny lidi bez výjimky, pak proč zahrnujeme jen lidi, a nikoli vyšší zvířata, z nichž mnohá jsou výše než nejnižší představitelé lidského rodu?

Lidstvo neznáme jako vnější předmět, neznáme jeho hranic. Lidstvo je fikce a nelze je milovat. Opravdu, bylo by velmi výhodné, kdyby lidé mohli milovat lidstvo, jako milují rodinu; bylo by velmi výhodné, jak o tom povídají komunisté, nahradit soutěživý směr lidské činnosti obecním, nebo individuální – univerzálním, aby každý byl pro všechny a všichni pro jednoho, ale nejsou k tomu žádné pohnutky. Pozitivisté, komunisté a všichni kazatelé vědeckého bratrství hlásají rozšířit tu lásku, kterou lidé mají v sobě i ke svým rodinám i ke státu, na celé lidstvo, zapomínajíce, že láska, kterou kážou, je láska osobní, která se mohla rozředěním rozšířit do přirozené vlasti; která zcela mizí, dotýkajíc se umělého státu, jako Rakousko, Anglie, Turecko, a kterou si ani nemůžeme představit, když jde o celé lidstvo, předmět zcela mystický.

„Člověk miluje sebe (svůj živočišný život), miluje rodinu, miluje dokonce vlast. Proč by si tedy nemohl zamilovat i lidstvo? Jak by to bylo krásné. Mimochodem, přesně toto hlásá i křesťanství.“ Tak si myslí kazatelé pozitivního, komunistického, socialistického bratrství. Opravdu by to bylo velmi dobré, ale nikterak to nemůže být, protože láska založená na osobním a společenském chápání života nemůže jít dál než láska ke státu.

Chyba úvahy spočívá v tom, že společenské chápání života, na němž je založena láska k rodině a k vlasti, spočívá na lásce k osobnosti, a že tato láska, přenášejíc se z osobnosti na rodinu, rod, národnost, stát, stále slábne a slábne, a ve státě dochází ke své poslední hranici, dál kterou jít nemůže.

Nutnost rozšíření oblasti lásky je nepochybná; ale zároveň právě tato nutnost rozšíření ve skutečnosti ničí možnost lásky a dokazuje

nedostatečnost lásky osobní, lidské.

A tu kazatelé pozitivistického, komunistického, sociálního bratrství na pomoc této neudržitelnou se ukázavší lidské lásce nabízejí křesťanskou lásku, ale pouze v jejích důsledcích, nikoli v jejích základech: nabízejí lásku k pouhému lidstvu bez lásky k Bohu.

Ale taková láska nemůže být. Pro ni není žádná pohnutka. Křesťanská láska vyplývá jen z křesťanského pochopení života, podle něhož smysl života spočívá v lásce a službě Bohu.

Přirozeným chodem od lásky k sobě, potom k rodině, k rodu, k národu, státu, společenské chápání života přivedlo lidi k uvědomění si nutnosti lásky k lidstvu, nemajícímu hranic a splývajícímu se vším existujícím, – k něčemu, co v člověku nevyvolává žádný cit, přivedlo k rozporu, který nemůže být řešen společenským chápáním života.

Jen křesťanské učení v celém jeho významu, dávajíc nový smysl života, jej řeší. Křesťanství uznává lásku i k sobě, i k rodině, i k národu, i k lidstvu, nejen k lidstvu, ale ke všemu živému, ke všemu existujícímu, uznává nutnost nekonečného rozšíření oblasti lásky; ale předmět této lásky nenachází mimo sebe, ne v souhrnu osobností: v rodině, rodu, státě, lidstvu, v celém vnějším světě, nýbrž v sobě, ve své osobnosti, ale osobnosti Boží, jejíž podstatou je ta samá láska, k potřebě rozšíření které byla přivedena živočišná osobnost, zachraňujíc se před uvědoměním si své záhuby.

Rozdíl křesťanského učení od dřívějších – ten, že dřívější společenské učení říkalo: žij v rozporu se svou přirozeností (podrozumívaje jedinou živočišnou přirozenost), podřizuj ji vnějšímu zákonu rodiny, společnosti, státu; křesťanství říká: žij v souladu se svou přirozeností (podrozumívaje Boží přirozenost), nepodřizuj ji ničemu, – ani své, ani cizí živočišné přirozenosti, a dosáhneš právě toho, k čemu směřuješ, podřizuje vnějším zákonům svou vnější přirozenost.

Křesťanské učení vrací člověka k původnímu vědomí sebe, ale ne sebe – zvířete, nýbrž sebe – Boha, jiskry Boží, sebe – Božího syna,

Boha takového jako je Otec, ale uzavřeného v živočišné schránce. A toto vědomí sebe tímto Božím synem, jehož hlavní vlastností je láska, uspokojuje všechny ty požadavky rozšíření oblasti lásky, k nimž byl přiveden člověk společenského pochopení života. Takto, při stále větším a větším rozšiřování oblasti lásky pro záchranu osobnosti, byla láska nutností a vázala se na určité předměty: na sebe, rodinu, společnost, lidstvo; při křesťanském světonázoru láska není nutností a nevází se na nic, nýbrž je podstatnou vlastností duše člověka. Člověk miluje nikoli proto, že je mu výhodné milovat toho a tamty, nýbrž proto, že láska je podstata jeho duše, protože nemůže nemilovat.

Křesťanské učení je ukazatelem člověku na to, že podstatou jeho duše je láska, že jeho blaho pochází nikoli z toho, že bude milovat toho či onoho, nýbrž z toho, že bude milovat počátek všeho – Boha, kterého si uvědomí v sobě skrze lásku, a proto bude milovat všechny a všechno.

V tom spočívá základní rozdíl křesťanského učení od učení pozitivistů a všech teoretiků nekřesťanského všesvětového bratrství.

Taková jsou dvě hlavní nedorozumění ohledně křesťanského učení, z nichž vyplývá většina falešných úsudků o něm. Jedno – že Kristovo učení poučuje lidi, jako dřívější učení, pravidlům, která jsou lidé povinni následovat, a že tato pravidla jsou neplnitelná; druhé – že celý význam křesťanství spočívá v učení o výhodném soužití lidstva jako jedné rodiny, k čemuž, aniž by se zmínilo o lásce k Bohu, je třeba jen následovat pravidlo lásky k lidstvu.

Falešný názor vědeckých lidí, že učení o nadpřirozeném tvoří podstatu křesťanského učení a že jeho životní učení není použitelné, spolu s z tohoto falešného názoru vyplývajícím nedorozuměním tvoří další příčinu nepochopení křesťanství lidmi naší doby.

Poznámky překladatele

[1] Tolstoj zde v původní poznámce vysvětluje, že na tomto společenském (pohanském) chápání života jsou založeny tak různé životní útvary jako kmen, rodina, rod, stát, dokonce i teoreticky představované pozitivisty lidstvo, a všechny tyto různé formy života jsou založeny na jediné představě, že život osobnosti není dostatečným cílem života a smysl života lze najít jen v souhrnu osobností.

[2] Tolstoj zde v původní poznámce odkazuje na charakteristický úsudek v americkém časopise *Arena* z října 1890, článek „New basis of church life“ (Nové základy církevního života), kde autor říká, že Kristus skutečně hlásal úplný komunismus a anarchii, ale je třeba se na něho dívat v jeho historickém a psychologickém významu, jako na nadšence, který v svém učení docházel k utopickým krajnostem.

V.

Příčin nepochopení Kristova učení je mnoho. Příčina je v tom, že lidé předpokládají, že učení pochopili, když rozhodli, jak to dělají církevníci, že jim bylo předáno nadpřirozeným způsobem; nebo, jak to dělají lidé vědečtí, že je pochopili, když prostudovali část těch vnějších jevů, v nichž se projevilo. Příčina nepochopení je i v nedorozuměních o neplnitelnosti učení a o tom, že má být nahrazeno učením o lásce k lidstvu, ale hlavní příčina plodící všechna tato nedorozumění je ta, že Kristovo učení se pokládá za učení, které lze přijmout nebo nepřijmout, aniž by se změnil život.

Lidé zvyklí na existující pořádek věcí, milující ho, bojící se ho změnit, se snaží chápat učení jako soubor zjevení a pravidel, která lze přijmout, aniž by se změnil život, přitom Kristovo učení není pouhé učení o pravidlech, kterých má člověk následovat, nýbrž objasnění nového smyslu života, které určuje celou, zcela jinou než dřívější, činnost lidstva v tom období, do něhož vstupuje.

Lidský život se pohybuje, prochází, jako život jednotlivce, věky, a každý věk má odpovídající mu chápání života, a toto chápání si lidé nutně osvojují. Ti lidé, kteří neosvojí si vědomě chápání odpovídající věku, jsou k tomu přivedeni nevědomě. To, co se děje se změnou pohledů na život jednotlivých lidí, totéž se děje i se změnou pohledů na život národů a celého lidstva. Pokud rodinný člověk pokračuje řídit se ve své činnosti dětským chápáním života, pak se jeho život stane tak těžkým, že nutně bude hledat jiné chápání života a ochotně si osvojí to, které odpovídá jeho věku.

Totéž se nyní děje v našem lidstvu při přechodu, který prožíváme, od pohanského chápání života k křesťanskému. Společenský člověk

naší doby je přiváděn samotným životem k nutnosti odříci se pohanského chápání života, nevlastního nynějšímu věku lidstva, a podřídit se požadavkům křesťanského učení, jehož pravdy, jakkoli byly překrouceny a přetlumočeny, jsou přesto jemu známé a jediné představují řešení oněch rozporů, v nichž se zaplétá.

Pokud se zdají člověku společenského chápání života požadavky křesťanského učení podivné a dokonce nebezpečné, pak zrovna tak podivné, nepochopitelné a nebezpečné se jevily v dávných dobách divochovi požadavky společenského učení, kdy je ještě plně nerozuměl a nemohl předvídat jejich důsledky.

„Je nerozumné obětovat svůj klid nebo život," říká divoch, „abych bránil něco nepochopitelného a nehmatatelného, podmíněného: rodinu, rod, vlast, a hlavně – je nebezpečné odevzdávat se do rozhodování cizí moci." Ale přišel pro divocha čas, kdy z jedné strany byť nejasně, ale pochopil význam společenského života, význam jeho hlavního hybatele – společenského souhlasu nebo odsouzení – slávy; z druhé strany, kdy utrpení jeho osobního života se staly tak velkými, že už nemohl pokračovat ve víře v pravdivost svého dřívějšího chápání života, a přijal učení společenské, státní, a podřídil se mu.

Přesně totéž se nyní koná s člověkem společenským, státním.

„Je nerozumné," říká společenský člověk, „obětovat své blaho, blaho své rodiny, své vlasti za splnění požadavků jakéhosi vyššího zákona, který ode mne žádá odříci se nejpřirozenějších a nejlepších citů lásky k sobě, ke své rodině, k domovině, k vlasti, a hlavně – je nebezpečné zavrhnout zajištění života, které dává státní uspořádání."

Ale přichází čas, kdy z jedné strany nejasné vědomí v jeho duši vyššího zákona lásky k Bohu a bližnímu, z druhé strany utrpení vyplývající z rozporů života, nutí člověka odříci se společenského chápání života a osvojit si nové, mu nabízené, řešící všechny rozpory a odstraňující utrpení jeho života, – chápání křesťanské. A tento čas přišel nyní.

Nám, kteří jsme před tisíciletími prožili přechod od chápání živočišného, osobního k chápání společenskému, se zdá, že onen přechod byl nutný a přirozený, a tento – ten, který prožíváme nyní v posledních osmnácti stech letech, – je i libovolný, i nepřirozený, i strašný. Ale to se nám jen zdá, protože onen přechod je už dovršen a jeho činnost už přešla do nevědomí; nynější přechod ještě není dokončen a my ho musíme vědomě vykonat.

Společenské chápání života vstupovalo do vědomí lidí po staletí, tisíciletí, procházelo různými normami a nyní už přešlo pro lidstvo do oblasti nevědomí předávaného dědičností, výchovou a zvykem; a proto se nám jeví přirozené. Ale před pěti tisíci lety se jevilo lidem stejně nepřirozené a strašné, jak se jim nyní jeví učení křesťanské v jeho opravdovém smyslu.

Nyní se nám zdá, že požadavky křesťanského učení o všeobecném bratrství, lhostejnosti k národnostem, o nedostatku majetku, o tak podivně vyhlížejícím neodporu zlu násilím – jsou požadavky nemožného. Ale přesně takovými se jevily před tisíciletími v starších dobách požadavky nejen státní, ale rodinné, jako například: požadavek, aby rodiče živili děti, mladí – staré, aby manželé byli věrní jeden druhému. Ještě podivnějšími, dokonce šílenými se jevily státní požadavky: aby občané poslouchali ustanovenou moc, platili daně, šli do války na obranu vlasti atd. Nyní se nám zdá, že všechny tyto požadavky jsou jednoduché, srozumitelné, přirozené a nemají v sobě nic mystického ani ani podivného; ale před pěti nebo třemi tisíci lety se tyto požadavky jevily jako požadavky nemožného.

Společenské chápání života proto sloužilo jako základ náboženství, že v době, kdy bylo lidem předkládáno, se jim jevilo zcela nepochopitelným, mystickým a nadpřirozeným. Nyní, překonavše už tuto fázi života lidstva, jsou nám pochopitelné rozumné příčiny spojování lidí v rodiny, obce, státy; ale ve starověku byly požadavky takového spojování předkládány ve jménu nadpřirozeného a jím potvrzovány.

Patriarchální náboženství zbožšťovala rodiny, rody, národy; státní náboženství zbožšťovala krále a státy. Dokonce i nyní velká část málo vzdělaných lidí, jako naši sedláci, kteří cara nazývají pozemským bohem, se podřizují společenským zákonům nikoli z rozumového uvědomění jejich nutnosti, nikoli proto, že by měli představu o ideji státu, nýbrž z náboženského citu.

Zrovna tak i nyní se křesťanské učení lidem společenského nebo pohanského světonázoru představuje v podobě nadpřirozeného náboženství, přitom ve skutečnosti v něm není nic tajemného, mystického ani nadpřirozeného; je jen učením o životě odpovídajícím té úrovni hmotného rozvoje, tomu věku, v němž se nachází lidstvo, a které proto musí být lidstvem nevyhnutelně přijato.

Přijde čas, a už přichází, kdy křesťanské základy života – rovnost, bratrství lidí, společenství majetku, neodpor zlu násilím – se stanou stejně přirozenými a jednoduchými, jakými se nám nyní zdají základy života rodinného, společenského, státního.

Ani člověk, ani lidstvo nemohou ve svém pohybu jít zpět. Chápání společenské, rodinné a státní je lidmi prožito, a je třeba jít vpřed a osvojit si následující vyšší chápání života, což se také nyní koná.

Toto hnutí probíhá ze dvou stran: i vědomě, v důsledku duchovních příčin, i nevědomě, v důsledku příčin hmotných.

Jako velmi zřídka jednotlivý člověk mění svůj život jen podle ukazatelů rozumu, nýbrž většinou, přes nový smysl a nové cíle, které rozum ukazuje, pokračuje žít dřívějším životem a mění ho jen tehdy, když jeho život se stane zcela odporujícím jeho vědomí a následkem toho mučivým, – přesně tak lidstvo, poznavše skrze své náboženské vůdce nový smysl života, nové cíle, k nimž musí tíhnout, dlouho ještě i po tomto poznání u většiny lidí pokračuje žít dřívějším životem a je přivedeno k přijetí nového chápání jen uvědoměním si nemožnosti pokračování v dřívějším životě.

Přes požadavky změny života, uvědomované, vyslovené náboženskými vůdci a přijaté nejrozumnějšími lidmi, většina lidí, přes náboženský postoj k těmto vůdcům, tj. víru v jejich učení, pokračuje v komplikovanějším životě řídit se dřívějším učením, podobně jak by jednal rodinný člověk, pokud by, znaje, jak se má žít v jeho věku, ze zvyku a z lehkomyslnosti pokračoval žít dětským životem.

A toto se právě odehrává v záležitosti přechodu lidstva od jednoho věku k druhému, který my prožíváme nyní. Lidstvo vyrostlo ze svého společenského, státního věku a vstoupilo do nového. Zná učení, které má být položeno v základ života tohoto nového věku, ale ze setrvačnosti se stále drží dřívějších forem života. Z tohoto nesouladu chápání života s praxí života vyplývá řada rozporů a utrpení, které otravují náš život a vyžadují jeho změnu.

Vždyť stačí porovnat praxi života s jeho teorií, abychom se zděsili před tím křiklavým rozporem podmínek života a našeho vědomí, v kterém žijeme.

Celý náš život je souvislým rozporem všeho toho, co víme a co pokládáme za potřebné a nutné. Rozpor je ve všem: i v hospodářském, i státním, i mezinárodním životě. My, jako bychom zapomněli to, co víme, a dočasně odložili to, čemu věříme (nemůžeme nevěřit, protože to jsou naše jediné základy života), děláme všechno naruby tomu, co od nás vyžaduje naše svědomí a náš zdravý rozum.

Řídíme se v hospodářských, státních a mezinárodních vztazích těmi základy, které byly vhodné pro lidi před třemi a pěti tisíci lety, a které přímo odporují i nynějšímu našemu vědomí, i podmínkám života, v nichž se nyní nalézáme.

Dobře bylo člověku starověku žít mezi rozdělením lidí na otroky a pány, když věřil, že toto rozdělení je od Boha a nemůže být jinak. Ale je takové rozdělení možné v naší době?

Člověk starověku se mohl pokládat za oprávněného užívat blah tohoto světa na úkor jiných lidí, nutě je trpět pokolení za pokolením,

protože věřil, že lidé se rodí různých plemen, černé a bílé kosti, Jafetovského a Chamovského potomstva. Největší mudrci světa, učitelé lidstva, Platón, Aristotelés nejenže ospravedlňovali existenci otroků a dokazovali zákonnost toho, nýbrž i před třemi staletími lidé, kteří psali o pomyslné společnosti budoucnosti, utopii, si ji nemohli představit bez otroků.

Lidé starověku, ba i středověku věřili, opravdu věřili, že si lidé nejsou rovni, že opravdovými lidmi jsou jen Peršané, jen Řekové, jen Římané, jen Francouzi; ale my už tomu věřit nemůžeme. A ti lidé, kteří se v naší době rozcházejí za aristokratismus a za vlastenectví, nevěří, nemohou věřit tomu, co říkají.

My všichni víme, a nemůžeme nevědět, i kdybychom nikdy neslyšeli ani nečetli jasně vyjádřenou tuto myšlenku a nikdy ji sami nevyslovili, – my, nasátí tímto v křesťanském vzduchu se vznášejícím vědomím, – všichni, celým srdcem víme a nemůžeme nevědět tu základní pravdu křesťanského učení, že jsme všichni syny jednoho Otce, všichni, ať žijeme kdekoli a mluvíme jakýmkoli jazykem, – všichni jsme bratři a podléháme jen jedinému zákonu lásky, společným naším Otcem vloženému do našich srdcí.

Jakýkoli je obraz myšlení a stupeň vzdělání člověka naší doby, ať je vzdělaný liberál kteréhokoli odstínu, ať je filozof kteréhokoli směru, ať je vědecký člověk, ekonom kteréhokoli školy, ať je nevzdělaný, dokonce náboženský člověk kteréhokoli vyznání, – každý člověk naší doby ví, že lidé mají stejné právo na život a blaha světa, že jedni lidé nejsou lepší ani horší než jiní, že všichni lidé jsou si rovni. Každý to ví nepochybně pevně celou svou bytostí, a zároveň nejen vidí kolem sebe rozdělení všech lidí na dvě kasty: jednu pracující, utlačovanou, strádající a trpící, a druhou – zahálčivou, utlačující a hýřící a bavící se, – nejenže vidí, ale chtě nechtě z jedné nebo druhé strany se účastní tohoto jeho vědomím odmítaného dělení lidí, a nemůže netrpět uvědoměním si takového rozporu a účasti v něm.

Ať je pánem nebo otrokem, člověk naší doby nemůže neprožívat stálý mučivý rozpor vědomí se skutečností a z něho vyplývající utrpení.

Pracující masa, velká většina lidí, trpí od stálé, pohlcující celý jejich život, nesmyslné, beznadějné práce a strádání, trpí nejvíce z vědomí křiklavého rozporu toho, co je, s tím, co by mělo být podle všeho toho, co vyznávají oni sami a ti, kteří je postavili do tohoto postavení a drží je v něm.

Vědí, že jsou v otroctví a hynou v nouzi a tmě proto, aby sloužili žádostem menšiny, která je drží v otroctví. Vědí to a vyslovují to. A toto vědomí nejenže zvětšuje, nýbrž tvoří podstatu jejich utrpení.

Dávný otrok věděl, že je otrok z přirozenosti, a náš dělník, cítě se otrokem, ví, že nemá být otrokem, a proto prožívá muka Tantala, věčně toužíc a nedostávajíc toho, co by nejen mohlo, ale mělo být. Utrpení pro dělnické třídy pocházející z rozporu mezi tím, co je a co má být, jsou zdesetinásobena závistí a nenávistí vyplývajícími z tohoto vědomí.

Dělník naší doby, i kdyby jeho práce byla mnohem lehčí než práce starověkého otroka, i kdyby dosáhl osmihodinového dne a tří dolarů platu za den, nepřestane trpět, protože, pracuje věci, které sám nebude používat, pracuje ne pro sebe z vlastní vůle, ale z nouze, pro rozmar vůbec hýřících a zahálčivých lidí, a zvláště pro zisk jednoho boháče, majitele továrny nebo závodu, ví, že vše se děje ve světě, v němž je uznávána nejen vědecká teze, že jen práce je bohatstvím, že užívání cizí práce je nespravedlnost, nezákonnost zákony trestaná, ale ve světě, v němž je vyznáváno Kristovo učení, podle něhož jsme všichni bratři a důstojnost a zásluha člověka je jen ve sloužení bližnímu, a ne v jeho využívání.

Zná toto všechno a nemůže nestrádat mučivě z tohoto křiklavého rozporu všeho toho, co má být, a toho, co je. „Podle všech dat a podle všeho, co vím, co všichni vyznávají," – říká si dělník, – „bych měl být

svobodný, rovný všem ostatním lidem, milovaný, a jsem otrok, jsem ponižován a nenáviděn.“ A sám nenávidí a hledá prostředky, jak se zachránit ze svého postavení, svrhnout ze sebe navalivšího se na něho nepřítele a sám si na něho sednout. Říkají: „Dělníci se mýlí tím, že chtějí sednout si na místo kapitalistů, chudí na místo bohatých.“ To není pravda: dělníci a chudí by se mýlili, kdyby to chtěli ve světě, v němž jsou uznáváni od Boha ustanovení otroci a pánové, bohatí a chudí; ale oni to chtějí ve světě, v němž je vyznáváno evangelní učení, jehož první tezí je synovství lidí Bohu a tedy bratrství a rovnost všech lidí. A jakkoli se lidé snaží, nelze skrýt to, že jednou z prvních podmínek křesťanského života je láska nikoli slovy, nýbrž skutkem.

V ještě větším rozporu a utrpení žije člověk takzvané vzdělané třídy. Každý takový člověk, pokud věří v cokoli, pak věří, pokud ne v bratrství lidí, tedy v humanitu, pokud ne v humanitu, tedy ve spravedlnost, pokud ne ve spravedlnost, tedy ve vědu, a zároveň ví, že celý jeho život je postaven na podmínkách přímo odporujících tomuto všemu, všem tezím křesťanství, i humanity, i spravedlnosti, i vědy.

Ví, že všechny zvyky, v nichž je vychován, zbavení kterých by pro něho bylo mukou, všechny mohou být uspokojovány jen mučivou, často zhoubnou prací utlačovaných dělníků, tj. nejzjevnějším, hrubým porušením těch zásad křesťanství, humanity, spravedlnosti, dokonce vědeckosti (mám na mysli požadavky politické ekonomie), které vyznává. Vyznává zásady bratrství, humanity, spravedlnosti, vědeckosti, a nejen žije tak, že mu je nezbytné toto utlačování dělníků, které popírá, ale tak, že celý jeho život je využíváním tohoto utlačování, a nejen tak žije, ale i směřuje svou činnost na udržování tohoto pořádku věcí, přímo protichůdného všemu tomu, čemu věří.

Jsme všichni bratři, a přitom každé ráno bratr nebo sestra vynáší můj nočník. Jsme všichni bratři, a mně je ráno potřebný doutník, cukr, zrcadlo apod. předměty, na jejichž výrobě ztráceli a ztrácejí zdraví mi rovní bratři a sestry, a já tyto předměty používám a dokonce

si je žádám. Jsme všichni bratři, a já žiji tím, že pracuji v bance nebo v obchodním domě a krámě na tom, abych udělal všechny mým bratrům potřebné zboží dražší. Jsme všichni bratři, a já žiji tím, že dostávám plat za to, abych usvědčoval, soudil a popravoval zloděje nebo prostitutku, jejichž existence je podmíněna celým stavem mého života, a kteří, jak sám vím, se mají nikoli popravovat, nýbrž napravovat. Jsme všichni bratři, ale já žiji tím, že dostávám plat za vybírání daní od chudých dělníků pro jejich použití na přepych zahálčivých a bohatých. Jsme všichni bratři, a já dostávám plat za to, abych lidem hlásal zdánlivě křesťanskou víru, které sám nevěřím, zbavuje je možnosti poznat pravou. Dostávám plat jako kněz, biskup za to, že klamu lidi v nejdůležitější pro ně věci. Jsme všichni bratři, ale já dávám chudým své pedagogické, lékařské, literární práce jen za peníze. Jsme všichni bratři, a já dostávám plat za to, že se chystám k vraždě, učím se zabíjet nebo vyrábím zbraně, prach, pevnosti.

Celý život našich vyšších tříd je souvislým rozporem, tím mučivějším, čím citlivější je mravní vědomí člověka.

Člověk s citlivým svědomím nemůže nestrádat, pokud žije tímto životem. Jediným prostředkem pro něho, jak se zbavit tohoto utrpení, je umlčet své svědomí; ale i když se takovým lidem podaří umlčet svědomí, nemohou umlčet strach.

Necitliví a kteří umlčeli svědomí lidé vyšších utlačujících tříd, pokud netrpí svědomím, trpí strachem a nenávistí. A nemohou netrpět. Vědí o té nenávisti vůči nim, která žije a nemůže nežít v dělnických třídách, vědí, že dělníci vědí, že byli oklamáni a znásilněni, a začínají se organizovat, aby ze sebe shodili utlačování a oplatili utlačovatelům. Vyšší třídy vidí svazy, stávky, prvého máje, a cítí tu bídu, která jim hrozí, a tento strach jim otravuje život. Cítí tu bídu, která jim hrozí, a strach, který prožívají, přechází v cit sebeobrany a nenávisti. Vědí, že pokud na minutu ochabnou v boji s jimi utlačovanými otroky, pak sami zahynou, protože otroci jsou zběsilí, a tato zběsilost roste s kaž-

dým dnem utlačování. Utlačovatelé, i kdyby to chtěli, nemohou přestat utlačovat. Vědí, že sami zahynou, jakmile nejen přestanou, nýbrž ochabnou v utlačování. A dělají to i přes zdánlivé starosti o blahobyt dělníka, o osmihodinový den, o zákaz práce dětí a žen, o penze a odměny. Vše to je klam nebo starost o to, aby otrok byl schopen pracovat; ale otrok zůstává otrokem, a pán, který nemůže žít bez otroka, je méně než kdy jindy připraven ho osvobodit.

Vládnoucí třídy jsou ve vztahu k dělníkům v postavení člověka, který si podmanil pod sebe protivníka a drží ho, nevypouštěje ho, nikoli tolik proto, že by ho nechtěl vypustit, jako proto, že ví, že stačí, aby ho na okamžik vypustil, aby byl sám hned zabit, protože podmaněný je zběsilý a v ruce má nůž. A proto, ať jsou citliví nebo necitliví, naše bohaté třídy nemohou užívat ta blaha, která zcizily chudým, jak to dělali staří, věříce ve své právo. Celý jejich život a všechna jejich potěšení jsou otráveny výčitkami svědomí nebo strachem.

Takový je rozpor hospodářský. Ještě poraznější je rozpor státní.

Všichni lidé jsou především vychováváni v návykech poslušnosti státním zákonům. Celý život lidí naší doby je určen státním zákonem. Člověk se žení a rozvádí, vychovává děti, dokonce vyznává víru (v mnoha státech) v souladu se zákonem. Co je tedy tento zákon, který určuje celý život lidí? Věří lidé v tento zákon? Pokládají ho za pravdivý? Nikoli. Ve většině případů lidé naší doby nevěří ve spravedlnost tohoto zákona, pohrdají jím, a přesto ho poslouchají. Dobře bylo lidem starověku plnit své zákony. Věřili, opravdu věřili tomu, že jejich zákon (který byl většinou náboženský) byl jediný pravý zákon, kterému musejí být podřízeni všichni lidé. Ale my? Vždyť víme a nemůžeme nevědět, že zákon našeho státu není jen jeden věčný zákon, nýbrž je to jen jeden z mnoha zákonů různých států, stejně nedokonalých a často zjevně falešných a nespravedlivých, probíraných ze všech stran v novinách. Dobře bylo Židovi podřizovat se svým zákonům, když nepochyboval o tom, že je psal prstem Bůh; nebo Římanovi, když si myslel,

že je psala nymfa Egérie; nebo i když věřili, že carové, kteří dávají zákony, jsou Bohem pomazaní; nebo třeba tomu, že zákonodárná shromáždění mají touhu i možnost najít nejlepší zákony. Ale víme, jak se dělají zákony, všichni jsme byli za kulisami, všichni víme, že zákony jsou výplodem sobectví, podvodu, zápasu stran, – že v nich není a nemůže být pravé spravedlnosti. A proto lidé naší doby nemohou věřit tomu, že by poslušnost zákonům občanským nebo státním uspokojovala požadavky rozumnosti lidské přirozenosti. Lidé už dávno vědí, že je nerozumné poslouchat takový zákon, o jehož pravdivosti může být pochybnost, a proto nemohou nestrádat, poslouchajíce zákon, jehož rozumnost a závaznost neuznávají.

Člověk nemůže nestrádat, když je celý jeho život předem určen zákony, které musí poslouchat pod hrozbou trestu, a jejichž rozumnosti, spravedlnosti nejen nevěří, nýbrž jejichž nespravedlnost, krutost, nepřirozenost často jasně uvědomuje. Uznáváme zbytečnost celnic a zahraničních cel, a musíme je platit; uznáváme za zbytečné výdaje na vydržování dvora a mnoha úředníků; uznáváme za škodlivé církevní kázání, a musíme se podílet na podpoře těchto institucí; uznáváme za kruté a nesvědomité tresty uložené soudy, a musíme se jich účastnit; uznáváme za nesprávné a škodlivé rozdělení pozemkového vlastnictví, a musíme se mu podřizovat; neuznáváme nutnost vojsk a válek, a musíme nést strašné tíhy pro vydržování vojsk a vedení válek atd.

Ale i tento rozpor je nic ve srovnání s rozporem, který v mezinárodních stycích se postavil nyní před lidmi pod hrozbou záhuby jak lidského rozumu, tak lidského života, a vyžaduje řešení. Je to rozpor křesťanského vědomí a války.

My, všechny křesťanské národy, žijící jedním duchovním životem, tak že každá dobrá, plodná myšlenka, vznikající na jednom konci světa, hned se sděluje celému křesťanskému lidstvu, vyvolává stejné city radosti a hrdosti nezávisle na národnosti; my, kteří milujeme nejen myslitele, dobrodince, básníky, učence cizích národů; my, hrdí na čin

Damiánův jako na vlastní; my, prostě milující lidi cizích národností: Francouze, Němce, Američany, Angličany; my, nejen že vážíce si jejich kvalit, ale radující se, když se s nimi setkáváme, radostně se jim usmívající, nemohoucí nejen pokládat za hrdinství válku s těmito lidmi, ale nemohoucí bez hrůzy pomyslet na to, že by mezi těmito lidmi a námi mohlo vzniknout takové nedorozumění, které by mělo být řešeno vzájemnou vraždou, – my všichni jsme povoláni k účasti na vraždě, která se nutně, ne dnes, tak zítra musí stát.

Vždyť dobře bylo Židovi, Řekovi, Římanovi nejen hájit nezávislost svého národa vraždou, ale i vraždou podrobovat sobě jiné národy, když pevně věřil, že jeho národ je jediný opravdový, dobrý, hodný, milovaný Bohem národ, a všichni ostatní jsou Filištíni, barbaři. Mohli tomu věřit ještě i lidé středověcí, mohli tomu věřit nedávno ještě na konci předchozího a na samém počátku tohoto století. Ale my, jakkoli nás dráždí, už tomu věřit nemůžeme, a tento rozpor je pro lidi naší doby tak strašný, že žít bez jeho řešení je nemožné.

„Žijeme v době plné rozporů," – píše ve svém učeném traktátu profesor mezinárodního práva hrabě Komarovský. „V tisku všech zemí se stále prosazuje všeobecné tíhnutí k míru, k nutnosti ho pro všechny národy. V tomtéž smyslu mluví zástupci vlád a soukromé osoby, oficiální orgány, v parlamentních řečech, v diplomatických jednáních, a dokonce ve vzájemných smlouvách. Zároveň však vlády každoročně zvyšují vojenskou sílu země, uvalují nové daně, dělají půjčky a zanechávají budoucím pokolením jako závěť povinnost nést chyby nynější nerozumné politiky. Jaký křiklavý rozpor mezi slovy a činem!"

„Pochopitelně vlády odkazují pro ospravedlnění těchto opatření na výlučně obranný charakter všech těchto výdajů a vyzbrojení, ale přesto zůstává nepochopitelné každému nestrannému člověku, odkud lze očekávat útok, když všechny velké mocnosti jednohlasně ve své politice sledují jediný cíl obrany. Ve skutečnosti to má podobu takovou, jako by každá mocnost čekala každou minutu útok na sebe od druhých,

a následky toho jsou tyto: všeobecná nedůvěra a nadpřirozené napětí vlád překonat sílu jiných mocností. Podobné soutěžení samo zvětšuje nebezpečí války: národy nemohou dlouho snášet zvětšené vyzbrojení a dříve nebo později dají přednost válce před všemi nevýhodami nynějšího postavení a stálé hrozby. Takže nejnepatrnější záminka postačí k tomu, aby v celé Evropě vzplanul oheň všeobecné války. Je nespravedlivé si myslet, že taková krize nás může vyléčit z tísnivých politických a hospodářských bíd. Zkušenost válek vedených v posledních letech nás učí, že každá válka jen zostřila nepřátelství národů, zvětšila tíhu a nesnesitelnost tlaku militarismu a udělala politicko-hospodářské postavení Evropy ještě jen smutnější a zapletenější."

„Současná Evropa drží pod zbraní aktivní armádu v devíti milionech lidí," píše Enrico Ferri, „a dalších patnácti milionech záložní armády, vynakládajíc na to čtyři miliardy franků ročně. Vyzbrojujíc se čím dál víc, paralyzuje prameny sociálního a individuálního blahobytu a může být snadno přirovnána k člověku, který, aby se zásobil zbraněmi, odsuzuje sebe k anémii, ztráceje přitom i své síly k užívání těch zbraní, kterými se zásobuje, a pod jejichž tíhou konečně padá."

Totéž říká Charles Booth v řeči, kterou četl v Londýně v asociaci pro reformu a kodifikaci zákona národů dvacátého šestého července osmnáct set osmdesát sedm. Když uvedl stejné číslice – devět milionů něco opravdové armády a sedmnáct milionů záložní – a obrovské výdaje vlád na vydržování těchto armád a vyzbrojení, říká: „Tyto cifry představují jen malou část skutečné ceny, protože kromě těchto známých výdajů vojenského rozpočtu národů musíme vzít v potaz ještě obrovské ztráty společnosti v důsledku odebrání z ní takového obrovského množství nejsilnějších lidí, ztracených pro průmysl a jakoukoli práci, a ještě ty obrovské úroky sum vynaložených na vojenské přípravy a nic nepřinášejících. Nevyhnutelným důsledkem těchto výdajů na válku a příprav k válce jsou stále se zvětšující státní dluhy. Většina státních dluhů Evropy byla udělána kvůli válce. Jejich celková suma je

čtyři miliardy liber, čili čtyřicet miliard rublů, a tyto dluhy s každým rokem rostou.“

Týž Komarovský říká na jiném místě: „Žijeme v těžké době. Všude je slyšet stížnosti na stagnaci obchodu a průmyslu a vůbec na špatné hospodářské postavení; ukazují na těžké podmínky života dělnických tříd a na všeobecné chudnutí mas. Ale přes to přese všechno vlády ve své snaze o udržení své nezávislosti docházejí do krajních mezí nerozumu. Všude se vymýšlejí nové daně a dávky, a finanční útlak národů nezná mezí. Pokud pohlédneme na rozpočty evropských států za posledních sto let, pak nás v první řadě překvapí stále progresivní a rychlý jejich růst. Čím můžeme vysvětlit tento neobyčejný jev, dříve nebo později hrozící všem nám nevyhnutelným bankrotem?“

„Pochází to nesporně z výdajů vyvolávaných vydržováním vojska a pohlcujících třetinu, ba polovinu rozpočtů všech evropských států. Nejsmutnější přitom je, že tomuto růstu rozpočtů a chudnutí mas není vidět konce. Co je socialismus než protest proti tomuto nejvýše nenormálnímu postavení, v kterém se nachází většina obyvatelstva našeho dílu světa?“

„Rozkládáme se,“ říká Frédéric Passy v zápisu čteném na posledním kongresu (osmnáct set devadesát) všeobecného míru v Londýně, „rozkládáme se, abychom měli možnost zúčastnit se šílených jatek budoucnosti, nebo abychom platili úroky z dluhů zanechaných nám šílenými a zločinnými jatkami minulosti. Hynem hladem, abychom měli možnost zabíjet.“

Dále, mluvě o tom, jak se dívá na tento předmět Francie, říká: „Věříme, že sto let po vyhlášení práv člověka a občana přišel čas uznat práva národů a odříci se jednou provždy všech těchto podniků klamu a násilí, které pod jménem dobývání jsou pravými zločiny proti lidstvu a které, ať si o nich myslí ctižádost monarchů a hrdost národů cokoli, oslabují i ty, kteří triumfují.“

„Divím se náboženské výchově v naší zemi," říká sir Wilfrid Lawson na témž kongresu. „Chlapec chodí do nedělní školy, a učí ho: milý chlapče, musíš milovat nepřátele. Pokud tě soudruh udeří, nesmíš mu oplácet, ale snažit se láskou ho napravit. Dobrá. Chlapec chodí do nedělní školy do čtrnácti–patnácti let, a potom ho přátelé jeho zařazují do vojenské služby. Co bude dělat ve vojenské službě? Vždyť ne milovat nepřítele, nýbrž naopak, jakmile se k němu dostane, – probodnout ho bajonetem. Takové je všechno náboženské vzdělávání v této zemi. Nemyslím si, že by to byl nejlepší způsob plnění předpisů náboženství. Myslím si, že pokud je chlapci dobré milovat nepřítele, pak je to dobré i dospělému člověku."

Dále: „V Evropě dvacet osm milionů ozbrojených lidí k řešení sporů, místo projednávání, zabíjením se navzájem. Takový je přijatý křesťanskými národy způsob řešení sporů. Tento způsob je zároveň velmi drahý, protože podle výpočtu, který jsem četl, národy Evropy od osmnáct set sedmdesát dva vydaly neuvěřitelnou sumu patnáct miliard rublů na přípravu a řešení sporů skrze zabíjení se navzájem. Zdá se mi tedy, že při takovém pořádku věcí musí být přijata jedna ze dvou tezí: buď to, že křesťanství se nezdařilo (*is a failure*), nebo to, že ti, kdo se podjali ho vykládat, ho neúspěšně vykládali."

„Dokud nebudou naše bitevní lodě odzbrojeny a naše armáda rozpuštěna, nemáme právo se nazývat křesťanským národem," říká pan F. Jowet Wilson.

V besedě, která vznikla při příležitosti otázky o povinnosti kázat proti válce křesťanských pastýřů, pan G. D. Bartlett řekl mimo jiné: „Pokud alespoň trochu rozumím Písmu," řekl, „tvrdím, že lidé si jen pohrávají s křesťanstvím, pokud ignorují, tj. mlčí o otázce války. A přitom jsem prožil dlouhý život a sotva půl tuctukrát jsem od našich pastýřů slyšel kázání o všeobecném míru. Před dvaceti lety jsem v salonku před čtyřiceti lidmi řekl, že válka je neslučitelná s křesťanstvím;

dívali se na mne jako na pomateného fanatika. Myšlenka, že lze žít bez války, byla přijata jako neodpustitelná slabost a šílenství."

V témž duchu se vyjádřil katolický kněz L'abbé Defourny: „Jedno z prvních přikázání věčného zákona, zapsaného ve svědomí všech lidí," říká abbé Defourny, „je zákaz odebrání života svému bližnímu, prolití krve (bez dostatečné příčiny, aniž bychom k tomu byli donuceni nutností); to je jedno z těch přikázání, které je hlouběji než všechna ostatní vrytých do lidského srdce... Ale jakmile jde o válku, tj. prolití lidské krve proudem, lidé nynějšího času se už nestarají o dostatečnou příčinu. Ti, kdo se účastní války, ani nepřemýšlejí o tom, aby se sebe sami ptali, zda mají nějaké ospravedlnění tato nespočetná zabíjení; zda jsou spravedlivá, nebo ne, zákonná, nebo nezákonná, nevinná, nebo zločinná, zda porušují, nebo neporušují hlavní zákon zakazující zabíjet (bez zákonné příčiny). Ale jejich svědomí mlčí... Válka přestala být věcí závislou na mravnosti. Pro vojáky není jiné radosti v práci a nebezpečích, které nesou, než ta být vítězi, jiného zármutku, než být poraženi. Nemluvte mi o tom, že slouží vlasti. Už dávno veliký génius vám odpověděl slovy, která se stala příslovím: ‚Odejmi spravedlnost, a co jiného je stát než veliké shromáždění lupičů? A shromáždění lupičů – není to malý stát? I tlupy lupičů mají své zákony. I tam bojují za zisk kořisti, dokonce za čest...'"

„Cílem této instituce (jde o instituci mezinárodního tribunálu) je, aby evropské národy přestaly být národy zlodějů a armády – tlupami lupičů, a musím dodat – lupičů a zlodějů. Ano, naše armády – zástupy otroků patřící jednomu nebo dvěma vládcům nebo ministrům, kteří tyransky, bez jakékoli odpovědnosti, jak to víme, s nimi nakládají..."

„Zvláštností otroka je, že v rukou svého pána je věc, nástroj, a ne člověk. Takoví jsou vojáci, důstojníci, generálové, kteří jdou zabíjet a být zabíjeni z vůle vládce nebo vládců. Vojenské otroctví existuje, a to je nejhorší z otroctví, zvláště nyní, kdy skrze povinnou službu klade okovy na krky všech svobodných a silných lidí národa, aby z nich

udělalo nástroje vraždy, kati, řezníky lidského masa, protože jen pro to je najímají a vycvičují…“

„Vládcové, v počtu dvou, tří, sejdouce se v kabinetech, tajně se dohadují bez protokolů, bez veřejnosti, a tedy bez odpovědnosti, a posílají lidi na jatka.“

„Protesty proti pro lid těžkým vyzbrojením nezačaly v naší době,“ říká pan E. H. Monetta. „Poslechněte si to, co psal Montesquieu ve své době: ‚Francie (nyní lze dosadit: Evropa) zahyne od vojáků. V Evropě se rozšířila nová nemoc. Postihla cary a nutí je držet nemožné množství vojsk. Tato nemoc je vyrážková, a tedy přenosná, protože jakmile jeden stát zvětší svá vojska, hned všechny ostatní dělají totéž. Takže z toho nic nevzniká, kromě obecné záhuby.

Každá vláda drží tolik vojska, kolik by mohla držet, kdyby jejímu národu hrozilo vyhlazení, a lidé nazývají mírem stav napětí všech proti všem. A proto je Evropa tak rozvrácena, že kdyby soukromí lidé byli v takovém postavení, v jakém se nalézají vlády této části světa, pak by nejbohatším z nich nebylo z čeho žít. Jsme chudí, majíce bohatství a obchod celého světa.‘“

„Tohle bylo psáno před téměř sto padesáti lety. Obraz, zdá se, je nakreslen z přítomnosti. Změnilo se jediné – obraz vlády. V Montesquieuově době se říkalo, že příčinou vydržování velkých vojsk byla neomezená moc králů, kteří válčili v naději zvětšit vítězstvími svůj soukromý majetek a proslavit se.

Tehdy se říkalo: ‚Ach, kdyby národy mohly volit ty, kdo by měli právo odmítnout vládám vojáky a peníze, pak by přišel konec i vojenské politice.‘ Teď jsou téměř v celé Evropě zastupitelské vlády, a přes to vojenské výdaje a přípravy na válku vzrostly ve strašné proporci.

Je vidět, že šílenství vládců přešlo do vedoucích tříd. Teď už se neválčí kvůli tomu, že jeden král neprojevil zdvořilost vzhledem k milence druhého, jak to bylo za Ludvíka čtrnáctého; ale, nadhodnocujíce úctyhodné a přirozené city národní důstojnosti a vlastenectví a dráž-

díce veřejné mínění jednoho národa proti druhému, dojdou nakonec k tomu, že se stane dostatečným, byť by zpráva byla nepravdivá, aby bylo řečeno, že vyslanec vašeho státu nebyl přijat hlavou jiného státu, aby se rozpoutala nejhroznější a nejzhoubnější válka ze všech, jaké kdy byly. Evropa drží nyní pod zbraní víc vojáků než v době velkých napoleonských válek. Všichni občané s malými výjimkami jsou nuceni na našem kontinentu strávit několik let v kasárnách. Staví se pevnosti, arzenály a lodě, vyrábějí se bez přestání zbraně, které v nejkratší době jsou nahrazovány jinými, protože věda, která měla být vždy směřována k blahu lidstva, přispívá, bohužel, dílu zkázy, vymýšlí nové a nové prostředky, jak zabíjet větší množství lidí v co nejkratším čase.

A pro to, aby se vydržovalo tolik vojáků a dělaly takové obrovské přípravy k vraždě, se vynakládají každý rok stovky milionů, tj. takové sumy, které by stačily na výchovu národa a provedení největších prací pro veřejný užitek a které by daly možnost mírumilovně řešit sociální otázku.

Evropa se nachází proto v tomto ohledu, přes všechna naše vědecká vítězství, v takovém postavení, v jakém se nacházela v nejhorších dobách zvířeckého středověku. Všichni si stěžují na toto postavení, které není válkou, ale ani není mírem, a všichni by se chtěli z něho dostat. Hlavy vlád tvrdí, že všichni chtějí mír, a mezi nimi probíhá soutěž, kdo z nich udělá nejslavnostnější mírumilovná prohlášení. Ale v týž den, nebo druhý, předkládají v zákonodárném shromáždění návrh na zvětšení vyzbrojení a říkají, že přijímají taková opatření právě k tomu, aby zabezpečili mír.

Ale to není ten mír, který milujeme. A národy se tím neklamají. Opravdový mír má ve svém základu vzájemnou důvěru, zatímco tato obrovská vyzbrojení ukazují zjevnou a krajní nedůvěru, ne-li skrytou nepřátelství mezi státy. Co bychom řekli o člověku, který by, chtě projevit přátelské city sousedovi, pozval ho k projednávání před ním ležících otázek s nabitým revolverem v ruce?

Hle, toto křiklavé rozpor mezi mírumilovnými prohlášeními a vojenskou politikou vlád je to, co, stůj co stůj, chtějí ukončit všichni dobří občané."

Divíme se, že v Evropě se každoročně stane šedesát tisíc sebevražd, pouze známých, zaznamenaných, a to kromě Ruska a Turecka; ale musíme se divit nikoli tomu, že se stane tolik sebevražd, nýbrž tomu, že jich je tak málo. Každý člověk naší doby, pokud se zamyslí nad rozporem svého vědomí a svého života, se nachází v nejzoufalejším postavení. Nemluvě o všech ostatních rozporech života a vědomí, které naplňují život člověka naší doby, stačí toto jediné poslední vojenské postavení, v němž se nachází Evropa, a jeho křesťanské vyznání, aby člověk přišel k zoufalství, pochyboval o rozumnosti lidské přirozenosti a ukončil život v tomto šíleném a zvířeckém světě. Tento rozpor – vojenský, zahrnující v sobě kvintesenci všech ostatních rozporů, – je tak strašný, že žít, účastníc se na něm, lze jen tehdy, pokud o něm nemyslíme, můžeme na něj zapomenout.

Jakže! Jsme všichni křesťané, nejenže vyznáváme lásku jeden k druhému, ale skutečně žijeme jedním společným životem, jednimi tepy bije pulz našeho života, pomáháme si navzájem, učíme se jeden od druhého, čím dál víc, ke vzájemné radosti, s láskou se sbližujeme navzájem! V tomto sbližování je smysl celého života, a zítra jakýsi pomatený hlava vlády řekne nějakou hloupost, druhý odpoví stejnou, a já půjdu, sám vystavuje se vraždě, zabíjet lidi, kteří mi nejenže nic neudělali, ale které miluji. A to není vzdálená náhoda, ale je to právě to, k čemu se všichni chystáme, a je to nejen pravděpodobná, ale nevyhnutelná událost.

Stačí jasně si to uvědomit, aby se člověk zbláznil nebo zastřelil. A právě toto se stává, a dokonce zvláště často mezi vojáky. Stačí na minutu se vzpamatovat, aby člověk došel k nutnosti takového konce. Jen tím se vysvětluje to strašné napětí, s nímž lidé naší doby směřují k omámení sebe vínem, tabákem, opiem, kartami, čtením novin, ces-

továním, všelijakými podívanými a zábavami. Všechny tyto činnosti jsou dělány jako vážné, důležité věci. Jsou to opravdu důležité věci. Kdyby nebylo vnějších prostředků omamování, polovina lidí by se okamžitě postřílela, protože žít v rozporu se svým rozumem je nejnesnesitelnější stav. A v tomto stavu jsou všichni lidé naší doby. Všichni lidé naší doby žijí ve stálém křiklavém rozporu vědomí a života. Tyto rozpory se projevují v hospodářských a státních vztazích, ale nejostřeji je tento rozpor ve vědomí lidí křesťanského zákona bratrství lidí a nutnosti, do které staví všechny lidi obecná branná povinnost, – aby každý byl připraven k nepřátelství, k vraždě, – aby každý byl zároveň křesťanem i gladiátorem.

VI. (část první)

Řešení rozporů života a vědomí je možné dvěma cestami: změnou života nebo změnou vědomí. A ve volbě z těchto dvou by se zdálo, že nemůže být pochybnost.

Člověk může přestat dělat to, co pokládá za špatné, ale nemůže přestat pokládat za špatné, co je špatné.

Zrovna tak i celé lidstvo může přestat dělat to, co pokládá za špatné, ale nemůže nejenom změnit, ale ani zadržet aspoň na čas stále se vyjasňujícího a šířícího se vědomí toho, co je špatné a co proto nemá být. Zdálo by se, že výběr mezi změnou života a vědomí by měl být jasný a nepodléhat pochybnosti.

A proto by se zdálo, že se křesťanské lidstvo naší doby nutně musí odříci jím odsuzovaných pohanských forem života a na jím uznávaných křesťanských základech vybudovat svůj život.

Ale tak by to bylo, kdyby nebyl zákon setrvačnosti, stejně neměnný v životě lidí a národů jako v neoduševnělých tělesech, který se u lidí vyjadřuje psychologickým zákonem tak věrně vyjádřeným v evangeliu slovy: „A nešli ke světlu, protože jejich skutky byly zlé.“ Tento zákon spočívá v tom, že většina lidí přemýšlí ne proto, aby poznala pravdu, nýbrž proto, aby si potvrdila, že se nachází v pravdě, aby si potvrdila, že ten život, který vede a který je jí příjemný a návyčný, je právě ten, který je ve shodě s pravdou.

Otroctví bylo protivné všem těm mravním zásadám, které kázali Platón a Aristotelés, a přitom ani jeden, ani druhý to neviděli, protože popření otroctví by zničilo celý ten život, kterým žili. Totéž se děje i v našem světě.

Rozdělení lidí na dvě kasty, stejně jako státní a vojenské násilí, odporuje všem těm mravním zásadám, kterými žije náš svět, a zároveň přední, vzdělaní lidé naší doby jakoby to neviděli.

Většina, ne-li všichni vzdělaní lidé naší doby se nevědomě snaží udržet dřívější společenské chápání života, které ospravedlňuje jejich postavení, a skrýt před sebou a lidmi jeho neudržitelnost, a hlavně nutnost osvojení si toho křesťanského chápání života, které boří celý řád existujícího života. Snaží se udržet pořádky založené na společenském chápání života, ale sami v ně nevěří, protože je prožito a věřit v ně již nelze.

Celá literatura – filozofická, politická i krásná – naší doby je v tomto ohledu zarážející. Jaké bohatství myšlenek, forem, barev, jaká erudice, vybranost, hojnost myšlenek – a jaká nejen absence vážného obsahu, ale jakýsi strach před jakoukoli určitostí myšlenky a jejího vyjádření! Objížďky, iŕěčí, žerty, obecné, nejširší úvahy, a nic prostého, jasného, mířícího k věci, tj. k otázce života.

Ale málo toho, že se píšou a říkají půvabné zbytečnosti, píšou a říkají se přímo hnusnosti, divokosti, píšou a říkají se nejobratnějším způsobem úvahy, které vracejí lidi k původní divokosti, k základům života nejen pohanského, ale dokonce zvířecího, už před pěti tisíci lety prožitému.

A ani nemůže být jinak. Štítíce se křesťanského chápání života, které narušuje pro jedny jen zvyklý, pro druhé zvyklý a výhodný pořádek, lidé se nemohou nevracet zpět k pohanskému chápání života a k učením založeným na něm. V naší době se káže nejen vlastenectví a aristokratismus, jak byly kázány před dvěma tisíci lety, nýbrž nejhrubší epikureismus, zvířeckost, s tím jediným rozdílem, že tehdy lidé je hlásající věřili tomu, co hlásali, a nyní samotní hlásající nevěří tomu, co říkají, a věřit nemohou, protože to, co hlásají, už nemá smysl. Nelze zůstat na místě, když se půda pohybuje. Jestliže nejdeš vpřed, jdeš zpět. A je zvláštní a strašné říci – vzdělaní lidé naší doby, přední lidé

svými vybranými úvahami v podstatě vlečou společnost zpět, k stavu dokonce ne pohanskému, nýbrž k stavu původní divokosti.

Nikde není tak vidět tento směr činnosti předních lidí naší doby jako na jejich vztahu k tomu jevu, v němž se v naší době v soustředěné podobě projevila celá neudržitelnost společenského chápání života – k válce, všeobecnému vyzbrojení a obecné branné povinnosti.

Neurčitost, ne-li nepoctivost postoje k tomuto jevu vzdělaných lidí naší doby je zarážející. Postoj k tomu v naší vzdělané společnosti je trojí: jedni zkoumají tento jev jako něco náhodného, co vzniklo ze zvláštního politického postavení Evropy, a pokládají ho za napravitelný bez změny celého vnitřního uspořádání života národů, vnějšími diplomatickými mezinárodními opatřeními. Druzí hledí na tento jev jako na něco strašného, krutého, ale jako na nevyhnutelné a osudové, jako na nemoc nebo smrt. Třetí klidně a chladnokrevně pokládají válku za jev nutný, blahodárný, a tedy žádoucí.

Lidé hledí na předmět různě, ale jak jedni, tak druzí, tak třetí uvažují o válce jako o události zcela nezávislé na vůli lidí, kteří se jí účastní, a proto ani nepřipouštějí tu přirozenou otázku, která se představuje každému prostému člověku: „A co, mám já se jí účastnit?“ Podle názoru všech těchto lidí tohoto druhu otázek dokonce ani neexistuje, a každý, jakkoli by se na válku díval sám osobně, musí otročímu způsobem podřizovat se v tomto ohledu požadavkům moci.

Postoj prvních, těch, kdo vidí spásu před válkami v diplomatických mezinárodních opatřeních, se krásně vyjadřuje výsledkem posledního kongresu míru v Londýně a článkem a dopisy o válce vynikajících spisovatelů v osmém čísle *Revue des Revues* z roku osmnáct set devadesát jedna.

Zde jsou výsledky kongresu: shromáždiv z různých konců světa od učenců osobně nebo písemně jejich názory, kongres, zahájiv modlitbou v katedrále a skončiv obědem s projevy, během pěti dnů vyslechl mnoho řečí a došel k následujícím rozhodnutím.

Zaprvé, kongres vyjádřil svůj názor, že přímým důsledkem bratrství mezi lidmi musí nutně být bratrství mezi národy, které uznává totožnost zájmů každého národa jednotlivě.

Zadruhé, kongres uznal, že křesťanství má vliv na mravní a politický pokrok lidstva, a proto připomněl kazatelům evangelia a jiným osobám zabývajícím se duchovní výchovou nutnost šíření pravidel míru a srdečné dobré vůle mezi lidmi. Pro tento cíl kongres stanovil třetí neděli každého prosince. V tento den má být zvláštní vyhlášení zásad míru.

Zatřetí, kongres vyjádřil přání, aby všichni učitelé dějin obraceli pozornost mládeže na strašné zlo, které válka vždy přinášela lidstvu, a na okolnost, že ve většině případů války vznikaly z velmi nepatrných příčin.

Začtvrté, kongres odsoudil vyučování ve školách v podobě tělesných cvičení – vojenským postupům, a navrhl nahradit vojenské roty, nyní existující, záchrannými rotami. Kongres dále vyjádřil přání vnuknout zkušebním komisím, které mají povinnost formulovat otázky žákům, nutnost směřovat mysli žáků k zásadám míru.

Zapáté, kongres vyjádřil přesvědčení, že učení o lidských právech vyžaduje, aby národy divoké a slabé, jejich majetek a jejich svoboda nacházely ochranu před nespravedlností a zneužitím, a aby tyto národy byly chráněny před neřestmi tak rozšířenými mezi národy takzvanými civilizovanými. Podle názoru kongresu národy by měly pro tento cíl jednat sjednoceně. Kongres vyjádřil svou srdečnou sympatii k závěrům protiotrokářské konference, která nedávno zasedala v Bruselu a která má za úkol zlepšení života afrických divochů.

Zašesté, kongres vyjádřil přesvědčení, že protože válečné předsudky a tradice, které tak hluboko ještě kořenjí v některých národech, stejně jako všechny ty válečné řeči, které se pronášejí v zákonodárných shromážděních některými vůdci veřejného mínění a kterými jsou plné orgány tisku, nezřídka jsou nepřímými příčinami války, bylo

by žádoucí tisknout přesné informace o vztazích národů. Pro tento cíl kongres navrhl založit mezinárodní noviny, které by mohly odpovědět výše uvedeným požadavkům.

Zasedmé, kongres navrhl výboru radit svým členům, aby při všech vhodných příležitostech bránili projekty sjednocení vah, měr, mincí, poštovních, telegrafních tarifů atd., které by mohly přispívat skutečnému obchodnímu, průmyslovému a vědeckému sjednocení národů.

Zaosmé, vzhledem k neomezenému mravnímu a společenskému vlivu žen kongres přesvědčuje ženy, aby poskytly svou podporu všemu, co může přispívat míru, neboť jinak na jejich odpovědnosti musí ležet ve větší míře jakékoli pokračování nynějšího vojenského postavení.

Zadeváté, kongres vyjádřil naději, že asociace finanční reformy a jiné podobné spolky v Evropě a Americe se sjednotí k projednání opatření pro ustanovení spravedlivých obchodních vztahů mezi státy cestou zrušení cel. Kongres vyjádřil myšlenku, že všechny civilizované národy chtějí mír a s netrpělivostí očekávají ukončení všeobecného vyzbrojení. Tato vyzbrojení, jsouce prováděna údajně pro obranu, se zase sama představují jako zlo, neboť podporují nedůvěru a zároveň jsou příčinou toho všeobecného hospodářského nepořádku, který nedovoluje přistoupit, za příznivých podmínek, k těm otázkám o práci a nouzi, které by měly být první na řadě.

Zadesáté, kongres uznal všeobecné odzbrojení za nejlepší záruku míru a první krok k řešení ke všeobecnému uspokojení těch otázek, které nyní rozdělují státy, a vyjádřil přání, aby se v brzké budoucnosti sešel sjezd zástupců všech států Evropy k projednání opatření, která by mohla vést k všeobecnému postupnému odzbrojení.

Zajedenácté, maje na zřeteli to, že nerozhodnost nějakého jednoho státu by mohla zbrzdit svolání výše uvedeného sjezdu, kongres vyjádřil názor, že ten stát, který se první rozhodne rozpustit značnou část své armády, prokáže nejdůležitější službu Evropě a lidstvu, neboť tím

donutí jiné státy – pod tlakem veřejného mínění – následovat jeho příkladu. Svým činem bez pochyby nejen neoslabí, ale naopak posílí přirozené podmínky obrany své země.

Zadvanácté, maje na zřeteli, že otázka odzbrojení, stejně jako o míru vůbec, závisí ve významné míře na veřejném mínění, kongres navrhl spolkům míru, stejně jako všem stoupencům míru, aby se zabývali činnou propagandou míru, zvláště během parlamentních voleb, aby přesvědčili voliče, aby odevzdávali hlasy kandidátům, do jejichž programu činnosti vstoupí ustanovení míru, odzbrojení a rozhodčí soud.

Zatřinácté, kongres poblahopřál přátelům míru s rozhodnutím přijatým mezinárodní americkou konferencí (Washington, duben), kterým se uznává žádoucí povinný rozhodčí soud ve všech sporech a jiných nesouladech, ať je jejich původ jakýkoli, s výjimkou těch sporných bodů, které by mohly ohrozit nezávislost jedné z zainteresovaných zemí.

Začtrnácté, kongres obrací na toto rozhodnutí pozornost všech evropských a amerických státníků s nadějí, že v brzké budoucnosti podobné smlouvy budou podepsány ostatními národy pro vyhýbání se nadále všem střetům a zároveň pro příklad ostatním státům.

Zapatnácté, kongres vyjádřil své uspokojení i nad přijetím španělským senátem (šestnáctého července) zákona dovolujícího vládě žádat o schválení smluv sestavených s pomocí rozhodčího soudu pro řešení všech sporných otázek, s výjimkou těch, které se týkají nezávislosti nebo vnitřní vlády států.

Kongres vyjádřil také své uspokojení ohledně přijetí rozhodnutí podobného obsahu norským storthingem a italským parlamentem v běžícím měsíci.

Zašestnácté, kongres rozhodl oficiálně se obrátit na hlavní politické, náboženské, obchodní společnosti, dělnické svazy s prosbou, aby tyto spolky žádaly před svými vládami o přijetí nutných opatření

k ustavení zvláštní komise, do jejíž povinností by vstupovalo řešení mezinárodních nesouladů pro předcházení válkám.

Zasedmnácté, vzhledem k tomu, že: zaprvé cíl sledovaný všemi společnostmi míru spočívá v ustavení právního řádu mezi národy; že zadruhé neutralizace cestou mezinárodních smluv tvoří krok k takovému právnímu postavení a ke zmenšení počtu zemí, v nichž bude možná válka, – kongres navrhl rozšířit pravidla o neutralizaci a vyjádřil přání, aby všechny smlouvy o neutralizaci již existující v nynější době zůstaly i nadále v platnosti nebo byly v případě potřeby doplněny v tom smyslu, aby neutralita byla rozšířena na celý stát, nebo aby byly zrušeny pevnosti, které pro jakoukoli neutralitu představují spíše nebezpečí než záruku.

Aby byly sestaveny nové smlouvy (odpovídající přáním národů) k ustavení neutrality ostatních států.

Zaosmnácté, sekce výboru navrhla: zaprvé, aby následující sjezdy kongresu míru byly stanoveny buď bezprostředně před zasedáním každoroční mezinárodní konference, nebo hned po něm, a v témž městě; zadruhé, aby otázka o mezinárodním znaku míru byla odložena na neurčitou dobu.

Aby byla přijata tato rozhodnutí: zaprvé vyjádřit uspokojení ohledně oficiálního návrhu ze strany presbyteriánské církve ve Spojených státech vrchním představitelům každého náboženského spolku křesťanského vyznání sjednotit se pro společné projednání opatření, která by mohla vést k nahrazení války mezinárodním rozhodčím soudem.

Zadruhé, vyjádřit jménem kongresu hlubokou úctu památce Aurelia Saffiho, velikého italského právníka, člena výboru mezinárodního míru a svobody.

Zatřetí, aby zprávy tohoto kongresu, podepsané prezidentem, byly pokud možno předány hlavám všech civilizovaných států autoritativními delegacemi.

Začtvrté, aby organizační výbor byl pověřen učinit potřebné opravy v listinách a rozhodnutích zde přijatých.

Zapáté, aby byly přijaty tato rozhodnutí: a) vyjádřit uznání prezidentům všech jednotlivých zasedání kongresu; b) vyjádřit uznání předsedovi, sekretářům a členům byra kongresu; c) vyjádřit uznání členům různých sekcí výboru; d) vyjádřit kanonikovi Scott-Hollandovi, doktoru Reven Thomasovi a I. Morganu Gibbonovi vděčnost za jejich řeči před zahájením kongresu a prosbu dodat kopie těchto řečí pro tisk, a také hlavám katedrály sv. Pavla, City Temple a kongregační církve Stamford Hill za využití těchto budov pro veřejné cíle; e) sestavit děkovný adres jejímu veličenstvu za povolení navštívit Windsorský hrad; f) a také vyjádřit uznání lordu-mayorovi, jeho choti, panu Passmoru Edwardsovi a jiným přátelům, kteří poskytli pohostinství členům kongresu.

Zadevatenácté, kongres vyjádřil svou hlubokou vděčnost nejvyššímu za pozoruhodný souhlas, který panoval na shromážděních kongresu, na nichž tolik mužů a žen nejrozmanitějších národností a vyznání se shromažďovalo pro úzkou společnou práci, a za úspěšné dokončení prací kongresu.

Kongres vyjádřil pevnou a neochvějnou víru v konečný triumf míru a těch zásad, kterých se zastávalo na těchto shromážděních.

Základní myšlenka kongresu je, že je nutné zaprvé šířit všemi prostředky mezi všemi lidmi přesvědčení, že válka je pro lidi velmi nevýhodná a mír je velkým blahem, a zadruhé působit na vlády, vnukat jim výhody před válkami mezinárodního soudu, a tedy výhody a nutnost odzbrojení. K dosažení prvního cíle se kongres obrací k učitelům dějin, k ženám a k duchovenstvu s radou kázat lidem každou třetí neděli prosince zlo války a blaho míru; k dosažení druhého – kongres se obrací k vládám, nabízí jim odzbrojení a nahrazení války arbitráží.

Kázat lidem zlo války a blaho míru! Ale vždyť zlo války a blaho míru jsou lidem natolik známé, že od té doby, co víme o lidech, nejlepším

přáním byl pozdrav „mír s vámi“, – tak co kázat?

Nejen křesťané, ale i všichni pohané před tisíci lety věděli zlo války a blaho míru. Takže rada kazatelům evangelia kázat o zlu války a blahu míru v třetí neděli prosince je zcela zbytečná.

Křesťan nemůže toto nekázat vždy, ve všechny dny svého života. Jestliže však křesťané a hlasatelé křesťanství toto nedělají, musí k tomu být příčiny. A dokud nebudou odstraněny tyto příčiny, žádné rady nebudou účinné. Ještě méně mohou být účinné rady vládám, aby rozpustily vojska a nahradily je mezinárodními soudy. Vlády také velmi dobře vědí celou obtížnost a tíhu shromažďování a vydržování vojsk, a pokud přes to vše se strašným úsilím a napětím shromažďují a drží vojska, pak zjevně nemohou jednat jinak, a rada kongresu to nikterak nemůže změnit. Ale učenci to nikterak nechtějí vidět a vše doufají najít takovou kombinaci, při níž (samy) vlády, které dělají války, by omezily samy sebe.

„Je možné zbavit se války?“ píše vzdělaný člověk v *Revue des Revues*. „Všichni jsou zajedno, že pokud vypukne v Evropě, pak její důsledky budou podobné velikým vpádům barbarů. V příští válce půjde už o existenci celých národností, a proto bude krvavá, zoufalá, krutá.

Tato úvaha spolu s těmi strašnými nástroji vyhlazování, jimiž disponuje nejnovější věda, zdržuje okamžik vyhlášení války a udržuje nynější dočasný stav věcí, který by mohl pokračovat na neurčito, kdyby nebylo těch strašných výdajů, které drtí evropské národy a hrozí dovést národy do bíd ne menších, než jaké vyvolá válka.

Zasaženi touto myšlenkou, lidé různých zemí hledali prostředky, jak zastavit nebo alespoň zmírnit důsledky strašných jatek, která jim hrozí.

Takové jsou otázky postavené na pořad brzkým kongresem v Římě a vydáním brožur o odzbrojení.

Bohužel, nepochybné je, že při nynějším uspořádání většiny evropských států, oddělených jeden od druhého a vedených různými zájmy,

dokonalé ukončení války je sen, kterým by bylo nebezpečné se těšit. Avšak některá všemi přijatá rozumnější pravidla a nařízení při těchto duelech mezi národy by mohla významně zmenšit hrůzy války.

Stejně utopické je počítat s odzbrojením, které je téměř nemožné, v důsledku úvah národního charakteru pochopitelných našim čtenářům. (Pravděpodobně to znamená, že Francie se nemůže odzbrojit do revanše.) Veřejné mínění není připraveno pro přijetí plánů odzbrojení, a kromě toho vztahy mezinárodní nejsou takové, aby bylo lze je přijmout.

Odzbrojení vyžadované jedním národem po druhém by se rovnalo vyhlášení války.

Avšak přesto lze předpokládat, že výměna názorů mezi zainteresovanými národy pomůže do jisté míry mezinárodní dohodě a umožní významné zmenšení vojenských výdajů, drtících nyní evropské národy na úkor řešení sociálních otázek, jejichž nutnost pociťuje každý stát jednotlivě pod hrozbou vyvolat vnitřní válku pokusy předejít vnější.

Lze alespoň předpokládat zmenšení obrovských výdajů, které jsou potřebné při nynějším vojenském uspořádání, které má za cíl možnost ve dvaceti čtyřech hodinách zabrat majetek protivníka a dát rozhodující bitvu týden po vyhlášení války!“

Je třeba udělat tak, aby státy nemohly útočit jeden na druhý a ve dvaceti čtyřech hodinách zabírat cizí majetky.

Tuto praktickou myšlenku vyslovil pan du Camp, a k tomu se svádí i závěr článku.

Návrhy pana du Camp jsou následující:

„Zaprvé, diplomatický kongres se musí scházet každoročně.

Zadruhé, žádná válka nemůže být vyhlášena dříve než dva měsíce po události (*incident*), která ji vyvolá. (Potíž tu bude v tom, aby se určilo, který právě incident vyvolá válku, neboť při každém vyhlášení války je takových incidentů velmi mnoho, a je třeba rozhodnout, od kterého počítat dva měsíce.)

Zatřetí, válka nemůže být vyhlášena dříve, než bude předložena hlasování národům chystajícím se na ni.

Začtvrté, válečné akce nemohou začít dříve než za měsíc po vyhlášení války."

„Nemůže být zahájena válka… musí se… atd." A kdo udělá to, aby nemohla být zahájena válka? Kdo udělá to, aby museli lidé dělat to a to? Kdo přinutí mocnost čekat na stanovenou lhůtu? Všichni ostatní. Ale všichni ostatní jsou přesně takové mocnosti, které je třeba mírnit a dávat do mezí a nutit. Kdo bude nutit? A jak? Veřejné mínění. Ale pokud je veřejné mínění, které může přinutit mocnost čekat na stanovenou lhůtu, pak totéž veřejné mínění může přinutit mocnost vůbec nezahajovat válku.

Ale odpovídají na to, je možné takové vyvážení sil, *pondération des forces*, při kterém se mocnosti budou samy zdržovat. Ale vždyť ten požadavek je i teď. Právě to byla Svatá aliance, právě to Liga míru apod.

Ale pokud se všichni shodnou, odpovídají na to. Ale pokud se všichni shodnou, pak nebude ani válka, a není třeba ani vrchních soudů, ani rozhodčího soudu, ani arbitráže.

„Rozhodčí soud, arbitráž nahradí války. Otázky budou řešeny rozhodčím soudem, alabamská otázka byla vyřešena rozhodčím soudem, o Karolínské ostrovy bylo navrženo rozhodnout rozhodčím soudem papeže. Švýcarsko, Belgie, Dánsko a Holandsko – všechny podaly prohlášení, že dávají přednost rozhodnutím rozhodčího soudu před válkou." Zdá se, že i Monako prohlásilo totéž přání. Jenom je trapné jedno, že Německo, Rusko, Rakousko, Francie dosud nic takového neprohlašují.

Je úžasné, čím mohou sebe klamat lidé, když chtějí sami sebe oklamat.

Vlády se dohodnou řešit své nesoulady rozhodčím soudem, a tedy rozpustí vojska. Nedorozumění Ruska a Polska, Anglie a Irska, Rakou-

ska a Čechů, Turecka a Slovanů, nedorozumění mezi Francií a Německem – se vyřeší dobrovolnou shodou.

Vždyť je to totéž, jako kdyby se navrhlo obchodníkům a bankéřům nic neprodávat dráž než kupní cenu, nýbrž zabývat se rozdělováním bohatství bez zisků, a tak zrušit zbytečné již peníze.

Ale vždyť obchod a bankovnictví spočívají právě v tom, aby se prodávalo dráž, než se kupuje, a proto návrh neprodávat dráž než za kupní cenu a zrušit peníze se rovná návrhu zrušit sebe. Totéž je to i s vládami. Návrh vládám, aby neužívaly násilí, nýbrž po spravedlnosti řešily nedorozumění, je návrhem, aby se zrušily jako vláda; a s tím žádná vláda souhlasit nemůže.

Vzdělaní lidé se shromažďují ve spolcích (takových spolků je mnoho, přes sto), scházejí se na kongresy (takové byly nedávno v Paříži a Londýně, nyní bude v Římě), přednášejí řeči, obědvají, pronášejí projevy, vydávají časopisy věnované tomuto cíli, a ve všech se dokazuje, že napětí národů nucených vydržovat miliony vojsk dospělo do krajních mezí a že toto vyzbrojení odporuje všem cílům, vlastnostem, přáním všech národů, ale že pokud se mnoho popíše papíru a napovídá slov, pak lze sladit všechny lidi a udělat, aby neměli protichůdné zájmy, a tehdy nebude války.

Když jsem byl malý, uvěřili mne, že k chycení ptáka je třeba posypat mu sůl na ocas. Vyšel jsem se solí k ptákům, ale okamžitě jsem se přesvědčil, že kdybych mohl posypat sůl na ocas, pak bych jej mohl i chytit, a pochopil jsem, že se mi vysmáli.

Totéž musí pochopit i lidé čtoucí články a knihy o rozhodčím soudu a odzbrojení.

Pokud lze posypat sůl na ocas ptákovi, pak to znamená, že nelétá, a není ho ani proč chytat. Pokud však pták má křídla a nechce být chycen, nedá si posypat sůl na ocas, protože vlastností ptáka je létat. Zrovna tak vlastností vlády není podřizovat se, nýbrž podřizovat sobě. A vláda jen natolik je vládou, nakolik může se nepodřizovat, nýbrž

podřizovat, a proto k tomu stále směřuje a nikdy dobrovolně se nemůže vzdát moci; a moc jí dává vojsko, a proto se nikdy nevzdá vojska a jeho použití k válce.

Chyba spočívá v tom, že učení právníci, klamající sebe a jiné, tvrdí ve svých knihách, že vláda není to, co je, – shromáždění jedněch lidí, kteří násilí páchají na druhých, nýbrž že vlády, jak to vychází ve vědě, jsou zástupci souhrnu občanů. Vzdělaní tak dlouho ujišťovali druhé v tomto, že i sami tomu uvěřili, a jim se často vážně zdá, že spravedlnost může být závazná pro vlády. Ale historie ukazuje, že od Caesara a po Napoleona, prvního i druhého, a Bismarcka vláda je ve své podstatě vždy síla porušující spravedlnost, jak jinak ani nemůže být. Spravedlnost nemůže být závazná pro člověka či lidi, kteří drží po ruce oklamané a cvičené k násilí lidi – vojáky – a jejich prostřednictvím vládnou druhými. A proto se vlády nemohou shodnout zmenšit množství těchto poslušných jim cvičených lidí, kteří tvoří veškerou jejich sílu a význam.

Takový je postoj jedněch vzdělaných lidí k tomu rozporu, který tíží náš svět, a takové jsou jejich prostředky jeho řešení. Řekněte těmto lidem, že otázka je jen v osobním postoji každého člověka k postavené před každým nyní mravní náboženské otázce zákonnosti nebo nezákonnosti účasti v obecné branné povinnosti, a tito vzdělaní lidé jen pokrčí rameny a dokonce vás neuznají hodným odpovědi nebo pozornosti. Řešení otázky pro ně spočívá v tom, aby pronášeli řeči, psali knihy, volili prezidenty, viceprezidenty, sekretáře, zasedali a mluvili hned v jednom městě, hned v druhém. Z těchto rozhovorů a psaní, podle jejich názoru, se stane to, že vlády přestanou povolávat vojáky, na nichž spočívá veškerá jejich síla, a poslechnou jejich řeči a propustí své vojáky, zůstanou bezbranné nejen před svými sousedy, ale i před svými poddanými; – jako kdyby lupiči, kteří svázali neozbrojené lidi, aby je okradli, slyšíce řeči o té bolesti, kterou provaz působí svázaným, hned by je rozvázali.

Ale jsou lidé, kteří tomu věří, zabývají se kongresy míru, pronášejí řeči, píší knížky, a vlády se tomu samozřejmě projevují jako sympatizující, předstírají, že toto podporují, stejně jako předstírají, že podporují spolky střídmosti, zatímco většinou žijí z opilství národa; stejně jako předstírají, že podporují vzdělání, zatímco jejich síla spočívá jen na nevědomosti; stejně jako předstírají, že podporují svobodu ústavy, zatímco jejich síla spočívá jen na nepřítomnosti svobody; předstírají, že se starají o zlepšení života dělníků, zatímco na deptanosti dělníka je založena jejich existence; předstírají, že podporují křesťanství, zatímco křesťanství rozbíjí každou vládu.

Aby toto bylo možné dělat, byly již dávno vypracovány takové starosti o střídmost, které nemohou narušit opilství; takové starosti o vzdělání, které nejen nebrání nevědomosti, ale pouze ji zesilují; takové starosti o svobodu a ústavu, které nebrání despotismu; takové starosti o dělníky, které je neosvobozují z otroctví; takové křesťanství, které nerozbíjí, nýbrž podporuje vlády.

Nyní se přidala ještě starost o mír. Vlády a přímo carové, kteří cestují nyní s ministry, rozhodujíce po své jediné vůli otázky o tom: v nynějším nebo budoucím roce zahájit vraždění milionů; tito carové velmi dobře vědí, že rozhovory o míru jim nebudou bránit, až se jim zachce, poslat miliony na jatka. Carové dokonce s potěšením poslouchají tyto rozhovory, povzbuzují je a účastní se jich.

VI. (část druhá)

Toto vše není nejen škodlivé, ale užitečné vládám, odvádějíc oči lidí od nejhlavnější, nejpodstatnější otázky: jít nebo nejít splnit brannou povinnost každému jednotlivému člověku, povolávanému na vojnu?

„Mír se brzy ustaví díky svazům, kongresům, podle knížek a brožur, a prozatím jděte, oblékněte uniformu a buďte připraveni utiskovat a mučit sami sebe pro naši výhodu," – říkají vlády. A učenci, pořadatelé kongresů a článků s tím zcela souhlasí.

To je jeden postoj – nejvýhodnější pro vlády, a proto podporovaný všemi chytrými vládami.

Druhý postoj – to je postoj tragický lidí tvrdících, že rozpor touhy a lásky k míru lidí a nutnosti války je strašný, ale že takový je úděl člověka. Tito lidé jsou většinou citliví, nadaní lidé, vidí a chápou celou hrůzu a všechen nerozum a krutost války, ale jakýmsi zvláštním obratem myšlení nevidí a nehledají žádný východ z tohoto postavení, nýbrž, jakoby rozdrbávajíce svou ránu, obdivují zoufalost postavení lidstva.

Zde je pozoruhodný příklad takového postoje k válce pozoruhodného francouzského spisovatele (Maupassanta). Pohlížeje ze své jachty na výcvik a střelbu francouzských vojáků, přicházejí mu následující myšlenky:

„Válka! Stačí pomyslet na toto slovo, a padá na mne jakýsi pocit hrůzy a omámení, jako by mi říkali o čarodějnictví, inkvizici, jako by mi mluvili o věci vzdálené, ukončené, odpudivé, nestvůrné, protipřirozené.

Když se nám mluví o lidojedech, hrdě se usmíváme, cítíce svou převahu nad těmito divochy. Ale kdo jsou divoši? Kdo jsou opravdoví

divoši? Ti, kteří zabíjejí, aby snědli poražené, nebo ti, kdo zabíjejí, aby zabíjeli, jen aby zabíjeli?

Hle, na mýtině myslivci na povel běhají a střílejí; všichni jsou předurčeni k smrti, jako stádo beranů, které řezník žene na práh. Padnou někde na mýtině s rozťatou hlavou nebo s prostřelenou kulí hrudí. A to všechno jsou mladí lidé, kteří by mohli pracovat, produkovat, být užiteční.

Jejich otcové stáří, chudé jejich matky, které po dvacet let milovaly, zbožňovaly je, jak umí jen matky, se za šest měsíců nebo za rok dovědí, že syna, velikého syna, vychovaného s takovou námahou, s takovými výdaji, s takovou láskou, že tohoto syna, roztrženého granátem, rozšlapaného jízdou, která přes něho projela, hodili do jámy jako chcíplého psa. A ona se zeptá: proč zabili drahého chlapce – její naději, pýchu, život? Nikdo neví. Ano, proč?

Válka! Rvát se! Řezat se! Zabíjet lidi! Ano, v naší době, s naší osvětou, s naší vědou, s naší filozofií, existuje instituce zvláštních škol, v nichž učí zabíjet, zabíjet zdáli, s dokonalostí, zabíjet mnoho lidí najednou, zabíjet nešťastné, ubohé lidi, ničím nevinné lidi, kteří živí rodiny, a zabíjet je bez jakéhokoli soudu.

A nejpřekvapivější je to, že se národ nevzbouří proti vládám, – ať v monarchii nebo republice. Nejpřekvapivější je, že se celá společnost neozve při jediném slově válka.

Ano, zjevně budeme vždycky žít starými, strašnými zvyklostmi, zločinnými pověrami, krvežíznivými pojetími našich předků. Zjevně, jak jsme byli zvířaty, tak i zůstaneme zvířaty, vedenými jen pudem.

Sotva kdo kromě Victora Huga by mohl beztrestně zvolat volání osvobození a pravdy.

‚Sílu už začínají nazývat násilím a soudit ji,' – řekl. – Válka je povolávána k soudu. Osvěta na stížnost lidského rodu vede soudní proces a předkládá obžalobu proti všem dobyvatelům a vojevůdcům.

Lidé začínají chápat to, že zvětšení zločinu nemůže být jeho zmenšením; že pokud je vražda zločinem, pak vražda mnohých nemůže být polehčující okolností; že pokud je stydno krást, pak zabor nemůže být nikterak předmětem oslavy.

Vyhlašujme tedy tuto nepochybnou pravdu, zhanobujme válku.‘

Marný hněv,“ – pokračuje Maupassant, – „rozhořčení básníkovo. Válka je vážena, ctěna nyní víc než kdy jindy. Obratný umělec v tomto oboru, geniální vrah, pán von Moltke, odpověděl jednou deputaci spolku míru následujícími strašnými slovy: ‚Válka je svatá a Božího ustanovení, válka je jedním z posvátných zákonů světa, podporuje v lidech všechny veliké a vznešené city: čest, nezištnost, ctnost, odvahu. Jen díky válce lidé nepropadají nejhrubšímu materialismu.‘

Shromažďovat se ve stádech čtyř set tisíc lidí, chodit bez odpočinku dnem i nocí, o ničem nemyslíc, nic nestudujíc, ničemu se neučíc, nic nečtouce, nikomu neprospívajíc, válet se v nečistotě, nocovat v špíně, žijíc jako dobytek, v stálém omámení, loupit města, pálit vesnice, pustošit národy, potom, setkávajíc se se stejnými shromážděními lidského masa, vrhnout se na ně, prolít řeky krve, přikrýt pole rozdrcenými, se špínou a krvavou zemí smíšenými těly, přijít o ruce, nohy, s rozdrcenou hlavou a bez jakéhokoli užitku pro kohokoli zdechnout někde na mezi, zatímco vaši staří rodiče, vaše žena a vaše děti umírají hladem – to se nazývá nepropadat nejhrubšímu materialismu.

Vojenští lidé jsou hlavní bídou světa. Zápasíme s přírodou, s nevědomostí, abychom alespoň trochu zlepšili naši žalostnou existenci. Učenci věnují práci celý život, aby našli prostředky, jak pomoci, ulehčit osud svých bratří. A úporně pracujíce a dělajíce objev za objevem, obohacují lidský rozum, rozšiřují vědu, každý den dávají nové znalosti, každý den zvětšujíce blahobyt, dostatek, sílu národa.

A tu nastává válka. Za šest měsíců generálové ničí to, co se tvořilo po dvacet let úsilí, trpělivosti, genialu. A to vše se nazývá nepropadat nejhrubšímu materialismu.

Viděli jsme ji, válku. Viděli jsme, jak se lidé opět stali zvířaty, jak, jako šílenci, zabíjeli z potěšení, ze strachu, pro mládečství, pro chlubivost. Viděli jsme, jak, osvobodivše se od pojetí zákona a práva, zastřelovali nevinné, zastižené na cestě a jen proto, že se zalekli, se zdající podezřelými. Viděli jsme, jak zabíjeli u dveří přivázané pány psů jen aby vyzkoušeli nový revolver. Viděli jsme, jak zastřelili ležící v poli krávy bez jakékoli potřeby, jen aby si vystřelili pro zábavu. A to se nazývá nepropadat nejnestvůrnějšímu materialismu.

Vstoupit do země, zabít člověka, který brání svůj dům, protože má na sobě blůzu a na hlavě nemá vojenskou čepici; pálit domy chuďasů, kteří nemají co jíst, rozbíjet, krást nábytek, vypíjet víno z cizích sklepů, znásilňovat ženy na ulicích, spálit prachu za miliony franků a zanechat po sobě zkázu, nemoci, – to se nazývá nepropadat nejhrubšímu materialismu.

Co nakonec udělali vojenští lidé, jaké jsou jejich činy? Nic. Co vymysleli? Děla a pušky. A to je vše.

Co nám zanechalo Řecko? Knihy, mramory. Tím je veliké, že vítězilo, nebo tím, že plodilo? Nikoli útoky Peršanů zabránily Řekům propadnout nejhrubšímu materialismu. Nikoli útoky barbarů na Řím ho spasily a obrodily! Či Napoleon I. pokračoval ve velikém duševním hnutí započatém filozofy konce předchozího století?

Ne, jestliže si vlády berou právo posílat na smrt národy, pak není nic překvapivého, že si i národy někdy berou právo posílat na smrt i své vlády.

Ony se brání, a mají právo. Nikdo nemá právo řídit druhé. Řídit druhé lze jen pro blaho toho, koho řídíš. A ten, kdo řídí, je povinen vyhýbat se válce; stejně jako kapitán lodi – vyhýbat se ztroskotání.

Když kapitán je vinen ztroskotáním své lodi, soudí ho a odsuzují, pokud se ukáže vinným z nedbalosti, dokonce z neschopnosti.

Proč by se nesoudila i vláda po každé vyhlášené válce? Kdyby jen národ to pochopil, kdyby soudil moci, které ho vedou k vraždě, kdyby

odmítal jít na smrt bez potřeby, kdyby použil jim dané zbraně proti těm, kdo jim je dali, – kdyby se to kdy stalo, válka by zemřela.

Ale to se nikdy nestane“ (*Sur l'eau*, strany sedmdesát jedna až osmdesát).

Autor vidí celou hrůzu války; vidí, že její příčinou je to, že vlády, klamajíce lidi, nutí je jít zabíjet a umírat bez jakékoli pro ně potřeby; vidí i to, že lidé, kteří tvoří vojska, by mohli obrátit zbraně proti vládě a požádat ji o účty. Ale autor si myslí, že se to nikdy nestane, a že proto východ z tohoto postavení není. Myslí si, že záležitost války je strašná, ale že je nevyhnutelná, že požadavky vlád, aby lidé šli za vojáky, jsou stejně nevyhnutelné jako smrt, a že protože vlády budou vždy toto požadovat, budou vždy i války.

Takto píše nadaný, upřímný, obdařený onou pronikavostí do podstaty předmětu, která tvoří podstatu poetického daru, spisovatel. Předkládá nám celou krutost rozporu vědomí lidí a činnosti, a aniž ji řeší, uznává jakoby to, že tento rozpor má být a že v něm je poetický tragismus života.

Jiný, neméně nadaný spisovatel (E. Rod) ještě jasněji popisuje krutost a šílenství nynějšího postavení, a zrovna tak, aby uznal jeho tragismus, nenabízí a nespatřuje východ z tohoto postavení.

„A proč něco dělat a chystat?“ říká. „A je snad možné milovat lidi v nynějších zmatených dobách, kdy je zítřek jedna hrozba? Vše, co jsme započali, všechny naše zrající myšlenky, všechny naše zamýšlené činy, všechno to, byť málo dobré, které můžeme udělat, – zdali to vše nebude smeteno chystající se bouří?

Země se třese všude pod nohama, a shromažďující se mrak nás nemine.

Ano, kdyby byla strašná jen revoluce, která nás děsí. Protože nemohu vymyslet společnost odpudivěji uspořádanou než naše, nebojím se toho nového uspořádání, které naše nahradí. Pokud by mi bylo hůře po změně, utěšoval bych se tím, že dnešní kati byli včera obětmi. Nesl

bych horší, očekávaje lepší. Ale není toto vzdálené nebezpečí, co mne děsí, – vidím jiné, bližší, krutější, protože nemá žádné ospravedlnění, protože z něho nemůže vzejít nic dobrého. Každý den lidé zvažují náhody války na zítřek. A každý den jsou tyto náhody čím dál neodvratnější.

Myšlenka odmítá uvěřit v možnost katastrofy, která se jeví na konci století jako důsledek celého pokroku naší éry, ale je třeba si zvykat tomu věřit.

Po dvacet let se všechny síly poznání vyčerpávají na vymýšlení nástrojů vyhlazování, a brzy několik dělostřeleckých výstřelů bude stačit, aby zničilo celé vojsko.[1] Vyzbrojují se ne jako dřív několik tisíc chuďasů, jejichž krev si kupovali za peníze, ale nyní jsou vyzbrojeny poheadně celé národy, chystající se podřezat si navzájem hrdlo.

Těmto lidem nejprve kradou jejich čas (odebírajíce je na vojnu), aby jim potom spolehlivěji ukradli život. Aby je připravili na jatka, rozdmychávají jejich nenávist, ujišťujíce je, že jsou nenáviděni. A mírní, dobří lidé se chytají na tuhle udičku, a co nevidět se s krutostí divokých zvířat vrhnou proti sobě davy mírných občanů, poslouchajíce nesmyslný rozkaz. A vše kvůli Bůh ví jakému směšnému střetu na hranici nebo kvůli obchodním koloniálním výpočtům.

A půjdou jako berani na jatka, nevědouce, kam jdou, vědouce, že opouštějí své ženy, že jejich děti budou hladovět, a půjdou s plachostí, ale omámeni zvučnými slovy, které jim budou troubit do uší. A půjdou bez odporu, poslušní a pokorní, nevědouce a nechápajíce toho, že jsou silou, že moc by byla v jejich rukou, kdyby jen chtěli, kdyby jen mohli a uměli se dohodnout a ustanovit zdravý rozum a bratrství místo divokých podvodů diplomatů.

A půjdou do té míry oklamáni, že budou věřit, že řeznictví, vražda lidí je povinnost, a budou prosit Boha, aby požehnal jejich krvežíznivým touhám. A půjdou, šlapajíce pole, která sami zasévali, pálíce města, která sami stavěli, půjdou s křiky nadšení, s radostí, se slavnostní

hudbou. A synové budou stavět pomníky těm, kteří lépe než ostatní zabíjeli jejich otce.

Osud celého pokolení závisí na té hodině, v níž jakýsi chmurný politik dá to znamení, podle něhož se vrhnou proti sobě.

Všichni víme, že nejlepší z nás budou podkoseni a že naše díla budou zničena v zárodku.

Víme to, chvíme se od zlosti, a nic nemůžeme. Jsme chyceni do sítě různých úřadů a lejster s hlavičkami, roztrhnout kterou je příliš těžké.

Jsme v moci těch zákonů, které jsme sami vyrobili, abychom se chránili, a které nás utlačují.

Přestali jsme být lidmi a stali jsme se věcmi – majetkem čehosi vymyšleného, co nazýváme státem, který zotročuje každého ve jménu vůle všech, zatímco všichni, bráni jednotlivě, chtějí přesně opak toho, co jsou nuceni dělat…

A dobré by bylo, kdyby šlo jen o jedno pokolení. Ale záležitost je mnohem důležitější. Všichni ti křiklouni za plat, všichni ctižádostivci užívající špatných vášní davu, všichni duchem chudí oklamaní zvučností slov, tak rozohnili národní nenávisti, že záležitost zítřejší války rozhodne osud celého národa. Poražený bude muset zmizet, a vznikne nová Evropa na základech tak hrubých, krvežíznivých a tak zločiny potupených, že nemůže nebýt ještě horší, ještě zlejší, ještě divoká, ještě násilnější.

A tak cítíš, že nad každým visí strašná beznaděj. Metáme se v slepé uličce s puškami namířenými na nás ze všech stran. Pracujeme jako námořníci na lodi, která se potápí. Naše potěšení je potěšením odsouzeného k smrti, kterému dávají vybrat si libovolné jídlo čtvrt hodiny před popravou. Hrůza nám tupí myšlenku a nejvyšším jejím projevem je spočítat, zvažujíce nejasné řeči ministrů, slova vyřčená carem, překrucujíce výroky diplomatů, kterými jsou plné noviny, spočítat, kdy přesně – letos nebo napřesrok – nás budou řezat.

Sotva lze v historii najít dobu, v níž by byl život méně zajištěn a plnější tíživé hrůzy“ (E. Rod, *Le sens de la vie*, strany dvě stě osm až dvě stě třináct).

Je ukázáno, že síla je v rukou těch, kteří sami hubí sebe, v rukou jednotlivých lidí tvořících masy; je ukázáno, že pramen zla je ve státě. Zdálo by se, že jasné je, že rozpor vědomí a života došel do té meze, dál kterou jít nelze a po které musí nastoupit jeho řešení.

Ale autor si myslí jinak. Vidí v tom tragismus lidského života, a ukázav celou hrůzu postavení, uzavírá, že v této hrůze také musí probíhat lidský život.

Takový je druhý postoj k válce lidí uznávajících v ní cosi osudového a tragického.

Třetí postoj je postoj lidí, kteří ztratili svědomí, a tedy i zdravý rozum i lidský cit.

K takovým lidem patří Moltke, jehož úsudek Maupassant vypsal, a většina vojenských lidí, vychovaných v této kruté pověře, žijících v ní a proto často naivně přesvědčených, že válka není jen nevyhnutelná, ale i nutná, dokonce užitečná záležitost. Tak soudí spolu s nimi i nevojenští lidé, takzvaní vzdělaní, osvětí, vytříbení lidé.

Hle, co píše v tom čísle *Revue des Revues*, v němž jsou shromážděny dopisy o válce, slavný akademik Doucet na otázku redaktora o jeho pohledu na válku:

„Milostivý pane!

Když se ptáte u nejmírumilovnějšího z akademiků, zda je stoupencem války, jeho odpověď je již předem hotova: bohužel, pane, i vy sám pokládáte za sen mírumilovné myšlenky, které v nynější době inspirují naše velkodušné krajany.

Co jsem živ, mi často přichází slyšet od mnoha soukromých osob rozhořčení proti tomuto hrozivému zvyku mezinárodní vraždy. Všichni toto zlo uznávají a oplakávají; ale jak mu pomoci? Velmi často se

zkoušelo zničit souboje: zdálo se to tak lehké! Ale ne! Všechna úsilí k dosažení tohoto cíle k ničemu nebyla a nikdy k ničemu nebudou.

Ať se mluví proti válce a proti souboji na všech kongresech míru sebevíc, nad všemi arbitrážemi, všemi smlouvami, všemi zákonodárstvími věčně bude stát čest člověka, která věčně žádala souboj, a výhody národů, které věčně budou žádat válku.

Přesto celým srdcem doufám, že kongres všenárodního míru uspěje ve svém velmi tíživém a velmi úctyhodném úkolu.

Přijměte ujištění atd. K. Doucet."

Smysl je takový, že čest lidí vyžaduje, aby se bili, a výhody národů – aby se ničili a vyhlazovali navzájem, pokusy o ukončení válek pak si zasluhují jen úsměv.

V témž duchu je i názor jiného slavného muže, Julese Claretie:

„Milostivý pane," – píše, – „pro rozumného člověka může existovat jen jeden názor na otázku o míru a válce.

Lidstvo je stvořeno k tomu, aby žilo a žilo se svobodou zdokonalování a zlepšování svého osudu, svého stavu cestou mírumilovné práce. Všeobecný soulad, který hledá a který hlásá všesvětový kongres míru, představuje snad jen krásný sen, ale v každém případě sen nejkrásnější ze všech. Člověk má vždy před očima zemi zaslíbenou budoucnosti, žně budou dozrávat bez obav ze škody granátů a dělostřeleckých kol.

Jen... Ano – jen!... Protože svět neřídí filozofové a dobrodinci, štěstí, že naši vojáci chrání naše hranice a naše ohniště, a že jejich zbraně, věrně namířené, jsou nám snad nejlepší zárukou toho míru, tak horce námi všemi milovaného.

Mír je dáván jen silným a rozhodným.

Přijměte ujištění atd.

J. Claretie."

Smysl je ten, že nevadí hovořit o tom, co nikdo nehodlá a co se nikterak nemá dělat. Ale když dojde na věc, pak je třeba bít se.

A tady je ještě nejnovější výraz názoru o významu války, vyslovený nejoblíbenějším evropským romanopiscem – É. Zolou:

„Pokládám válku za osudovou nutnost, která se nám jeví nevyhnutelná vzhledem k její těsné spjatosti s lidskou přirozeností a celým uspořádáním světa. Chtěl bych, aby bylo možné válku odkládat, co nejdéle. Nicméně nastane okamžik, kdy budeme nuceni válčit. V dané chvíli zaujímám obecně lidské hledisko a nedělám žádnou narážku na náš nesoulad s Německem, který je jen nicotným incidentem v dějinách lidstva. Říkám, že válka je nutná a užitečná, neboť je pro lidstvo jednou z podmínek existence. Všude narážíme na válku, nejen mezi různými kmeny a národy, ale také v rodinném a soukromém životě. Je jedním z hlavních prvků pokroku, a každý krok vpřed, který doposud lidstvo udělalo, byl doprovázen krveprolití.

Mluvilo a dosud se mluví o odzbrojení, přitom odzbrojení je něco nemožného, a i kdyby bylo možné, i tak bychom je museli odmítnout. Jen vyzbrojený národ je mocný a veliký. Jsem přesvědčen, že obecné všesvětové odzbrojení by mělo za následek jakýsi mravní úpadek, který by se projevil obecnou bezmocí a bránil by progresivnímu rozkvětu lidstva. Válečný národ se vždy těšil kvetoucím silám. Válečné umění s sebou neslo vývoj všech ostatních umění. O tom svědčí dějiny. Tak v Aténách a v Římě obchod, průmysl a literatura nikdy nedosáhly takového rozvoje jako v době, kdy tato města silou zbraní vládla známému tehdy světu. Vezmeme-li příklad z nám bližších dob, vzpomeňme si na věk Ludvíka čtrnáctého. Války velikého krále nejenže nezadržely pokrok umění a věd, nýbrž naopak jakoby pomáhaly a napomáhaly jejich rozkvětu.“

Válka je užitečná záležitost!

Ale nejlépe v tomto smyslu vyjadřuje názor nejnadanější spisovatel tohoto směru, akademik Vogüé. Hle, co píše ve článku o výstavě při návštěvě vojenského oddělení:

„Na esplanádě Invalidovny mezi exotickými a koloniálními budovami vystupuje jedna budova strožšího stylu z živopisného bazaru; všichni ti zástupci obyvatel zeměkoule hraničí s palácem války. Nádherný důvod k antitézím pro humanitární rétoriku; ta ani neopomene příležitosti zaplakat nad takovými sblíženími a tvrdit, že toto zabije tamto (*ceci tuera cela*)[2], že sjednocení národů skrze vědu a práci přemůže vojenské pudy. Nebraňme jí hýčkat nadějí chiméru zlatého věku, který, kdyby se uskutečnil, by se velmi brzy stal věkem špíny.

Celé dějiny nás učí, že se vše udělalo tímto, že je potřeba krve, aby se urychlilo a upevnilo sjednocení národů. Přírodní vědy v naší době upevnily tajemný zákon, který se otevřel Josephu de Maistre inspirací jeho génia a promýšlením prvotních dogmat; viděl, jak svět vykupuje své dědičné pády obětí; vědy nám ukazují, jak se svět zdokonaluje bojem a násilným výběrem; to je potvrzení ze dvou stran téhož dekretu, redigovaného různými výrazy. Potvrzení pochopitelně nepříjemné; ale zákony světa nejsou stanoveny pro naše potěšení, jsou stanoveny pro naše zdokonalování. Vstupme tedy do tohoto nevyhnutelného, nutného paláce války, a budeme mít příležitost pozorovat, jakým způsobem nejúpornější z našich pudů, nic neztrácejíc ze své síly, se přetváří, podřizujíc se různým požadavkům historických okamžiků."

Tato myšlenka, že důkaz nutnosti války se nachází ve dvou výrazech, podle jeho názoru, dvou velikých myslitelů – Maistre a Darwina – se Vogüému tak líbí, že ji ještě jednou opakuje.

„Milostivý pane," – píše redaktorovi *Revue des Revues*, – „ptáte se na můj názor ohledně úspěchu všesvětového kongresu míru. Věřím stejně jako Darwin, že násilný boj je zákonem přírody řídícím všechny bytosti.

Stejně jako Joseph de Maistre věřím, že je to zákon Boží: dva různé názvy pro jednu a tutéž věc. Kdyby se, oproti očekávání, nějaké části lidstva, dejme tomu celému civilizovanému Západu, podařilo zastavit působení tohoto zákona, pak by jiné národy, prvotněji žijící, ho použi-

ly proti nám. V těchto národech by hlas přírody převládl nad hlasem lidského rozumu. A jednaly by úspěšně, protože jistota v míru, neříkám sám ‚mír', ale ‚úplná jistota v míru', by u lidí vyvolala zkaženost a úpadek rozkladnějším způsobem, než nejstrašnější válka. Shledávám, že s válkou, tímto trestním zákonem, je třeba dělat totéž co s ostatními trestními zákony: zmírňovat je, snažit se, aby se ukázaly zbytečnými, a používat je co nejméně. Ale celé dějiny nás učí, že nelze zrušit tyto zákony, dokud na zemi zůstanou dva lidé, chléb, peníze a mezi nimi žena.

Byl bych velmi šťasten, kdyby mi kongres dokázal opak. Ale pochybuji, že by mohl vyvrátit dějiny, zákon přírody a zákon Boží.

Přijměte ujištění atd.

E. M. Vogüé."

Smysl je ten, že dějiny, lidská přirozenost a Bůh nám ukazují, že dokud budou dva lidé a mezi nimi chléb, peníze a žena, – bude válka. To jest, že žádný pokrok nepřivede lidi k tomu, aby se pohnuli z divokého chápání života, při kterém bez rvačky nelze rozdělit chléb, peníze (velmi vhodné jsou tu peníze) a ženu.

Zvláštní jsou lidé, kteří se shromažďují na kongresech, pronášejí řeči o tom, jak chytat ptáky posypáním soli na ocas, byť nemohou nevědět, že se to nedá dělat; udivující jsou ti, kteří, jako Maupassant, Rod a mnozí jiní, jasně vidí celou hrůzu války, celý rozpor vyplývající z toho, že lidé dělají ne to, co jim je potřeba, výhodné a náleží dělat, oplakávají tragismus života, a nevidí, že celý tento tragismus se okamžitě zastaví, jakmile lidé přestanou uvažovat o tom, o čem jim není potřeba uvažovat, a začnou nedělat to, co je jim bolestné, nepříjemné a odporné dělat. Tito lidé jsou udivující, ale lidé, kteří, jako Vogüé a jiní, vyznávajíce zákon evoluce, uznávají válku nejen za nevyhnutelnou, ale za užitečnou a tedy žádoucí, – tito lidé jsou hroziví, hrůzní svou mravní zvráceností. Tamti aspoň říkají, že nenávidí zlo a milují dobro, ale tihle přímo uznávají, že dobra a zla není.

Všechny řeči o možnosti ustavit mír místo věčné války jsou škodlivé sentimentálnosti povídavých. Je zákon evoluce, podle něhož vychází, že musím žít a jednat špatně. Co dělat? Jsem vzdělaný člověk a znám zákon evoluce, a proto budu jednat špatně. *Entrons au palais de la guerre* (Vstupme tedy do paláce války). Je zákon evoluce, a tedy není nic ani špatného, ani dobrého, nýbrž je třeba žít pro svůj jediný osobní život, přenechávaje ostatní zákonu evoluce. To je nejnovější výraz vytříbené vzdělanosti, a zároveň toho zatemnění vědomí, kterým jsou zaměstnány vzdělané třídy naší doby.

Touha vzdělaných tříd si nějak udržet své oblíbené ideje a na nich založený život dospěla do krajních mezí. Lžou, klamou sebe a druhé v nejvytříbenějších formách, jen aby nějak zatemnily, umlčely vědomí.

Místo aby změnily život v souladu s vědomím, snaží se všemi prostředky zatemnit, umlčet vědomí. Ale světlo i ve tmě svítí, a tak v naší době začíná svítit.

Poznámky překladatele

[1] Tolstoj poznamenává: Tato kniha byla vydána před rokem; za tento rok vymysleli ještě desítky nových nástrojů vyhlazování – nový bezdýmný střelný prach.

[2] *Ceci tuera cela* (fr.): „Toto zabije tamto“ – slova z románu Victora Huga *Notre-Dame* o knihtisku, který zabije architekturu.

VII.

Vzdělaní lidé vyšších tříd se snaží umlčovat čím dál více se vyjasňující vědomí nutnosti změny nynějšího uspořádání života, ale život, pokračuje se vyvíjet a stávat se složitějším v dřívějším směru, zesilujíc rozpory a utrpení lidí, přivádí je do té poslední meze, dál kterou jít nelze. Takovou poslední mezí rozporu, dál kterou jít nelze, je obecná branná povinnost.

Obvykle se myslí, že všeobecná branná povinnost a s ní spjaté stále se zvětšující vyzbrojení a v důsledku toho stále se zvětšující daně a státní dluhy ve všech národech jsou jev náhodný, který vznikl z jistého politického postavení Evropy, a může být odstraněn také jakýmisi politickými úvahami, bez změny vnitřního uspořádání života.

To je zcela nesprávné. Obecná branná povinnost je jen do svých posledních mezí dovedený a při určité úrovni hmotného vývoje zjevný stavší se vnitřní rozpor, který se vkradl do společenského chápání života.

Společenské chápání života totiž spočívá v tom, že smysl života se přenáší z osobnosti na souhrn a následnost osobností – na kmen, rodinu, rod nebo stát.

Podle společenského chápání se předpokládá, že protože smysl života spočívá v souhrnu osobností, obětují osobnosti samy dobrovolně své zájmy pro zájmy souhrnu. Tak to bylo a je i ve skutečnosti při určitých formách souhrnů, v rodině nebo kmeni, lhostejno od toho, co čemu předcházelo, nebo v rodu, dokonce v patriarchálním státě. Následkem zvyku předávaného výchovou a potvrzovaného náboženským vnukáním, osobnosti bez donucení slívaly své zájmy se zájmy souhrnu a obětovaly své pro obecné.

Ale čím složitějšími se stávaly společnosti, čím většími se stávaly, zvláště čím častěji bylo dobývání příčinou spojení lidí v společnosti, tím častěji osobnosti tíhly k dosažení svých cílů na úkor obecného, a tím častěji pro omezení těchto nepodrobených se osobností bylo potřeba užití moci, tj. násilí.

Obhájci společenského chápání života obvykle se snaží smíchat pojem moci, tj. násilí, s pojmem duchovního vlivu, ale tato záměna je zcela nemožná.

Duchovní vliv je takové působení na člověka, následkem něhož se mění samé touhy člověka a splývají s tím, co od něho vyžadují. Člověk podřizující se duchovnímu vlivu jedná v souladu se svými touhami. Moc však, jak se obvykle rozumí tomuto slovu, je prostředek donucování člověka jednat v rozporu se svými touhami. Člověk podřizující se moci jedná ne tak, jak chce, nýbrž tak, jak ho moc nutí jednat. A donutit člověka dělat ne to, co chce, nýbrž to, co nechce, může jen fyzické násilí nebo hrozba jím, tj. odnětí svobody, bití, mrzačení nebo snadno proveditelné hrozby těmito činy. V tom spočívá a vždy spočívala moc.

Přes nepřestávající úsilí lidí nacházejících se v moci toto skrývat a dávat moci jiný význam, moc je přikládání na člověka provazu, řetězu, kterým ho svážou a odvlečou, nebo biče, kterým ho budou šlehat, nebo nože, sekery, kterými mu useknou ruce, nohy, nos, uši, hlavu, přikládání těchto prostředků nebo hrozba jimi. A tak to bylo za Nerona a Čingischána, a tak je to i nyní, při nejliberálnější vládě, v americké a francouzské republice. Pokud lidé poslouchají moc, pak jen proto, že se bojí toho, že v případě jejich neposlušnosti na ně budou tyto činy použity. Všechny vládní požadavky placení daní, plnění veřejných povinností, podřizování se uloženým trestům, vyhnanství, pokutám apod., kterým se lidé jakoby dobrovolně podřizují, mají v základě vždy tělesné násilí nebo hrozbu jím.

Základem moci je tělesné násilí.

Možnost pak páchat na lidech tělesné násilí dává především organizace ozbrojených lidí taková, při níž všichni ozbrojení lidé jednají ve shodě, podřizujíce se jedné vůli. Taková shromáždění ozbrojených lidí podřizujících se jedné vůli tvoří vojsko. Vojsko vždy stálo i nyní stojí v základě moci. Vždy je moc v rukou těch, kdo velí vojsku, a vždy jsou všichni vládcové – od římských císařů po ruské a německé císaře – zabýváni především vojskem, lichotí jen vojsku, vědouce, že pokud je vojsko s nimi, pak moc je v jejich rukou.

A právě toto vznikání a zvětšování vojska nutného pro udržování moci vneslo do společenského chápání života rozkládající je prvek.

Cíl moci a její ospravedlnění spočívá v omezování těch lidí, kteří by chtěli dosahovat svých zájmů na úkor zájmů souhrnu. Ale ať byla moc získána vytvořením nového vojska, dědičností nebo volbou, lidé, kteří mají skrze vojsko moc, se ničím nelišili od jiných lidí, a proto zrovna tak jako jiní lidé byli naklonění ne podřizovat své zájmy zájmům souhrnu, nýbrž naopak, mají-li v rukou možnost to dělat, byli ještě více než jiní naklonění podřizovat obecné zájmy svým. Kolik jen prostředků lidé vymysleli k tomu, aby zbavili lidi stojící u moci možnosti podřizovat obecné zájmy svým, nebo aby předávali moc jen lidem neomylným, dosud nebyly nalezeny prostředky k dosažení ani jednoho, ani druhého.

Všechny používané postupy, i Boží požehnání, i volba, i dědičnost, i hlasování, i volby, i shromáždění, i parlamenty, i senáty – všechna tato opatření se ukazovala a ukazují neúčinná. Všichni vědí, že žádný z těchto postupů nedosahuje ani cíle svěření moci jen neomylným lidem, ani zabránění jejímu zneužití. Všichni vědí, že naopak, lidé nacházející se u moci – ať jsou císaři, ministři, policejní velitelé, strážníci – vždy, následkem toho, že mají moc, se stávají náchylnějšími k nemravnosti, tj. podřizování obecných zájmů osobním, než lidé, kteří moc nemají, jak ani nemůže být jinak.

Společenské chápání života bylo ospravedlněno jen dokud všichni lidé dobrovolně obětovali své zájmy zájmům obecného; ale jakmile se objevili lidé, kteří dobrovolně neobětovali své zájmy, a bylo potřeba moci, tj. násilí k omezení těchto osobností, tak do společenského chápání života a na něm založeného uspořádání vstoupil je rozkládající prvek moci, tj. násilí jedněch lidí nad druhými.

Aby moc jedněch lidí nad druhými dosahovala svého cíle omezování lidí, kteří tíhli k osobním cílům na úkor obecného, bylo třeba, aby moc byla v rukou lidí neomylných, jak se to předpokládá u Číňanů, nebo jak se to předpokládalo ve středověku, a nyní se předpokládá u lidí věřících ve svatost pomazání. Jen při této podmínce dostávalo společenské uspořádání své ospravedlnění.

Ale protože toho není, nýbrž naopak lidé mající moc právě následkem toho, že vlastní moc, nejsou vždy svatí, společenské uspořádání založené na moci nemohlo již mít ospravedlnění.

I pokud byla doba, kdy při jisté nízké úrovni mravnosti a při všeobecné naklonění lidí k násilí vůči sobě navzájem byla existence moci omezující tato násilí výhodná, tj. že státní násilí bylo menší než násilí osobností vůči sobě navzájem, nelze nevidět to, že takové převaha státnosti nad její nepřítomností nemohla být trvalá. Čím více se zmenšovala náklonnost k násilí osobností, čím více se zjemňovaly mravy a čím více se moc kazila následkem své nezadržitelnosti, tím více se tato převaha stávala menší a menší.

V této změně vztahu mezi mravním rozvojem mas a zkažeností vlád spočívají celé dějiny posledních dvou tisíciletí.

V nejjednodušší podobě to probíhalo takto: lidé žili kmeny, rodinami, rody a nepřátelili, páchali násilí, loupili, zabíjeli jeden druhého. Tato násilí probíhala v malých a velkých rozměrech: osobnost bojovala s osobností, kmen s kmenem, rodina s rodinou, rod s rodem, národ s národem. Větší, silnější souhrny ovládaly slabší, a čím větší a silnější

se stával souhrn lidí, tím méně v něm probíhalo vnitřních násilí a tím zabezpečenější se zdála dlouhotrvanost života souhrnu.

Členové kmene nebo rodiny, spojujíce se v jeden celek, méně nepřátelí mezi sebou, a kmen a rodina nezemřou, jak jeden člověk, nýbrž pokračují ve své existenci: mezi členy jednoho státu, podřízenými jedné moci, zápas se zdá ještě slabší, a život státu se zdá ještě zabezpečenější.

Tato spojování v stále větší a větší souhrny se dála ne proto, že by lidé vědomě uznávali taková spojení za pro sebe výhodnější, jak je to popsáno v bájce o povolání Varjagů, nýbrž následkem jednak přirozeného růstu, jednak boje a dobývání.

Když dobytí už proběhlo, moc dobyvatele skutečně ukončuje mezicestní boje, a společenské chápání života dostává potvrzení. Ale toto potvrzení je jen dočasné. Vnitřní mezicestní boje přestávají jen v té míře, v níž se zvětšuje tlak moci na dříve mezi sebou nepřátelské osobnosti. Násilí vnitřního boje, ničené mocí, se rodí v samotné moci. Moc je v rukou lidí takových jako všichni, tj. takových, kteří jsou vždy nebo často připraveni obětovat obecné blaho pro své osobní, s tím jediným rozdílem, že tito lidé nemají mírnící jejich sílu protiakci násilím postižených, a jsou vystaveni všemu kazícímu vlivu moci. A proto zlo násilí, přecházeje do rukou moci, vždy roste a roste a stává se časem větší než to, které se předpokládá, že ničí, zatímco v členech společnosti náklonnost k násilí čím dál více slábne, a násilí moci se stává stále méně nutným.

Státní moc, pokud i ničí vnitřní násilí, vnáší vždy do života lidí nová násilí a vždy stále větší a větší v míře své trvanlivosti a sílení.

Takže ačkoli ve státě násilí moci je méně nápadné než násilí členů společnosti vůči sobě navzájem, neboť se neprojevuje bojem, nýbrž podřízeností, násilí přesto existuje, a většinou v silnějším stupni než dříve. A nemůže být jinak, protože kromě toho, že vlastnictví moci lidi kazí, výpočet nebo i nevědomá snaha násilících bude vždy spočívat

v tom, aby se dovedlo násilím postižené do co největšího oslabení, neboť čím slabší bude násilím postižený, tím méně úsilí bude potřeba k jeho potlačení.

A proto násilí nad násilím postiženým vždy roste do té poslední meze, do které může dojít, aniž by se zabila slepice snášející zlatá vejce. Pokud se tato slepice nesnáší, jako američtí Indiáni, Fidžané, černoši, pak se zabíjí, přes upřímné protesty filantropů proti takovému způsobu jednání.

Nejlepším potvrzením toho slouží postavení dělnických tříd naší doby, které vlastně nejsou nic jiného než podrobení lidé.

Přes všechny předstírané snahy vyšších tříd zlehčit postavení dělníků, všichni dělníci našeho světa jsou podřízeni neměnnému železnému zákonu, podle něhož mají jen tolik, kolik jim je potřeba, aby byli stále puzeni nouzí k práci a byli ve stavu pracovat pro své pány, tj. dobyvatele.

Tak to vždy bylo. Vždy, v míře trvalosti a sílení moci, se tratily její výhody pro ty, kteří se jí podřizovali, a zvětšovaly se její nevýhody.

Tak to bylo a je, nezávisle na formách vlády, v nichž žily národy. Rozdíl je jen v tom, že při despotické formě vlády se moc soustřeďuje v malém počtu násilících, a forma násilí je ostřejší; při konstitučních monarchiích a republikách, jako ve Francii a Americe, se moc rozděluje mezi větší množství násilících, a formy jejího vyjádření jsou méně ostré; ale záležitost násilí, při níž nevýhody moci jsou větší než její výhody, a jeho proces, který dovádí násilím postižené do poslední meze oslabení, do které mohou být dovedeni pro výhodu násilících, jsou vždy jedny a tytéž.

Takové bylo a je postavení všech násilím postižených, ale dosud to nevěděli, a ve většině případů naivně věřili, že vlády existují pro jejich blaho; že bez vlád by zahynuli; že myšlenka, že lidé mohou žít bez vlád, je rouhání, které nelze ani vyslovovat; že je to – jaksi strašné – učení anarchismu, s nímž se pojí představa všelijakých hrůz.

Lidé věřili, jako něčemu zcela dokázanému, a tedy nepožadujícímu důkazů, tomu, že protože se dosud všechny národy vyvíjely ve státní formě, pak tato forma je i navždy nutnou podmínkou vývoje lidstva.

Tak to pokračovalo stovky, tisíce let, a vlády, tj. lidé nacházející se v moci, se snažily a nyní čím dál více snaží podporovat národy v tomto zbloudění.

Tak to bylo za římských císařů, tak je to i nyní. Přes to, že myšlenka o neužitečnosti a dokonce škodlivosti státního násilí čím dál více vstupuje do vědomí lidí, tak by to pokračovalo navěky, kdyby pro vlády nebyla nutnost k udržení své moci zesilovat vojska.

Obvykle se myslí, že vojska jsou vládami zesilována jen pro obranu státu před jinými státy, zapomínaje, že vojska jsou potřeba vládám především pro obranu sebe před svými potlačenými a do otroctví přivedenými poddanými.

To bylo potřeba vždy a čím dál víc se stávalo potřeba v míře rozvíjejícího se vzdělávání v národech, v míře zesilování styků mezi lidmi jedné a různých národností, a stalo se zvláště potřebné nyní, při komunistickém, socialistickém, anarchistickém a obecném dělnickém hnutí. A vlády to cítí a zvětšují svou hlavní sílu disciplinovaného vojska.[1]

Nedávno v německém říšském sněmu, odpovídaje na dotaz, proč jsou potřeba peníze na přidání platu poddůstojníkům, německý kancléř přímo prohlásil, že jsou potřeba spolehliví poddůstojníci k boji proti socialismu. Caprivi řekl veřejně jen to, co každý ví, ačkoli je to pečlivě skrýváno před národy; řekl to, proč byly najímány gardy Švýcarů a Skotů francouzským králům a papežům, proč v Rusku pečlivě přemíchávají rekruty tak, aby pluky stojící v centrech byly doplňovány rekruty z okrajů, a pluky na okrajích – lidmi z centra Ruska. Smysl Caprivího řeči, přeložené do prostého jazyka, je ten, že peníze jsou potřeba ne k boji s vnějšími nepřáteli, nýbrž k podplácení poddůstojníků, aby byli připraveni jednat proti potlačenému dělnickému lidu.

Caprivi nechtěně řekl to, co každý velmi dobře ví, a pokud neví, pak cítí, a sice to, že nynější uspořádání života je takové, jaké je, ne proto, že by přirozeně mělo takové být, že by lid chtěl, aby bylo takové, nýbrž proto, že je takové udržuje násilí vlád, vojsko se svými podplacenými poddůstojníky a generály.

Pokud dělník nemá půdu, nemá možnost užívat nejpřirozenějšího práva každého člověka vytěžit z půdy pro sebe a svou rodinu prostředky k obživě, pak to není proto, že by to chtěl lid, nýbrž proto, že některým lidem, statkářům, bylo předáno právo připouštět a nepřipouštět k tomu dělníky. A takový nepřirozený pořádek udržuje vojsko. Pokud obrovská bohatství nahromaděná dělníky jsou pokládána za patřící ne všem, nýbrž výlučným osobám; pokud moc vybírat daně z práce a používat tyto peníze, na co uznají za potřebné, je svěřena některým lidem; pokud stávkám dělníků se brání, a stávky kapitalistů povzbuzují; pokud některým lidem je svěřeno vybírat způsob náboženského a občanského vzdělávání a výchovy dětí; pokud některým osobám je svěřeno právo sestavovat zákony, kterým se všichni musí podřizovat, a nakládat s majetkem a životem lidí, – pak to vše se neděje proto, že to lid chce a že to tak přirozeně má být, nýbrž proto, že to pro své výhody chtějí vlády a vládnoucí třídy a prostřednictvím fyzického násilí nad těly lidí to ustavují.

Každý, pokud to ještě neví, se o tom dozví při jakémkoli pokusu o neposlušnost nebo o změnu takového pořádku věcí. A proto vojska jsou především potřeba každé vládě a vládnoucím třídám k tomu, aby udrželi ten pořádek věcí, který nejenže nevyplývá z potřeby lidu, ale často mu přímo odporuje a je výhodný jen vládě a vládnoucím třídám.

Vojska jsou potřeba každé vládě především pro udržování v poslušnosti svých poddaných a pro užívání jejich prací. Ale vláda není sama: vedle ní je jiná vláda, zrovna tak násilím užívající svých poddaných a vždy připravená odebrat jiné vládě práci jejích už do otroctví přivedených poddaných. A proto každá vláda potřebuje vojsko ne jen pro

vnitřní použití, ale i pro chránění své kořisti před sousedními dravci. Každý stát je následkem toho nedobrovolně přiveden k nutnosti před sebou navzájem zvětšovat vojska. Zvětšování vojsk je nakažlivé, jak to ještě před sto padesáti lety poznamenal Montesquieu.

Jakékoli zvětšení vojska v jednom státě namířené proti svým poddaným se stává nebezpečným pro souseda a vyvolává zvětšení i v sousedních státech.

Vojska dorostla do těch milionů, do kterých dorostla nyní, ne jen proto, že státům hrozili sousedé; to vzniklo především proto, že je potřeba potlačovat všechny pokusy o pobouření poddaných. Zvětšování vojsk vznikalo zároveň ze dvou příčin, které vyvolávaly jedna druhou: vojska jsou potřeba jak proti svým vnitřním nepřátelům, tak k obhajování svého postavení před sousedy. Jedno podmiňuje druhé. Despotismus vlády vždy roste v míře zvětšování a sílení vojsk a vnějších úspěchů, a agresivnost vlád roste v míře sílení vnitřního despotismu.

Následkem toho evropské vlády jedna před druhou, stále zvětšovaly a zesilovaly vojska, až došly k nevyhnutelné nutnosti – obecné branné povinnosti, neboť obecná branná povinnost byla prostředkem získat největší množství vojska za války při nejmenších výdajích. Německo první se dovtípilo to udělat. A jakmile to udělal jeden stát, ostatní musely udělat totéž. A jakmile se tak stalo, stalo se to, že všichni občané se postavili pod zbraň k tomu, aby podporovali všechny ty nespravedlnosti, které byly páchány proti nim; stalo se to, že se všichni občané stali utlačovateli sami sebe.

Obecná branná povinnost byla nevyhnutelná logická nutnost, k níž se nebylo lze nedostat, ale zároveň je také posledním výrazem vnitřního rozporu společenského chápání života, který vznikl tehdy, když pro jeho udržování bylo potřeba násilí. V obecné branné povinnosti se tento rozpor stal zjevným. Vskutku, vždyť smysl společenského chápání života spočívá v tom, že člověk, uvědomuje si krutost boje osobností mezi sebou a zhoubnost samotné osobnosti, přenáší smysl své-

ho života na souhrn osobností. Ale při obecné branné povinnosti vychází najevo, že lidé, přinesli všechny od nich požadované oběti k tomu, aby se zbavili krutosti boje a nejistoty života, po všech přinesených obětech jsou znovu povoláváni ke všem těm nebezpečím, od nichž se chtěli zbavit, a kromě toho ten souhrn – stát, ve jménu kterého se osobnosti odřekly svých výhod, je znovu vystaven témuž nebezpečí zničení, jakému dříve byla vystavena sama osobnost.

Vlády měly zbavit lidi krutosti boje osobností a dát jim jistotu v nedotknutelnosti pořádku státního života, a místo toho ukládají osobnosti nutnost téhož boje, jen odsunuvše ho od boje s blízkými osobnostmi k boji s osobnostmi jiných států, a nechávají totéž nebezpečí zničení i osobnosti i státu.

Instituce obecné branné povinnosti je podobná tomu, co by se stalo s člověkem, který podepírá hroutící se dům: stěny se naklonily dovnitř – postavil podpěry; strop se prohnul – postavil další; mezi podpěrami se prohnula prkna – postavil ještě podpěry. Došlo to k tomu, že podpěry sice drží dům, ale žít v domě od podpěr už nelze.

Totéž je s obecnou brannou povinností. Obecná branná povinnost ničí všechny ty výhody společenského života, k ochraně kterých je povolávána.

Výhody společenského života spočívají v zajištění majetku, práce a v přispívání k souhrnnému zdokonalování života – obecná branná povinnost ničí vše.

Daně vybírané od lidu k přípravě na válku pohlcují velkou část produktů práce, které má chránit vojsko.

Odebírání všech mužů od obvyklého toku života narušuje možnost samé práce.

Hrozby války, připravené každou minutu vybuchnout, dělají neužitečná a marná všechna zdokonalení společenského života.

Pokud dříve člověku říkali, že bez podřízení moci státu bude vystaven útokům zlých lidí, vnitřních i vnějších nepřátel, bude nucen sám

s nimi bojovat, vystavovat se vraždě, že proto je pro něho výhodné nést jistá strádání pro osvobození sebe od těchto bíd, pak člověk tomu mohl věřit, protože oběti, které přinášel státu, byly jen oběti dílčí a dávaly mu naději na klidný život v nehynoucím státě, ve jménu kterého přinesl své oběti. Ale nyní, když tyto oběti nejenže vzrostly desetkrát, ale slíbené mu výhody chybí, je přirozené každému pomyslet si, že jeho podřízení moci je zcela zbytečné.

Ale ne v tomto jediném je osudový význam obecné branné povinnosti jako projevu toho rozporu, který je obsažen ve společenském chápání života. Hlavní projev tohoto rozporu spočívá v tom, že při obecné branné povinnosti každý občan, stávaje se vojákem, se stává podporovatelem státního uspořádání a účastníkem všeho toho, co dělá stát a jehož zákonnost neuznává.

Vlády tvrdí, že vojska jsou potřeba převážně k vnější obraně, ale to je nespravedlivé. Jsou potřeba především proti svým poddaným, a každý člověk, který odbývá brannou povinnost, se nevyhnutelně stává účastníkem veškerého násilí státu nad svými poddanými.

Aby bylo přesvědčivé, že každý člověk plnící brannou povinnost se stává účastníkem takových činů státu, které neuznává a nemůže uznávat, ať si každý vzpomene jen na to, co se tvoří v každém státě ve jménu pořádku a blaha národů, a jehož vykonavatelem je vždy vojsko. Všechny vnitřní války dynastické a různých stran, všechny popravy spjaté s těmito zmatky, všechna potlačování povstání, všechna užití vojenské síly k rozehnání shromáždění lidu, potlačení stávek, všechna vymáhání daní, všechna nespravedlnost rozdělení pozemkového vlastnictví, všechna omezení práce – to vše se koná, pokud ne přímo vojsky, pak policií podporovanou vojsky. Odbývající brannou povinnost se stává účastníkem všech těchto činů, činů v některých případech pro něho pochybných, ale v mnoha případech přímo odporujících jeho svědomí. Lidé nechtějí odejít z té půdy, kterou obdělávali po pokolení; lidé se nechtějí rozejít, jak to požaduje vláda; lidé nechtějí

platit daně, které od nich vyžadují; lidé nechtějí uznat pro sebe závaznost zákonů, které neudělali; lidé se nechtějí zbavit své národnosti, – a já, plně brannou povinnost, musím přijít a bít tyto lidi. Nemohu, jsa účastníkem těchto činů, se nezeptat sebe, zda jsou tyto činy dobré. A mám-li napomáhat jejich provedení?

Obecná branná povinnost je pro vlády posledním stupněm násilí nutného pro podporu celé stavby; pro poddané je pak posledním stupněm možnosti poslušnosti. Je to onen klíčový kámen ve svodu, který drží stěny, a jehož vytažení boří celou stavbu.

Přišel čas, kdy stále se zesilující zneužití vlád a jejich boj mezi sebou způsobily, že od každého poddaného se vyžadují takové nejen hmotné, ale i mravní oběti, při nichž se každý musí zamyslet a zeptat sebe, zda mohu přinést tyto oběti? A ve jménu čeho mám přinášet tyto oběti? Tyto oběti se žádají ve jménu státu. Ve jménu státu se ode mne žádá odříci se všeho, co jen může být člověku drahé: klidu, rodiny, bezpečnosti, lidské důstojnosti. Co je tedy tento stát, pro který se žádají tak strašné oběti? A proč je tak nezbytně potřebný?

„Stát," – říkají nám, – „je nezbytně potřebný, zaprvé proto, že bez státu bychom já i my všichni nebyli chráněni od násilí a útoku zlých lidí; zadruhé, bez státu bychom byli divokými a neměli bychom ani náboženské, ani vzdělávací, ani výchovné, ani obchodní, ani dopravní, ani jiné veřejné instituce; a zatřetí proto, že bez státu bychom byli vystaveni zotročení námi sousedními národy."

„Bez státu," – říkají nám, – „bychom byli vystaveni násilí a útokům zlých lidí v naší vlasti."

Ale kdo jsou tito mezi námi zlí lidé, od jejichž násilí a útoku nás zachraňuje stát a jeho vojsko? Pokud před třemi, čtyřmi staletími, kdy lidé byli hrdí svým vojenským uměním, vyzbrojením, kdy zabíjení lidí bylo pokládáno za doblest, byli takoví lidé, pak nyní takoví lidé nejsou, a všichni lidé naší doby nenosí a neužívají zbraně, a všichni, vyznávajíce pravidla lidumilství, soucitu s bližními, chtějí totéž co my – jen

možnost klidného a mírumilovného života. Takže nyní už není zvláštních násilníků, od kterých by nás stát mohl bránit. Pokud se pod lidmi, od jejichž útoku nás stát zachraňuje, rozumí ti lidé, kteří páchají zločiny, pak víme, že to nejsou zvláštní bytosti, jako draví zvěřinci mezi ovcemi, nýbrž jsou to lidé stejní jako my všichni, a zrovna tak nemají rádi páchat zločiny, jako ti, proti kterým je páchají. Víme nyní, že hrozby a tresty nemohou zmenšit počet takových lidí, a zmenšuje ho jen změna prostředí a mravní působení na lidi. Takže vysvětlení nutnosti státního násilí ochranou lidí před násilníky, pokud mělo základ před třemi, čtyřmi staletími, nyní nemá žádný. Nyní lze spíše říci opak: právě to, že činnost vlád se svými, odbývajícími za obecnou úrovní mravnosti, krutými způsoby trestů, žalářů, galejí, šibenic, gilotin, spíše přispívá k drsnění národů než k jejich zjemnění, a tedy spíše k zvětšení než ke zmenšení počtu násilníků.

„Bez státu," – říkají ještě, – „by nebylo všech těch institucí výchovných, vzdělávacích, náboženských, dopravních a jiných. Bez státu by lidé neuměli zřídit veřejné nutné pro všechny záležitosti." Ale tento argument mohl mít základ také jen několik staletí nazpět.

Pokud byla doba, kdy byli lidé mezi sebou tak odloučeni, tak málo byly vypracovány prostředky sbližování a předávání myšlenek, že se nemohli dohodnout a shodnout v žádné obecné ani obchodní, ani hospodářské, ani vzdělávací záležitosti bez státního centra, pak nyní už této odloučenosti není. Široce rozvinuté prostředky styku a předávání myšlenek způsobily, že pro vytváření společností, shromáždění, korporací, kongresů, vzdělávacích, hospodářských, politických institucí se lidé naší doby nejenže zcela mohou obejít bez vlád, nýbrž vlády ve většině případů spíše brání, než přispívají k dosažení těchto cílů.

Od konce předchozího století sotva který krok vpřed lidstva nebyl nejen povzbuzován, ale vždy zdržován vládou. Tak to bylo s odstraněním tělesného trestu, mučení, otroctví, s ustavením svobody tisku a shromáždění. V naší době státní moc a vlády nejenže nepomáhají,

nýbrž přímo brání vší té činnosti, prostřednictvím které si lidé vypracovávají nové formy života. Rozhodování otázek dělnické, pozemkové, politické, náboženské nejenže není povzbuzováno, ale přímo zdržováno státní mocí.

„Bez státu a vlády by národy byly zotročovány sousedy."

Sotva je třeba namítat proti tomuto poslednímu argumentu. Námitka se nalézá v něm samém.

Vlády, jak nám říkají, jsou nutné se svými vojsky k obraně před mohoucími nás zotročit sousedními státy. Ale vždyť to říkají všechny vlády jedna o druhé, a zároveň víme, že všechny evropské národy vyznávají stejné zásady svobody a bratrství, a proto se nepotřebují bránit jedna před druhou. Pokud bychom pak mluvili o obraně proti barbarům, pak k tomu stačí jedna tisícina těch vojsk, která stojí nyní pod zbraní. Takže vychází opak toho, co se říká: státní moc nejenže nás nezachraňuje od nebezpečí útoku sousedů, nýbrž naopak sama ona vytváří nebezpečí útoku.

Takže pro každého člověka, prostřednictvím branné povinnosti postaveného do nutnosti zamyslet se nad významem státu, ve jménu kterého se od něho vyžaduje oběť jeho klidu, bezpečnosti a života, nemůže nebýt jasné, že pro tyto oběti není už v naší době žádný základ.

Ale málo toho, že, uvažujíce teoreticky, každý člověk nemůže nevidět, že oběti vyžadované státem nemají žádný základ; dokonce i uvažujíce prakticky, tj. vážíce všechny ty těžké podmínky, do kterých staví člověka stát, každý nemůže nevidět, že pro něho osobně plnění požadavků státu a podřizování se branné povinnosti je ve většině případů nevýhodnější než odmítnutí ji.

Pokud většina lidí dává přednost podřízení před nepodřízením, pak to pochází ne následkem střízlivého zvážení výhod a nevýhod, nýbrž proto, že k podřízení lidi přitahuje hypnotizace, které jsou při tom vystaveni. Podřizujíc se, lidé se jen pokořují těm požadavkům, které se k nim předkládají, bez uvažování a bez úsilí vůle; k nepodřízení je po-

třeba samostatného uvažování a úsilí, kterého ne každý je schopen. Pokud však, vyloučivše mravní význam podřízení a nepodřízení, se budeme zaobírat jen výhodami, nepodřízení v celku bude vždy výhodnější než podřízení.

Ať jsem kdokoli, člověk patřící k zámožným utlačujícím třídám, nebo k dělníkům utlačovaným, v obou případech nevýhody nepodřízení jsou menší než nevýhody podřízení, a výhody nepodřízení jsou větší než výhody podřízení.

Pokud patřím k menšině utlačovatelů, nevýhody nepodřízení požadavkům vlády budou spočívat v tom, že mne, jako toho, kdo odmítl plnit požadavky vlády, budou soudit a v lepším případě buď osvobodí, nebo, jak postupují u nás s menonity, – přinutí odbývat lhůtu služby na nevojenské práci; v horším případě odsoudí k vyhnanství nebo věznění ve vězení na dva, tři roky (mluvím podle příkladů bývalých v Rusku), nebo snad i na delší věznění, snad i k popravě, byť pravděpodobnost takového trestu je velmi malá.

Takové jsou nevýhody nepodřízení. Nevýhody pak podřízení budou spočívat v následujícím: v lepším případě mne nepošlou zabíjet lidi a sebe nevystaví velké pravděpodobnosti zmrzačení a smrti, nýbrž jen přisadí do vojenského otroctví: budu obléknut do šaškovského úboru, bude mi poroučet každý člověk vyšší hodností než já, od desátníka po polního maršála, budou mne nutit vrtět tělem, jak jim bude libo, a po tom, co mne zdrží jeden až pět let, nechají mne na deset let v postavení připravenosti každou minutu znovu se dostavit k provedení všech těchto činů. V horším případě bude to, že při všech těch samých předchozích podmínkách otroctví mne ještě pošlou do války, kde budu nucen zabíjet nic mi neudělavší lidi cizích národů, kde mohu být zmrzačen a zabit, a kde se mohu dostat do takového místa, jak to bývalo v Sevastopolu a jak bývá v každé válce, kde se lidé posílají na jistou smrt, a, co je nejmučivější, mohu být poslán proti svým vlastním

krajanům a budu muset zabíjet své bratry pro dynastické nebo zcela mi cizí vládní zájmy. Takové jsou srovnávací nevýhody.

Srovnávací výhody podřízení a nepodřízení jsou následující.

Pro neodmítajícího výhody budou spočívat v tom, že on, vystaviv se všem ponížením a splniv všechny krutosti, které jsou od něho vyžadovány, může, aniž je zabit, získat červené, zlaté, pozlacené ozdoby na svůj šaškovský úbor, může v lejším případě poroučet nad statisíci stejně jako on zotvěstěnými lidmi a nazývat se polním maršálem a dostávat mnoho peněz.

Výhody odmítajícího pak budou spočívat v tom, že si zachová svou lidskou důstojnost, získá úctu dobrých lidí a hlavně bude nepochybně vědět, že činí dílo Boží, a tedy nepochybné dobro lidem.

Takové jsou výhody a nevýhody z obou stran pro člověka z bohatých tříd, pro utlačovatele; pro člověka z chudé dělnické třídy budou výhody a nevýhody tytéž, ale s důležitým přídavkem nevýhod. Nevýhody pro člověka z dělnické třídy, který neodmítl vojenskou službu, budou ještě spočívat v tom, že vstupuje do vojenské služby, svou účastí a jakoby souhlasem upevňuje to utlačování, v kterém se nachází sám.

Ale ne úvahy o tom, nakolik je potřeba a užitečný pro lidi ten stát, který jsou povoláni podporovat svou účastí v vojenské službě, tím méně úvahy o výhodách a nevýhodách pro každého jeho podřízení nebo nepodřízení požadavkům vlády rozhodují otázku o nutnosti existence nebo zrušení státu. Rozhoduje tuto otázku bez návratu a bez odvolání náboženské vědomí nebo svědomí každého jednotlivého člověka, před nímž se nevyhnutelně s obecnou brannou povinností staví otázka o existenci nebo neexistenci státu.

Poznámky překladatele

[1] Tolstoj zde v původní poznámce uvádí, že v Americe navzdory malému počtu vojska existují zneužití moci, ale menší míra útlaku a bližší pravděpodobnost zrušení zneužití; v poslední době se tam však ozývají hlasy požadující zvětšení vojska, přes žádnou vnější hrozbu.

VIII.

Často se říká, že pokud je křesťanství pravda, pak mělo být přijato všemi lidmi tehdy, kdy se objevilo, a tehdy mělo změnit život lidí a udělat ho lepším. Ale takto mluvit je totéž co říci, že kdyby bylo zrno klíčivé, mělo by hned dát klíček, květ a plod.

Křesťanské učení není zákonodárství, které by, byvši zavedeno násilím, mohlo hned změnit život lidí. Křesťanství je jiné než dřívější, nové, vyšší chápání života. Nové pak pochopení života nemůže být předepsáno, může být jen svobodně osvojeno.

Svobodně pak může být nové chápání života osvojeno jen dvěma způsoby: duchovním – vnitřním a zkušenostním – vnějším.

Jedni lidé – menšina – ihned, hned prorockým citem postihnou pravdivost učení, oddají se mu a plní ho. Druzí – většina – jen dlouhou cestou chyb, zkoušek a utrpení jsou přivedeni k poznání pravdivosti učení a nutnosti osvojení si ho.

A hle, k této nutnosti osvojení si učení zkušenostním, vnějším způsobem je nyní přivedena celá většina lidí křesťanského lidstva.

Někdy si pomyslí: proč bylo potřeba to zkřivení křesťanství, které i nyní víc než cokoli jiného brání jeho přijetí v jeho pravém významu. A přitom právě toto zkřivení křesťanství, přivedší lidi do toho stavu, v jakém se nyní nalézají, bylo nezbytnou podmínkou toho, aby většina lidí mohla přijmout křesťanství v jeho pravém významu.

Kdyby bylo křesťanství nabídnuto lidem v jeho pravém, a ne zkřiveném tvaru, nebylo by přijato většinou lidí, a tato většina by mu zůstala cizí, jak jsou mu nyní cizí národy Asie. Když ho přijali ve zkřiveném tvaru, národy, které ho přijaly, byly vystaveny jeho byť pomalému, ale jistému působení, a dlouhou, zkušenostní cestou chyb a z nich vyplý-

vajících utrpení jsou nyní přivedeny k nutnosti osvojení si ho v jeho pravém významu.

Zkřivení křesťanství a jeho přijetí ve zkřivené podobě většinou lidí bylo stejně nutné, jako to, aby zrno, aby vzešlo, zaseté zrno bylo na čas skryto půdou.

Křesťanské učení je učení pravdy a zároveň proroctví.

Před osmnácti sty lety křesťanské učení otevřelo lidem pravdu o tom, jak mají žít, a zároveň předpovědělo, čím bude lidský život, pokud lidé tak nebudou žít a budou pokračovat žít na těch základech, kterými žili před ním, a čím bude, pokud přijmou křesťanské učení a budou ho v životě plnit.

Podav v Horském kázání to učení, které má řídit život lidí, Kristus řekl: *„Takto každého, kdo slyší má tato slova a plní je, přirovnám k muži rozumnému, který postavil svůj dům na skále; a padl déšť a rozlily se řeky a zafoukaly větry a vrhly se na ten dům; a nespadl, protože byl založen na skále. A každý, kdo slyší tato má slova a neplní je, se přirovná k člověku pošetilému, který postavil svůj dům na písku; a padl déšť a rozlily se řeky a zafoukaly větry a dolehly na ten dům; a padl, a byl jeho pád veliký.“* (Mt 7,24–27).

A hle, po osmnácti stech letech se proroctví naplnilo. Nenásledujíce Kristovo učení vůbec a jeho projevení ve veřejném životě neodporem zlu, lidé nedobrovolně došli do toho postavení neodvratnosti záhuby, které Kristus slíbil těm, kteří nebudou následovat jeho učení.

Lidé si často myslí, že otázka o odporu nebo neodporu zlu násilím je otázka vymyšlená, otázka, kterou lze obejít. A přitom je to otázka samotným životem postavená před všemi lidmi a před každým myslícím člověkem, a nutně vyžadující své řešení. Tato otázka pro lidi v jejich veřejném životě od té doby, co bylo hlásáno křesťanské učení, je tím, čím je pro poutníka otázka o tom, kterou ze dvou cest jít, když dojde k rozdvojení té cesty, po níž šel. Jít je třeba, a nelze říci: nebudu přemýšlet a budu jít, jako jsem šel dřív. Dřív byla jedna cesta, a ted

jsou dvě, a nelze jít, jako šel dřív, nýbrž je nezbytné vybrat jednu z dvou.

Zrovna tak nelze říci od té doby, co se Kristovo učení stalo lidem známým: budu žít, jak jsem žil dřív, aniž bych řešil otázku o odporu nebo neodporu zlu násilím. Je nezbytné při každém vzniku boje rozhodnout: odporovat, nebo neodporovat násilím tomu, co pokládám za zlo, násilím.

Otázka o odporu nebo neodporu zlu násilím vznikla tehdy, když se objevil první boj mezi lidmi, neboť každý boj není nic jiného než odpor násilím tomu, co každý z bojujících pokládá za zlo.

Ale lidé před Kristem neviděli, že odpor násilím tomu, co každý pokládá za zlo, jen proto, že pokládá za zlo to, co druhý pokládá za dobro, je jen jedním ze způsobů řešení boje, a že druhý způsob spočívá v tom, aby se vůbec neodporovalo zlu násilím.

Před Kristovým učením se lidem jevilo, že je jen jeden způsob řešení boje prostřednictvím odporu zlu násilím, a tak si počínali, snažíce se při tom každý z bojujících přesvědčit sebe a druhé, že to, co každý pokládá za zlo, také je skutečným, absolutním zlem.

A pro to od pradávna lidé začali vymýšlet taková určení zla, která by byla závazná pro všechny. A za takové určení zla závazné pro všechny se vydávala nařízení zákonů, která, jak se předpokládalo, byla získána nadpřirozenou cestou, nebo nařízení lidí nebo shromáždění lidí, jimž se přisuzovala vlastnost neomylnosti. Lidé používali násilí proti jiným lidem a ujišťovali sebe a druhé, že toto násilí užívali proti zlu uznanému všemi.

Tento prostředek byl používán od pradávna, zvláště těmi lidmi, kteří si zabrali moc, a lidé po dlouhou dobu neviděli nerozumnost tohoto prostředku.

Ale čím déle lidé žili, čím složitějšími se stávaly jejich vztahy, tím zjevnější se stávalo, že odporovat násilím tomu, co je každým pokládáno za zlo, je nerozumné, že boj se tím nezmenšuje a že žádná lidská

určení nemohou způsobit, aby to, co je pokládáno za zlo jedněmi lidmi, bylo takto pokládáno i druhými.

Už v době objevení křesťanství, na místě, kde se objevilo, v Římské říši, bylo pro velký počet lidí jasné, že to, co Nero a Caligula pokládají za zlo, kterému je třeba odporovat násilím, nemůže být pokládáno za zlo jinými lidmi. Už tehdy lidé začínali chápat, že lidské zákony vydávané za Boží zákony jsou psány lidmi, že lidé nemohou být neomylní, ať jsou obvěnčeni jakkoli vnější velikostí, a že se chybující lidé nestanou neomylnými tím, že se shromáždí a nazvou se senátem nebo nějakým jiným takovým jménem. Tehdy to již bylo cítěno a chápáno mnoha. A tehdy také Kristus hlásal své učení, spočívající nejen v tom, že se nemá odporovat zlu násilím, nýbrž učení o novém chápání života, jehož součástí, nebo spíše uplatněním ve veřejném životě bylo učení o prostředku zničení boje mezi všemi lidmi nikoli tím, aby se zavázala jen jedna část lidí bez boje se podřídit tomu, co jim bude určitými autoritami předepsáno, nýbrž tím, aby nikdo, a tedy ani ti (a hlavně ti), kteří vládnou, nepoužívali násilí vůči nikomu v žádném případě.

Toto učení bylo tehdy přijato jen nejmenším počtem učedníků, většina lidí však, zvláště všichni ti, kteří vládli nad lidmi, i po nominálním přijetí křesťanství pokračovala pro sebe držet se pravidla odporu násilím tomu, co pokládala za zlo. Tak to šlo za římských a byzantských císařů, tak to pokračovalo i potom.

Neudržitelnost zásady autoritního určení toho, co je zlo, a odporování mu násilím, už zjevná v prvních staletích křesťanství, se stala ještě zjevnější při rozkladu Římské říše na mnoho rovnoprávných států, při jejich nepřátelství mezi sebou a při vnitřním boji probíhajícím ve státech.

Ale lidé nebyli připraveni pro přijetí řešení daného Kristem, a dřívější prostředek určení zla, kterému bylo nutno odporovat prostřednictvím ustanovení pro všechny závazných zákonů, uváděných v provedení silou, pokračoval být uplatňován. Rozhodčím toho, co bylo tře-

ba pokládat za zlo a čemu odporovat násilím, byl hned papež, hned císař, hned král, hned shromáždění zvolených, hned celý národ. Ale jak uvnitř, tak vně státu se vždy nalézali lidé, kteří neuznávali pro sebe závaznými ani nařízení vydávaná za rozkaz božstva, ani nařízení lidí obvěnčených svatostí, ani institucí, které měly představovat vůli národa; a lidé, kteří pokládali za dobro to, co existující mocnosti pokládaly za zlo, a stejným násilím, které bylo užíváno proti nim, bojovali proti mocnostem.

Lidé obvěnčení svatostí pokládali za zlo to, co lidé a instituce obvěnčené světskou mocí pokládali za dobro, a naopak; a boj se stával stále krutším a krutším. A čím déle se lidé drželi takového způsobu řešení boje, tím zjevnějším se stávalo, že tento způsob nestačí, protože není a nemůže být takové vnější autority určení zla, která by byla uznávána všemi.

Tak to pokračovalo osmnáct století a dospělo k tomu, k čemu dospělo nyní, – k úplné zjevnosti toho, že vnějšího pro všechny závazného určení zla není a nemůže být. Dospělo to k tomu, že lidé přestali nejen věřit v možnost nalezení tohoto obecného, pro všechny závazného určení, ale přestali věřit dokonce i v nutnost předložení takového určení. Dospělo to k tomu, že lidé mající moc přestali dokazovat, že to, co pokládají za zlo, je zlem, nýbrž přímo začali říkat, že pokládají za zlo to, co se jim nelíbí, a lidé poslušní moci jí začali poslouchat ne proto už, že věří, že určení zla daná touto mocí jsou spravedlivá, nýbrž jen proto, že nemohou neposlouchat. Ne proto bylo Nice připojeno k Francii, Lotrinsko k Německu, Čechy k Rakousku; ne proto bylo rozdrobeno Polsko; ne proto se Irsko a Indie podřizují anglické vládě; ne proto se válčí s Čínou a zabíjejí Afričané, ne proto Američané vyhánějí Číňany, a Rusové tísní Židy; ne proto statkáři užívají půdy, kterou neobdělávají, a kapitalisté výrobků práce vykonávané druhými, že je to dobro, potřebné a užitečné lidem, a že to opačné je zlo, nýbrž jen proto, že ti, kdo mají moc, chtějí, aby to tak bylo. Stalo se to, co je

nyní: jedni lidé konají násilí už ne ve jménu odporu zlu, nýbrž ve jménu své výhody nebo rozmaru, a druzí lidé se podřizují násilí ne proto, že pokládají, jak se to předpokládalo dříve, že násilí se nad nimi koná ve jménu zbavení je zla a pro jejich dobro, nýbrž jen proto, že se nemohou zbavit násilí.

Pokud Říman, středověký, náš ruský člověk, jak si ho pamatuji před padesáti lety, byl nepochybně přesvědčen, že existující násilí moci je nezbytně potřebné pro osvobození ho od zla, že daně, poplatky, nevolnictví, žaláře, biče, knuty, galeje, popravy, vojenství, války tak být mají, – pak nyní zřídka najdete člověka, který by nejen věřil, že všechna konající se násilí zbavují někoho nějakého zla, ale který by jasně neviděl, že většina těch násilí, kterým podléhá a na kterých zčásti přijímá podíl, jsou sama o sobě velké a zbytečné zlo.

Není nyní člověka, který by neviděl nejen neužitečnost, nýbrž i nesmyslnost sbírání daní od pracujícího lidu k obohacování zahálčivých úředníků, nebo nesmyslnost ukládání trestů na zkažené a slabé lidi v podobě vyhnanství z jednoho místa do druhého nebo v podobě věznění ve věženích, kde oni, žijíc v zabezpečení a zahálce, se jen ještě více kazí a slábnou, nebo nejen zbytečnosti a nesmyslnosti, ale přímo šílenství a krutosti vojenských příprav a válek, které rozkládají a hubí národ a nemají žádné vysvětlení a ospravedlnění, – a přitom tato násilí pokračují, a dokonce jsou podporována těmi samými lidmi, kteří vidí jejich nezbytečnost, nesmyslnost, krutost a trpí od nich.

Vždyť pokud před padesáti lety byli bohatý, zahálčivý a dělník, negramotný člověk oba stejně přesvědčeni, že jejich postavení věčného svátku pro jedny a věčné práce pro druhé je určeno samým Bohem, pak nyní nejen v Evropě, ale i v Rusku, díky přesunům obyvatelstva, rozšíření gramotnosti a knihtisku, je těžké najít z bohatců a chuďasů takového člověka, do něhož by nepadla z té či oné strany pochybnost o spravedlnosti takového pořádku. Nejen bohatci vědí, že jsou vinni už tím, že jsou bohatí, a snaží se vykoupit svou vinu, jak dříve vykupovali

hříchy oběťmi na církve, oběťmi na vědu nebo umění, ale i větší polovina pracujícího lidu nyní přímo uznává existující pořádek za falešný a podléhající zrušení nebo změně. Jedni lidé, religiózní, kterých u nás v Rusku jsou miliony, takzvaní sektáři, uznávají tento pořádek za falešný a podléhající zrušení na základě pochopeného v jeho pravém smyslu evangelního učení; druzí jej pokládají za falešný na základě socialistických, komunistických, anarchistických teorií, které už nyní pronikly i do nižších vrstev pracujícího lidu.

Násilí se nyní drží už ne tím, že je pokládáno za potřebné, nýbrž jen tím, že dávno existuje a je tak organizováno lidmi, pro něž je výhodné, tj. vládami a vládnoucími třídami, že lidé, kteří jsou pod jejich mocí, se nemohou z ní vymanit.

Vlády v naší době – všechny vlády, nejdespotičtější stejně jako liberální – se staly tím, co tak výstižně nazýval Herzen Čingischánem s telegrafy, tj. organizacemi násilí, které nemají ve svém základě nic kromě nejhrubší zvůle, a zároveň využívají všech těch prostředků, které věda vypracovala pro souhrnnou veřejnou mírumilovnou činnost svobodných a rovnoprávných lidí, a které používají k zotročování a utlačování lidí.

Vlády a vládnoucí třídy se opírají nyní nikoli o právo, dokonce ani o zdání spravedlnosti, nýbrž o takovou s pomocí zdokonalování vědy obratnou organizaci, při níž jsou všichni lidé lapeni do kruhu násilí, z něhož není žádná možnost vymanit se. Tento kruh se tvoří nyní ze čtyř prostředků působení na lidi. Tyto prostředky jsou vzájemně propojeny a udržují se jeden druhým, jako články v kruhu spojeného řetězu.

První, nejstarší prostředek je prostředek zastrašování. Tento prostředek spočívá v tom, že se existující státní uspořádání (jakékoli – svobodné republikánské nebo nejdivočejší despotické) představuje jako cosi posvátného a neměnného, a proto se nejkrutějšími popravami popravují všechny pokusy o jeho změnu. Tento prostředek, jak byl

používán dříve, tak je používán i nyní neměnně všude, kde jsou vlády: v Rusku proti takzvaným nihilistům, v Americe proti anarchistům, ve Francii proti imperialistům, monarchistům, kommunardům a anarchistům. Železnice, telegrafy, telefony, fotografie a zdokonalený způsob bez zabíjení odstraňovat lidi navěky do samotek, kde oni, skryti před lidmi, hynou a jsou zapomínáni, a mnohé jiné nejnovější vynálezy, kterých přednostně před jinými užívají vlády, jim dávají takovou sílu, že pokud jen jednou moc padla do určitých rukou a policie, zjevná a tajná, i administrativa, a všelijací prokurátoři, žalářníci a kati usilovně pracují, není žádná možnost svrhnout vládu, ať je jakkoli šílená a krutá.

Druhý prostředek je prostředek podplácení. Spočívá v tom, aby, odebravše pracujícímu dělnickému lidu prostřednictvím peněžních daní jeho bohatství, se tato bohatství rozdělovala mezi úředníky zavázané za tuto odměnu podporovat a zesilovat zotročení národa.

Tito podplacení úředníci, od nejvyšších ministrů po nejnižší písaře, tvoříce jednu neporušenou síť lidí spojených jedním a tímž zájmem živení se prací lidu, tím více bohatnoucí, čím poslušněji plní vůli vlád, vždy a všude, aniž by se zastavili před jakýmikoli prostředky, ve všech odvětvích činností slovem i činem hájí vládní násilí, na němž je také založen jejich blahobyt.

Třetí prostředek je to, co nemohu nazvat jinak než hypnotizací lidu. Tento prostředek spočívá v tom, aby se zdržoval duchovní rozvoj lidí a různými vnuknutími se udržovali v už lidstvem překonaném chápání života, na němž spočívá moc vlád. Tato hypnotizace je v nynější době organizována nejsložitějším způsobem, a začínajíc své působení od dětství, pokračuje nad lidmi až do jejich smrti. Tato hypnotizace začíná od prvního věku v záměrně k tomu zřízených a povinných školách, v nichž vnukají dětem názory na svět, vlastní jejich předkům a přímo odporující současnému vědomí lidstva. V zemích, kde je státní náboženství, se děti učí nesmyslným rouháním církevních katechi-

smů, s poukazem na nutnost poslušnosti mocnostem; v republikánských státech se učí divoké pověře vlastenectví a téže domnělé povinnosti poslušnosti vládám. V dospělejších letech tato hypnotizace nad lidmi pokračuje povzbuzováním i náboženské pověry i vlastenecké. Náboženská pověra je povzbuzována zřizováním z od národa vybraných prostředků chrámů, procesí, pomníků, slavností s pomocí malířství, architektury, hudby, kadidel omamujících lid, a hlavně vydržováním takzvaného duchovenstva, jehož povinností je svými představeními, patosem bohoslužeb, kázání, svým vměšováním do soukromého života lidí – při narození, při svatbě, při smrti – otupovat lidi a držet je ve stálém stavu omámení. Vlastenecká pověra je povzbuzována zřizováním vládami a vládnoucími třídami z od národa vybraných prostředků veřejných slavností, podívaných, pomníků, oslav, které vedou lidi k uznávání výlučné důležitosti jediného svého národa a velikosti jediného svého státu a jeho vládců, a k nepřízni, ba i nenávisti k jiným národům. Při tom despotickými vládami je přímo zakazováno tisknout a šířit knihy a pronášet řeči osvětlující národ, a jsou vyhnáni nebo zavřeni všichni lidé, kteří by mohli probudit národ z jeho uspání; kromě toho všechny vlády bez výjimky skrývají před národem vše, co by ho mohlo osvobodit, a povzbuzují vše, co ho kazí, totiž: spisovatelství podporující národ v jeho divokosti náboženských a vlasteneckých pověr, všelijaké smyslové zábavy, podívané, cirkusy, divadla a všelijaké i fyzické prostředky omámení, totiž: tabák, kořalka, které tvoří hlavní příjem státu; povzbuzuje se dokonce i prostituce, která je nejen uznávána, ale organizována většinou vlád. Takový je třetí prostředek.

Čtvrtý prostředek spočívá v tom, aby se prostřednictvím tří předcházejících prostředků vyčlenila ze všech takto spoutaných a omámených lidí ještě jistá část lidí, aby, vystavivše tyto lidi zvláštním, zesíleným způsobům omámení a zezvěstění, se z nich udělaly bezvůlí nástroje všech těch krutostí a zvířectev, které budou vládě potřeba. Této

omámenosti a zezvěstění se dosahuje tím, že se tito lidé berou v tom jinošském věku, kdy se v lidech ještě nestačila pevně vytvořit nějaká jasná pojetí mravnosti, a odebravše je od všech přirozených lidských podmínek života: domova, rodiny, vlasti, rozumné práce, zavírají je společně do kasáren, oblékají je do zvláštního oděvu a nutí je při působení křiků, bubnů, hudby, lesknoucích se předmětů denně dělat určité, k tomu vymyšlené pohyby, a tímto způsobem je přivádějí do takového stavu hypnózy, při němž přestávají být lidmi, nýbrž stávají se nesmyslnými, poslušnými hypnotizátorovi stroji. Tito zhypnotizovaní, fyzicky silní, mladí lidé (nyní při obecné branné povinnosti všichni mladí lidé), zásobení nástroji vraždy, vždy poslušní moci vlád a připravení na její rozkaz k jakémukoli násilí, tvoří čtvrtý a hlavní prostředek zotročování lidí.

Tímto prostředkem se uzavírá kruh násilí.

Zastrašování, podplácení, hypnotizace přivádějí lidi k tomu, že jdou za vojáky; vojáci pak dávají moc a možnost i popravovat lidi, i okrádat je (podplácejíce z těchto peněz úředníky), i hypnotizovat je, i verbovat je do těch samých vojáků, kteří dávají moc dělat vše toto.

Kruh je uzavřen a vymanit se z něho silou není žádná možnost.

Pokud někteří lidé tvrdí, že osvobození od násilí nebo alespoň jeho oslabení se může stát následkem toho, že utlačovaní lidé, svrhnuvše silou utlačující vládu, ji nahradí novou, takovou, při níž už nebude potřebné takové násilí a zotročování lidí, a někteří lidé se o to pokouší, pak tito lidé jen klamou sebe a druhé a tím nezlepšují, nýbrž pouze zhoršují postavení lidí. Činnost těchto lidí jen zesiluje despotismus vlád. Pokusy o osvobození těchto lidí dávají jen pohodlnou záminku vládám pro zesílení své moci a vyvolávají její zesílení.

Pokud bychom i připustili, že následkem obzvlášť nevýhodně pro vládu se složivších okolností, jako například ve Francii v roce osmnáct set sedmdesát, byla by nějaká z vlád svržena silou a moc by přešla do jiných rukou, pak by tato nová moc v žádném případě nebyla méně

utlačovatelská než předchozí, nýbrž vždy, naopak, bráníc se před všemi roztrpčenými svrženými nepřáteli, by byla despotičtější a krutší než předchozí, jak tomu i bylo při všech revolucích.

Pokud socialisté a komunisté pokládají za zlo individualistické kapitalistické uspořádání společnosti, anarchisté pokládají za zlo i samou vládu, tj. i monarchisty, konzervativce, kapitalisty, kteří pokládají za zlo socialistické, komunistické uspořádání a anarchii; a všechny tyto strany nemají jiného, než násilí, prostředku ke sjednocení lidí. Jakákoli z těchto stran by zvítězila, aby zavedla do života své pořádky, stejně jako aby udržela moc, musí užít nejen všechny existující prostředky násilí, ale i vymyslet nové. Zotročeni budou jiní lidé a lidi budou nutit k něčemu jinému, ale bude nejen totéž, ale krutější násilí a zotročení, protože následkem boje se zesílí nenávist lidí vůči sobě navzájem a spolu s tím se zesílí a vypracují nové prostředky zotročování.

Tak to vždy bylo po všech revolucích a všech pokusech o revoluci, všech spiknutích, všelijakých násilných změnách vlád. Každý boj jen zesiluje prostředky zotročování těch, kdo v dané době jsou v moci.

Postavení lidí našeho křesťanského světa a zvláště jejich nejběžnější ideály to s překvapivou přesvědčivostí dokazují.

Zůstává nyní jen jedna oblast lidské činnosti nezabraná vládní mocí – oblast rodinná, hospodářská, oblast soukromého života a práce. A tato oblast je nyní, díky boji komunistů a socialistů, už pomalu zabírána vládami, takže práce a odpočinek, bydlení, oblečení, strava lidí, vše pomalu, pokud se jen uskuteční přání reformátorů, bude určováno a stanovováno vládami.

Celý dlouhý osmnáctistoletý průběh života křesťanských národů je nevyhnutelně přivedl zase k jimi obcházené nutnosti rozhodnutí otázky přijetí nebo nepřijetí Kristova učení a z něho vyplývajícího pro veřejný život řešení otázky o odporu nebo neodporu zlu násilím, ale pouze s tím rozdílem, že dříve lidé mohli přijmout a nepřijmout řeše-

ní dané křesťanstvím, nyní pak toto řešení se stalo nevyhnutelným, protože ono jediné je zbavuje toho postavení otroctví, v němž, jako do sítí, zapletli sami sebe.

Ale nejen bídnost postavení lidí je přivádí k této nutnosti.

Vedle záporného důkazu falešnosti pohanského uspořádání šel i kladný důkaz pravdivosti křesťanského učení.

Nikoli nadarmo po osmnáct století nejlepší lidé celého křesťanského lidstva, vnitřní, duchovní cestou poznavše pravdy učení, svědčili o nich před lidmi, přes jakékoli hrozby, strádání, bídy a muky. Tito nejlepší lidé svým mučednictvím zapečeťovali pravdivost učení a předávali je masám.

Křesťanství pronikalo do vědomí lidstva nejen zápornou cestou dokazování nemožnosti pokračování pohanského života, ale i svým zjednodušením, vyjasňováním, osvobozováním od přimíšených k němu pověr a šířením mezi všemi stavy lidu.

Osmnáct století vyznávání křesťanství neuplynulo nadarmo pro lidi, kteří ho přijali, byť vnějším způsobem. Těchto osmnáct století způsobilo, že nyní lidé, pokračujíc žít pohanským životem, neodpovídajícím věku lidstva, nejenže vidí už jasně celou bídnost toho stavu, v němž se nacházejí, nýbrž v hloubi duše věří (jen proto také žijí, že věří), že spása z tohoto stavu je jen v plnění křesťanského učení v jeho pravém významu. Jak a kdy se tato spása stane, všichni lidé myslí různě, odpovídajíc svému rozumovému rozvoji a běžným předsudkům svého prostředí, ale každý člověk našeho světa uznává, že naše spása je v plnění křesťanského učení. Jedni věřící lidé, uznávající křesťanské učení za Boží, soudí, že spása nastane tehdy, když všichni lidé uvěří v Krista a přiblíží se druhý příchod; druzí, také uznávající božství Kristova učení, soudí, že tato spása se stane skrze církev, která, podřídivše sobě všechny lidi, vychová v nich křesťanské ctnosti a přetvoří jejich život. Třetí, neuznávající Krista za Boha, soudí, že spása lidí se stane skrze pomalý, postupný pokrok, při němž základy pohanského

života budou pomalu nahrazeny základy svobody, rovnosti, bratrství, tj. křesťanskými základy; čtvrtí, hlásající společenskou přestavbu, soudí, že spása se stane tehdy, když prostřednictvím násilného převratu budou lidé přinuceni ke společenství majetku, k nepřítomnosti vlád, kolektivní, a ne individuální práci, tj. k uskutečnění jedné ze stránek křesťanského učení.

Tak nebo onak, ale všichni lidé naší doby ve svém vědomí nejenže popírají existující prožitý pohanský strojj života, nýbrž uznávají, často sami o tom nevědouce a pokládajíce se za nepřátele křesťanství, že naše spása je jen v uplatnění v životě křesťanského učení nebo části jeho v jeho pravém významu.

Křesťanství pro většinu lidí, jak i řekl jeho učitel, nemohlo se uskutečnit najednou, nýbrž muselo rozrůstat, jako obrovský strom, z nejmenšího zrna. A tak se také rozrůstalo a rozrostlo se nyní, pokud ještě ne ve skutečnosti, pak ve vědomí lidí naší doby.

Nyní nejen menšina lidí, vždy chápajících křesťanství vnitřní cestou, ho uznává v jeho pravém významu, ale i ta ohromná většina lidí, zdající se podle svého veřejného života být tak daleko od křesťanství.

Pohleďte na soukromý život jednotlivých lidí, poslouchejte ta hodnocení činů, která si lidé dělají, soudíce jeden o druhém, poslouchejte nejen veřejná kázání a řeči, ale ta ponaučení, která dávají rodiče a vychovatelé svým vychovancům, a uvidíte, že jakkoli je státní, veřejný, násilím spoutaný život lidí daleko od uskutečnění křesťanských pravd v soukromém životě, dobré všemi a pro všechny bez výjimky a nespornost se pokládají jen křesťanské ctnosti; špatné všemi a pro všechny bez výjimky a nespornost se pokládají protikřesťanské neřesti. Nejlepší lidé jsou pokládáni ti, kdo nezištně věnují svůj život službě lidstvu a obětují se pro druhé; nejhorší jsou pokládáni sobečtí, využívající pro své osobní výhody bíd bližních.

Pokud jsou ještě některými křesťanstvím netknutými lidmi uznávány ideály nekřesťanské: síla, odvaha, bohatství, pak to jsou ideály do-

živající a sdílené ne všemi a ne lidmi uznávanými za nejlepší. Všemi pak sdílené, vždy uznávané za závazné pro všechny jiné ideály kromě křesťanských nejsou.

Postavení našeho křesťanského lidstva, pokud se na ně pohledne zvenčí, se svou krutostí a svým zotročováním lidí, je skutečně strašné. Ale pokud se na ně pohledne ze strany jeho vědomí, pak podívaná se představuje zcela jinou.

Všechno zlo našeho života jakoby existuje jen proto, že se dávno dělalo, a lidé, kteří ho dělají, nestihli, nenaučili se ještě přestat to dělat, ale všichni ho dělat nechtějí.

Všechno toto zlo existuje z jakési jiné, jakoby nezávislé na vědomí lidí, příčiny.

Jakkoli to je zvláštní a rozporné, všichni lidé naší doby nenávidí ten samý pořádek věcí, který sami podporují.

Zdá se, Max Müller vypráví o úžasu jednoho indiána obráceného na křesťanství, který, osvojiv si podstatu křesťanského učení, přijel do Evropy a uviděl život křesťanů. Tento člověk se nemohl vzpamatovat z úžasu před skutečností zcela protichůdnou té, kterou očekával najít mezi křesťanskými národy.

Pokud se nedivíme tomu rozporu mezi našimi věrami, přesvědčeními a činy, pak to pochází jen z toho, že vlivy, které lidem tento rozpor skrývají, působí i na nás. Stačí jen pohlédnout na náš život z hlediska onoho indiána, který pochopil křesťanství v jeho pravém významu bez jakýchkoli ústupků a přizpůsobení, a na ta divoká zvířectva, kterými je naplněn náš život, abychom se zhrozili před těmi rozpory, uprostřed kterých žijeme, často jich nevšímavše si.

Stačí jen vzpomenout si na přípravy k válkám, kartáče, postříbřené kulky, torpéda – a Červený kříž; zřizování samotek, pokusy s elektrickými popravami – a starosti o blahobyt vězněných; filantropickou činnost boháčů – a jejich život, který plodí ty chudé, kterým prokazují dobrodiní. A tyto rozpory nepocházejí z toho, jak se může zdát, že lidé

předstírají, že jsou křesťané, zatímco jsou pohany, nýbrž naopak, z toho, že lidem něco chybí nebo že je nějaká síla, která jim brání být tím, čím se už cítí ve svém vědomí a čím skutečně chtějí být. Lidé naší doby nepředstírají, že nenávidí utlačování, nerovnost, rozdělování lidí a všelijakou krutost nejen k lidem, ale i ke zvířatům, – oni to vše skutečně nenávidí, ale nevědí, jak toto zničit, nebo se neodhodlávají rozloučit se s tím, co to vše udržuje a jeví se jim nutným.

Vskutku, zeptejte se zvlášť každého člověka naší doby, zda pokládá za nejen chvályhodné, ale důstojné člověka naší doby zabývat se tím, aby, dostávaje za to neúměrný s prací plat, sbíral od lidu – často žebráckého – daně na to, aby za tyto peníze se stavěla děla, torpéda a nástroje vraždy proti lidem, s kterými si přejeme být v míru a kteří si toho samého přejí vůči nám; nebo tím, aby zase za plat věnoval celý svůj život zřizování těchto nástrojů vraždy nebo aby se sám chystal k vraždě a chystal k ní lidi? A zeptejte se, je chvályhodné a důstojné člověka a vlastní křesťanovi zabývat se tím, aby zase za peníze chytat nešťastné, zbloudilé, často negramotné, opilé lidi za to, že si přivlastňují cizí majetek v mnohem menších rozměrech, než ho přivlastňujeme my, a zabíjejí lidi ne tak, jak je u nás přijato dělat, a za to je sázet do vězení, mučit a zabíjet? A je chvályhodné, důstojné člověka a křesťana zase za peníze kázat v národě místo křesťanství zjevně nesmyslné a škodlivé pověry? A je chvályhodné, důstojné člověka odebírat bližnímu pro svůj rozmar to, co je mu nezbytné pro uspokojení jeho prvních potřeb, jak to dělají velcí statkáři; nebo nutit ho nést nadprostředně těžkou, život ničící práci pro zvětšení svých bohatství, jak to dělají továrníci; nebo využívat nouze lidí k zvětšení svých bohatství, jak to dělají obchodníci? A každý zvlášť, zvláště pokud bude jeden mluvit o druhém, řekne, že ne. A zároveň ten samý člověk, který vidí celou odpudivost těchto činů, sám, nikým nenucen, dokonce někdy i bez peněžní výhody platu, sám, dobrovolně, kvůli dětské marnivosti, kvůli porcelánové hračce, stužce, pozlátku, které si bude smět nasa-

dit, sám dobrovolně jde do vojenské služby, do vyšetřovatelů, mírových soudců, ministrů, strážníků, archijejrejů, dyačků, do pozic, v nichž je mu nutné dělat všechny tyto činy, hanebnost a odpudivost kterých nemůže nevědět.

Vím, že mnozí z těchto lidí budou s sebejistotou dokazovat, že pokládají své postavení za nejen zákonné, nýbrž nutné, budou na svou obranu říkat, že moci jsou od Boha, že státní úřady jsou nutné pro blaho lidstva, že bohatství není v rozporu s křesťanstvím, že bohatému mladíkovi bylo řečeno rozdat jmění, jen pokud chce být dokonalým, že nynější rozdělení bohatství a obchod mají být takové a jsou výhodné pro všechny atd. Ale ať se snaží jak chtějí klamat sebe a druhé, všichni tito lidé vědí, že to, co dělají, odporuje všemu tomu, čemu věří, ve jménu čeho žijí, a v hloubi duše, když zůstanou sami se svým svědomím, je jim stydno a bolestno vzpomenout na to, co dělají, zvláště pokud na odpudivost jejich činnosti bylo poukázáno. Nemůže člověk naší doby, ať vyznává nebo nevyznává božství Krista, nevědět, že účastnit se jako car, ministr, gubernátor nebo strážník na tom, aby se u chudé rodiny prodala poslední kráva na daně proto, aby se tyto peníze daly na děla nebo na plat a penze přepychujícím, zahálčivým a škodlivým úředníkům; nebo účastnit se toho, aby se posadil do vězení živitel rodiny za to, že jsme ho sami zkazili, a pustit jeho rodinu žebrotou; nebo účastnit se loupeží a vražd válek; nebo vnukání místo Kristova zákona divokých modlářských pověr; nebo zahnat zaběhnuvší se na svou půdu krávu člověka, který nemá půdu; nebo z člověka pracujícího v továrně odečíst za nedbale pokažený předmět; nebo oškubat dvakrát za předmět chudého jen proto, že je v krajní nouzi; – nemůže nevědět ani jeden člověk naší doby, že všechny tyto činy jsou odporné, hanebné, a nedělat je. A všichni to vědí; všichni vědí, že to, co dělají, je špatné, a za nic by to nedělali, kdyby byli ve stavu odolat těm silám, které, zavírajíc jim oči k zločinnosti jejich činů, je vlečou k jejich spáchání.

Nikde není tak výrazně vidět ten stupeň rozporu, do kterého došel život lidí naší doby, jako na tom jevu, který tvoří poslední i prostředek i vyjádření násilí – na obecné branné povinnosti.

Vždyť jen proto, že tento stav všeobecného vyzbrojení a branné povinnosti nastoupil krok za krokem, nenápadně, a že pro jeho udržování se vládami používají všechny prostředky zastrašování, podplácení, omámení a násilí v jejich moci, nevidíme křiklavý rozpor tohoto stavu s těmi křesťanskými city a myšlenkami, kterými jsou skutečně proniknuti všichni lidé naší doby.

Tento rozpor se nám tak zvyknul, že nevidíme celou hrozivou nesmyslnost a nemravnost činů nejen těch lidí, kteří si dobrovolně vybírají profesi vraždy jako něco úctyhodného, ale i těch nešťastných lidí, kteří souhlasí plnit brannou povinnost, nebo třeba těch, kteří v zemích, kde není zavedena branná povinnost, dobrovolně dávají své práce na najímání vojáků a přípravy k vraždě. Vždyť všichni tito lidé buď křesťané nebo lidé vyznávající humanismus a liberalitu, vědí, že páchajíc tyto činy, se stávají účastníky, a při osobní branné povinnosti pachateli nejnesmyslnějších, bezcílových, krutých vražd, a přesto je páchají.

Ale málo toho, v Německu, odtud, odkud také vzala svůj počátek obecná branná povinnost, Caprivi vyslovil to, co bylo dříve pečlivě skrýváno, totiž že lidé, které bude třeba zabíjet, nejsou pouze cizozemci, nýbrž vlastní, ti samí dělníci, z nichž je vzata většina vojáků. A toto přiznání neotevřelo lidem oči, nezhroziloje. A po tom, jako i dříve, pokračují jít jako berani do sázky a podřizovat se všemu, co se od nich vyžaduje.

Ale málo i toho: nedávno německý císař ještě přesněji vysvětlil význam a povolání vojáka, odlišiv, poděkovav a odměniv vojáka za to, že zabil bezbranného zajatce pokoušejícího se utéct. Děkuje a odměňuje člověka za čin vždy lidmi, stojícími na nejnižším stupni mravnosti, pokládaný za nejpodlejší a nejnižší, Vilém ukázal, že hlavní a nejvíce ce-

něná mocmi povinnost vojáka spočívá v tom být katem, a to ne takovým jako profesionální kati, kteří zabíjejí jen odsouzené zločince, ale být katem všech těch nevinných, které poručí zabíjet nadřízení.

Ale málo i toho: v osmnácti set devadesát jedna týž Vilém, *enfant terrible* státní moci, který vyslovuje to, co jiní myslí, debatuje s jakýmisi vojáky, veřejně řekl následující, a druhý den tisíce novin otiskují tato slova:

„Rekruti!“ říká. „Před oltářem a sluhou Božím jste mi složili přísahu věrnosti. Jste ještě příliš mladí, abyste pochopili pravý význam všeho zde řečeného, ale postarejte se především o to, abyste vždy následovali daných rozkazů a vyučování. Složili jste mi přísahu věrnosti, jste děti mé gardy, znamená, že jste nyní mí vojáci, že jste mi odevzdali sebe duší i tělem. Pro vás existuje nyní jediný nepřítel, a sice ten, kdo je můj nepřítel. Při nynějších socialistických piklech se může stát, že vám rozkáži střílet ve vaše vlastní příbuzné, bratry, dokonce rodiče – od čehož Bůh chraň – a tehdy jste povinni bez odporu plnit mé rozkazy.“

Tento člověk vyslovuje to, co znají, ale pečlivě skrývají všichni chytří vládcové. Říká přímo, že lidé sloužící v armádě slouží jemu a jeho výhodě a musí být připraveni pro jeho výhodu zabíjet své bratry a otce.

On přímo, nejhrubším slovem vyjadřuje všechnu tu hrůzu zločinu, k němuž se chystají lidé vstupující mezi vojáky, celou tu propast ponížení, do které docházejí, slibujíce poslušnost. On, jako smělý hypnotizátor, zkouší stupeň uspání zhypnotizovaného: přikládá mu k tělu rozžhavené železo, tělo syčí a kouří, ale uspaný se neprobouzí.

Žalostný, zmatený mocí, nemocný tento člověk svými slovy uráží vše, co může být svatého pro člověka naší doby, a lidé – křesťané, liberálové, vzdělaní lidé naší doby, všichni, nejenže se nebouří proti této urážce, ale ani si jí nevšímají. Lidem je nabídnuta nejposlednější, krajní zkouška v nejhrubší, nejostřejší formě. A lidé jakoby nevšímají ani

toho, že je to zkouška, že před nimi stojí volba. Jim jakoby se zdá, že žádné volby není a že je jen jedna cesta otrocké pokory. Zdálo by se, že tato šílená slova, urážející vše, co člověk naší doby pokládá za svaté, by měla lidi pobouřit, ale nic podobného se neděje. Všichni mladí lidé celé Evropy rok za rokem jsou podrobováni této zkoušce, a za nejmenších výjimek všichni se odříkají všeho, co je a může být svatého pro člověka, všichni vyjadřují ochotu zabít své bratry, dokonce otce na rozkaz prvního zbloudilého člověka, obléknutého do červeně a zlatem olemované livreje, a jenom se ptají, koho a kdy jim rozkáží zabíjet. A jsou připraveni.

Vždyť každý divoch má něco svatého, za co je ochoten trpět, ale nepopustit. Ale kde je to svaté u člověka naší doby? Řeknou mu: jdi do mého otroctví, do takového otroctví, při kterém bude třeba zabíjet dokonce rodného otce, a on, velmi často vzdělaný, prošedší všechny vědy na univerzitě, pokorně dává krk pod chomout. Oblékají ho do šaškovského úboru, přikazují mu skákat, vrtět se, klanět se, zabíjet – on vše pokorně dělá. A když ho propustí, jako vyjevený se vrací do dřívějšího života a pokračuje vykládat o lidské důstojnosti, svobodě, rovnosti a bratrství.

„Ano, ale co dělat," často s upřímným úžasem ptají se lidé. „Kdyby všichni odmítli, pak by tak bylo. A tak co, já jediný budu trpět a nikomu a ničemu nebudu k užitku."

A pravda, člověk společenského pochopení života nemůže odmítnout. Smysl jeho života je blaho jeho osobnosti. Pro jeho osobnost je mu lepší se pokořit, a on se pokořuje.

Ať s ním dělají cokoli, jakkoli ho mučí, jakkoli ho ponižují, bude se pokořovat, protože sám nemůže nic udělat, nemá ten základ, ve jménu kterého by mohl odolat násilí sám. A sjednotit se jim nikdy nedovolí ti, kdo nad nimi vládnou. Často se říká, že vynález strašných vojenských nástrojů vraždy zničí válku; válka zničí sama sebe. Není to pravda. Jak lze zvětšovat prostředky zabíjení lidí, tak lze zvětšovat prostředky při-

vádění do pokory lidí společenského chápání života. Ať je bijí po tisících, milionech, trhají na kusy, – oni vždy, jako nesmyslný dobytek, budou chodit na jatka, protože je bičem ženou; druzí budou chodit proto, že jim za to dovolí nasadit si stužky a pozlátka, a budou se tím ještě pyšnit.

A tu se stavem lidí omámených do té míry, že slibují zabíjet své rodiče, veřejní činitelé – konzervativci, liberálové, socialisté, anarchisté – rozmlouvají o tom, jak uspořádat rozumnou a mravnou společnost. Ale jakou rozumnou a mravnou společnost lze uspořádat z takových lidí? Jako z shnilých a křivých klád, ať je přepokládaješ jakkoli, nelze postavit dům, tak z takových lidí nelze uspořádat rozumnou a mravnou společnost. Z takových lidí lze vytvořit jen stádo zvířat řízené křiky a biči pastýřů. Takové to i je.

A hle, z jedné strany lidé, křesťané jménem, vyznávající svobodu, rovnost, bratrství, vedle toho ochotni ve jménu svobody k nejotroctvější, ponížené jší poslušnosti, ve jménu rovnosti k nejhrubšímu a nejnesmyslnějšímu, jen podle vnějších znaků, dělení lidí na vyšší, nižší, své spojence a nepřátele, a ve jménu bratrství – jsou ochotni zabíjet tyto bratry.[1]

Rozpory vědomí a následkem toho bídnost života došly do poslední meze, dál kam není kam jít. Život postavený na základech násilí dospěl k popření těch samých základů, ve jménu kterých byl zřízen. Uspořádání společnosti na základech násilí, které mělo cíl zabezpečit blaho osobní, rodinné a veřejné, přivedlo lidi k úplnému popření a zrušení těchto bl.

První část proroctví se naplnila nad lidmi a jejich pokoleními, která nepřijala učení, a jejich potomci jsou nyní přivedeni k nutnosti vyzkoušet si správnost jeho druhé části.

Poznámky překladatele

[1] Odpovídající poznámka Tolstého je zde ztracena v původních edicích; jde o pokračování úvahy o rozporech ve vyznávaných hodnotách.

IX.

Postavení křesťanských národů v naší době zůstalo stejně kruté, jaké bylo za časů pohanství. V mnoha ohledech, zvláště v zotročování lidí, se stalo dokonce krutější, než bylo za časů pohanství.[1]

Ale mezi postavením lidí tehdy a nyní je týž rozdíl, jaký bývá pro rostliny mezi posledními dny podzimu a prvními dny jara. Tam, v podzimní přírodě, vnější neživost odpovídá vnitřnímu stavu umírání; zde pak na jaře je vnější neživost v nejostřejším rozporu se stavem vnitřního oživení a přechodu k nové formě života.

Totéž je v této vnější podobnosti dřívějšího pohanského života s nynějším. Podobnost je pouze vnější: vnitřní stav lidí za časů pohanství a v naší době je zcela odlišný.

Tam vnější stav krutosti a otroctví lidí byl v plném souladu s vnitřním vědomím lidí, a každý krok vpřed zvětšoval tento soulad; zde pak vnější stav krutosti a otroctví je v plném rozporu s křesťanským vědomím lidí, a každý krok vpřed jen zvětšuje tento rozpor.

Nastávají jaksi zbytečná, neužitečná utrpení. Nastává cosi podobného porodu. Vše je připraveno pro nový život, ale tento život se stále neobjevuje.

Postavení se zdá bezvýchodné. A takovým by bylo, kdyby člověku, a proto i všem lidem, nebyla dána možnost jiného, vyššího chápání života, které ho hned osvobozuje od všech těch pout, která se zdála neporušitelně ho spojovala.

A takové je ono před osmnácti sty lety lidstvu ukázané křesťanské chápání života.

Stačí si člověku osvojit toto chápání života, aby samy od sebe spadly ty řetězy, které, zdálo se, tak neporušitelně ho sepnuly, a aby se cítil

zcela svobodný, podobně jako by se cítil svobodným pták v ohraničeném místě, kdyby rozprostřel svá křídla.

Mluví se o osvobození křesťanské církve od státu, o udělení nebo neudělení svobody křesťanům. V těchto myšlenkách a vyjádřeních je jakési zvláštní nedorozumění. Svoboda nemůže být udělena nebo odňata křesťanovi nebo křesťanům. Svoboda je neodnímatelná vlastnost křesťana.

Pokud se mluví o udělení nebo odnímání svobody křesťanům, zjevně se nemluví o skutečných křesťanech, nýbrž o lidech, kteří se jen nazývají křesťany. Křesťan nemůže nebýt svobodný proto, že k dosažení jím pro sebe stanoveného cíle nikdo a nic nemůže zabránit nebo i jen zdržet.

Stačí člověku pochopit svůj život tak, jak učí ho chápat křesťanství, tj. pochopit to, že jeho život nepatří jemu, jeho osobnosti, ne rodině nebo státu, nýbrž tomu, kdo ho poslal do života, pochopit to, že plnit má proto ne zákon své osobnosti, rodiny nebo státu, nýbrž ničím neomezený zákon toho, od koho vyšel, aby se nejen cítil zcela svobodný od jakékoli lidské moci, ale dokonce přestal vidět tuto moc jako něco, co by mohlo tísnit kohokoli.

Stačí člověku pochopit, že cíl jeho života je plnění Božího zákona, aby tento zákon, nahradiv pro něho všechny ostatní zákony a podřídiv ho sobě, tímto samým podřízením zbavil v jeho očích všechny lidské zákony jejich závaznosti a tísnivosti.

Křesťan se osvobozuje od jakékoli lidské moci tím, že pokládá pro svůj život a život druhých Boží zákon lásky, vložený do duše každého člověka a přivedený k vědomí Kristem, za jediného vůdce svého a jiných lidí.

Křesťan může být vystaven vnějšímu násilí, může být zbaven tělesné svobody, může být nesvobodný od svých vášní (konající hřích je otrokem hříchu), ale nemůže být nesvobodný v tom smyslu, aby byl do-

nucen nějakým nebezpečím nebo nějakou vnější hrozbou k spáchání činu odporujícího jeho vědomí.

Nemůže k tomu být přinucen proto, že mocný nástroj proti lidem společenského chápání života, strádání a utrpení působená násilím, nemají pro něho žádnou donucující sílu. Strádání a utrpení, která lidem společenského chápání života odnímají to blaho, pro které žijí, nejenže nemohou narušit blaho křesťana spočívající ve vědomí plnění vůle Boží, nýbrž jen mohou ho zesílit, když ho postihnou za plnění této vůle.

A proto křesťan, podřizuje se jen vnitřnímu, Božímu zákonu, nejenže nemůže plnit předpisy vnějšího zákona, když neodpovídají jím vědomému Božímu zákonu lásky, jak to bývá při vládních požadavcích, nýbrž nemůže uznávat ani povinnost poslušnosti komu a čemu by to bylo, nemůže uznávat to, co se nazývá podřízeností. Pro křesťana slib podřízenosti jakékoli vládě – ten samý akt, který se pokládá za základ státního života, je přímé odřeknutí se křesťanství, protože člověk, který bezpodmínečně předem slibuje podřizovat se těm zákonům, které tvoří a budou tvořit lidé, tímto slibem nejpozitivněji se odříká křesťanství, které spočívá v tom, aby ve všech případech života se podřizoval jen jím vědomému v sobě Božímu zákonu lásky.

Dalo se při pohanském světonázoru slibovat plnění vůle světských mocí, aniž se tím narušovala vůle Boží, pokládaná v obřízce, sobotě, určitém časem modlení, zdržování se jistého druhu pokrmu atd. Jedno neodporovalo druhému. Ale tím se právě liší křesťanské vyznání od pohanského, že vyžaduje od člověka nikoli jisté vnější záporné činy, ale staví ho do jiného než dříve vztahu k lidem, z něhož mohou vyplývat nejrozmanitější, předem neurčitelné činy, a proto křesťan nemůže slibovat nejen plnit čí koli jiné vůli, nevědouce, v čem budou spočívat požadavky této vůle, nemůže poslouchat měnící se zákony lidské, ale nemůže ani slibovat něco určitého udělat v určitý čas nebo něčeho se v určitém čase zdržet, protože nemůže vědět, čeho a v jakém čase

bude od něho vyžadovat ten křesťanský zákon lásky, jehož podřízení tvoří smysl jeho života. Křesťan, slibuje předem bezpodmínečně plnit zákony lidí, tímto slibem by prohlásil to, že vnitřní zákon Boží není už pro něho jediným zákonem jeho života.

Křesťan slíbit poslušnost lidem nebo lidským zákonům je totéž jako najmutý si pánem dělník slíbit zároveň plnit vše to, co mu rozkáží ještě i cizí lidé. Nelze sloužit dvěma pánům.

Křesťan se osvobozuje od lidské moci tím, že uznává nad sebou jedinou moc Boha, jehož zákon, otevřený mu Kristem, uvědomuje v sobě, a podřizuje se jen jemu.

A toto osvobození se koná nikoli prostřednictvím boje, nikoli ničením existujících forem života, nýbrž pouze změnou chápání života. Osvobození se děje tím, že zaprvé křesťan uznává zákon lásky, otevřený mu jeho učitelem, za zcela dostatečný pro lidské vztahy a tedy pokládá veškeré násilí za nadbytečné a nezákonné, a zadruhé, že ta strádání, utrpení, hrozby utrpeními a strádáními, kterými je společenský člověk přiváděn k nutnosti poslušnosti, se pro křesťana při jeho jiném chápání života jeví jen jako nutné podmínky existence, které, nebojuje proti nim násilím, trpělivě snáší jako nemoci, hlad a jakékoli jiné bídy, ale které nijak nemohou sloužit jako vedení jeho činů. Vedením činů křesťana slouží jen v něm žijící Boží počátek, který nemůže být ničím stísněn nebo nasměrován.

Křesťan jedná podle slova proroctví přisouzeného jeho učiteli: *„Nebude se přet, ani křičet, a nikdo neuslyší v ulicích jeho hlas. Nalomenou třtinu nedolomí a kouřící lněný knot neuhasí, dokud nedovede soud k vítězství.“* (Mt 12,19-20).

Křesťan se s nikým neští, na nikoho neútočí, proti nikomu nepoužívá násilí; naopak sám bez odporu snáší násilí; ale právě tímto vztahem k násilí nejen sebe osvobozuje, ale osvobozuje svět od jakékoli vnější moci.

„Poznáte pravdu, a pravda vás osvobodí." (J 8,32). I kdyby byla pochybnost o tom, že křesťanství je pravda, ta úplná svoboda, kterou ničím nelze stísnit, kterou člověk prožívá, jakmile si osvojí křesťanské chápání života, by byla nepochybným důkazem jeho pravdivosti.

Lidé v nynějším svém stavu jsou podobni rozletěným včelám visícím v hromadě na větvi. Postavení včel na větvi je dočasné a nutně musí být změněno. Musí se zvednout a najít si nové obydlí. Každá ze včel to ví a chce změnit své postavení a postavení ostatních, ale ani jedna to nemůže udělat, dokud to neudělají ostatní. Všechny zároveň se zvednout nemohou proto, že jedna visí na druhé a brání jí odloučit se od roje, a proto všechny pokračují viset. Zdálo by se, že včely nemají z tohoto postavení žádný východ, jak se to zdá lidem světským, zapletlým do sítí společenského světonázoru. Ale východ by nebyl pro včely, kdyby každá z nich nebyla samostatně žijící bytostí obdařenou křídly. Nebyl by východ ani pro lidi, kdyby každý z nich nebyl živou samostatnou bytostí obdařenou schopností osvojit si křesťanské chápání života.

Kdyby každá včela, ta která může letět, neletěla, nikdy by se neodtrhly ani ostatní a nikdy by roj nezměnil své postavení. A kdyby ten člověk, který si osvojil křesťanské chápání života, nezačal, nečekaje na druhé, žít v souladu s tímto chápáním, nikdy by lidstvo nezměnilo své postavení. A jak stačí jedné včele rozprostřít křídla, zvednout se a letět a za ní druhé, třetí, desáté, sté, aby se visící nehybně hromádka stala svobodně letícím rojem včel, tak zrovna tak stačí jen jednomu člověku chápat život tak, jak ho učí chápat křesťanství, a začít tak žít, a za ním udělat totéž druhému, třetímu, stému, aby se rozbil ten začarovaný kruh veřejného života, z něhož, zdálo se, nebylo východu.

Ale lidé si myslí, že osvobození všech lidí tímto způsobem je příliš pomalé, že je třeba najít a použít jiný prostředek, kterým by bylo lze osvobodit všechny najednou. Podobně jako kdyby včely toužící zvednout se a odletět shledávaly, že je příliš dlouho čekat, až se roj zvedne

po jedné včele, a je třeba najít takový prostředek, při kterém by nemuselo každé jednotlivé včele rozprostřít křídla a letět, nýbrž aby i roj letěl, kam potřebuje. Ale to je nemožné: dokud první, druhá, třetí, stá včela svobodně nerozprostře svá křídla a nepoletí, nepoletí ani roj a nenajde nový život. Dokud si každý jednotlivý člověk neosvojí křesťanské chápání života a nezačne žít v souladu s ním, nerozřeší se rozpor lidského života a nenastolí se nová forma života.

Jedním z nápadných jevů naší doby je ono kázání otroctví, které se šíří v masách nejen vládami, kterým to je potřeba, ale těmi lidmi, kteří, kážíc socialistické teorie, se pokládají za zastánce svobody.

Tito lidé kážou, že zlepšení života, uvedení skutečnosti do souladu s vědomím se stane nikoli následkem osobních úsilí jednotlivých lidí, nýbrž samo, následkem určitého, kýmsi provedeného násilného přestavení společnosti. Káže se to, že lidé nemusí sami svýma nohama jít tam, kam chtějí a kam jim je třeba, ale že pod ně bude podsunuta taková podlaha, po níž, aniž by šli svýma nohama, přijdou tam, kam potřebují. A proto všechna jejich úsilí mají být směřována ne k tomu, aby šli podle svých sil tam, kam potřebují, nýbrž k tomu, aby stojíce na místě, zřizovali tuto pomyslnou podlahu.

V hospodářském ohledu se káže teorie, jejíž podstatou je, že čím hůře, tím lépe, že čím větší bude nahromadění kapitálu a tedy utlačování dělníka, tím blíže bude osvobození, a proto každé osobní úsilí člověka osvobodit se od tlaku kapitálu je zbytečné; ve státním ohledu se káže, že čím větší bude moc státu, která podle této teorie má zachvátit dosud nezachvácenou oblast soukromého života, tím lépe to bude, a že proto je třeba povolávat vměšování vlád do soukromého života; v politických a mezinárodních vztazích se káže, že zvětšení prostředků vyhlazování, zvětšení vojsk přivede k nutnosti odzbrojení prostřednictvím kongresů, arbitráží atd. A udivující je, strnulost lidí je tak veliká, že lidé věří těmto teoriím, přestože celý běh života, každý krok vpřed vyvrací jejich nesprávnost.

Lidé trpí od utlačování, a k osvobození jich od tohoto utlačování se lidem radí vymýšlet obecné prostředky zlepšení svého postavení, které budou provedeny mocí, a sami aby pokračovali podřizovat se moci. A zjevně následkem toho se jen stále zvětšuje moc a následkem toho se zvětšuje i utlačování.

Žádné ze zbloudění lidí je tak nevzdaluje od toho cíle, k němuž tíhnou, jako právě toto. Lidé k dosažení si sami postaveného cíle dělají všelijaké, nejrozmanitější činy, ale ne tu jedinou, prostou a přímou věc, která stojí před každým. Lidé vymýšlejí ty nejmazanější způsoby změny toho postavení, které je tíží, ale ne tu nejprostší, aby každý nedělal to, co také toto postavení produkuje.

Vyprávěli mi případ, který se stal se smělým stanovým policajtem, který, přijev do vesnice, kde se bouřili sedláci a kam byla povolána vojska, podjal se umírnit vzpouru v duchu Mikuláše I. sám, svým osobním vlivem. Rozkázal přivézt několik vozů prutů a shromáždiv všechny sedláky do stodoly, spolu s nimi tam vstoupil, zavřel se a tak zprvu polekal sedláky svým křikem, že oni, poslouchajíce ho, začali na jeho rozkaz šlehat jeden druhého. A tak šlehali jeden druhého do té doby, dokud se nenašel jeden hloupec, který se sám nedal a vykřikl na soudruhy, aby neschlehali jeden druhého. Jen tehdy šlehání ustalo, a stanový uprchl ze stodoly. A té rady hloupce nemohou nijak následovat společenští lidé, kteří, nepřestávajíc, šlehají sami sebe a tomuto samobití učí lidi jako poslední slovo lidské moudrosti.

Vskutku, lze si představit zarážející příklad toho, jak lidé sami sebe šlehají, než tuto pokoru, s níž lidé naší doby plní na ně ukládané ty samé povinnosti, které je přivádějí do otroctví, zvláště brannou povinnost. Lidé zjevně zotročují sami sebe, trpí z tohoto otroctví a věří tomu, že tak to má být, že to nijak nebrání osvobození lidí, které se chystá kdesi a jaksi, přes stále se zvětšující otroctví.

Vskutku, žije si člověk naší doby – ať je kdokoli (nemluvím o pravém křesťanovi, nýbrž o řadovém člověku naší doby), vzdělaný nebo

nevzdělaný, věřící nebo nevěřící, bohatý nebo chudý, rodinný nebo nerodinný. Žije si takový člověk naší doby, pracuje svou práci nebo se baví svými zábavami, konzumuje plody svých nebo cizích prací pro sebe a své blízké, jako všichni lidé, nenávidě všelijaká stísnění a strádání, nepřátelství a utrpení. Žije si klidně takový člověk: najednou k němu přijdou lidé a říkají mu: zaprvé, slíbej a přísahej, že nám budeš otrocky poslouchat ve všem, co ti předepíšeme, a budeš pokládat za nespornou pravdu a podřizovat se všemu tomu, co vymyslíme, rozhodneme a nazveme zákonem; zadruhé, odevzdej část svých prací k naší dispozici; budeme používat tyto peníze na to, abychom tě drželi v otroctví a bránili ti násilím odporovat našim nařízením; zatřetí, voli a sám se nech volit do zdánlivých účastníků vlády, vědouce při tom, že vláda se bude konat zcela nezávisle na těch hloupých řečech, které budeš pronášet s tobě podobnými, a bude se konat podle naší vůle, podle vůle těch, v jejichž rukou je vojsko; začtvrté, v určitou dobu se dostavuj k soudu a účastni se všech těch nesmyslných krutostí, které páchámе na zbloudilých a jimi zkažených lidech, pod podobou žalářních věznění, vyhnanství, samotek a poprav. A nakonec zapáté, krom toho všeho, přestože budeš v nejpřátelštějších stycích s lidmi jiných národů, buď připraven okamžitě, když ti to řekneme, pokládat ty z těchto lidí, které ti určíme, za své nepřátele a přispívat osobně nebo nájmem k rozkládání, loupení, vraždě jich mužů, žen, dětí, starců, a možná i tvých soukmenovců, možná i rodičů, pokud to budeme potřebovat.

Zdálo by se, co může odpovědět na takové požadavky jakýkoli neomámený člověk naší doby?

„Ale proč bych to vše dělal?“ – zdálo by se, s úžasem by měl říci každý duševně zdravý člověk. „Proč budu slibovat poslouchat vše, co mi dnes rozkáže Salisbury, zítra Gladstone, dnes Boulanger, zítra sněmovna z takových Boulangerů, dnes Petr III., zítra Kateřina, pozítří Pugačev, dnes bavorský šílený král, zítra Vilém? Proč budu slibovat poslouchat je, vědouce je za špatné nebo prázdné lidi, nebo vůbec je

neznaje? Proč budu pod podobou daně odevzdávat jim plody svých prací, vědouce, že peníze se používají na podplácení úředníků, žalářе, kostely, vojska, na špatné činy a na mé vlastní zotročování, proč budu bičovat sám sebe? Proč půjdu, ztráceje svůj čas a odváděje si oči a dodávaje násilníkům zdání zákonnosti, účastnit se voleb a předstírat, že se účastním vlády, když velmi dobře vím, že vládě státu je v rukou těch, v jejichž rukou je vojsko? Proč půjdu k soudům účastnit se mučení a poprav lidí za to, že se mýlí, vědouce, pokud jsem křesťan, že zákon pomsty byl nahrazen zákonem lásky, a pokud jsem vzdělaný člověk, že tresty nezlepšují, nýbrž jen zhoršují lidi, kteří jim jsou vystaveni? A proč, hlavně, budu já jen kvůli tomu, že klíče od jeruzalémského chrámu budou u toho, a ne u onoho archijereje, že v Bulharsku bude knížetem ten, a ne onen Němec, a že tuleně budou lovit angličtí, a ne američtí obchodníci, uznávat za nepřátele lidi sousedního národa, s nimiž jsem dosud žil a chci žít v lásce a souladu, a najímat vojáky nebo sám jít zabíjet a rozkládat je a sám být vystaven jejich útoku? A proč, hlavně, budu přispívat osobně nebo nájmem vojenské síly k zotročování a vraždění svých bratří a otců? Proč budu bičovat sám sebe? Vše toto mi není potřeba, a vše toto mi škodí, a vše toto je ze všech stran nemravné, podlé, odporné. Tak proč to budu dělat? Pokud říkáte, že bez toho mi od někoho bude zle, pak zaprvé nic tak zlého, jako to zlo, které mi způsobíte, pokud vás poslechnu, mi od nikoho neočekávám; zadruhé, mi je zcela jasné, že pokud sami nebudeme bičovat sebe, pak ani nikdo nebude bičovat nás. Vždyť vláda – to jsou carové, ministři, úředníci s pery, kteří mne nijak, jak ten stanový sedláky, nemohou přinutit: povedou mne násilně k soudu, do vězení, na popravu ne carové a úředníci s pery, nýbrž ti samí lidé, kteří jsou v tom samém postavení jako já. A jim je stejně neužitečné a škodlivé a nepříjemné být bičováni jako mně, a proto, vší pravděpodobností, pokud jim otevřu oči, nejenže ne budou mne nutit, nýbrž udělají totéž co já.

Zatřetí, i kdyby se stalo to, že bych za to musel trpět, pak i tehdy je pro mne výhodnější být vyhnán nebo zavřen ve vězení, hájíc zdravý rozum a dobro – to, co nednes-zítra, ale za velmi krátkou dobu musí zvítězit, než trpět pro hloupost a zlo, které ne-dnes-zítra musí skončit. A proto i v tomto případě je výhodnější riskovat, že mne vyhnají, zavřou do vězení a dokonce popraví, než že svou vinou prožiji celý život v otroctví u špatných lidí, mohu být rozcestován vniklým nepřítelem, jím hloupě zmrzačen a zabit, hájíc dělo, nebo nikomu nepotřebný kousek země, nebo hloupý hadr nazývaný praporem.

Nechci bičovat sám sebe a nebudu. Nemám k tomu důvod. Dělejte sami, pokud to chcete, já nebudu."

Zdálo by se, že nejen náboženský nebo mravní cit, ale nejprostší úvaha a kalkulace by měly přimět každého člověka naší doby odpovědět a jednat tak. Ale ne: lidé společenského chápání života nalézají, že jednat tak není třeba a dokonce škodlivé pro dosažení cíle osvobození lidí od otroctví, a je třeba pokračovat, jak ti sedláci stanového, bičovat jeden druhého, utěšujíce sebe tím, že to, co povídáme ve sněmovnách a na shromážděních, zakládáme svazy dělníků, chodíme prvého máje po ulicích, děláme spiknutí a potají dráždíme vládu, která nás bičuje, že to vše udělá, že my, čím dál víc zotročujíc se, se velmi brzy osvobodíme.

Nic tak nebrání osvobození lidí jako toto překvapivé zbloudění. Místo aby každý člověk směřoval své síly na osvobození sebe sama, na změnu svého chápání života, lidé hledají vnější souhrnný prostředek osvobození a tím se stále více a více okovávají.

Jako kdyby lidé tvrdili, že k rozdělání žáru je potřeba ne to, aby se každý uhlíček roznítil, nýbrž to, aby se uhlíky uspořádaly určitým způsobem.

A přitom to, že osvobození všech lidí se stane právě skrze osvobození jednotlivých osob, se v poslední době stává stále zjevnějším. Osvobození jednotlivých osob ve jménu křesťanského chápání života

od státního zotročení, které bývalo dříve výjimečným a nenápadným jevem, získalo v poslední době pro státní moc hrozivý význam.

Pokud v dřívější době, v časech Říma, ve středověku se stávalo, že křesťan, vyznávaje své učení, odmítal účast v obětech, v poklonách císařům, bohům, nebo ve středověku poklon ikonám, uznávání papežské moci, pak tato odmítnutí za prvé byla nahodilá: člověk mohl být postaven do nutnosti vyznání své víry a mohl prožít život, aniž byl postaven do této nutnosti. Nyní pak této zkoušce víry jsou vystaveni všichni lidé bez výjimky. Každý člověk naší doby je postaven do nutnosti uznat svou účast v krutostech pohanského života nebo ho odmítnout. A za druhé, v těch dobách odmítnutí poklon bohům, ikonám, papeži nebyly pro stát podstatné jevy: kolik by lidí uctívalo nebo neuctívalo bohy nebo ikony, nebo papeže, stát zůstával stejně silný. Nyní pak odmítnutí nekřesťanských požadavků vlád podkopávají u kořene samu státní moc, protože na plnění těchto nekřesťanských požadavků stojí veškerá moc státu.

Světské moci byly chodem života přivedeny do toho postavení, že pro svou podporu musí vyžadovat ode všech lidí takových činů, které nemohou být vykonány lidmi vyznávajícími pravé křesťanství.

A proto v naší době každé vyznávání jednotlivým člověkem pravého křesťanství podkopává v nejpodstatnějším moc vlády a nevyhnutelně s sebou nese osvobození všech.

Co, zdálo by se, důležitého na takových jevech, jako jsou odmítnutí několika desítek bláznivých, jak je nazývají, lidí, kteří nechtějí přísahat vládě, nechtějí platit daně, účastnit se soudu a vojenské služby? Tyto lidi trestají a odstraňují, a život jde po starém. Zdálo by se, že na těchto jevech není nic důležitého, a přitom tyto právě jevy víc než co jiného podkopávají moc státu a připravují osvobození lidí. To jsou ty jednotlivé včely, které začínají se odtrhávat od roje a létají okolo, očekávajíc, že nemůže být zadrženo – aby celý roj vzlétl za nimi. A vlády to

vědí a bojí se těchto jevů víc než všech socialistů, komunistů, anarchistů a jejich spiknutí s dynamitovými bombami.

Nastupuje nové carování; podle obecného pravidla a zavedeného pořádku se vyžaduje, aby všichni poddaní složili přísahu nové vládě. Dělá se obecné nařízení. Volají všechny do katedrály k přísaze. Náhle jeden člověk v Permu, druhý v Tule, třetí v Moskvě, čtvrtý v Kaluge prohlašují, že přísahu skládat nebudou, a všichni, nedomluvivše se mezi sebou, vysvětlují své odmítnutí jedním a týmž: tím, že podle křesťanského zákona je přísaha zakázána, ale že i kdyby přísaha nebyla zakázána, nemohou podle ducha křesťanského zákona slíbit, že budou páchat ty špatné činy, které se od nich vyžadují v přísaze, totiž: udávat všechny ty, kdo budou narušovat zájmy vlády, bránit se zbraní v rukou své vlády nebo útočit na její nepřátele. Volají je ke stanovým, isprávníkům, kněžím, gubernátorům, přesvědčují, prosí, hrozí a trestají, ale oni zůstávají při svém rozhodnutí a nepřísahají. A mezi miliony přísahavších žijí desítky nepřísahavších. A ptají se jich:

– A tak jste nepřísahal?

– Tak nepřísahal.

– A co, nic?

– Nic.

Poddaní státu jsou povinni všichni platit daně. A všichni platí, ale jeden člověk v Charkově, druhý v Tveri, třetí v Samaru odmítají platit daně, všichni říkají, jakoby domluvili, totéž. Jeden říká, že zaplatí jen tehdy, až mu řeknou, nač půjdou od něho odebrané peníze. Pokud na dobré věci, říká, pak sám dá i víc, než se od něho vyžaduje. Pokud však na zlé, pak dobrovolně nedá nic, protože podle zákona Krista, který následuje, nemůže přispívat zlým činům. Totéž, byť jinými slovy, říkají i druzí a nedávají dobrovolně daně. Těm, u kterých je co vzít, odebírají násilím majetek; ty, u kterých není co vzít, nechávají v pokoji.

– Tak nezaplatil daň?

– Nezaplatil.

– A co, nic?

– Nic. Byly zavedeny pasy. Všichni, odjíždějící z místa bydliště, jsou povinni je brát a platit za to poplatek. Náhle se na různých místech objevují lidé, kteří říkají, že brát pasy není třeba, že se nemá uznávat svou závislost na státě, který žije násilím, a tito lidé neberou pasy a neplatí za ně poplatek. A opět ničím nelze přinutit tyto lidi plnit požadované. Zavírají je do kriminálů a znovu propouštějí, a lidé žijí bez pasů.

Všichni rolníci jsou povinni plnit policejní povinnosti sotských, desátkových atd. Náhle v Charkově odmítá rolník plnit tuto povinnost, vysvětluje své odmítnutí tím, že podle křesťanského zákona, který vyznává, nemůže nikoho svazovat, zavírat, vodit z místa do místa. Totéž prohlašuje rolník v Tveri, v Tambově. Rolníky nadávají, bijí, dávají do vězení, ale oni zůstávají při svém rozhodnutí a neplní to, co je proti jejich víře. A přestávají je volit do sotských, a opět nic.

Všichni občané se musí účastnit soudu jako přísežní. Náhle nejrůznější lidé: kočárníci, profesoři, obchodníci, sedláci, šlechtici, jakoby domluveni, odmítají tyto povinnosti, a to ne z důvodů uznaných zákonem, nýbrž proto, že sám soud podle jejich přesvědčení je věc nezákonná, nekřesťanská, která nemá existovat. Tyto lidi pokutují, snažíce se jim nedat veřejně vyslovit motivy odmítnutí, a nahrazují je jinými. Přesně tak nakládají i s těmi, kteří na týchž základech odmítají být u soudu svědky. A také nic.

Všichni lidé od dvacátého prvního roku jsou povinni jít na odvod. Náhle jeden mladík v Moskvě, druhý v Tveri, třetí v Charkově, čtvrtý v Kyjevě jakoby po předchozí dohodě přicházejí k úřadu a prohlašují, že ani přísahat, ani sloužit nebudou, protože jsou křesťané. Zde jsou podrobnosti jednoho z prvních, od té doby, co tato odmítnutí začala být častá, případů, který je mi dobře známý.[2] Ve všech dalších případech se opakovalo přibližně totéž. Mladík středního vzdělání odmítá v moskevské radě. Na jeho slova si nevšímají a vyžadují, aby stejně

jako jiní pronesl slova přísahy. Odmítá, ukazuje na určité místo evangelia zakazující přísahu. Na jeho důvody si nevšímají a vyžadují splnění rozkazu, ale on jej neplní. Tehdy se předpokládá, že je sektář a tedy nesprávně chápe křesťanství, tj. ne tak, jak chápou státem placení kněží. A mladíka pod konvojem posílají ke kněžím, aby ho poučili. Kněží začínají mladíka poučovat, ale jejich přesvědčování ve jménu Krista, aby se Krista odřekl, zjevně nepůsobí na mladíka, a vracejí ho zpět do vojska, prohlašujíc ho za nepravitelného. Mladík pokračuje nepřísahat a otevřeně odmítá plnění vojenských povinností.

Tento případ není předvídán zákonem. Dovolit odmítnutí plnění požadavků vrchnosti nelze, ale ani přirovnat tento případ k prosté neposlušnosti také nelze. Po poradě mezi sebou vojenské moci rozhodnou, aby se zbavily obtížného mladíka, prohlásit ho za revolucionáře a posílají ho pod konvojem do správy tajné policie. Policisté a žandáři vyslýchají mladíka, ale vše, co říká, nespadá pod žádný z zločinů podléhajících jejich pravomoci, a nijak nelze obvinit ho ani z revolučních činů, ani ze spiknutí, neboť prohlašuje, že nic nechce zničit, nýbrž naopak odmítá veškeré násilí a nic neskrývá, nýbrž hledá příležitost mluvit a dělat to, co mluví a dělá, nejotevřenějším způsobem. A žandáři, přes absenci pro ně zákonů, stejně jako duchovenstvo, nenacházejíce žádný důvod k obvinění mladíka, vracejí ho opět do vojska. Znovu se radí nadřízení a rozhodnou, byť nepřísahavšího mladíka přijmout a zapsat ho za vojáka. Oblékají ho, zapisují a posílají pod stráží na místo rozmístění vojsk. Na místě rozmístění vojsk velitel části, do které vstupuje, znovu vyžaduje od mladíka plnění vojenských povinností, a on znovu odmítá poslouchat, a před jinými vojáky vyslovuje důvod svého odmítnutí, říká, že on jako křesťan nemůže se dobrovolně chystat k vraždě, zakázané ještě zákonem Mojžíšovým.

Záležitost se děje v provinciálním městě. Případ vzbuzuje zájem a dokonce sympatii nejen u postranních, ale i u důstojníků, a proto nadřízení se neodhodlávají použít obvyklé disciplinární opatření za

odmítnutí poslušnosti. Pro slušnost však mladíka zavírají do vězení a píšou do vyšší vojenské správy a ptají se, co dělat. Z oficiálního hlediska odmítnutí účasti ve vojenské službě, v níž slouží sám car a která je žehnána církví, se jeví šílenstvím, a proto z Petrohradu píšou, že protože mladík zřejmě není ve svém rozumu, aby, neužívajíce ještě proti němu tvrdých opatření, poslali ho k vyšetření jeho duševního zdraví a k vyléčení do blázince. Posílají ho v naději, že tam zůstane, jako před deseti lety bylo s jiným mladíkem odmítavším v Tveri vojenskou službu, kterého mučili v blázinci, dokud se nepodřídil. Ale ani toto opatření nezachrání vojenskou vrchnost od nepohodlného mladíka. Lékaři ho vyšetří, velmi se o něho zajímají a, pochopitelně, nenaleznouce v něm žádné známky duševní choroby, vracejí ho zase do vojska. Přijímají ho a předstírajíce, že zapomněli na jeho odmítnutí a jeho motivy, mu zase nabízejí jít na výcvik, a zase on před jinými vojáky odmítá a prohlašuje důvod svého odmítnutí. Záležitost čím dál víc obrací pozornost na sebe vojáků i obyvatel města. Zase píšou do Petrohradu a odtud vychází rozhodnutí převést mladíka do vojsk stojících na okrajích, do míst, kde jsou vojska na vojenském postavení a kde za odmítnutí poslušnosti ho lze zastřelit, a kde záležitost může projít nenápadně, neboť v dalekém kraji je velmi málo Rusů a křesťanů, a většina jsou cizí národnosti a muslimové. Tak také dělají. Mladíka přepíší do vojsk stojících v Zakaspijském kraji a se zločinci posílají k veliteli, známému svou rozhodností a přísností.

Po celou tu dobu, při všech těchto přesunech z místa na místo, s mladíkem zacházejí hrubě, drží ho v zimě, hladu a nečistotě a vůbec všelijak dělají jeho život mučivým. Ale všechny tyto muky ho nenutí změnit své rozhodnutí. V Zakaspijském kraji, když mu zas nabídnou jít na stráž se zbraní, znovu odmítá poslouchat. Neodmítá jít stát k stohům sena, kam ho posílají, ale odmítá vzít zbraň, prohlašujíc, že v žádném případě proti nikomu nebude používat násilí. Vše toto se děje před jinými vojáky. Nechat takové odmítnutí beztrestně nelze, a mla-

díka postavují před soud za porušení disciplíny. Koná se soud a mladíka odsoudí k uvěznění ve vojenském vězení na dva roky. Opět po etapách se zločinci ho posílají na Kavkaz a tam zavírají do vězení, kde upadá pod nekontrolovatelnou moc žalářníka. Tam ho mučí půl druhého roku, ale on přesto nemění své rozhodnutí nebrat do rukou zbraně, a všem, s kterými se musí stýkat, vysvětluje, proč to nedělá, a na konci druhého roku ho propouštějí na svobodu dříve, zařadivše, v rozporu se zákonem, pobyt ve vězení do služby, chtíce se ho jen co nejrychleji zbavit.

Přesně stejně jako tento mladík, jakoby domluveni, jednají i jiní lidé na různých koncích Ruska, a ve všech těchto případech je způsob jednání vlády týž bojácný, neurčitý a tajný. Některé z takových lidí posílají do blázinců, některé zapisují za písaře a převádějí na službu na Sibiř, některé na lesnictví, některé zavírají do vězení, některé pokutují. A nyní několik takových odmítavších sedí ve vězeních ne za podstatu věci – za odmítnutí zákonnosti činů vlády, nýbrž za neplnění zvláštních požadavků vrchnosti. Tak nedávno důstojníka v záloze, nevydávšího informace o místě pobytu a prohlásivšího, že nebude už sloužit vojenským, pokutovali za neplnění nařízení moci třiceti rubly, které také odmítl zaplatit dobrovolně. Tak nedávno několik rolníků a vojáků, kteří odmítli účastnit se výcviku a brát do rukou pušky, za neposlušnost a odmlouvání zavřeli pod zatykač.

A případy těchto odmítnutí plnění státních požadavků odporujících křesťanství, zvláště odmítnutí vojenské služby, se v poslední době konají nejen v Rusku, ale všude. Tak mi je známo, že v Srbsku lidé z takzvané sekty nazarenů stále odmítají vojenskou službu a rakouská vláda s nimi už několik let marně bojuje, vystavujíc je vězení. V osmnácti set osmdesátém pátém bylo těchto odmítnutí sto třicet. Ve Švýcarsku, vím, že v osmdesátých letech devatenáctého století seděli v Chillonském hradě lidé za odmítnutí plnění branné povinnosti, kteří nezměnili následkem trestu své rozhodnutí. Taková odmítnutí byla ve Švéd-

sku, a přesně tak odmítající byli uvězněni, a vláda pečlivě skrývala tyto případy před národem. Byla taková odmítnutí i v Prusku. Vím o poddůstojníkovi gardy, který v osmnácti set devadesát jedna v Berlíně oznámil nadřízenému, že on jako křesťan nebude pokračovat ve službě, a navzdory všem přesvědčováním, hrozbám a trestům zůstal při svém rozhodnutí. Ve Francii, na jihu, vznikla v poslední době obec lidí, kteří nesou jméno hinschistů (údaje jsou převzaty z *Peace Herold*, červenec osmnáct set devadesát jedna), jejíž členové odmítají na základě křesťanského vyznání plnění branné povinnosti a nejprve byli zařazováni do nemocnic, ale nyní, v míře jejich zvětšování, jsou vystavováni trestům za neposlušnost, ale přesto neberou do rukou zbraně.

Socialisté, komunisté, anarchisté se svými bombami, vzpourami a revolucemi, zdaleka nejsou tak strašní vládám, jako tito rozptýlení lidé, z různých zemí prohlašující svá odmítnutí – všichni na základě jednoho a téhož všem známého učení. Každá vláda ví, jak a čím se chránit proti revolucionářům, a má na to prostředky, a proto se nebojí těchto vnějších nepřátel. Ale co dělat vládám proti těm lidem, kteří odhalují zbytečnost, přebytečnost a škodlivost jakýchkoli vlád, a nebojují s nimi, nýbrž jen je nepotřebují, obejdou se bez nich, a tedy se nechtějí účastnit v nich?

Revolucionáři říkají: „Státní uspořádání je špatné tím a tím, je třeba ho zničit a nahradit tím a tím.“ Křesťan pak říká: „Nic nevím o státním uspořádání, o tom, nakolik je dobré nebo špatné, a nechci ho ničit právě proto, že nevím, zda je dobré, nebo špatné, ale právě z toho důvodu ho nechci podporovat. A nejen nechci, ale nemohu, protože to, co se ode mne vyžaduje, odporuje mému svědomí.“

Odporují pak svědomí křesťana všechny státní povinnosti: přísaha, daně, soudy, i vojsko. A na těch samých povinnostech spočívá veškerá moc státu.

Nepřátelé revoluční zvenku bojují s vládou. Křesťanství pak vůbec nebojuje, nýbrž zevnitř ničí všechny základy vlády.

Mezi ruským lidem, u něhož, zvláště od doby Petra I., nikdy nepřestával protest křesťanství proti státu, mezi ruským lidem, u něhož je uspořádání života takové, že lidé v obcích odcházejí do Turecka, do Číny, do neobydlených zemí a nejenže nepotřebují vládu, ale dívají se na ni vždy jako na zbytečnou tíhu a jen ji snášejí jako bídu, ať je turecká, ruská nebo čínská, – mezi ruským lidem v poslední době se stále častěji objevují případy křesťanského vědomého osvobození jednotlivých osob z podrobení se vládě. A tyto projevy jsou zvláště hrozivé pro vládu nyní tím, že odmítající často nepatří k takzvaně nižším, nevzdělaným stavům, nýbrž k lidem středního a vyššího vzdělání, a tím, že tito lidé vysvětlují svá odmítnutí už nikoli jakýmikoli mystickými výlučnými věrami, jak to bývalo dříve, nespojují je s jakýmikoli pověrami a fanatismy, jak to dělají samospalovači nebo běženci, nýbrž jako příčiny svého odmítnutí uvádějí nejprostší a nejjasnější, všem dostupné a všemi uznávané pravdy.

Tak odmítají dobrovolné placení daní, protože se daně používají na věci násilí: plat náčelníkům, vojenským, na zřizování vězení, pevností, děl, a oni, jako křesťané, pokládají za hříšné a nemravné účastnit se těchto věcí. Odmítající obecnou přísahu odmítají proto, že slibovat poslušnost mocem, tj. lidem oddávajícím se násilí, odporuje smyslu křesťanského učení; odmítají přísahu u soudů, protože přísaha je přímo zakázána evangeliem. Odmítají úřady policejní, protože při těchto úřadech je třeba používat násilí proti svým bratrům a mučit je, a křesťan to nemůže dělat. Odmítají veškerou účast u soudu, protože pokládají každý soud za plnění zákona pomsty, který není slučitelný s křesťanským zákonem odpuštění a lásky. Odmítají veškerou účast ve vojenských přípravách a ve vojsku, protože nechtějí a nemohou být kati a nechtějí se chystat ke katovství.

Všechny motivy těchto odmítnutí jsou takové, že jakkoli samovládné by byly vlády, nemohou za ně otevřeně trestat. K tomu, aby se za taková odmítnutí trestalo, musí se vlády samy neodvolatelně odříci

rozumu a dobra. A ony ujišťují lidi, že vládnou jen ve jménu rozumu a dobra.

Co dělat vládám proti těmto lidem?

Vskutku, vlády mohou pobít, popravit, zavřít do vězení a galejí navěky všechny své nepřátele toužící násilím je svrhnout; mohou zasypat zlatem polovinu lidí, které potřebují, a podplatit je; mohou si podřídit miliony ozbrojených lidí připravených zahubit všechny nepřátele vlád. Ale co mohou udělat proti lidem, kteří, nechtějíc ani nic ničit, ani zřizovat, chtějí jen pro sebe, pro svůj život, nedělat nic odporujícího křesťanskému zákonu, a proto odmítají plnění nejobecnějších a tedy nejnutnějších pro vlády povinností?

Pokud by to byli revolucionáři, kážící násilí, vraždu a konající tyto věci, pak by boj proti nim byl snadný: část by podplatili, část by oklamali, část by zastrašili; ty pak, které nelze ani podplatit, ani oklamat, ani zastrašit, by vystavili jako zločince, nepřátele společnosti, popravili by nebo zavřeli, a dav by schválil čin vlády. Pokud by to byli nějací fanatici, kážící nějakou zvláštní víru, bylo by lze díky těm pověrám lži, které si přimíchávají k svému učení, vyvrátit i to pravdivé, co vyznávají. Ale co dělat s lidmi, kteří nekážou ani revoluci, ani nějaké zvláštní náboženské dogma, nýbrž jen proto, že nechtějí dělat nikomu zlo, odmítají přísahu, placení daní, účast u soudu, vojenskou službu, – takové povinnosti, na nichž spočívá celé uspořádání státu? Co dělat s takovými lidmi? Podplatit je nelze: už to riziko, na které dobrovolně jdou, ukazuje jejich nezištnost. Oklamat tím, že to vyžaduje Bůh, také nelze, protože jejich odmítnutí je založeno na jasném, nesporném zákoně Božím vyznávaném i těmi, kdo chtějí přinutit lidi jednat v rozporu s ním. Zastrašit hrozbami ještě méně lze, protože strádání a utrpení, kterým budou vystaveni za své vyznání, jen zesilují jejich touhu po vyznání, a v jejich zákoně je přímo řečeno, že se má poslouchat Boha více než lidi, a nemá se bát těch, kdo mohou zahubit tělo, nýbrž toho, kdo může zahubit tělo i duši. Popravit nebo navěky zavřít je také nel-

ze. Tito lidé mají minulost, přátele, obraz myšlení a činů jejich je známý, všichni je znají jako mírné, dobré, pokorné lidi, a není možné vystavit je jako zločince, kteří mají být odstraněni pro spásu společnosti. A poprava lidí, uznávaných všemi za dobré, vyvolá obhájce, vysvětlovatele odmítnutí. A stačí objasnit příčiny odmítnutí, aby všem bylo jasné, že ty příčiny, pro které se tito křesťané odmítají plnit státní požadavky, jsou stejné pro všechny jiné lidi, a že by všichni měli dělat totéž.

Vlády se před odmítnutími křesťanů nalézají v zoufalém postavení. Vidí, že proroctví křesťanství se naplňuje, – ono roztrhává okovy spoutaných a osvobozuje lidi nacházející se v nevoli, a vidí, že toto osvobození nutně musí zničit ty, kdo drží jiné v nevoli. Vlády to vidí, vědí, že jejich hodiny jsou sečteny, a nic nemohou udělat. Vše, co mohou udělat pro svou záchranu, je jen to, aby odložily hodinu své záhuby. A to dělají, ale postavení jejich je přesto zoufalé.

Postavení vlád je podobné postavení dobyvatele, který chce zachránit město podpalované samými obyvateli. Jakmile zhasí požár v jednom místě, zapaluje se ve dvou dalších; jakmile ustoupí ohni, odlomí to, co se vznítilo, od velké budovy, – zahoří ze dvou konců i tato budova. Tato zahoření jsou ještě vzácná, ale zahoří ohněm, který, započav z jiskry, se nezastaví, dokud nespálí vše.

A hle, právě tu, když se vlády před lidmi vyznávajícími křesťanství nalézají v tak bezbranném postavení, a chybí jen velmi málo k tomu, aby se zhroutila celá tato zdající se tak mocnou a tolika staletími zbudovaná síla, – tu právě veřejní činitelé kážou, že se nemá, a dokonce že je škodlivé, nemravné, aby se každý zvlášť osvobozoval od otroctví. Jako kdyby jedni lidé, aby osvobodili zdrženou v řece vodu, dlouho pracujíc, prokopali celý kanál, a jim by stačilo jen otevřít otvor, aby se voda sama hnala a udělala zbytek, a tu by přišli jiní lidé a začali by radit, že je mnohem lepší, místo spouštění vody, zřídit nad řekou takový

stroj se škopky, které, nabírajíc vodu z jedné strany, by ji přelévaly z druhé do téhož rybníka.

Ale záležitost už zašla příliš daleko: vlády cítí už svou bezbrannost a slabost, a probouzející se z usnutí lidé křesťanského vědomí už začínají cítit svou sílu.

> *„Oheň jsem přinesl na zemi,“* řekl Kristus, *„a jak toužím, aby se vznítil.“*

A tento oheň se začíná vznětněvat.

Poznámky překladatele

[1] Tolstoj zde v původní poznámce dodává: To, že u některých národů, u Angličanů a Američanů, dosud není obecné branné povinnosti (ačkoli u nich již zaznívají hlasy ve prospěch jí), nýbrž verbování a nájem vojáků, nikterak nemění postavení otroctví občanů vůči vládám. Tam každý sám musí jít a zabíjet a být zabit, zde každý musí odevzdávat své práce na nájem a přípravu vrahů.

[2] Tolstoj poznamenává: Všechny podrobnosti jak tohoto případu, tak předchozích jsou autentické.

X.

Křesťanství ve svém pravém významu ničí stát. Tak bylo chápáno od samého počátku, za to byl ukřižován Kristus, a vždy tak chápali lidé, kteří nebyli vázáni nutností ospravedlňovat křesťanský stát. Teprve od doby přijetí nominálního vnějšího křesťanství hlavami států se začaly vymýšlet všechny ty nemožné spletené teorie, podle nichž lze křesťanství sloučit se státem. Ale pro každého upřímného a vážného člověka naší doby nemůže nebýt zřejmá neslučitelnost opravdového křesťanství – učení pokory, odpuštění křivd, lásky – se státem, s jeho velebením, násilími, popravami a válkami. Vyznávání opravdového křesťanství nejenže vylučuje možnost uznání státu, ale i ničí jeho základy.

Ale pokud je tomu tak, a je pravda, že křesťanství je neslučitelné se státem, pak přirozeně vzniká otázka: co je potřebnější pro blaho lidstva, co více zajišťuje blaho lidí: státní forma života, nebo její zničení a nahrazení křesťanstvím?

Jedni lidé říkají, že pro lidstvo je potřebnější stát, že zrušení státní formy by s sebou neslo zničení všeho, co lidstvo vypracovalo, že stát jak byl, tak i pokračuje být jedinou formou rozvoje lidstva a že všechno to zlo, které vidíme u národů žijících ve státní formě, pochází ne z této formy, nýbrž ze zneužití, která mohou být napravena bez zničení, a že lidstvo bez narušení státní formy může se rozvíjet a dojít k vysoké úrovni blahobytu. A lidé, kteří tak myslí, přinášejí pro potvrzení svého názoru jim se zdající nevyvratitelné filozofické, historické a dokonce náboženské důvody.

Lze napsat svazky na obranu prvního názoru (byly již dávno psány a stále se píšou), ale lze napsat (a také, byť nedávno, hodně a skvěle napsáno) i mnoho proti němu.

A nelze dokázat ani to, jak to tvrdí obhájci státu, že zrušení státu bude mít za následek společenský chaos, vzájemné loupeže, vraždy a zničení všech společenských institucí a návrat lidstva k barbarství; ani to, jak to tvrdí odpůrci státu, že lidé se už stali natolik rozumnými a dobrými, že neloupí a nezabíjejí jeden druhého, dávají přednost pokojnému styku před nepřátelstvím, že sami bez pomoci státu zřídí vše, co jim bude potřeba, a že proto stát nejenže k tomu nepřispívá, ale naopak, pod rouškou chránění lidí vyvolává na ně škodlivý a zuřící vliv. Nelze dokázat abstraktními úvahami ani jedno, ani druhé. Ještě méně to lze dokázat zkouškou, protože otázkou je, zda se má, nebo nemá dělat zkouška. Otázka, zda nastal nebo nenastal čas zrušení státu, by byla neřešitelná, kdyby neexistoval jiný životní způsob jejího nesporného řešení.

Zcela nezávisle na čímkoli úsudku o tom, zda dozrály kuřata v hnízdě natolik, aby vyhnali kvočnu a vypustili z vajec kuřata, nebo ještě k tomu nedozrály, nesporným rozhodčím otázky budou kuřata, když se již, nevejdouce se více do vajec, začnou prolamovat zobákem a sama z nich vycházet.

Totéž je s otázkou, zda nastal, nebo nenastal pro lidi čas zrušení státní formy a její nahrazení novou. Pokud člověk následkem v něm vyrostlého vyššího vědomí nemůže už plnit požadavky státu, nevejde se už do něho a zároveň nepotřebuje už ochranu státní formou, pak otázka, zda lidé dozrali ke zrušení státní formy, nebo nedozrali, je rozhodnuta zcela z jiné strany a stejně nesporně, jak i pro kuře vylíhlé z vejce, do kterého ho už žádné síly světa nemohou vrátit – samotnými lidmi, kteří už vyrostli ze státu a nemohou být do něho vráceni žádnými silami.

„Velmi může být, že stát byl potřebný a nyní je potřebný pro všechny ty cíle, které mu připisujete," – říká člověk, který si osvojil křesťanské chápání života, – „vím jen to, že z jedné strany mi stát už nepotřebný, z druhé – nemohu více konat ty činy, které jsou potřebné pro

existenci státu. Zřizujte si pro sebe to, co potřebujete pro svůj život, nemohu dokazovat ani obecnou nutnost, ani obecnou škodlivost státu, vím jen to, co mi potřeba a co ne, co mi je možné a co ne. Vím o sobě, že mi není potřebné oddělení sebe od jiných národů, a proto nemohu uznávat svou výlučnou přináležitost k nějakému národu a státu a poddanství nějaké vládě; vím o sobě, že mi nejsou potřebné všechny ty vládní instituce, které se zřizují uvnitř států, a proto nemohu, zbavuje lidi potřebující mou práci, odevzdávat ji v podobě daně na pro mne nepotřebné a, pokud vím, škodlivé instituce; vím o sobě, že mi nejsou potřebné ani vlády, ani soudy, páchané násilím, a proto nemohu účastnit se ani jednoho, ani druhého; vím o sobě, že mi není potřebné ani útočit na jiné národy, zabíjeje je, ani bránit se před nimi se zbraní v rukou, a proto nemohu se účastnit válek a příprav na ně. Velmi může být, že jsou lidé, kteří nemohou nepokládat to vše za potřebné a nutné, nemohu s nimi spořit, vím jen pro sebe, zato nesporně vím, že mi to není potřeba a že to nemohu dělat. A není mi to potřeba a nemohu to dělat ne proto, že mi, mé osobnosti se tak chce, nýbrž proto, že to nechce ten, kdo mne poslal do života a dal mi nesporný zákon pro vedení v tomto životě."

Jaké důvody by lidé přinášeli ve prospěch toho, že je škodlivé zrušit státní moc a že toto zrušení může plodit bídy, lidé, kteří už vyrostli ze státní formy, se do ní nemohou vměstnat. A kolik a jakých důvodů by se nepřinášelo člověku, který vyrostl ze státní formy, o nutnosti ní, nemůže se do ní vrátit, nemůže přijímat podíl na činech odmítaných jeho vědomím, jako nemohou vyrostlá kuřata vrátit se do skořápky, z které vyrostla.

„Ale pokud je to i tak," – říkají obhájci existujícího uspořádání, – „zrušení státního násilí by přesto bylo možné a žádoucí tehdy, kdyby se všichni lidé stali křesťany. Dokud toho však není, dokud mezi lidmi jen nazývajícími se křesťany jsou lidé nekřesťané, zlí lidé, pro svou osobní žádost připraveni způsobit škodu jiným, zrušení státní moci by

bylo nejenže ne blahem pro ostatní lidi, ale jen by zvětšilo jejich bídu. Zrušení státní formy života je nežádoucí nejen tehdy, kdy bude malá část pravých křesťanů, ale je nežádoucí dokonce i tehdy, kdy budou všichni křesťany, ale v jejich prostředí nebo kolem nich, v jiných národech, zůstanou nekřesťané, protože nekřesťané budou beztrestně loupit, násilit, zabíjet křesťany a udělají jejich život mučivým. Bude jen to, že zlí budou beztrestně vládnout nad dobrými a násilit je. A proto státní moc nemá být zrušena, dokud se nezničí všichni zlí, draví lidé na světě. A protože tomu, pokud ne nikdy, pak ještě dlouho nemůže být, pak navzdory pokusům osvobození jednotlivých křesťanů od státní moci, tato moc pro většinu lidí musí být udržována.“ Tak říkají obhájci státu. „Bez státu zlí násilí dobré a vládnou nad nimi. Státní moc však dává možnost dobrým zdržovat zlé,“ – říkají.

Ale tvrdíc toto, obhájci existujícího uspořádání již předem rozhodují o správnosti té teze, kterou potřebují dokázat. Říkajíc to, že bez státní moci zlí by vládli nad dobrými, pokládají za dokázané, že dobří – to jsou ti sami, kteří v nynější době mají moc, a zlí – ti sami, kteří se podrobují. Ale vždyť to právě je třeba dokázat. Vždyť to by bylo spravedlivé jen tehdy, kdyby se v našem světě dělo to, co se nepředpokládá v Číně, totiž to, že vládnou vždy dobří a že jakmile v čele vlády nestojí dobří jako ti, nad nimiž vládnou, pak občané jsou povinni svrhnout je. Tak se to předpokládá v Číně, ve skutečnosti to však není a nemůže být, protože ke svržení moci násilné vlády je málo mít na to právo, musí se mít na to síla. Takže i v Číně se to jen předpokládá. Ale v našem křesťanském světě se to nikdy ani nepředpokládalo. V našem světě není ani žádného základu předpokládat, že by vládli dobří nebo lepší, a ne ti, kdo si moc zabrali a udržovali ji pro sebe a své nástupce. Zabírat a udržovat moc nikterak nemohou dobří.

K získání moci a udržení ji je třeba milovat moc. Láska k moci se nespojuje s dobrotou, nýbrž s dobře opačnými vlastnostmi: s pýchou, lstí, krutostí.

Bez povyšování sebe a ponižování druhých, bez pokrytectví, podvodů, bez vězení, pevností, poprav, vražd nemůže ani vzniknout, ani se udržet žádná moc.

„Pokud se zruší státní moc, pak zlejší budou vládnout nad méně zlými," – říkají obhájci státnosti. Ale pokud Egypťané podrobili Židy, Peršané podrobili Egypťany, Makedoni Peršany, Římané Řeky, barbaři Římany, pak snad všichni ti, kdo si podrobili, byli dobřejší než ti, které si podrobili?

A přesně tak v přechodech moci v jednom státě od jedněch osob k druhým, snad vždy moc přešla k dobřejším? Když byl svržen Ludvík XVI. a do moci vstoupil Robespierre a potom Napoleon, kdo vládl? Dobřejší nebo zlejší? A kdy vládli dobřejší: když versailleští, nebo kommunardi byli u moci? Nebo když v čele vlády byl Karel I. nebo Cromwell? A když carem byl Petr III. nebo když ho zabili a carinou se stala v jedné části Ruska Kateřina, a v druhé – Pugačev. Kdo tehdy byl zlý, kdo dobrý?

Všichni lidé nacházející se u moci tvrdí, že jejich moc je potřebná k tomu, aby zlí nenásilili dobré, podrozumívajíc tím, že oni jsou těmi dobrými, kteří chrání jiné dobré před zlými.

Ale vládnout znamená násilit, násilit znamená dělat to, co nechce ten, nad kterým se násilí páchá, a co, určitě, pro sebe by nechtěl ten, kdo páchá násilí; takže vládnout znamená dělat jinému to, co nechceme, aby bylo děláno nám, tj. dělat zlé.

Podrobovat se znamená dávat přednost trpění před násilím. Dávat přednost trpění před násilím znamená být dobrým nebo alespoň méně zlým než ti, kdo dělají jiným to, co si nepřejí sobě.

A proto se vší pravděpodobností vládli vždy a nyní vládnou ne dobřejší, nýbrž naopak, zlejší než ti, nad kterými vládnou. Mohou být zlí i mezi těmi, kdo se podrobují moci, ale nemůže to být, aby dobřejší vládli nad zlejšími.

To nebylo lze předpokládat při pohanském nepřesném určení dobra; při křesťanském pak jasném a přesném určení dobra a zla to nikterak nelze myslet. Pokud více nebo méně dobří, více nebo méně zlí se nemohli odlišovat v pohanském světě, pak křesťanské pojetí dobrého a zlého tak jasně určilo znaky dobrých a zlých, že je nelze už směšovat. Podle Kristova učení dobří – to jsou ti, kdo se pokořují, trpí, neodporují zlu násilím, odpouštějí křivdy, milují nepřátele; zlí – to jsou ti, kdo se povyšují, vládnou, bojují a násilí lidem, a proto podle Kristova učení není pochyby o tom, kde jsou dobří mezi vládnoucími podrobenými a kde zlí mezi podrobenými nebo vládnoucími. Dokonce je nějak směšné mluvit o vládnoucích křesťanech.

Nekřesťané, tj. ti, kdo kladou svůj život ve světském blahu, vždy musí vládnout nad křesťany, těmi, kdo kladou svůj život v odříkání od těchto bl.

A tak to vždy bylo a stávalo se čím dál více určitějším v míře rozšiřování a vyjasňování křesťanského učení.

Čím více se rozšiřovalo a vstupovalo do vědomí lidí opravdové křesťanství, tím méně možné bylo křesťanům být mezi vládnoucími, a tím lehčí se stávalo nekřesťanům vládnout nad křesťany.

„Odstranění státního násilí v tom případě, kdy se ve společnosti nestali všichni lidé opravdovými křesťany, bude mít za následek jen to, že zlí budou vládnout nad dobrými a beztrestně je násilit!“ – říkají obhájci existujícího strojí života.

„Zlí budou vládnout nad dobrými a násilit je.“ Vždyť jiného nikdy nic nebylo a nemůže být. Tak vždy bylo od počátku světa a tak je to dosud. Zlí vždy vládli nad dobrými a vždy je násilili. Kain násilil Ábela, lstivý Jákob vládl nad důvěřivým Ezauem, oklamavší ho Lában nad Jákobem, Kaifáš a Pilát vládli nad Kristem, římští císařové vládli nad Senekami, Epiktety a dobrými Římany, kteří žili v jejich čase, Ivan IV. se svými opričníky, opilý syfilitik Petr se svými šašky, bludnice Kateřina se svými milenci vládli nad pracovitými věřícími ruskými lidmi své

doby a násilili je. Vilém vládne nad Němci, Stambulov nad Bulhary, ruští úředníci nad ruským lidem. Němci vládli nad Italy, nyní vládnou nad Maďary a Slovany; Turci vládli a vládnou nad Slovany a Řeky; Angličané vládnou nad Indy, Mongolové nad Číňany.

Takže ať bude, nebo nebude zrušeno státní násilí, postavení lidí dobrých násilících lidmi zlými se tím nezmění.

Strašit lidi tím, že zlí budou vládnout nad dobrými, nikterak nelze, protože to, čím strašíme, je právě to samé, co vždy bylo a je, a nemůže být jinak.

Celé pohanské dějiny lidstva se skládají pouze z těch událostí, prostřednictvím kterých zlejší přebírali moc nad méně zlými a, převzavše ji, krutostmi a lstmi udržovali ji, a vystavujíce sebe za strážce spravedlnosti, obhájce dobrých před zlými, vládli nad dobrými. Všechny převraty v dějinách jsou jen přebíráními moci zlejšími a vládnutím nad dobrými. To, co vládnoucí říkají, že kdyby nebylo jejich moci, pak by zlejší začali násilit dobré, znamená jen to, že násilníci nacházející se u moci nechtějí ustoupit tuto moc jiným násilníkům, kteří by chtěli vzít ji od nich. Říkajíc to však, vládnoucí jen odhalují sami sebe. Říkají, že jejich moc, tj. násilí, je potřebné k tomu, aby ochraňovala lidi od nějakých jiných nebo mohoucích se ještě projevit násilníků.[1]

Tím je také nebezpečné užití násilí, že jakmile je použito, pak všechny důvody, které si pro sebe přinášejí násilníci, nejen stejně, nýbrž s větším základem mohou být přineseny proti nim samým. Oni mluví o bývalém a nejčastěji o pomyslném budoucím násilí, a sami neustále páchají skutečné násilí. „Říkáte, že lidé dříve loupili a bili se, a bojíte se, že by oloupili a pobili jeden druhého, kdyby nebylo vaší moci. To může být, může i nebýt, ale to, že hubíte tisíce lidí ve věženích, galejích, pevnostech, vyhnanstvích, rozkládáte miliony rodin a hubíte ve vojenství fyzicky a mravně miliony lidí, – to není předpokládané, nýbrž skutečné násilí, proti kterému podle vaší úvahy je nutno bojovat násilím. A proto ti zlí, proti nimž podle vaší vlastní úvahy je nesporně

nutno použít násilí, – to jste vy sami," – mají násilníkům říkat násilím postižení lidé. A lidé nekřesťané vždy také říkají, myslí a jednají tak. Pokud jsou násilím postižení zlejší než ti, kdo je násilí, pak útočí na ně a snaží se je svrhnout a za vhodných okolností svrhují, nebo, co je nejobvyklejší, vstupují do řad násilících a účastní se jejich násilí.

Takže právě to, čím obhájci státnosti straší lidi, že kdyby nebylo násilící moci, pak by zlí vládli nad dobrými, – právě to, nepřestávajíc, se dělo a děje v životě lidstva, a proto zrušení státního násilí nemůže v žádném případě být příčinou zvětšení násilí zlých nad dobrými.

Pokud se násilí vládní zruší, pak násilí budou páchána, snad, jinými lidmi, a ne těmi, jimiž byla páchána dříve; ale souhrn násilí v žádném případě nemůže se zvětšit tím, že moc přejde od jedněch lidí k druhým.

„Státní násilí může být ukončeno jen tehdy, až se zničí zlí lidé ve společnosti," – říkají obhájci existujícího uspořádání, podrozumívajíc tím, že protože zlí lidé budou vždy, násilí se nikdy nezastaví. A to by bylo spravedlivé, ale jen tehdy, kdyby bylo to, co se jimi předpokládá, totiž že násilící jsou dobřejší a že jediný prostředek osvobození lidí od zla je násilí. Tehdy by, přesně, násilí nikdy nemohlo být zastaveno. Ale protože to tak není, nýbrž je opak, totiž že ne dobřejší násilí zlé, nýbrž zlejší násilí dobré, a že kromě násilí, které nikdy neukončí zlo, je jiný prostředek zrušení násilí, pak tvrzení o tom, že násilí se nikdy nezastaví, je nespravedlivé. Násilí se zmenšuje a zmenšuje a, zjevně, se musí zastavit, ale ne tak, jak si to představují někteří obhájci existujícího uspořádání, tím, že lidé podléhající násilí následkem působení na ně vlád se budou dělat čím dál lepšími a lepšími (následkem toho se naopak stávají stále horšími), nýbrž následkem toho, že protože všichni lidé postupně se stávají lepšími a lepšími, pak i nejzlejší lidé nacházející se u moci, stávajíc se čím dál méně a méně zlými, se stanou už natolik dobří, že budou neschopní užívat násilí.

Pohyb vpřed lidstva se nekoná tak, že lepší prvky společnosti, zabravše moc, používajíc násilí proti těm lidem, kteří jsou v jejich moci, je dělají lepšími, jak si to myslí jak konzervativci, tak revolucionáři, nýbrž se koná zaprvé a hlavně tím, že lidé obecně neúchylně a bez zastavení, stále více a více vědomě osvojují křesťanské chápání života, a zadruhé tím, že dokonce nezávisle na vědomé duchovní činnosti lidí, lidé bezděčně následkem samého procesu zabírání moci jedněmi lidmi a jejich střídání druhými, nedobrovolně se dostávají k více křesťanskému postoji k životu. Tento proces se koná tak, že horší prvky společnosti, zabravše moc a nacházejíc se v jejím vlastnictví, pod vlivem střízlivícího prvku vždy ji provázejícího, stávajíc se sami stále méně krutými, se stávají neschopnými užívat kruté formy násilí, a následkem toho ustupují své místo jiným, nad nimiž se zase koná týž proces zmírnění a, abychom to tak řekli, nevědomého pokřesťanšťování.

S lidmi se koná něco podobného procesu kipění. Všichni lidé většinou nekřesťanského chápání života tíhnou k moci a bojují, aby ji dosáhli. V tomto boji nejkrutější, hrubé, nejméně křesťanské prvky společnosti, násilíc nejmírnější, citlivější k dobru, nejvíce křesťanské lidi, vystupují skrze své násilí do vyšších vrstev společnosti. A zde nad lidmi nacházejícími se v tomto postavení se koná to, co předpovídal Kristus, řka: „Běda vám, bohatým, přesyceným, oslavovaným“; koná se to, že lidé, nacházejíc se u moci a ve vlastnictví následků moci – slávy a bohatství, docházejíc k určitým různým, postaveným jimi samými si v svých přáních cílům, poznávají jejich marnost a vracejí se do toho postavení, z kterého vyšli. Karel V., Ivan IV., Alexandr I., poznavše celou marnost a zlo moci, odříkali se od ní, protože viděli už veškeré zlo její a nebyli ve stavu klidně užívat násilí jako dobré věci, jak to dělali dříve.

Ale ne jediní Karlové a Alexandři procházejí touto cestou a uznávají marnost a zlo moci: tímto nevědomým procesem změkčení prochází

každý člověk, který získal tu moc, k níž tíhl, každý, nejen ministr, generál, milionář, obchodník, nýbrž šéf stolu, dobivší se místa, které si přál deset let, každý bohatý mužik, odloživší jednu nebo druhou stovku rublů.

Tímto procesem procházejí nejen jednotliví lidé, ale i souhrny lidí, celé národy.

Svody moci a všeho toho, co dává, i bohatství, poctami, přepychovým životem, se jeví důstojným cílem činnosti lidí jen dokud není dosažen, ale okamžitě, jakmile člověk je dosáhne, odhalují svou prázdnotu a postupně ztrácejí svou přitažlivou sílu, jako mraky, které mají formu a krásu jen z daleka: stačí jen vstoupit do nich, aby zmizelo vše to, co se v nich zdálo krásným.

Lidé, kteří ovládli moc a bohatství, občas ti samí, kteří získávali moc a bohatství, většinou pak jejich dědici, přestávají být tak chtiví moci a krutí k jejímu získávání.

Zaživše zkušenost pod vlivem křesťanského působení, marnost plodů násilí, lidé někdy v jednom, někdy skrze několik pokolení ztrácejí ty neřesti, které vzbuzuje vášeň pro získávání moci a bohatství, a stávajíc se méně krutými, neudržují své postavení a jsou vytlačováni z moci jinými, méně křesťanskými, zlejšími lidmi, a vracejí se do nižších podle postavení, ale vyšších podle mravnosti vrstev společnosti, zvětšujíc svou osobou střední úroveň křesťanského vědomí všech lidí. Ale okamžitě po nich opět horší, hrubší, méně křesťanské prvky společnosti se zvedají vzhůru, podrobují se nově tomuto procesu, jako i jejich předchůdci, a opět skrze jedno nebo několik pokolení, zaživše marnost plodů násilí a nasátí křesťanstvím, se sestupují do prostředí násilím postihovaných, a opět jsou nahrazeny novými, méně hrubými než předchozí, násilníky, ale hrubějšími než ti, které násilí. Takže navzdory tomu, že moc zůstává takovou, jaká byla, podle vnější formy, s každou změnou lidí nacházejících se u moci, čím dál více se zvětšuje počet lidí přiváděných životní zkušeností k nutnosti osvojení křesťan-

ského chápání života, a s každou změnou, byť nejhrubší a nejkrutější, méně křesťanští ze všech a stále méně a méně hrubí a krutí a více křesťanští lidé než dříve bývali u moci, vstupují do vlastnictví moci.

Násilí vybírá a přitahuje k sobě horší prvky společnosti, přepracovává je, a zlepšujíc a změkčujíc, vrací je zpět společnosti.

Takový je proces, prostřednictvím kterého křesťanství, přes užívané státní mocí násilí bránící hnutí vpřed lidstva, čím dál více a více objímá lidi. Křesťanství proniká do vědomí lidí nejen přes užívané mocí násilí, ale prostřednictvím něho.

A proto tvrzení obhájců státního uspořádání o tom, že pokud se zruší státní násilí, pak zlí budou vládnout nad dobrými, nejenže nedokazuje, že by to (vládnutí zlých nad dobrými) bylo nebezpečné, protože právě toto se také děje, nýbrž naopak, dokazuje to, že státní násilí dávající možnost zlým vládnout nad dobrými, je právě to zlo, které je žádoucí zrušit, a které je neustále rušeno samým životem.

„Ale pokud by i bylo spravedlivé, že státní násilí přestane tehdy, až vlastníci moci natolik se stanou křesťany, že sami se jí odřeknou, a nenajde se už lidí ochotných obsadit jejich místa, a spravedlivé, že tento proces se koná," – říkají obhájci existujícího pořádku, – „pak kdy to bude? Pokud uplynulo osmnáct set let a stále je tak mnoho ochotných vládnout a tak málo ochotných podřizovat se, pak není žádné pravděpodobnosti, aby se to nejen stalo velmi brzy, ale stalo by se vůbec někdy.

Pokud jsou i, jak byli i dříve mezi všemi lidmi, takoví, kteří dávají přednost odřeknutí se od moci před jejím užíváním, pak zásoba lidí dávajících přednost vládnutí před podřízením je tak velká, že je těžké představit si dobu, kdy by se mohla vyčerpat.

K tomu, aby se stal tento proces pokřesťanštění všech lidí, aby všichni lidé jeden za druhým přešli od pohanského chápání života k křesťanskému a dobrovolně se odříkali od moci a bohatství a nikdo si nepřál využívat je, je třeba, aby se nejen přetvořili v křesťanství všichni ti

hrubí, poloditví, zcela neschopní vzít křesťanství a následovat ho lidé, kterých je vždy mnoho uprostřed každé křesťanské společnosti, ale i všechny divoké a vůbec nekřesťanské národy, kterých je ještě tak mnoho vně ní. A proto, i kdyby se dopustilo, že proces pokřesťanštění se kdy dokoná nad všemi lidmi, pak podle toho, nakolik tato záležitost pokročila v osmnácti stech letech, to bude jen za několik krát osmnáct set let, a proto nelze a není proč myslet nyní na nemožné zrušení moci, nýbrž je třeba jen snažit se o to, aby tato moc byla v nejlepších rukou."

Tak odmítají obhájci existujícího uspořádání. A tato úvaha by byla zcela správná, kdyby přechod lidí od jednoho chápání života k druhému se konal pouze prostřednictvím toho jediného procesu, při kterém každý člověk zvlášť a jeden za druhým poznává zkušeností marnost moci a vnitřní cestou postihuje křesťanské pravdy.

Tento proces se koná bez přestání, a lidé jeden za druhým přecházejí tou cestou na stranu křesťanství.

Ale přecházejí lidé na stranu křesťanství nejen tímto vnitřním způsobem, nýbrž ještě jiným, vnějším způsobem, při kterém se ničí postupnost tohoto přechodu.

Přechod lidí od jednoho uspořádání života k druhému se nekoná vždy tak, jak se sype písek v přesýpacích hodinách: zrnko za zrnkem od prvního po poslední, nýbrž spíše tak, jak se nalévá voda do do vody ponořené nádoby, která zpočátku jen z jedné strany pomalu a rovnoměrně vpouští do sebe vodu, a potom od tíhy již do ní nalité vody najednou rychle se ponořuje a téměř najednou přijímá do sebe veškerou tu vodu, kterou může obsáhnout.

Totéž se děje i se společnostmi lidí při přechodu od jednoho chápání, a tedy i uspořádání života, k druhému. Lidé jen nejprve postupně a rovnoměrně jeden za druhým přijímají novou pravdu vnitřní cestou a následují jí v životě; při určitém pak rozšíření pravdy je přijímá-

na již ne vnitřním způsobem, ne rovnoměrně, nýbrž najednou, téměř nedobrovolně.

A proto je nespravedlivé úvaha obhájců existujícího uspořádání o tom, že pokud za osmnáct set let jen malá část lidí přešla na stranu křesťanství, pak je potřeba ještě několik krát osmnáct set let, dokud všichni ostatní lidé přejdou na jeho stranu, – nespravedlivé je proto, že při této úvaze se nebere v úvahu jiný, kromě vnitřního postihu pravdy, způsob osvojování lidmi nové pravdy a přechod od jednoho strojí života k druhému.

Druhý tento způsob osvojování lidmi nové otevřené pravdy a přechod k novému uspořádání života spočívá v tom, že lidé si osvojují pravdu nejen proto, že ji poznávají prorockým citem nebo zkušeností života, ale ještě i proto, že při určitém stupni rozšíření pravdy lidé, stojící na nižším stupni rozvoje, přijímají ji všichni najednou, podle jedné důvěry k těm, kdo ji přijali vnitřním způsobem a aplikují ji v životě.

Každá nová pravda, měnící strojí lidského života a pohybující vpřed lidstvo, je přijímána nejprve jen nejmenším počtem lidí, kteří ji chápou vnitřní cestou. Ostatní lidé, kteří přijali po důvěře předchozí pravdu, tu, na které spočívá existující pořádek, vždy odporují rozšiřování nové pravdy.

Ale protože zaprvé lidé nestojí na místě, nýbrž nepřetržitě se pohybují, čím dál více poznávajíc pravdu a přibližujíc se k ní svým životem, a zadruhé, všichni oni podle svého věku, výchovy, rodu jsou rozmístěni v postupné stupnici od lidí nejvíce schopných chápat nové otevřené pravdy vnitřní cestou, až po lidi nejméně schopné toho, pak lidé stojící blíže než jiní k těm, kdo si osvojili pravdu vnitřním způsobem, jeden za druhým zpočátku skrze dlouhé intervaly, a potom stále častěji a častěji přecházejí na stranu nové pravdy, a počet lidí uznávajících novou pravdu se stává stále větší a větší, a pravda se stává stále pochopitelnější a pochopitelnější.

A čím více lidí osvojí novou pravdu a čím pravda je pochopitelnější, tím více je vzbuzována důvěra v ostatních, na nižším stupni podle schopnosti chápání stojících lidech, a tím lehčím se pro ně stává její pochopení a tím větší počet si ji osvojuje. A tak jde hnutí, stále se zrychlujíc a zrychlujíc, rozšiřujíc a rozšiřujíc, jak hrouda sněhu, dokud se při tom nezrodí v souladu s novou pravdou veřejné mínění, a celá ostatní masa lidí už ne jednotlivě, nýbrž vše najednou pod tlakem této síly nepřejde na stranu nové pravdy a nenastolí se nový, v souladu s touto pravdou, strojí života.

Lidé, přecházející na stranu nové, došlé do určitého stupně rozšíření, pravdy, přecházejí na její stranu vždy najednou, masami, a jsou podobní tomu balastu, kterým se nakládá vždy najednou pro stabilní vyvážení a správný chod jakékoli lodi. Nebuď balastu, loď by neseděla ve vodě a měnila by svůj směr při sebemenší změně podmínek. Tento balast, přes to, že se zpočátku zdá nadbytečným a dokonce zdržujícím chod lodi, je nutnou podmínkou jejího správného pohybu.

Totéž je i s tou masou lidí, která vždy ne jeden po jednom, nýbrž vždy najednou pod vlivem nového veřejného mínění přechází od jednoho uspořádání života k druhému. Tato masa vždy svou inercií brání rychlým, lidskou moudrostí neprověřeným, častým přechodům od jednoho uspořádání života k druhému, a nadlouho zadržuje jakoukoli, dlouhou zkušeností boje prověřenou, do vědomí lidstva vstupivší pravdu.

A proto je nespravedlivé úvaha o tom, že pokud jen malá, nejmenší část lidstva osvojila křesťanskou pravdu v osmnácti stech letech, pak celé lidstvo si ji osvojí jen za mnoho, mnoho krát osmnáct set let, tj. tak brzy ne, že nám, žijícím nyní, nelze o tom ani myslet. Nespravedlivé proto, že lidé stojící na nižším stupni rozvoje, ti samí národy a lidé, které obhájci existujícího uspořádání představují jako překážku pro uskutečnění křesťanského strojí života, jsou ti samí lidé, kteří vždy

najednou v masách přecházejí na stranu pravdy přijaté veřejným míněním.

A proto změna v životě lidstva ta, následkem které lidé, využívající moci, se jí odřeknou, a z lidí podřízených moci se nenajde více lidí přejících si zabrat ji, nastane ne tehdy, až všichni lidé jeden po jednom do posledního vědomě osvojí křesťanské chápání života, nýbrž tehdy, až vznikne tak určité a všem pochopitelné křesťanské veřejné mínění, které podrobí si celou tu inertní masu, neschopnou vnitřní cestou osvojit pravdy a tedy vždy podléhající působení veřejného mínění.

Veřejné mínění pak nepotřebuje pro svůj vznik a rozšíření stovky a tisíce let a má vlastnost nakažlivě působit na lidi a s velkou rychlostí obsahovat velké množství lidí.

„Ale pokud je dokonce spravedlivé," – řeknou obhájci existujícího uspořádání, – „že veřejné mínění při určitém stupni své určitosti a jasnosti může přinutit inertní masu lidí mimokřesťanských společností – nekřesťanské národy – a lidi zkažené a hrubé, žijící uprostřed společností, se mu podrobit, pak jaké jsou známky toho, že toto křesťanské veřejné mínění vzniklo a může nahradit působení násilí?

Nelze riskovat, odhodivše násilí, kterým se udržuje existující pořádek, spoléhat se na nehmatatelnou a neurčitou sílu veřejného mínění, přenechaje divoké lidi vně a uvnitř společností beztrestně loupit, zabíjet a všelijak násilit křesťany.

Pokud s pomocí moci násilím odrážíme nekřesťanské prvky vždy připravené zalít nás a zničit všechny úspěchy křesťanské civilizace, pak je zaprvé pravděpodobné to, že veřejné mínění může nahradit tuto sílu a zajistit nás, a zadruhé, jak najít ten okamžik, v němž se veřejné mínění stalo natolik silným, že může nahradit moc? Zrušit moc a spolehnout se na obranu sebe na jediné veřejné mínění by znamenalo postupovat tak nerozumně, jak by postupoval člověk ve zvěřinci, který by, odhodiv zbraň, vypustil z klecí všechny lvy a tygry, spolehnu-

vše se na to, že zvířata v klecích a pod rozpálenými pruty se zdála pokorná.

A proto lidé mající moc, postavení osudem nebo Bohem do postavení vládnoucích, nemají právo riskovat zahynutím všech úspěchů civilizace jen proto, že si přejí udělat zkoušku o tom, zda může, nebo nemůže veřejné mínění nahradit ochranu moci, a proto nemají ukončovat násilí.

Francouzský zapomenutý nyní spisovatel Alphonse Karr řekl kdesi, dokazujíc nemožnost zrušení trestu smrti: *Que Messieurs les assassins commencent par nous donner l'exemple* (Nechť páni vrazi nám nejprve dají příklad), a mnohokrát jsem potom slýchal opakování tohoto žertu lidmi, kterým se zdálo, že těmito slovy je vyjádřen přesvědčivý a vtipný důvod proti zrušení trestu smrti. A přitom nelze zřetelněji vyjádřit celou lež důvodu těch, kteří pokládají, že nelze vládám zrušit násilí, dokud lidé jsou k němu schopní, než právě tímto žertem.

„Nechť," – říkají obhájci vládního násilí, – „vrazi nám ukážou příklad, zrušivše vraždění, pak i my ho zrušíme." Ale vrazi říkají totéž, jen s mnohem větším právem. Vrazi říkají: „Nechť ti, kdo se podjali nás učit a vést, nám ukážou příklad zrušení vraždění, pak i my ho budeme následovat." A oni to říkají ne pro žert, nýbrž vážně, protože takový je skutečný stav věci.

„Nemůžeme ukončit násilí, protože jsme obklopeni násilníky."

Nic víc než tato falešná úvaha nebrání v naší době hnutí vpřed lidstva a nastolení uprostřed něho onoho strojí života, který je vlastní už jeho nynějšímu vědomí.

Lidé mající moc jsou přesvědčeni, že lidi pohybuje a vede jen násilí, a proto pro podporu existujícího pořádku směle používají násilí.

Existující pořádek však stojí ne na násilí, nýbrž na veřejném mínění, jehož působení je narušováno násilím.

A proto činnost násilí oslabuje, narušuje právě to, co chce podporovat.

Násilí vždy, v lepším případě, pokud nesleduje jen osobní cíle lidí nacházejících se v moci, popírá a odsuzuje v jedné nehybné formě zákona to, co většinou je už mnohem dříve popíráno a odsuzováno veřejným míněním, ale s tím rozdílem, že zatímco veřejné mínění popírá a odsuzuje všechny činy odporující mravnímu zákonu, zahrnujíc proto do svého odsouzení nejrozmanitější postavení, zákon podporovaný násilím odsuzuje a pronásleduje jen jistou, velmi úzkou řadu činů, tím jakoby ospravedlňuje všechny činy téhož druhu nevešlé do jeho určení. Veřejné mínění už od doby Mojžíše pokládá chamtivost, zhýralost a krutost za zlo a odsuzuje je. A popírá a odsuzuje všelijaké projevy chamtivosti – nejen získávání cizího majetku násilím, podvodem, lstí, nýbrž i kruté využívání jeho; odsuzuje všelijakou zhýralost, ať je to smilstvo s milenkou, otrokyní, rozvedenou ženou a dokonce svou; odsuzuje jakoukoli krutost, projevující se v bitích, ve špatném vydržování, ve vraždě nejen lidí, ale i zvířat. Zákon pak založený na násilí pronásleduje jen jisté druhy chamtivosti, totiž krádež, podvod, a jisté druhy zhýralosti a krutosti, totiž porušení manželské věrnosti, vraždy, zmrzačení, – následkem toho jakoby povoluje všechny ty projevy chamtivosti, zhýralosti a krutosti, které nepodléhají jeho úzkému, podléhajícímu falešným výkladům určení.

Ale málo toho, že násilí křiví veřejné mínění, vyvolává v lidech ještě to zhoubné přesvědčení, že lidi pohybuje ne duchovní síla, která je vlečou k pochopení pravdy a jejímu uskutečnění, – ta duchovní síla, která tvoří pramen jakéhokoli pohybu vpřed lidstva, nýbrž násilí, – to samé jednání, které nejenže nepřibližuje lidi k pravdě, nýbrž je vždy od ní vzdaluje. Toto zbloudění je zhoubné tím, že nutí lidi, pohrdáce základní silou svého života – svou duchovní činností, – přenášet veškerou svou pozornost a energii na činnost násilí povrchní, zahálčivou a většinou škodlivou.

Toto zbloudění je podobné tomu, v němž by se nacházeli lidé toužící donutit se pohybovat lokomotivu tím, že by rukama otáčeli její kola,

nevědouce, že základní příčinou jejího pohybu je rozšíření páry, a ne pohyb kol. Lidé, kteří by rukama a páčkami otáčeli kola, by jen vyvolali podobu pohybu, a přitom by zkřivili kola, přerušivše tím možnost opravdového pohybu.

Totéž dělají lidé, kteří si myslí, že prostřednictvím vnějšího násilí mohou pohybovat lidi.

Lidé říkají, že křesťanský život bez násilí nemůže se nastolit proto, že jsou divocí národové mimokřesťanské společnosti – v Africe, v Asii (někteří takovou hrozbou naší civilizace představují Číňany), a jsou tak divocí, zkažení a, podle nové teorie dědičnosti, zrozenci zločinci uprostřed křesťanských společností, a že pro zdržování těch i druhých lidí od zničení naší civilizace je nutné násilí.

Ale ti divocí lidé vně i uvnitř společností, kterými strašíme sebe a druhé, nikdy se nepodrobili násilí, nejsou jím podrobeni ani nyní.

Národy nikdy nepodrobily jiné národy jediným násilím. Pokud národ podrobující si jiný stál na nižším stupni rozvoje, pak se vždy opakovalo to, že nezavádel násilím své uspořádání života, nýbrž naopak vždy sám se podřizoval tomu uspořádání života, které existovalo u podrobeného národa. Pokud je některý z silou utlačovaných národů podmaněn nebo blízký podrobení, pak jen veřejným míněním, a nijak ne násilím, které naopak čím dál více a více bouří národ.

Pokud se podrobovali kdy lidé celými národy novému náboženskému vyznání a celými národy se křtili nebo přecházeli na islám, pak se tyto převraty konaly ne proto, že by je k tomu nutili lidé mající moc (násilí naopak častěji v opačný směr povzbuzovalo tyto pohyby), nýbrž proto, že je k tomu nutilo veřejné mínění. Národy pak, které silou byly nuceny k přijetí vír vítězů, nikdy je nepřijaly.

Totéž je i ve vztahu k těm divokým prvkům, žijícím uprostřed společností: ani zvětšení, ani zmenšení přísnosti trestů, ani změna vězení, ani zvětšení policie nezmenšuje a nezvětšuje počet zločinů, – zmenšuje se jen následkem změny veřejného mínění. Žádné přísnosti

neodstranily duely a krevní mstu v některých zemích. Jakkoli popravují Čerkesy za krádež, pokračují krást z junáctví, protože ani jedna dívka nepůjde za mladíka, který neukázal svou udatnost tím, že ukradl koně nebo aspoň berana. Pokud lidé přestanou se bít na duelech a Čerkesové krást, pak ne ze strachu před popravami (strach z popravy přidává kouzlu junáctví), nýbrž protože veřejné mínění se změní. Totéž i ve všech jiných zločinech. Násilí nikdy nemůže zničit to, co je uznáváno veřejným míněním. Naopak, stačí jen veřejnému mínění postavit se přímo napříč násilí, a ono ničí veškeré působení násilí, jak to bylo a vždy bývá při každém mučednictví.

Co by bylo, kdyby se neužívalo násilí proti nepřátelským národům a zločinným prvkům společnosti, nevíme. Ale to, že nyní užívání násilí si nepodrobuje ani ty, ani druhé, to víme z dlouhé zkušenosti.

A jak si také podrobit silou národy, kterých celá výchova, všechny tradice, dokonce náboženské učení vede k tomu, aby nejvyšší ctnost viděli v boji s zotročiteli a v tíhnutí ke svobodě? A jak odstranit násilím zločiny uprostřed našich společností, když to, co se pokládá vládami za zločin, je veřejným míněním pokládáno za hrdinství. Vyhladit násilím lze takové národy a takové lidi, jak se to i dělá, ale podrobit ne.

Rozhodčím všeho, základní silou, pohybující a pohybující lidmi a národy, vždy byla a je jen jediná neviditelná, nehmatatelná síla – výslednice všech duchovních sil určitého souhrnu lidí a celého lidstva, projevující se ve veřejném mínění.

Násilí jen oslabuje tuto sílu, zdržuje, křiví a nahrazuje ji jinou, nejen neužitečnou pro hnutí vpřed lidstva, ale škodlivou činností.

Pro podrobení křesťanství divokých lidí mimokřesťanského světa – všech Zulů a Mandžuů a Číňanů, které mnozí pokládají za divoké, – i divokých lidí žijících uprostřed křesťanského světa, je jen jeden, jeden prostředek: rozšiřování mezi těmito národy křesťanského veřejného mínění, ustanovujícího se jen křesťanským životem, křesťanskými činy, křesťanskými příklady. A hle, k tomu, aby ovládli ty lidi, kteří

zůstali nepodrobeni křesťanství, mají jediný prostředek, jen jeden, lidé naší doby dělají přesně opak toho, co by mohlo dosáhnout cíle.

Pro podrobení křesťanství divokých národů, kteří nás nedotýkají a na jejichž utlačování nejsme ničím vyvoláni, místo abychom je především nechali v klidu, a v případě nutnosti nebo touhy sblížení s nimi působili na ně jen křesťanským vztahem k nim, křesťanským učením, dokázaným opravdovými křesťanskými činy trpělivosti, pokory, zdrženlivosti, čistoty, bratrství, lásky, místo toho začínáme tím, že zřizujíc uprostřed nich nové trhy pro náš obchod, mající cíl jen naši výhodu, zabíráme jejich půdu, tj. loupíme je, prodáváme jim víno, tabák, opium, tj. kazíme je, a nastolujeme mezi nimi naše pořádky, učíme je násilí a všem jeho způsobům, tj. následování jediného zvířecího zákona boje, pod který nemůže klesnout člověk, děláme vše, co je třeba k tomu, abychom skryli před nimi vše, co je v nás křesťanského. A potom, posilujíc k nim nějakých dvě desítky misionářů klebetajících předstíraný církevní nesmysl, přinášíme jako nevyvratitelný důkaz nemožnosti aplikace v životě křesťanských pravd tyto naše zkoušky obracení divochů na křesťanství.

Totéž i pro ty takzvané zločince, žijící uvnitř našich společností. K podrobení těchto lidí křesťanství je jen jeden jediný prostředek: křesťanské veřejné mínění, které může být ustaveno mezi těmito lidmi jen opravdovým křesťanským učením potvrzeným opravdovým křesťanským příkladem života.

A hle, pro hlásání tohoto křesťanského učení a potvrzení ho křesťanským příkladem zřizujeme mezi těmito lidmi mučivá vězení, gilotiny, šibenice, popravy, přípravy k vraždě, na které vynakládáme všechny své síly, zřizujeme pro černý lid modlářská věroučení, mající omámit je, zřizujeme vládní prodej omamných jedů – vína, tabáku, opia; zřizujeme dokonce i prostituci; dáváme půdu těm, komu není potřebná; zřizujeme podívané šíleného přepychu uprostřed bídy; ničíme veškerou možnost jakéhokoli zdání křesťanského veřejného mí-

nění; pečlivě ničíme ustanovující se křesťanské veřejné mínění, a potom tyto právě námi samými pečlivě zkažené lidi, zavírajíc je jako divoká zvířata do míst, z nichž nemohou vyskočit, a v nichž se ještě více zestávají divokými, nebo zabíjejíc je, – tyto právě námi ze všech stran zkažené lidi uvádíme jako důkaz toho, že na lidi nelze působit jinak, než hrubým násilím.

Koná se něco podobného tomu, co bývá, když starostliví nevědomí lékaři, postavivše silou přírody se uzdravujícího nemocného do nejnevýhodnějších podmínek hygieny a nacpávajíc ho jedovatými léky, potom tvrdí, že nemocný nezemřel jen díky jejich hygieně a léčbě, zatímco nemocný by byl dávno úplně zdráv, kdyby ho nechali v klidu.

Násilí, které se vystavuje jako nástroj udržování křesťanského uspořádání života, nejenže toto působení nevyvolává, nýbrž naopak brání veřejnému uspořádání být tím, čím by mohlo a mělo být. Veřejné uspořádání je takové, jaké je, ne díky násilí, nýbrž přesto.

A proto je nespravedlivé tvrzení obhájců existujícího uspořádání o tom, že pokud násilí sotva zdržuje zlé, nekřesťanské prvky lidstva od útoku na nás, pak zrušení násilí a jeho nahrazení veřejným míněním neochrání lidstva. Nespravedlivé je to proto, že násilí neochraňuje lidstvo, nýbrž naopak zbavuje lidstvo jediné možnosti skutečné ochrany sebe nastolením a rozšířením křesťanského veřejného mínění nad existujícím uspořádáním života. Jen při zrušení násilí se křesťanské veřejné mínění přestane křivit, získá možnost nebrzděného rozšiřování, a lidé nebudou směřovat své síly k tomu, co jim není potřebné, nýbrž je nasměrují k té jediné duchovní síle, která je pohybuje.

Ale jak odhodit zjevné, hmatatelné chránění strážníka s pistolí a spolehnout se na cosi neviditelného, nehmatatelného – veřejné mínění? Existuje ještě, nebo ne? Hlavně to, že pořádek věcí, v němž žijeme, známe. Dobrý je, špatný je, známe jeho nedostatky a jsme na něj zvyklí, víme, jak se chovat, co dělat v nynějších podmínkách; ale co bude tehdy, až se ho vzdáme a spolehneme se na cosi neviditelného,

nehmatatelného a zcela neznámého? A lidem se jeví strašnou ta neznámost, do které vstupují, vzdavše se známých pořádků života.

Ale je dobré bát se neznámosti, když známé nám naše postavení je pevné a zajištěné. Ale naše postavení je nejenže nezajištěné, ale nesporně víme, že stojíme na okraji záhuby.

Pokud se už bát, pak se bojme toho, co, přesně, je strašné, a ne toho, co pouze předpokládáme za strašné.

Bojíce se udělat úsilí, abychom se vymanili ze zhoubných nás podmínek jen proto, že budoucnost není zcela známa nám, podobáme se cestujícím topící se lodi, kteří by, bojíc se sednout do záchranné loďky převážející je na břeh, se zapouzdřili v kajutě a nechtěli z ní vyjít; nebo těm ovcím, které ze strachu před požárem obsahujícím dvůr se tísní pod kůlnou a nevyjdou do otevřených vrat.

Zda lze nám, lidem, stojícím na prahu po bídnosti a vyhlazování hrozivé války vnitřních revolucí, před níž, jak říkají její přípravitelé, hrůzy roku devadesát tři budou hračkou, mluvit o nebezpečí, které nám hrozí od Dahomejců, Zulů atd., kteří žijí za devatero zemí a nemyslí na útok na nás, a od těch několika tisíc námi omámených a zkažených podvodníků, zlodějů a vrahů, jejichž počet se nezmenšuje od všech našich soudů, vězení a poprav.

Kromě toho tento strach před zrušením viditelné ochrany policejního strážníka je strach převážně městských lidí, tj. lidí žijících v nenormálních a umělých podmínkách. Lidé žijící v přirozených podmínkách života, ne po městech, nýbrž uprostřed přírody, bojujíc s ní, žijí bez této ochrany a vědí, jak málo může je ochránit násilí od obklopujících je skutečných nebezpečí. V tomto strachu je něco chorobného, závisejícího převážně na těch falešných podmínkách, v nichž mnozí z nás žijí a vyrostli.

Lékař-psychiatr vyprávěl, že jednou v létě, když vyšel z nemocnice, duševně nemocní ho doprovázeli až k vratům na ulici. „Pojďte se mnou do města," – navrhl jim lékař. Nemocní souhlasili, a malá hro-

mádka šla za lékařem. Ale čím dál postupovali po ulici, kde se dělo svobodné hnutí zdravých lidí, tím více ostýchali se a stále blíže a blíže se tísnili k lékaři, zdržujíc jeho chod. A nakonec všichni začali se prosit zpět do své nemocnice, k svému šílenému, ale zvyklému obrazu života, k svým strážným, bitím, dlouhým rukávům, samotkám.

Takto se tísní a táhnou zpět k svému šílenému strojí života, svým továrnám, soudům, vězením, popravám, válkám lidé, které volá křesťanství na volnost, do svobodného, rozumného života budoucího, nastupujícího věku.

Lidé říkají: „Čím budeme zabezpečeni, až se zruší existující uspořádání? Jaké přesně a v čem budou spočívat ty nové pořádky, které nahradí nynější? Dokud nebudeme vědět, jak přesně se složí náš život, nepůjdeme vpřed a nehneme se z místa."

Tento požadavek je podobný tomu, který by prohlásil zkoumatel nových zemí, požádav podrobný popis té země, do které vstupuje.

Kdyby život jednotlivého člověka při přechodu od jednoho věku k druhému byl mu zcela známý, nemusel by žít. Totéž je i s životem lidstva: kdyby mělo program toho života, který ho čeká při vstupu do nového věku, pak by to byla nejpevnější znamení toho, že nežije, nepohybuje se, nýbrž přešlapuje na místě.

Podmínky nového strojí života nemohou být nám známé, protože mají být vypracovány námi samými. Jen v tom je život, aby se poznávalo neznámé a sladila se s tímto novým poznáním svá činnost.

V tom je život každého jednotlivého člověka, a v tom je život lidských společností a lidstva.

Poznámky překladatele

[1] Tolstoj zde v původní poznámce rozkládá do komičnosti naivní tvrzení ruských vlád násilících cizí národnosti: Poláky, baltské Němce,

Židy. Ruská vláda dusí své poddané, po staletí se nestarala ani o Malorusy v Polsku, ani o Lotyše v baltském kraji, ani o ruské sedláky vykořisťované všemi možnými lidmi, a náhle se stává obhájcem utlačovaných před utlačovateli, těch samých utlačovatelů, které sama utlačuje.

XI.

Postavení křesťanského lidstva se svými vězeními, galejemi, šibenicemi, se svými továrnami, nahromaděními kapitálů, se svými daněmi, kostely, hospodami, bordely, všemi rostoucími vyzbrojeními a miliony omámených lidí připravených, jako řetězoví psi, vrhnout se na ty, na které je poštvou pánové, by bylo strašné, kdyby bylo plodem násilí, ale je to především plod veřejného mínění. A to, co je ustaveno veřejným míněním, nejen jím může být zbořeno, ale jím také je bořeno.

Stovky milionů peněz, desítky milionů disciplinovaných lidí, úžasné síly nástroje vyhlazování, při do poslední míry dovedené dokonalosti organizace, při celé armádě lidí povolaných k tomu, aby klamali a hypnotizovali národ, a vše to podřízeno prostřednictvím elektřiny ničící prostor lidem, pokládajícím toto uspořádání společnosti nejen za pro sebe výhodné, ale takové, bez něhož nutně zahynou, a proto užívajícím všechny síly svého rozumu k jeho podpoře, – jaká, zdálo by se, nezlomitelná síla.

A přitom stačí si jen představit to, k čemu věc jde a čemu nikdo nemůže zabránit, že se mezi lidmi ustavilo s touž silou a všeobecností, jako pohanské veřejné mínění, křesťanské veřejné mínění a nahradilo pohanské, že se většina lidí stydí za účast v násilí a jeho využívání, jak se nyní lidé stydí za podvod, krádež, žebrotu, zbabělost, a okamžitě samo od sebe, bez boje a násilí se zničí toto složité a zdající se tak mocným uspořádání života. A aby se to stalo, není třeba, aby vstoupilo do vědomí lidí cokoli nového, nýbrž jen aby zmizela ta mlha, která skrývá lidem skutečný význam některých činů násilí, aby rostoucí křesťanské veřejné mínění převládlo odumírající veřejné mínění pohanské, které povolovalo a ospravedlňovalo činy násilí. Je třeba jen,

aby lidem bylo tak stydno dělat činy násilí, účastnit se jich a užívat jich, jak je stydno nyní být a slout za podvodníka, zloděje, zbabělce, žebráka. A to právě začíná se konat. Jen si toho nevšímáme, jak si lidé nevšímají pohybu, když se sami pohybují spolu se vším okolím.

Pravda, uspořádání života v hlavních rysech zůstává stále tak násilnickým, jakým bylo před tisíci lety, a nejen takovým, ale v některých ohledech, zvláště v přípravách k válce a v samotných válkách, se jeví dokonce krutším; ale zrodivší se křesťanské veřejné mínění, to, které při určitém stupni rozvoje musí změnit celé pohanské uspořádání života, už začíná působit. Suchý strom na pohled stojí stejně pevně, jako stál i dříve, – zdá se dokonce pevnější, protože se stal tvrdším, – ale už je podryt v jádru a chystá se k pádu. Totéž je i s nynějším násilnickým uspořádáním života. Vnější postavení lidí je totéž: stejně jedni násilníci, druzí násilím postižení, ale už ne ten pohled jak násilících, tak násilím postižených na význam a důstojnost postavení těch i druhých.

Lidé násilníci, tj. účastníci vlády, a lidé užívající násilí, tj. bohatí, nepředstavují už nyní ze sebe, jak to bylo dříve, květ společnosti a onen ideál lidského blahobytu a velikosti, k němuž tíhli dříve všichni násilím postižení. Nyní už velmi často nenásilím postižení tíhnou k postavení násilících a snaží se je napodobit, a naopak, násilící často dobrovolně se vzdávají výhod svého postavení, volí postavení násilím postižených a snaží se v prostotě života připodobnit se násilím postiženým.

Nemluvě již o zjevně pohrdaných nyní pozicích a postavení, jako: špiónů, agentů tajné policie, lichvářů, kabatníků, – velké množství pozic násilníků, pokládaných dříve za čestné, jako policejních, dvorských, soudních, administrativních, duchovních, vojenských, výběrčích, bankovních, nejenže není všemi pokládáno za žádoucí, ale je už odsuzováno určitým nejvíce váženým kruhem lidí. Jsou už lidé, kteří dobrovolně se vzdávají těchto dříve pokládaných za bezúhonná posta-

vení, a dávají jim před nimi méně výhodná, ale s násilím nespojená postavení.

Ale nejen vládní lidé, jsou již i takoví bohatí lidé, kteří ne z náboženského citu, jak to bylo dříve, ale jen následkem zvláštní citlivosti k rodícímu se veřejnému mínění, se zříkají zděděných majetků, pokládajíc za spravedlivé užívání jen toho, co bylo vyděláno vlastní prací.

Postavení účastníka vlády a boháče už nepředstavuje, jak bylo dříve a jaké je nyní mezi nekřesťanskými národy, nesporně úctyhodné a hodné úcty postavení a Boží požehnání. Lidé nejcitlivější, mravní (většinou oni jsou i nejvzdělanější) se těmto postavením vyhýbají a dávají jim před nimi skromnější, ale na násilí nezávislá postavení.

Nejlepší mladí lidé v tom věku, kdy ještě nejsou pokaženi životem a volí si kariéru, dávají přednost činnosti lékařů, technologů, učitelů, umělců, spisovatelů, dokonce prostě zemědělců žijících svou prací, před postaveními soudními, administrativními, duchovními a vojenskými, placenými vládou, nebo před postavením lidí žijících ze svých důchodů.

Většina pomníků stavěných nyní je stavěna již ne státním činitelům, ne generálům, a nikterak ne boháčům, nýbrž učencům, umělcům, vynálezcům, lidem, kteří neměli nejen nic společného ani s vládami, ani s mocí, ale velmi často s ní bojovali. Jsou opěvováni v poezii, zobrazováni plastickým uměním, ctěni slavnostními jubilei nejen tak státní činitelé a boháči, nýbrž učenci, umělci…

Nejlepší lidé naší doby tíhnou do těchto nejvíce ctěných postavení, a proto kruh, z něhož se vybírají vládní lidé a boháči, se stává stále menším a nižším, takže podle rozumu, vzdělání a zvláště mravních kvalit už nyní lidé stojící v čele vlády, a boháči, netvoří, jak to bylo kdysi, květ společnosti, nýbrž naopak stojí pod středním úrovní.

Jak v Rusku a Turecku, tak v Americe a Francii, jakkoli vlády mění své úředníky, většinou z nich jsou korystní a prodejní lidé stojící na tak nízké úrovni mravnosti, že neuspokojují ani ony nízké požadavky

prosté neúplatnosti, které se jim předkládají vládami. Často lze slyšet nyní naivní stesky vládních lidí o tom, že nejlepší lidé jakousi zvláštní, jak se jim zdá, náhodou vždy se nacházejí v nepřátelském jim táboře. Něco jako kdyby lidé stěskali, že jakousi zvláštní náhodou do katů se dostávají stále lidé nekultivovaní a ne obzvláště dobří.

Většina bohatých lidí přesně tak v naší době je skládána již ne z nejvytříbenějších a vzdělaných lidí společnosti, jak to bývalo dříve, nýbrž buď z hrubých sběračů bohatství, zabývajících se jen vlastním obohacováním, většinou nepoctivými prostředky, nebo z vyrozdělujících se dědiců těchto sběračů, nejenže nehrajících význačnou roli ve společnosti, ale ve většině případů vystavených všeobecnému pohrdání.

Ale málo toho, že kruh lidí, z něhož se vybírají sluhové vlády a bohatí lidé, se stává stále menším a menším a nižším a nižším, sami tito lidé už nepřisuzují těm postavením, které zaujímají, dřívější význam, a často, stydíc se za ně a na úkor věci, které slouží, neplní to, co po svém postavení jsou povoláni dělat. Králové a císařové už téměř ničím nevládnou, nikdy téměř sami se neodhodlávají provádět vnitřní změny a vstupovat do nových vnějších politických podmínek, nýbrž většinou přenechávají řešení těchto otázek státním institucím nebo veřejnému mínění. Všechny jejich povinnosti se svádí k tomu, aby byli zástupci státní jednoty a mocnosti. Ale i tuto povinnost plní čím dál hůře. Většina z nich nejenže se nedrží v dřívější nedosažitelné velikosti, nýbrž naopak čím dál více a více se demokratizuje, dokonce ponižuje, odhazujíce ze sebe poslední vnější prestiž, tj. porušujíce právě to, co jsou povoláni podporovat. Totéž se děje i s vojenskými. Vojenští lidé vyšších hodností, místo aby povzbuzovali hrubost a krutost vojáků potřebnou pro jejich dílo, sami rozšiřují mezi vojenským stavem vzdělání, kážou humánnost a často sami dokonce sdílejí socialistické přesvědčení mas a popírají válku. V posledních spiknutích proti ruské vládě mnozí z zapletených byli vojenští. A takových vojenských spiklenců se stává stále více a více. A velmi často se stává, jak to bylo v po-

sledních dnech, že povolaní k uklidnění obyvatel vojenští odmítají střílet po nich. Vojenské junáctví je přímo odsuzováno samými vojenskými a často slouží předmětem posměšků. Totéž je se soudci a prokurátory: soudci, povinní soudit a odsuzovat zločince, vedou zasedání tak, aby je osvobozovali, takže ruská vláda, k odsouzení těch osob, které potřebuje odsoudit, už nikdy je nevystavuje obvyklým soudům, nýbrž předává takzvanému vojenskému soudu, představujícímu jen zdání soudu. Totéž je s prokurátory, kteří často odmítají obvinění, a dokonce místo obvinění, obcházejíce zákon, chrání ty, které mají obviňovat. Učení právníci, povinni ospravedlňovat násilí moci, čím dál více a více popírají právo trestu a zavádějí místo něho teorie nepochopení a dokonce ne nápravy, nýbrž léčení těch, které nazývají zločinci. Žalářníci a náčelníci galejníků se většinou stávají ochránci těch, které mají mučit. Žandáři a tajní policisté neustále zachraňují ty, které mají hubit. Duchovní osoby kážou snášenlivost, občas dokonce popírání násilí, a vzdělanější z nich se snaží ve svých kázáních obcházet právě tu lež, která tvoří celý smysl jejich postavení a kterou jsou povoláni hlásat. Kati odmítají plnění svých povinností, takže v Rusku rozsudky smrti často nemohou být uváděny v provedení pro nepřítomnost katů, neboť ochotných stát se katy, přes všechny výhody poskytované těmto lidem vybíraným z galejníků, se stává stále méně a méně. Gubernátoři, isprávníci, stanovoví, výběrčí daní, mýtaři často, lítajíc nad lidem, snaží se najít záminky pro nevybrání od lidu daní. Boháči se neodhodlávají využívat svého bohatství jen pro sebe, nýbrž ho rozdělují na veřejné věci. Statkáři zřizují na svých zemích nemocnice, školy, a někteří z nich dokonce se vzdávají vlastnictví půdy a předávají ji zemědělcům nebo zřizují na ní obce. Továrníci a výrobci zřizují nemocnice, školy, pokladny, penze, bydlení pro dělníky; někteří zakládají družstva, v nichž se sami stávají rovnoprávnými s jinými účastníky. Kapitalisté dávají část svých kapitálů na veřejné, vzdělávací, umělecké, filantropické instituce. Nemohouce se rozloučit se svými bohatstvími za

života, mnozí z nich po smrti podle testamentů se jich přesto zříkají ve prospěch veřejných institucí.

Všechny tyto jevy by se mohly zdát náhodnými, kdyby se všechny nesváděly k jedné obecné příčině, jak by se mohlo zdát náhodným to, že na jaře na některých stromech začíná nalévat se pupen, kdybychom nevěděli, že příčinou toho je obecné jaro a že pokud na některých stromech větve začaly měknout, pak jistě totéž bude i se všemi.

Totéž je i v projevení křesťanského veřejného mínění o významu násilí a toho, co je na něm založeno. Pokud toto veřejné mínění už působí na některé nejcitlivější lidi a nutí je každého v svém díle se zříkat výhod daných násilím, nebo neužívat je, pak bude působit i dále, a bude působit, dokud nezmění veškerou činnost lidí a nedovede ji do souladu s tím křesťanským vědomím, které už žije v předních lidech lidstva.

A pokud nyní už jsou vládcové, kteří se neodhodlávají ničeho podnikat sami svou mocí a snaží se být co nejvíce podobnými ne monarchům, nýbrž nejprostším smrtelníkům, a vyslovují ochotu se zříci svých prerogativ a stát se prvními občany své republiky; a pokud jsou již takoví vojenští, kteří chápou veškeré zlo a hřích války a nechtějí střílet ani do lidí cizího, ani svého národa; a takoví soudci a prokurátoři, kteří nechtějí obviňovat a odsuzovat zločince; a takoví duchovní, kteří odmítají svou lež; a takoví mýtaři, kteří se snaží co nejméně plnit to, co jsou povoláni dělat; a takoví bohatí lidé, kteří se zříkají svých bohatství, – pak se nutně stane totéž i s jinými vládami, jinými vojenskými, jinými soudními, duchovními, mýtaři a boháči. A nebudou lidé ochotní zaujímat tato postavení, nebude ani samých postavení a násilí.

Ale nejen touto cestou vede veřejné mínění lidi ke zrušení existujícího pořádku a jeho nahrazení novým. V míře toho, jak postavení násilí se stávají stále méně přitažlivá a stále méně se nalézá ochotných je zaujímat, čím dál více se vyjasňuje i jejich neužitečnost.

Tíž v křesťanském světě vládcové a vlády, tíž vojáci, tíž soudy, tíž mýtaři, totéž duchovenstvo, tíž bohatí statkáři, továrníci a kapitalisté jako dříve, ale zcela jiný je už vztah k nim lidí a samých lidí k svému postavení.

Pořád tíž vládcové, tak jedou na schůzky, taková setkání, hony, hostiny, bály, uniformy, a tíž diplomaté, a rozhovory o svazech a válkách; takové parlamenty, v nichž tak se rozebírají otázky orientální a africké, a svazy, a roztržky, a *home rule*, a osmihodinový den. A tak se střídají jedna ministerstva s druhými, takové řeči, incidenty. Ale lidem, vidícím, jak jediný článek v novinách mění více stav věcí než desítky setkání monarchů a sezení parlamentů, čím dál jasněji je, že ne tyto schůzky a setkání a rozhovory v parlamentech řídí věci lidí, nýbrž cosi nezávislého na všem tomto a nikde nesoustředěného.

Tíž generálové a důstojníci a vojáci a děla a pevnosti a přehlídky a manévry, ale válka není rok, deset, dvacet let, a navíc stále méně a méně lze doufat na vojenské k uklidnění vzpour, a stále jasněji a jasněji se stává, že proto generálové a důstojníci a vojáci jsou jen členy slavnostních průvodů, – předměty zábavy vládců, veliký, příliš nákladný korps-de-balet.

Tíž prokurátoři a soudci a taková zasedání, ale stává se stále jasnějším a jasnějším, že protože občanské soudy jsou rozhodovány z nejrůznějších důvodů, ale jen ne po spravedlnosti, a že trestní soudy nemají žádný smysl, protože tresty nedosahují žádného, dokonce samými soudci dopouštěného cíle, pak tyto instituce nepředstavují žádný jiný význam než jen prostředek krmení lidí k ničemu užitečnějšímu neschopných.

Tíž kněží a archijejrejové a kostely a synody, ale všem se stává stále jasnějším a jasnějším, že tito lidé dávno sami nevěří tomu, co kážou, a tedy nemohou již nikoho přesvědčit o nutnosti věřit tomu, čemu sami nevěří.

Tíž výběrčí daní, ale stále méně a méně jsou schopni silou odebírat lidem jejich majetek, a stává se stále jasnějším a jasnějším, že lidé bez výběrčích daní mohou dobrovolnou sbírkou shromáždit vše, co potřebují.

Tíž boháči, ale vše se stává jasnějším a jasnějším, že mohou být užiteční jen v té míře, v které přestanou být osobními správci svých bohatství a odevzdají společnosti vše nebo alespoň část svého jmění.

Když se toto vše stane naprosto a všem zcela jasným, bude přirozené, aby se lidé zeptali sami sebe: „Ale nač nám krmit a vydržovat všechny tyto krále, císaře, prezidenty a členy různých komor a ministerstev, když ze všech jejich schůzek a rozhovorů nic nevzniká? Není lepší, jak říkal nějaký šprýmař, udělat královnu z kaučuku?

A nač nám vojsko s jeho generály a hudbami a kavaleriemi a bubny? Nač jsou potřebná, když války není, nikdo si nepřeje nikoho dobývat, a dokonce pokud je i válka, pak zisky z ní nedovolují využít druhé národy, a po svém národu vojska odmítají střílet?

A nač takoví soudci a prokurátoři, kteří v občanských věcech rozhodují ne po spravedlnosti, a v trestních věcech sami vědí, že všechny tresty jsou zbytečné?

A nač takoví výběrčí daní, kteří neochotně daně vybírají, a to, co je potřeba, se vybírá i bez nich?

A nač duchovenstvo, které dávno nevěří tomu, co má kázat?

A nač kapitály v soukromých rukou, když mohou přinášet užitek jen tím, že se stanou obecným majetkem?“

A když se jednou této otázky zeptali, lidé nemohou ne dojít k rozhodnutí přestat vydržovat všechny tyto zbytečnými se stavší instituce.

Ale málo toho, že lidé vydržující tyto instituce dojdou k rozhodnutí je zrušit, – sami lidé zaujímající tato postavení současně nebo ještě dříve budou přivedeni k nutnosti vzdát se těchto postavení.

Veřejné mínění čím dál více a více odsuzuje a popírá násilí, a tedy lidé, čím dál více a více podřizujíc se veřejnému mínění, čím dál méně

a méně ochotně zaujímají postavení podporovaná násilím; ti, kdo zaujímají tato postavení, čím dál méně a méně mohou užívat násilí. Nepoužívajíc násilí, ale zůstávajíc v postavení podmíněném násilím, lidé zaujímající tato postavení se stávají stále více a více zbytečnými. A tato zbytečnost, čím dál více a více pociťovaná jak těmi, kdo podporují tato postavení, tak těmi, kdo se v nich nalézají, se nakonec stane takovou, že se nenajde více lidí pro podporu těchto postavení, a těch, kdo by se odhodlali je zaujímat.

Jednou jsem v Moskvě byl u sporů o víře, které se konaly po obvyklém zvyku v Fominskou neděli u kostela v Lovčí řadě. Shromáždila se na chodníku hromádka asi dvaceti lidí, a probíhal vážný rozhovor o náboženství. V té době byl nějaký koncert v vedle stojící budově šlechtického shromáždění, a policejní důstojník, všiml si hromádky lidí shromážděných u kostela, poslal jízdního žandara s rozkazem, aby se rozešli. Důstojníkovi vlastně nebylo potřeba, aby se rozešli. Shromážděných dvacet lidí nikomu nepřekáželo, ale důstojník stál tam celé ráno, a musel něco dělat. Mladý chlapec – žandar, uděleně se opíraje pravou rukou a hřmě šavlí, přijel k nám a přísně rozkázal: „Rozejít se! Co se shromáždili?“ Všichni se ohlédli po žandarovi, a jeden z mluvících, skromný člověk v kaftanu, klidně a laskavě řekl: „Mluvíme o věci, a nemáme důvod se rozcházet, a ty bys lépe, mladý muži, slez a poslechni si, o čem mluví. I tobě to bude užitečné,“ a odvrátiv se, pokračoval v besedě. Žandar mlčky obrátil koně a odjel.

Totéž se musí stát ve všech věcech násilí. Důstojník se nudí, nemá co dělat; ubohý je postaven do takového postavení, v němž mu je nutné rozkazovat. Je zbaven veškerého lidského života, může jen hledět a rozkazovat, rozkazovat a hledět, byť jeho rozkazy a dívání k ničemu nejsou potřebné. V takovém postavení zčásti už se nalézají a v krátkém čase se úplně budou nalézat všichni ti nešťastní vládcové, ministři, členové parlamentů, gubernátoři, generálové, důstojníci, archijejrejové, kněží, dokonce boháči. Nemohou nic jiného dělat než jen

rozkazovat, a oni rozkazují, posílají své poslané, jako důstojník žandara, k tomu, aby překáželi lidem, a protože lidé, kterým překážejí, se obracejí na ně s prosbami, aby jim nepřekáželi, zdá se jim, že jsou nutně potřebni.

Ale přichází čas a přijde, kdy se všem zcela stane jasným, že na nic nejsou potřebni, nýbrž jen překážejí lidem, a lidé, kterým překážejí, řeknou jim laskavě a mírně, jako ten člověk v kaftanu: „Nepřekážejte nám, prosím." A všichni ti poslaní a posílající budou muset následovat této dobré rady, tj. přestat, s rukama v bok, jezdit mezi lidmi a překážet jim, nýbrž slezše ze svých koníčků a složivše ze sebe své parády, poslechnout to, co lidé říkají, a připojivše se k nim, zabrat se spolu se všemi za opravdovou lidskou práci.

Přichází čas a nutně přijde, kdy všechny násilnické instituce naší doby budou zrušeny následkem stavší se příliš zjevnou pro všechny jejich neužitečnosti, nesmyslnosti, dokonce neslušnosti.

Musí přijít čas, kdy s lidmi našeho světa, zaujímajícími postavení daná násilím, se stane to, co se stalo s králem v pohádce Andersenově „O novém královském obleku", kdy malé dítě, uviděvše nahého krále, naivně vykřiklo: „Hleďte, je nahý!" – a všichni, kteří to viděli i dříve, ale nevyslovovali, nemohli už to déle skrývat.

Pohádka je o tom, že k králi, milovníkovi nových šatů, přišli krejčí slibující ušít neobyčejný oblek. Král najal krejčí, a krejčí začali šít, ale říkají, že zvláštní vlastností jejich obleku je, že kdo je nehoden pro svou pozici, ten nemůže vidět obleky.

Dvořané přicházejí dívat se na práci krejčích a nic nevidí, neboť krejčí vodí jehlami po prázdném místě. Ale pamatujíce podmínku, všichni úředníci říkají, že vidí šaty, a chválí je. Totéž dělá i král. Přichází čas průvodu, v němž král půjde v novém obleku. Král se svléká a obléká si nové šaty, tj. zůstává nahý, a nahý jde městem. Ale pamatujíce podmínku, nikdo se neodhodlává říci, že šatů není, dokud malé dítě nevykřiklo: „Hleďte, je nahý!"

Totéž se musí stát se všemi zaujímajícími ze setrvačnosti postavení dávno již stavší se nepotřebnými, kdy první nezainteresovaný v tom, aby, podle přísloví: ruka ruku myje, skrýval zbytečnost těchto institucí, ukáže na jejich neužitečnost a naivně vykřikne: „Vždyť tihle lidé jsou již dávno k ničemu."

Postavení křesťanského lidstva s jeho pevnostmi, děly, dynamity, puškami, torpédy, věženími, šibenicemi, kostely, továrnami, celnicemi, paláci je opravdu strašné; ale vždyť ani pevnosti, ani děla, ani pušky samy do nikoho nestřílejí, vězení samy nikoho nezavírají, šibenice samy nikoho nevěší, kostely samy nikoho neklamou, celnice nezadržují, paláce a továrny se samy nestavějí a sebe neudržují, nýbrž to vše dělají lidé. Jestliže však lidé pochopí, že se to nemá dělat, pak toho vše nebude.

A lidé to již začínají chápat. Pokud ne všichni to chápou, pak to chápou přední lidé, ti, za nimiž jdou ostatní. A přestat chápat to, co jednou pochopili přední lidé, už nikterak nemohou. Pochopit pak to, co pochopili přední, ostatní lidé nejen mohou, ale nutně musí.

Takže předpověď o tom, že přijde čas, kdy všichni lidé budou poučeni Bohem, odnaučí se válčit, překovají meče v radlice a kopí v srpy, – tj. v naší řeči, všechny věznice, pevnosti, kasárny, paláce, kostely zůstanou prázdné a všechny šibenice, pušky, děla zůstanou bez použití, – již není sen, nýbrž určitá, nová forma života, k níž se čím dál více a více rostoucí rychlostí přibližuje lidstvo.

Ale kdy to bude?

Před osmnácti sty lety Kristus odpověděl na tuto otázku, že konec nynějšího věku, tj. pohanského uspořádání světa, nastane tehdy, až (Mt 24,3-28) se zvětší do poslední míry bídy lidí, a zároveň blahá zvěst království Božího, tj. možnost nového, násilnětukovaného uspořádání života, bude hlásána po celé zemi.

„O onom dni a hodině však nikdo neví, jen můj Otec jediný (Mt 24,36)," – říká zde Kristus. Neboť může přijít vždy, každou minutu,

a tehdy, kdy to neočekáváme.

Na otázku, kdy přijde tato hodina, Kristus říká, že vědět to nemůžeme; ale právě proto, že nemůžeme znát čas nastoupení této hodiny, musíme být nejen vždy připraveni k její setkání, jak musí být vždy připraven hospodář strážící dům, jak musí být připraveny panny s lampami vítající ženicha, ale i musíme pracovat ze všech daných nám sil pro nastoupení této hodiny, jak měli pracovat dělníci na daných jim talentech (Mt 24,43; 25,1-30). Na otázku, kdy přijde tato hodina, Kristus pobízí lidi všemi svými silami pracovat pro co nejrychlejší její nastoupení.

A jiné odpovědi nemůže být. Vědět to, kdy přijde den a hodina Božího království, lidé nikterak nemohou, protože nastoupení této hodiny ni od koho jiného nezávisí, než od samých lidí.

Odpověď je stejná jako odpověď onoho mudrce, který na otázku kolemjdoucího: „Je daleko do města?“, odpověděl: „Jdi.“

Jak můžeme vědět, zda je daleko do cíle, k němuž se přibližuje lidstvo, když nevíme, jak se bude přibližovat k tomuto cíli lidstvo, od kterého závisí – jít nebo nejít, zastavit se, zmírnit svůj pohyb nebo zesílit ho.

Vše, co můžeme vědět, je to, co my, kteří tvoříme lidstvo, máme dělat a co nemáme dělat, aby nastoupilo toto království Boží. A to všichni víme. A stačí jen každému začít dělat to, co máme dělat, a přestat dělat to, co nemáme dělat, stačí jen každému z nás žít veškerým tím světlem, které je v nás, aby okamžitě nastoupilo ono slíbené království Boží, k němuž tíhne srdce každého člověka.

XII. (část první)

Dokončoval jsem tuto dvouletou práci, když se mi devátého září stalo jet po železnici do oblasti hladujících loni a ještě silněji hladujících letos rolníků Tulské a Rjazaňské gubernie. Na jedné z železničních stanic se vlak, kterým jsem jel, srazil s mimořádným vlakem, který vezl pod vedením gubernátora vojska s puškami, bojovými patronami a prutymi pro mučení a vraždění právě těchto hladujících rolníků.

Mučení lidí prutymi pro provedení rozhodnutí moci, přes to, že tělesný trest byl zrušen zákonem před třiceti lety, se v poslední době stále častěji aplikuje v Rusku.

Slyšel jsem o tom, dokonce četl v novinách o strašných mučeních, kterými se jakoby chlubil nižnonovgorodský gubernátor Baranov, o mučeních konajících se v Čenihově, Tambově, Saratově, Astracháni, Orele, ale ani jednou mi nebylo dáno vidět, jak to je nyní, lidi v procesu plnění těchto činů.

A hle, viděl jsem na vlastní oči Rusy, dobré a prostoupené křesťanským duchem lidi s puškami a pruty, jedoucí zabíjet a mučit své hladové bratry.

Důvod, pro který jeli, byl následující:

V jednom ze statků bohatého statkáře rolníci vypěstovali na společné s majitelem pastvině les (vypěstovali, tj. střežili ho během jeho růstu) a vždy ho užívali, a proto pokládali tento les za svůj nebo přinejmenším za společný; majitel však, přivlastniv si tento les, začal ho kácet. Rolníci podali stížnost. Soudce první instance nesprávně (říkám – nesprávně na základě slov prokurátora a gubernátora, lidí, kteří musí znát věc) rozhodl případ ve prospěch statkáře. Všechny další instance, včetně senátu, byť mohly vidět, že záležitost byla rozhodnuta nesprávně

ně, potvrdily rozhodnutí, a les byl přisouzen statkáři. Statkář začal kácet les, ale rolníci, nemohouce věřit tomu, aby taková zjevná nespravedlnost mohla být nad nimi vykonána nejvyšší mocí, se nepodrobili rozhodnutí a odehnali poslané kácet les dělníky, prohlásivše, že les patří jim a oni dojdou až k carovi, ale nedají kácet les.

O záležitosti bylo oznámeno v Petrohradě ministrovi. Ministr to oznámil panovníkovi, panovník přikázal ministrovi uvést rozhodnutí soudu v provedení. Ministr předepsal gubernátorovi. Gubernátor povolal vojsko. A hle, vojáci vyzbrojení puškami s bodáky, bojovými patronami, kromě toho se zásobou prutů záměrně připravených pro tento případ a vezených v jednom z vagónů, jedou uvádět v provedení toto rozhodnutí nejvyšší moci.

Uvedení pak rozhodnutí nejvyšší moci v provedení se koná vraždou, mučením lidí nebo hrozbou toho či onoho, podle toho, zda budou klást odpor, nebo ne.

V prvním případě, pokud rolníci kladou odpor, se koná v Rusku (totéž se koná všude, kde jen je státní uspořádání a právo vlastnictví) – koná se následující: náčelník pronáší řeč a vyžaduje poslušnost. Vzrušený dav, většinou oklamaný svými vůdci, ničemu nerozumí z toho, co říká úředním, knižním jazykem zástupce moci, a pokračuje se bouřit. Tehdy náčelník prohlašuje, že pokud se nepodrobí a nerozejdou, bude nucen uchýlit se k zbrani. Pokud dav i při tomto se nepodrobuje a nerozchází, náčelník přikazuje nabít pušky a střílet nad hlavami davu. Pokud dav i při tomto se nerozchází, náčelník přikazuje střílet přímo do davu, kam padne, a vojáci střílejí, a po ulici padají zranění a zabití lidé, a tehdy dav obvykle utíká, a vojska na rozkaz náčelníků zabírají ty, kteří se jim představují jako hlavní podnícovatelé, a odvádějí je pod stráž.

Potom sbírají zkrvavené, umírající, zmrzačené, zabité a zraněné muže, občas ženy, děti; mrtvé pohřbívají, a zmrzačené odesílají do nemocnice. Ty pak, které pokládají za podnícovatele, vezou do města

a soudí zvláštním vojenským soudem. A pokud z jejich strany bylo násilí, odsoudí k pověšení. A tehdy postaví šibenici a škrtí provazy několik bezbranných lidí, jak se to dělalo mnohokrát v Rusku, jak se to dělá a nemůže nedělat všude, kde veřejné uspořádání stojí na násilí. Takto se to dělá v případě odporu.

V druhém pak případě, v případě poslušnosti rolníků, se koná něco zvláštního a specificky ruského. Koná se následující: gubernátor, přijev na místo činu, pronáší řeč lidu, kárá ho za jeho neposlušnost, a buď staví vojsko po dvorech vesnice, kde vojáci po dobu měsíce někdy ničí svým ubytováním rolníky, nebo, spokojiv se hrozbou, milostivě odpouští lidu a odjíždí, nebo, což bývá nejčastěji, prohlašuje jim, že podnícovatelé za to musí být potrestáni, a libovolně, bez soudu, odebere určité množství lidí uznaných za podnícovatele, a ve své přítomnosti páchá na nich mučení.

K tomu, aby bylo dán pojem o tom, jak se konají tyto činy, popíšu takový čin spáchaný v Orelu a získavší schválení nejvyšší moci.

V Orelu se stalo následující: přesně tak jako zde, v Tulské gubernii, chtěl statkář odebrat majetek rolníků, a přesně tak rolníci se tomu bránili. Záležitost byla v tom, že majitel bez souhlasu rolníků chtěl držet na své mlýnici vodu na té vysoké úrovni, při které se zalévaly jejich louky. Rolníci se tomu bránili. Statkář podal stížnost zemskému náčelníkovi. Zemský náčelník nezákonně (jak bylo později uznáno i soudem) rozhodl případ ve prospěch statkáře, dovoliv mu zvednout vodu. Statkář poslal dělníky hrazit strouhu, přes kterou se vypouštěla voda. Rolníci se nad tímto nesprávným rozhodnutím pobouřili a poslali své ženy, aby zabránily dělníkům statkáře hradit strouhu. Ženy vyšly na hráz, převrátily vozíky a odehnaly dělníky. Statkář podal stížnost na ženy za svévoli. Zemský náčelník vydal nařízení, aby se posadila ve vší vesnici z každého dvora po jedné ženě do vězení („studenka“). Rozhodnutí bylo nepohodlně vykonavatelné, neboť v každém dvoře bylo několik žen: nelze bylo vědět, která podléhá zatčení, a proto policie

neuvedla rozhodnutí v provedení. Statkář si stěžoval gubernátorovi na nevykonavatelnost policie. A gubernátor, nevyšetřiv, v čem je věc, přísně rozkázal isprávníkovi okamžitě uvést v provedení rozhodnutí zemského náčelníka. Poslouchaje nejvyššího nadřízeného, isprávník přijel do vesnice a s vlastní ruské moci neúctou k lidem rozkázal policistům sebrat z každého domu po jedné ženě. Ale protože v každém domě bylo více než jedna žena a nelze bylo vědět, která podléhá uvěznění, začaly spory a odpor. Přes tyto spory a odpor isprávník rozkázal chytat ženy po jedné ze dvora, která padne, a vést na místo věznění. Mužíci začali bránit své ženy a matky, nedali je a při tom pobili policisty a isprávníka. Objevil se nový strašný zločin: odpor moci, a o tomto novém zločinu bylo oznámeno do města. A hle, gubernátor přesně tak, jak nyní jel tulský gubernátor, s praporem vojáků s puškami a pruty, využívaje i telegrafů, i telefonů, i železnic, mimořádným vlakem, s učeným lékařem, který měl sledovat hygieničnost bičování, zosobňujíc zcela předpovězeného Herzenem Čingischána s telegrafy, přijel na místo činu.

U volostního úřadu stálo vojsko, oddíl městských strážníků s červenými šňůrkami, na kterých visí revolvery, a shromážděné úřední osoby z rolníků a obviněných. Kolem stál dav lidu v počtu tisíce nebo více lidí. Přijev k volostnímu úřadu, gubernátor vystoupil z kočáru, pronesl přípravnou řeč a vyžádal si viníky a lavici. Tento požadavek byl zprvu nepochopen. Ale strážník, kterého gubernátor vždy vozil s sebou a který se zabýval organizací mučení, již opakovaně se konaných v gubernii, vysvětlil, že to znamená lavici k bičování. Přinesli lavici, přinesli s sebou dovezené pruty a zavolali kati. Katové již dopředu byli připraveni z koňských zlodějů téže vesnice, protože vojenští odmítli plnit tuto povinnost.

Když bylo vše připraveno, náčelník rozkázal vyjít prvnímu z těch dvanácti lidí, na které ukázal statkář jako na nejvinnější. První vycházející byl otec rodiny, vážený ve společnosti čtyřicetiletý člověk, muž-

ně hájící práva společnosti, a tedy těšící se úctě obyvatel. Přivedli ho k lavici, obnažili a rozkázali mu lehnout.

Rolník zkoušel prosit o milost, ale uviděv, že je to zbytečné, pokřižoval se a lehl. Dva strážníci se vrhli ho držet. Učený lékař stál tu, v připravenosti poskytnout potřebnou lékařskou vědeckou pomoc. Vězňové, poplivavše do rukou, zvedli pruty a začali bít. Ukázalo se však, že lavice byla příliš úzká a bylo těžké na ní udržet křečí se svíjejícího mučeného. Tehdy gubernátor rozkázal přinést druhou lavici a podstavit prkno. Lidé, přikládajíc ruce ke štítku a říkajíc: „Rozumím, Vaše excelence," pospěšně a poslušně vykonali rozkazy; zatímco polonahý, bledý mučený člověk, zmrštív obočí a dívaje se do země, chvěje se čelistí a obnaženými nohami, čekal. Když byla přistavena druhá lavice, zase ho položili, a zloději koní začali zase ho bít. Čím dál více a více se pokrývala sveřepami a modřinami záda, hýždě, stehna, dokonce boky mučeného, a za každým úderem se ozývaly tupé zvuky, které mučený nemohl potlačit. Z davu stojícího kolem bylo slyšet nářky žen, matek, dětí, příbuzných mučeného a všech těch, kteří byli odebráni pro trest.

Nešťastný, omámený mocí gubernátor, kterému se zdálo, že nemohl jednat jinak, ohýbaje prsty, počítal údery a bez přestání kouřil cigarety, pro jejichž zapalování několik ochotných lidí pokaždé spěchalo donést mu zapálenou sirku. Když bylo dáno víc než padesát úderů, rolník přestal křičet a hýbat se, a lékař, vychovaný v státní instituci pro služby svými vědeckými znalostmi svému panovníkovi a vlasti, přistoupil k mučenému, nahmátl pulz, poslechl srdce a doložil zástupci moci, že trestaný ztratil vědomí a že podle údajů vědy pokračovat v trestu může být nebezpečné pro jeho život. Ale nešťastný gubernátor, již úplně omámený pohledem krve, rozkázal pokračovat, a mučení pokračovalo až do sedmdesáti úderů, toho množství, do kterého se mu z jakéhosi důvodu zdálo nutné dovést počet úderů. Když byl dán sedmdesátý úder, gubernátor řekl: „Dost! Dalšího!" A zmrzačené-

ho člověka, s nabobtnělými zády a ztrativšího vědomí, zvedli a odnesli, a přivedli druhého. Vzlyky a stony davu sílily. Ale zástupce státní moci pokračoval v mučení.

Stejně bili i druhého, třetího, čtvrtého, pátého, šestého, sedmého, osmého, devátého, desátého, jedenáctého, dvanáctého, – každého po sedmdesáti úderech. Všichni prosili o milost, úpěli, křičeli. Vzlyky a stony davu žen stále se stávaly hlasitějšími a trhavějšími, a stále chmurnějšími se stávaly tváře mužů. Ale kolem stála vojska a mučení se nezastavilo, dokud nebyla věc konána v té samé míře, v které se jaksi nutnou zdála rozmaru nešťastného, polopilého, zbloudilého člověka, který se nazýval gubernátorem.

Úředníci, důstojníci, vojáci nejenže při tom byli přítomní, ale svou přítomností se účastnili této věci a chránili před narušením ze strany davu pořádek konání tohoto státního aktu.

Když jsem se jednoho z gubernátorů ptal, nač se konají tato mučení nad lidmi, když se již podrobili a vojska stojí ve vesnici, s významným výrazem člověka, který poznal všechny jemnosti státní moudrosti, odpověděl mi, že se to dělá proto, že zkušeností je dokázáno, že pokud rolníci nejsou vystaveni mučení, pak znovu začnou odporovat rozkazu moci. Vykonané pak mučení nad některými upevňuje již navždy rozhodnutí moci.

A nyní tulský gubernátor s úředníky, důstojníky a vojáky jel konat takovou stejnou věc. Přesně tak, tj. vraždou nebo mučením, muselo být uvedeno v provedení rozhodnutí nejvyšší moci, které spočívalo v tom, aby mladý chlapec, statkář, který má sto tisíc ročního příjmu, mohl získat ještě tři tisíce rublů za les podvodem odebraný celé společnosti hladových a chladných rolníků, a mohl promrhat tyto peníze za dva až tři týdny v hospodách Moskvy, Petrohradu nebo Paříže. Právě k takové věci jeli nyní ti lidé, které jsem potkal.

Osud, jako naschvál, po dvouletém mém napětí myšlenky stále v jednom a tomtéž směru, mne přivedl poprvé v životě k tomuto jevu,

který mi s plnou zřejmostí v praxi ukázal to, co mi dávno vyjasnilo v teorii, totiž to, že celé uspořádání našeho života spočívá ne na nějakých, jak si to rádi představují lidé užívající výhodného postavení v existujícím pořádku věcí, právních zásadách, nýbrž na nejprostším, hrubém násilí, na vraždách a mučení lidí.

Lidé, kteří vlastní velké množství půdy a kapitálů nebo dostávají velké platy sbírané z v potřebě toho nejnutnějšího se nacházejícího dělnického lidu, stejně jako ti, kteří, jako obchodníci, lékaři, umělci, správci, učenci, kočí, kuchaři, spisovatelé, lokajové, advokáti, krmí se kolem těchto bohatých lidí, rádi věří tomu, že ty výhody, které užívají, pocházejí ne následkem násilí, nýbrž následkem zcela svobodné a správné výměny služeb, a že tyto výhody nejenže nepocházejí z konajících se nad lidmi bití a vražd, jak ty, které se konaly v Orele a na mnoha místech v Rusku letos v létě a konají se neustále po celé Evropě a Americe, ale nemají dokonce s těmito násilími žádnou souvislost. Rádi věří tomu, že výhody, které užívají, existují samy o sobě a vznikají dobrovolnou shodou lidí, a násilí páchaná nad lidmi existují také sama o sobě a vznikají podle jakýchsi obecných a vyšších právních, státních a hospodářských zákonů. Tito lidé se snaží nevidět, že užívají ty výhody, které užívají, vždy jen následkem téhož, následkem čehož nyní budou nuceni rolníci, kteří vypěstovali les a krajně ho potřebují, odevzdat ho neposkytnuvšímu žádnou účast v jeho střežení v době růstu a nepotřebujícímu ho bohatému statkáři, tj. následkem toho, že pokud nepředají tento les, budou je bít nebo zabíjet.

A přitom pokud je zcela jasné, že orelská mlýnice se stala přinášet větší příjem statkáři a les vypěstovaný rolníky je předáván statkáři jen následkem bití a vražd nebo jejich hrozeb, pak přesně tak by mělo být jasné, že i všechna ostatní výlučná práva bohatých, zbavujících chudé nezbytného, musí být založena na témž. Pokud potřebující půdu k výživě svých rodin rolníci neorají tu půdu, která je u jejich dvorů, a půdu tuto v množství mohoucím nakrmit tisíc rodin užívá jeden člověk –

ruský, anglický, rakouský nebo jakýkoli velký statkář, nepracující na této půdě, a pokud nakoupivší v nouzi od zemědělců chleba obchodník může bezpečně držet tento chleb ve svých sýpkách uprostřed hladujících lidí a prodávat ho za trojnásobek, a to týmž zemědělcům, u nichž ho koupil trojnásobně levněji, pak zjevně se to děje ze stejných důvodů. A pokud nemůže jeden člověk koupit od druhého prodávaného mu zdělenou podmíněnou čárou nazvanou hranicí levného zboží, aniž by za to zaplatil celní poplatek lidem nemajícím žádnou účast ve výrobě zboží, a pokud nemohou lidé neodevzdávat poslední krávu na daně rozdávané vládou svým úředníkům a používané na vydržování vojáků, kteří budou zabíjet právě tyto plátce, pak, zdálo by se, zjevné, že i to se stalo nikoli následkem nějakých abstraktních práv, nýbrž následkem toho, co se stalo v Orele a co se může stát nyní v Tulské gubernii a periodicky v té či oné podobě se koná po celém světě, kde je státní uspořádání a kde jsou bohatí a chudí.

Následkem toho, že ne při všech násilných vztazích lidí se konají mučení a vraždy, lidé užívající výlučných výhod vládnoucích tříd ujišťují sebe i druhé, že výhody, které užívají, pocházejí ne z mučení a vražd, nýbrž z jakýchsi jiných tajemných obecných příčin, abstraktních práv apod. A přitom, zdálo by se, jasné, že pokud lidé, pokládajíc to za nespravedlivé (jak to pokládají nyní všichni dělníci), odevzdávají hlavní podíl své práce kapitalistovi, statkáři a platí daně vědouce, že tyto daně se používají špatně, pak to dělají především ne z vědomí nějakých abstraktních práv, o nichž nikdy ani neslyšeli, nýbrž jen proto, že vědí, že je budou bít a zabíjet, pokud to neudělají.

Pokud však ne pokaždé musejí sázet do vězení, bít a zabíjet lidi, když statkář vybírá nájemné za půdu a potřebující chleba platí oklamavšímu ho obchodníkovi trojnásobnou cenu, a tovární dělník se spokojuje platem úměrně dvojnásobně menším příjmu majitele, a když chudý člověk odevzdává poslední rubl na cla a daně, pak se to děje proto, že lidi už tolikrát bili a zabíjeli za jejich pokusy nedělat to,

co se od nich vyžaduje, že si to pevně pamatují. Jako zkrocený tygr v kleci nebere maso, které mu je položeno pod čenich, a neleží klidně, nýbrž skáče přes hůl, když mu to velí dělat, ne proto, že by to chtěl dělat, nýbrž proto, že si pamatuje rozžhavenou železnou tyč nebo hlad, kterému byl vystaven pokaždé, když nespolupracoval, – přesně tak i lidé podřizující se tomu, co je pro ně nevýhodné, dokonce zhoubné pro ně, a co pokládají za nespravedlivé, dělají to proto, že si pamatují to, co jim bývalo za odpor tomu.

Lidé pak užívající výhod způsobených dávnými násilími často zapomínají a rádi zapomínají to, jak byly získány tyto výhody. A přitom stačí jen vzpomenout si na dějiny, ne dějiny úspěchů různých dynastií vládců, ale skutečné dějiny, dějiny útlaku malým počtem lidí většiny, abychom uviděli, že základy všech výhod bohatých nad chudými všechny vznikly ne z čeho jiného, než z prutů, vězení, galejí, vražd.

Stačí jen přemýšlet o tom neustávajícím, úporném tíhnutí všech lidí ke zvětšení svého blahobytu, kterým se řídí lidé naší doby, aby se přesvědčilo, že výhody bohatých nad chudými ničím jiným nemohly a nemohou být udržovány.

Mohou být útisky, bití, vězení, popravy, které nemají za cíl výhody bohatých tříd (byť je to velmi vzácné), ale směle lze říci, že v naší společnosti, kde na každého dostatečného, po pansku žijícího člověka připadá deset vymučených prací, závistivých, chamtivých a často přímo se svými rodinami strádajících dělníků, všechny výhody bohatých, veškerý jejich přepych, vše to, čím nadbytečným užívají bohatí proti průměrnému dělníkovi, – vše je to získáno a udržováno jen mučeními, uvězněními, popravami.

Potkaný mnou devátého září vlak, jedoucí s vojáky, puškami, bojovými patronami a pruty k hladovým rolníkům, aby upevnil pro boháče statkáře odebraný jim u rolníků nevelký les, nepotřebný mu a strašně potřebný rolníkům, s pozoruhodnou zřejmostí dokazoval, do jaké

míry se vypracovala v lidech schopnost páchat nejvíce svým přesvědčením a svědomí odporující činy, nevidíc toho.

Mimořádný vlak, s kterým jsem se setkal, se skládal z jednoho vagónu první třídy pro gubernátora, úředníky a důstojníky, a z několika nákladních vagónů nacpaných vojáky.

Chlapci mládecké mladí vojáci ve svých nových, čistých uniformách tísnili se stojíce nebo spustivše nohy, sedíc v rozestavených širokých dveřích nákladních vagónů. Jedni kouřili, druzí se strkali, žertovali, smáli, cenili zuby, třetí louskali semena, sebejistě je vyplivujíc. Někteří z nich běhali po nástupišti k nádobě s vodou, aby se napili, a potkávajíce důstojníky, zmírňujíce krok, dělali své hloupé gesty přikládání ruky k čelu, a s vážnými tvářemi, jakoby dělali něco nejen rozumného, ale i velmi důležitého, procházeli kolem nich, provázejíc je očima, a pak ještě veseleji se vraceli trošou, dupajíce po deskách nástupiště, smějíc se a klepajíc, jak to je vlastní zdravým, dobrým mladým chlapcům přejíždějícím ve veselé společnosti z jednoho místa do druhého.

Jeli zabíjet své hladové otce a dědy přesně jakoby na nějakou veselou nebo přinejmenším nejobyčejnější záležitost.

Takový dojem vyvolávali i vystrojení úředníci a důstojníci rozsypaní po nástupišti a sále první třídy. U stolu obsazeného lahvemi ve své poloviční vojenské uniformě seděl gubernátor, náčelník celé expedice, a jedl něco a klidně hovořil o počasí s potkanými známými, jakoby věc, na kterou jel, byla tak prostá a obyčejná, že nemohla narušit jeho klid a zájem o změnu počasí.

Opodál od stolu, nepřijímaje jídlo, seděl žandárský generál s nepropustnou, ale skleslou tváří, jakoby zatěžkán zapomnělou mu formalitou. Ze všech stran se pohybovali a hlučeli důstojníci ve svých krásných, zlatem zdobených uniformách: kdo, sedě za stolem, dopíjel láhev piva, kdo, stoje u bufetu, žvýkal zákuskový pirožek, otřepával drobky spadlé na hruď uniformy, a sebejistým gestem házel minci,

kdo, pocukávaje na každou nohu, procházel se před vagóny našeho vlaku, nahlížeje do ženských tváří.

Všichni tito lidé, jedoucí vraždit nebo mučit hladové a bezbranné, ty samé lidi, kteří je krmí, měli vzhled lidí, kteří pevně vědí, že dělají to, co je třeba dělat, a dokonce poněkud se pyšní, „nadávajíc si kuráže," dělajíc tuto věc.

Co je to tedy?

Všichni tito lidé jsou na půl hodině jízdy od toho místa, kde oni, aby zajistili bohatému chlapci nepotřebných mu tři tisíce odebraných jím celé společnosti hladových rolníků, mohou být přinuceni začít dělat ty nejhrozivější činy, které si jen lze představit, mohou začít zabíjet nebo mučit stejně jako v Orele nevinné lidi, své bratry, a oni klidně se přibližují k tomu místu a času, kde a kdy to může začít.

Říct, že tito lidé, všichni tito úředníci, důstojníci a vojáci nevědí to, co jim předstojí a nač jedou, – nelze, protože se k tomu připravovali. Gubernátor musel vydat nařízení o prutech, úředníci museli kupovat březové pruty, smlouvat se a vepsat tuto položku do výdajů. Vojenští odevzdávali a získávali, a plnili rozkazy o bojových patronech. Všichni vědí, že jedou mučit, a snad i zabíjet své hladem umučené bratry, a že začnou dělat to, snad, za hodinu.

Říct, že to dělají z přesvědčení, jak se obvykle říká a oni sami opakují, – z přesvědčení o nutnosti podpory státního uspořádání, by bylo nespravedlivé, zaprvé proto, že všichni tito lidé sotva kdy dokonce přemýšleli o státním uspořádání a nutnosti ho; zadruhé, nikterak nemohou být přesvědčeni, že by ta věc, v níž se účastní, sloužila podpoře, a ne ničení státu, a zatřetí, ve skutečnosti většina těchto lidí, pokud ne všichni, nejenže neobětují nikdy svůj klid a radost pro podporu státu, ale nikdy nepropustí příležitost využít pro svůj klid a radost vše, co jen lze, na úkor státu. Takže ne pro abstraktní princip státu to dělají.

Co je to tedy?

Vždyť všechny tyto lidi znám. Pokud ne osobně všechny, pak znám přibližně jejich charaktery, jejich minulost, obraz myšlení. Vždyť všichni mají matky, někteří mají ženy, děti. Vždyť to vše jsou většinou po srdci dobří, mírní, často něžní lidé, nenávidící jakoukoli krutost, nemluvě už o vraždě lidí, nemohoucí mnozí z nich konat vraždy a mučení zvířat; kromě toho to vše jsou lidé vyznávající křesťanství a pokládající násilí nad bezbrannými lidmi za odpudivé a hanebné dílo. Vždyť ani jeden z těchto lidí v obvyklém životě nejenže není ve stavu udělat kvůli své malé výhodě jednu setinu toho, co udělal orelský gubernátor nad lidmi, ale každý z nich se urazí, pokud by o něm bylo předpokládáno, že by mohl v soukromém životě spáchat něco podobného.

A přitom hle, jsou na půl hodině jízdy od toho místa, kde mohou být nevyhnutelně přivedeni k nutnosti dělat to.

Co je to tedy?

Ale nejen tito lidé jedoucí v tomto vlaku a připravení na vraždy a mučení, ale jak mohli ti lidé, od kterých začala celá věc: statkář, správce, soudce a ti, kteří z Petrohradu předepsali tuto věc a účastní se v ní svými nařízeními, jak mohli tito lidé: ministr, panovník, také dobří, vyznávající křesťanství lidé, jak mohli zavést a předepsat takovou věc, znajíc její důsledky? Jak mohou dokonce neúčastníci v této věci diváci, bouřící se nad každým soukromým případem násilí, dokonce mučením koně, – dovolit konání takového strašného činu? Jak mohou se proti němu nebouřit, nestavět se napříč cestou a nevykřiknout: „Ne, toto, zabíjet a bičovat hladové lidi za to, že neodevzdávají podvodem jim odebírané poslední jmění, – to nedovolíme!“ Ale nejenže toto nikdo nedělá, nýbrž naopak, většina lidí, dokonce ti lidé, kteří byli zakladateli věci, jako správce, statkář, soudce, i ti, kdo byli účastníky a správci jí, jako gubernátor, ministr, panovník, jsou zcela klidní a dokonce necítí výčitky svědomí. Zrovna tak, zřejmě, klidní jsou i všichni tito lidé jedoucí páchat tuto zlotřilost.

Diváci, zdálo by se, nejsou nijak zainteresovaní v této věci, i oni většinou spíše se sympatií než s nesouhlasem se dívali na všechny ty lidi chystající se k spáchání této hanebné věci. V jednom se mnou vagónu jel obchodník, kupec dřeva, z rolníků, přímo a hlasitě vyjádřil sympatii k těm mučením, která se předpokládala nad rolníky: „Nelze neposlouchat nadřízené," – říkal, – „na to je nadřízení. Hle, dej jim čas, vyhoní blechy. Zcela určitě přestanou se bouřit. Tak jim i třeba."

Co je to tedy?

Říct, že všichni tito lidé: podněcovatelé, účastníci, prominenti této věci, jsou takoví darebáci, že znajíc všechnu odpornost toho, co dělají, – jedni za plat, za výhody, a druzí ze strachu před trestem konají věc odporující jejich přesvědčení, – také nikterak nelze. Všichni tito lidé umí v určitých postaveních postát za své přesvědčení. Žádný z těchto úředníků neukradne peněženku, nepřečte cizí dopis, nesnese urážku, aniž by vyžádal od urážícího zadostiučinění. Žádný z těchto důstojníků nesouhlasí švindlovat v kartách, neplatit karetní dluh, vydat soudruha, utíkat z bitevního pole nebo opustit prapor. Žádný z těchto vojáků se neodhodlá vyplivnout přijímání nebo dokonce sníst hovězí v Velký pátek. Všichni tito lidé jsou připraveni snášet všelijaké strádání, utrpení, nebezpečí raději, než souhlasit udělat věc, kterou pokládají za špatnou. Takže je v těchto lidech síla odporu, když musí udělat věc odporující jejich přesvědčení.

Říct, že všichni tito lidé jsou takovými zvířaty, že jim je vlastní a není bolestné dělat takové věci, je ještě méně možné. Stačí jen mluvit s těmito lidmi, abychom viděli, že všichni oni, a statkář, a soudce, a ministr, a car, a gubernátor, a důstojníci, a vojáci nejenže v hloubi duše neschvalují takové věci, ale trpí od vědomí svého podílu na nich, když jim je připomenut význam této věci. Jenom se snaží na to nemyslet.

Stačí jen mluvit s nimi, se všemi účastníky této věci, od statkáře do posledního strážníka a vojáka, abychom viděli, že všichni oni v hloubi

duše vědí, že tato věc je špatná a že lépe by bylo neúčastnit se jí, a trpí od toho.

Jedoucí s námi v jednom vlaku liberální dáma, uviděvši v sále první třídy gubernátora a důstojníky a zvěděvši o cíli jejich cesty, začala záměrně, hlasitě, tak, aby to slyšeli, nadávat na pořádky naší doby a hanobit lidi účastnící se v této věci. Všem bylo nepohodlně. Všichni nevěděli, kam se dívat, ale nikdo jí neodmlouval. Jedoucí ve vlaku dělali, že nestojí za to odpovídat na takové prázdné řeči. Ale bylo vidět na tvářích a utíkajících očích, že všem bylo stydno. Totéž jsem zpozoroval i na vojácích. I oni věděli, že ta věc, na kterou jeli, – je špatná věc, ale nechtěli přemýšlet o tom, co jim předstojí.

Když obchodník s dřevem a to, jak se domnívám, neupřímně, nýbrž jen aby ukázal svou civilizovanost, začal mluvit o tom, jak nutná jsou taková opatření, pak vojáci, kteří ho slyšeli, všichni se od něho odvraceli, dělajíc, že neslyší, a mračili se.

Všichni tito lidé, jak ti, kteří, jako statkář, správce, ministr, car, přispívali k spáchání této věci, tak ti, kdo jedou nyní v tomto vlaku, dokonce ti, kteří, aniž se účastní v této věci, vidí ze strany její spáchání, – všichni vědí, že tato věc je špatná, a stydí se za svou účast v ní, dokonce za přítomnost při ní.

Tak proč tedy ji dělali, dělají a trpí ji?

Zeptejte se o tom i těch, kteří, jako statkář, zavedli věc, i těch, kdo, jako soudci, nastavili byť i formálně zákonné, ale zjevně nespravedlivé rozhodnutí, i těch, kteří předepsali plnění rozhodnutí, i těch, kdo, jako vojáci, strážníci a rolníci, svýma rukama budou plnit tyto věci: bít a zabíjet své bratry, – všichni, i podněcovatelé, i pomocníci, i vykonavatelé, i prominenti těchto zločinů, všichni řeknou v podstatě totéž.

Náčelníci, kteří vzbudili, přispěli věci a rozkazovali v ní, řeknou, že dělají to, co dělají, protože takové věci jsou nezbytné pro podporu existujícího pořádku; podporování pak existujícího pořádku je nezbytné

pro blaho vlasti, lidstva, pro možnost veřejného života a pohyb pokroku.

Lidé nižších stavů, rolníci, vojáci, ti, kteří svýma rukama budou muset plnit násilí, řeknou, že dělají to, co dělají, protože to je předepsáno nejvyšším nadřízeným, a nejvyšší nadřízený ví, co dělá. To, že nadřízení se skládají z těch samých lidí, kteří také mají být nadřízenými, a ví, co dělá, se jim představuje nespornou pravdou. Pokud tito nižší vykonavatelé i dopouštějí možnost chyby nebo zbloudění, pak jen v nižších nadřízených osobách; nejvyšší moc, od které vše pochází, se jim jeví nespornou nezáhadnou.

Byť rozdílně vysvětlujíce motivy své činnosti, i jedni i druzí, jak náčelníci, tak podřízení, se shodují v tom, že dělají to, co dělají, protože existující pořádek je ten pořádek, který je nezbytný a musí existovat v nynější době, a jehož podporování proto tvoří svatou povinnost každého.

Na tomto uznání nutnosti, a tedy neměnnosti existujícího pořádku, spočívá i to vždy všemi účastníky státních násilí přinášené na své ospravedlnění úvaha o tom, že protože existující pořádek je neměnný, pak odmítnutí jednotlivou osobou plnění na ni ukládaných povinností nezmění podstatu věci, nýbrž může udělat jen to, že na místo odmítavšího bude jiný člověk, který může plnit věc hůře, tj. ještě krutěji, ještě škodlivěji pro ty lidi, nad nimiž se páchá násilí.

Právě tato jistota v tom, že existující pořádek je nutný, a tedy neměnný pořádek, jehož podpora tvoří svatou povinnost každého člověka, i dává dobrým a v soukromém životě mravním lidem možnost účastnit se s více nebo méně klidným svědomím v takových věcech, jako byla ta, která se konala v Orele a k jejíž spáchání se chystali lidé, kteří jeli v tulském vlaku.

Ale na čem je založena tato jistota?

Je pochopitelné, že statkáři je příjemné a žádoucí věřit tomu, že existující pořádek je nutný a neměnný, protože právě tento existující

pořádek mu zajišťuje důchod ze svých stovek a tisíců desátin, díky kterému vede svůj zvyklý, zahálčivý a přepychový život.

Pochopitelné je také, že soudce rád věří v nutnost toho pořádku, díky kterému dostává padesátkrát více než nejpracovitější černý dělník. Také je to pochopitelné pro nejvyššího soudce dostávajícího šest a více tisíc platu, a pro všechny vyšší úředníky. Jen v tomto pořádku on, jako gubernátor, prokurátor, senátor, člen různých rad, může dostávat svůj několikatisícový plat, bez něhož by okamžitě zahynul se svou rodinou, protože kromě místa, které zaujímá, by podle svých schopností, pracovitosti a znalostí nemohl dostávat ani tisícinu toho, co dostává. V témž postavení je ministr, panovník, a jakákoli nejvyšší moc, s tím jediným rozdílem, že čím jsou vyšší a čím výlučnější jejich postavení, tím je jim nezbytnější věřit, že existující pořádek je jediný možný pořádek; neboť mimo něho nejenže nemohou získat rovné postavení, nýbrž musí padnout níže všech ostatních lidí. Člověk, který vstoupil do dobrovolného nájmu za městského strážníka za deset rublů platu, které snadno získá i na každém jiném místě, málo potřebuje zachování existujícího pořádku, a tedy může i nevěřit v jeho neměnnost. Ale král nebo císař, který na tomto místě dostává miliony, vědouc, že kolem něho jsou tisíce lidí přejících si srazit ho a stát na jeho místo, vědouc, že on nikde na jiném místě nebude dostávat takový důchod a čest, vědouc ve většině případů při více či méně despotické vládě dokonce i to, že pokud ho svrhnou, budou ho ještě soudit za vše to, co dělal užívaje své moci, – jakýkoli král nebo císař nemůže nevěřit v neměnnost a posvátnost existujícího pořádku. Čím vyšší je postavení, na kterém stojí člověk, čím je výhodnější a tedy nestabilnější, a čím hrůznější a nebezpečnější je pád z něho, tím více věří člověk zaujímající toto postavení v neměnnost existujícího pořádku, a tím s větším klidem svědomí může takový člověk konat jakoby ne pro sebe, nýbrž pro podporu tohoto pořádku, špatné a kruté věci.

Tak je to pro všechny náčelnické lidi zaujímající postavení výhodnější než ta, která by mohli zaujmout bez existujícího pořádku, počínajíc od nejnižších policejních úředníků po nejvyšší moc. Všichni tito lidé více méně věří v neměnnost existujícího pořádku proto hlavně, že je jim výhodný.

Ale co nutí rolníky, vojáky stojící na nejnižším stupni žebříčku, nemající žádnou výhodu z existujícího pořádku, nalézající se v postavení toho nejposledního podřízení a ponížení, věřit tomu, že existující pořádek, následkem něhož se nalézají ve svém nevýhodném a ponížením postavení, je právě ten pořádek, který má být a který proto je třeba podporovat, konajíc pro to dokonce špatné, odporující svědomí věci?

Co nutí tyto lidi dělat tu falešnou úvahu, že existující pořádek je neměnný, a proto se má podporovat, zatímco je zjevné, že naopak, je neměnný jen proto, že oni ho také podporují?

Co nutí vzaté včera od pluhu a vystrojené do těchto ohyzdných, neslušných, s modrými límci a zlatými knoflíky oděvů jet s puškami a šavlemi na vraždu svých hladových otců a bratří? Oni už nemají žádné výhody a žádné nebezpečí ztráty zaujímaného postavení, protože jejich postavení je horší toho, z něhož byli vzati.

Náčelnické osoby vyšších stavů: statkáři, obchodníci, soudci, senátoři, gubernátoři, ministři, carové, důstojníci se účastní v takových věcech, podporujíc existující pořádek, protože tento pořádek je jim výhodný. Kromě toho, oni, často dobří, mírní lidé, cítí se být ve stavu účastnit se v takových věcech ještě i proto, že jejich účast se omezuje na podněty, rozhodnutí, nařízení. Všichni tito náčelničtí lidé sami nedělají to, co vyvolávají, rozhodují a rozkazují dělat. Většinou dokonce nevidí, jak se dělají všechny ty hrozné věci, které jsou jimi vyvolány a předepsány.

Ale nešťastní lidé nižších stavů, kteří z existujícího pořádku nedostávají žádnou výhodu, nalézající se naopak následkem tohoto pořád-

ku v největším pohrdání, oni, pro podporu tohoto pro ně nevýhodného pořádku, sami svýma rukama vyrývající lidi z rodin, svazující je, zavírající do vězení, galejí, stráží je, střílející je, – proč to dělají?

Co nutí tyto lidi věřit tomu, že existující pořádek je neměnný a že je třeba ho podporovat?

Vždyť veškeré násilí spočívá jen na nich, na těchto lidech, kteří svýma rukama bijí, svazují, zavírají, zabíjejí. Vždyť kdyby nebylo těchto lidí – vojáků nebo policistů, obecně ozbrojených, připravených na rozkaz násilit, zabíjet všechny ty, na které jim rozkáží, – ani jeden z těch lidí, kteří podepisují rozsudky poprav, věčných zavření, galejí, nikdy by se neodhodlal sám pověsit, zavřít, umučit jednu tisícinu těch, které on teď klidně, sedě v kanceláři, přikazuje věšet a všelijak mučit, jen proto, že on to nevidí, a dělá to ne on, nýbrž kdesi daleko poslušní vykonavatelé.

Vždyť všechny ty nespravedlnosti a krutosti vešlé do zvyku existujícího života vešly do zvyku jen proto, že jsou tito lidé, vždy ochotni podporovat tyto nespravedlnosti a krutosti. Vždyť kdyby nebylo těchto lidí, pak by nejen nebylo komu násilit všechny tyto obrovské masy násilím postihovaných lidí, nýbrž rozkazující by se nikdy ani neodhodlali nejen předepisovat, ale ani snít o tom, co teď s jistotou předepisují. Vždyť kdyby nebylo těchto lidí, ochotných podle vůle těch, komu se podřizují, mučit, zabíjet toho, koho rozkáží, – nikdo by se nikdy neodhodlal tvrdit to, co s jistotou tvrdí všichni nepracující statkáři, totiž že půda okolo umírajících od bezzemědělství rolníků, je majetkem člověka na ní nepracujícího, a že podvodem sebrané zásoby chleba se mají chovat v celistvosti uprostřed umírajícího hladem obyvatelstva, protože obchodník potřebuje zisky, atd. Nebyť těchto lidí, ochotných podle vůle vrchnosti mučit a zabíjet jakéhokoli, koho rozkáží, nikdy by nepřišlo na mysl statkáři odebrat mužíkům les, jimi vypěstovaný, a úředníkům pokládat za zákonné získávání svých platů sbíraných od hladového lidu za to, že ho utlačují, nemluvě již o tom, aby popravova-

li, nebo zavírali, nebo vyháněli lidi za to, že vyvracejí lži a hlásají pravdu. Vždyť to vše se vyžaduje a dělá jen proto, že všichni tito náčelničtí lidé jsou nesporně přesvědčeni, že mají vždy po ruce poslušné lidi, ochotné uvést jakékoli jejich požadavky v provedení prostřednictvím mučení a vražd.

Vždyť jen proto se konají takové věci, jako ty, které konali všichni tyrani od Napoleona až po posledního rotního velitele, který střílí do davu, – že je omamuje stojící za nimi moc z poslušných lidí, ochotných plnit vše, co jim rozkáží. Celá síla, tedy, je v lidech plnících svýma rukama věci násilí, v lidech sloužících v policii, ve vojácích, hlavně ve vojácích, protože policie koná své věci jen tehdy, když za ní stojí vojska.

Co tedy přivedlo tyto, nemající z toho žádnou výhodu, nucené svýma rukama dělat všechny tyto strašné věci, dobré lidi, od kterých závisí celá věc, – co přivedlo tyto dobré lidi do toho udivujícího zbloudění, při kterém se ujistili, že existující nevýhodný, zhoubný a mučivý pro ně pořádek je ten právě pořádek, který má existovat?

Kdo je uvedl do tohoto udivujícího zbloudění?

Nikoli sami sebe ujistili v tom, že potřebují dělat to, co je nejen mučivé, nevýhodné a zhoubné pro ně a pro celý jejich stav tvořící devět desetin veškerého obyvatelstva, ale i odporující jejich svědomí.

„Jak budeš zabíjet lidi, když v zákoně Božím je řečeno: nezabiješ?“ – mnohokrát jsem se ptal různých vojáků, a vždy jsem tímto přivedl dotazovaného, připomenuvše mu to, o čem by nechtěl přemýšlet, do nepohodlného a zmateného postavení. Věděl, že je závazný zákon Boží: nezabiješ, a věděl, že je závazná vojenská služba, ale nikdy nepřemýšlel, že je v tom rozpor. Smysl plachých odpovědí, které jsem získával na tuto otázku, spočíval vždy přibližně v tom, že vražda na válce a poprava zločinců podle rozkazu vlády se nezahrnuje do obecného zákazu vražd. Ale když jsem říkal, že takové omezení není v Božím zákoně, a zmiňoval o pro všechny závazném křesťanském učení bratrství, od-

puštění křivd, lásky, které se nikterak nemohou shodovat s vraždou, lidé z lidu obvykle souhlasili, ale už ze své strany mi kladli otázku: „Jak je to tedy, že vláda, která podle jejich pojetí nemůže se mýlit, přikazuje, když je potřeba, vojska, posílajíc je do války, a popravy zločinců?“ Když jsem odpovídal na to, že vláda, přikazujíc takové věci, jedná nesprávně, můj partner se dostával do ještě většího zmatku a buď přerušoval rozhovor, nebo se na mne hněval.

XII. (část druhá)

„Takže našli takový zákon. Čajem, archijejrejové ho znají líp než my," – řekl mi na to jeden ruský voják. A řka to, voják zjevně se cítil uklidněným, zcela jsa jist, že jeho vůdci našli zákon, ten samý, podle kterého sloužili jeho předkové, slouží carové, dědici carů a miliony lidí, a slouží on sám, a že to, co jsem mu říkal, bylo nějakou lstí nebo jemností jako hádanka.

Všichni lidé našeho křesťanského světa vědí, nesporně vědí jak podle tradice, tak podle zjevení, i podle neoddiskutovatelného hlasu svědomí, že vražda je jedním z nejhroznějších zločinů, které jen může spáchat člověk, jak to je i řečeno v evangeliu, a že nemůže být tento hřích vraždy omezen určitými lidmi, tj. že jedny lidi je hřích zabít, a jiné není hřích. Všichni vědí, že pokud hřích vraždy je hřích, pak je hříchem vždy, nezávisle na těch lidech, nad nimiž se koná, jako hřích cizoložství, krádeže a všelijaký jiný, ale zároveň lidé od dětství, odmlada vidí, že vražda je nejen uznávána, ale žehnána všemi těmi, které jsou zvyklí ctít jako své duchovní, od Boha ustanovené vůdce, vidí, že jejich světští vůdci s klidnou jistotou zařizují vraždy, nosí na sobě pyšnějíc se jimi nástroje vraždy, a od všech vyžadují ve jménu zákona občanského, a dokonce Božího, účast ve vraždě. Lidé vidí, že tu je nějaký rozpor, a nemohouce ho rozplést, nevyhnutelně předpokládají, že tento rozpor pochází jen z jejich neznalosti. Právě hrubost a zjevnost rozporu je podporuje v tomto přesvědčení. Nemohou si představit, aby jejich osvětitelé, učení lidé, mohli s takovou jistotou hlásat dvě zdající se tak protichůdnými teze: závaznost pro lidi křesťanského zákona a vraždy. Nemůže si prostý nezkažený dítě, a potom jinoch představit, aby ti lidé tak vysoko stojící v jeho mínění, které pokládá buď za

svaté, nebo za učené, pro jakékoli cíle mohli ho tak bezohledně klamat. A toto právě se také dělá a bez přestání dělá nad ním. Dělá se zaprvé tím, že všem pracujícím lidem, kteří nemají čas sami rozebírat mravní a náboženské otázky, od dětství do stáří, příkladem a přímým poučováním se vnuká, že mučení a vraždy jsou slučitelné s křesťanstvím, a že pro jisté státní cíle nejen mohou být připuštěna, ale musí být užívána mučení a vraždy; zadruhé tím, že některým z nich odebraným odvodem, povinnou vojenskou službou nebo nájmem se vnuká, že spáchání svýma rukama mučení a vražd tvoří svatou povinnost, a dokonce odvážný, hodný chvály a odměn čin.

Obecný klam rozšířený na všechny lidi spočívá v tom, že ve všech katechismech nebo nahrazujících je knihách sloužících nyní povinnému vzdělávání dětí, je řečeno, že násilí, tj. mučení uvěznění a popravy, stejně jako vraždy na občanské nebo vnější válce pro podporu a obranu existujícího státního uspořádání (ať je jakékoli, samoděržavné, monarchické, konvent, konzulát, impérium toho či onoho Napoleona nebo Boulangera, ústavní monarchie, komuna nebo republika), jsou zcela zákonné a neodporují ani mravnosti, ani křesťanství.

Ve všech katechismech nebo knihách užívaných ve školách je toto řečeno. A lidé se v tom tak ujistí, že vyrůstají, žijí a umírají v tomto přesvědčení, ani jednou v něm nezapochybovali.

To je jeden obecný klam konaný nad všemi lidmi; druhý je klam zvláštní konaný nad odebranými tím či oním způsobem vojáky nebo policisty plnícími potřebná pro podporu a obranu existujícího strojí mučení a vraždy.

Ve všech vojenských řádech je řečeno těmi či jinými slovy to, co je řečeno v ruském vojenském řádu následujícími slovy (paragraf 87): *Přesně a bez odmlouvání plnit rozkazy náčelnictva znamená: od náčelnictva přijatý rozkaz přesně splnit, aniž by se uvažovalo o tom, zda je dobrý nebo ne a zda je možné ho splnit. Sám náčelník odpovídá za důsledky jím daného rozkazu.* (Paragraf 88): *Podřízený nemusí plnit rozkaz náčel-*

níka jen v tom případě, kdy jasně vidí, že plně rozkaz náčelníka... – nechtě si člověk pomyslí, že bude řečeno: kdy jasně vidí, že plně rozkaz náčelníka porušuje Boží zákon. Ale nic takového: *pokud jasně vidí, že porušuje přísahu, a věrnost, a službu panovníkovi.*

Je řečeno, že člověk, jsa vojákem, může a musí bez výjimky konat všechny rozkazy náčelníka, spočívající pro vojáka převážně ve vraždě, a tedy porušovat všechny zákony Boží a lidské, ale jen ne svou věrnost a službu tomu, kdo v daném okamžiku náhodou se nachází v držení moci.

Takto je to řečeno v ruském vojenském řádu, a přesně totéž, byť i jinými slovy, je řečeno ve všech vojenských řádech, jak i nemůže být jinak, protože v podstatě na tomto klamu osvobození lidí od poslušnosti Bohu nebo svému svědomí a nahrazení této poslušnosti poslušností nahodilému náčelníkovi je založena veškerá mocnost vojska a státu.

Tak hle, na čem je založena ta zvláštní jistota nižších stavů v tom, že existující pro ně zhoubný pořádek je ten samý, který má být, a že tedy mají mučeními a vraždami podporovat ho.

Tato jistota je založena na vědomém klamu konaném nad nimi vyššími stavy.

A nemůže být jinak. Aby se donutili nižší, nejpočetnější třídy lidí utlačovat a mučit sebe samé, konajíc při tom činy odporující svému svědomí, bylo nezbytné oklamat tyto nižší, nejpočetnější třídy. Tak to bylo také uděláno.

Onehdy jsem opět viděl otevřené konání tohoto nestoudného klamu a opět jsem se divil, jak nebráněně a drze se koná.

Na začátku listopadu, projížděje Tulou, uviděl jsem opět u vrat domu zemské správy mi známý hustý dav lidu, z něhož bylo slyšet současně opilé hlasy a žalostné volání matek a žen. Byl to rekrutský odvod.

Jak i vždy, nemohl jsem projet mimo toto představení; přitahuje mě k sobě jakýmisi zlými kouzly. Opět jsem vstoupil do davu, stál, díval se, vyptával a divil se té nebráněnosti, s níž se koná tento nejhrozivější zločin za bílého dne a ve velkém městě.

Jak i ve všech předchozích letech, ve všech osadách a vesnicích stomilionového Ruska k prvnímu listopadu starostové vybrali podle seznamů určené chlapce, často své syny, a odvezli je do města.

Cestou pokračovalo neudržitelné pití, v němž starší nebránili rekrutům, cítíce, že jít na takovou šílenou věc, na kterou šli, opouštějíc ženy, matky, odříkajíc se od všeho svatého jen proto, aby se stali čímisi nesmyslnými nástroji vraždy, je příliš mučivé, pokud se neomámí vínem.

A hle, oni jeli, pili, nadávali, zpívali, bili se, mrzačili se. Noc strávili v zájezdních hostincích. Ráno se opět opírali, a shromáždili se u zemské správy.

Jedna jejich část v nových polokabátech, v vázaných šálách na krku, s vlhkýma opilýma očima nebo s divokými křiky, kterými se vzpružovali, nebo tiché a smutné se tísní u vrat mezi plačícími matkami a ženami, čekajíc na pořadí (zastihl jsem ten den, kdy šel samý příjem, tj. prohlídka určených pro odvod); druhá část v této době se tísní v předsíni úřadu.

V úřadě pak jde spěšná práce. Otvírají se dveře, a strážce vyvolává Petra Sidorova. Petr Sidorov se zachvěje, pokřižuje a vstupuje do malé místnůstky s skleněnými dveřmi. V této místnůstce se svlékají povolávaní. Právě přijatý a vyšedší nahý z úřadu rekrut, soudruh Petra Sidorova, s třesoucí se čelistí spěšně se obléká. Petr Sidorov již slyšel a podle tváře vidí, že byl přijat. Petr Sidorov chce se zeptat, ale ho poháněj a přikazují, aby se rychleji svlékl. On shazuje polokabát, nohou o nohu boty, snímá vestu, přetahuje přes hlavu košili a s vystupujícími žebry, nahý, chvěje se tělem a vydává zápach vína, tabáku a potu, bosýma

nohama vstupuje do úřadu, nevědouce, kam dát obnažené šlachovité ruce.

V úřadě visí přímo na dohled ve velkém zlatém rámu portrét panovníka v uniformě se stuhou, a v rohu malý portrét Krista v košili a trnové koruně. Uprostřed místnosti stojí pokrytý zeleným suknem stůl, na němž jsou rozloženy papíry a stojí trojúhelná věcička s orlem, zvaná zrcadlo. Kolem stolu sedí se sebejistým, klidným výrazem náčelníci. Jeden kouří, druhý listuje papíry. Jakmile Sidorov vstoupil, k němu přistupuje strážce, a staví ho pod měřidlo, strká pod bradu, upravuje mu nohy. Přistupuje jeden s cigaretou – to je lékař, a aniž hledí v tvář rekruta, nýbrž kamsi mimo, s odporem se dotýká jeho těla a měří, osahává a přikazuje strážci rozevřít mu ústa, přikazuje dýchat, něco říct. Někdo něco zapisuje. Nakonec, aniž jednou pohlédl mu do očí, lékař říká: „Schopen! Další!“ a s unaveným výrazem se usazuje opět ke stolu. Opět vojáci strkají chlapce, pohánějí ho. On nějak, spěchaje, natahuje košili, nevpadaje do rukávů, nějak zavinuje kalhoty, portjanky, obouvá boty, hledá šálu, čepici, uchopuje do náručí polokabát, a vyvádějí ho do síně, ohraničujíc ho lavicí. Za touto lavicí čekají přijatí. Takový jako on mladý chlapec z vesnice, ale ze vzdálené gubernie, už hotový voják s puškou, s nasazeným ostrým bodákem ho hlídá, připraven ho probodnout, pokud by chtěl utéct.

Mezitím dav otců, matek, žen tlačený městskými strážníky se tísní u vrat, dozvídajíc se, čí je přijat, čí ne. Vychází jeden odmítnutý a prohlašuje, že Petrucha byl přijat, a ozývá se vzlyk Petruchovy mladožky, pro niž toto slovo: „přijat“, znamená rozluku na čtyři až pět let, život vojákovy ženy v kuchařkách, v prostituci.

Ale hle, po ulici projel člověk s dlouhými vlasy a ve zvláštním, od všech odlišném oděvu, a sestoupiv z drožek, přistupuje k domu zemské správy. Městští strážníci mu uvolňují cestu v davu. „Přijel baťuška přivádět k přísaze.“ A hle, tento baťuška, kterého ujistili, že je zvláštní, výlučný služebník Krista, většinou sám nevidící klam, pod nímž se na-

chází, vstupuje do místnosti, kde čekají přijatí, nasazuje si závěs z brokátu, vysunujíc za ním dlouhé vlasy, otvírá to samé evangelium, v němž je přísaha zakázána, bere kříž, ten samý kříž, na kterém byl ukřižován Kristus za to, že nedělal to, co přikazuje dělat tento zdánlivý jeho služebník, klade je na pulpit, a všichni tito nešťastní, bezbranní a oklamaní chlapci opakují po něm tu lež, kterou on směle a zvykle pronáší. On čte, a oni opakují: „Slibuji a přísahám všemohoucímu Bohu před jeho svatým evangeliem… atd. bránit," tj. zabíjet všechny ty, které mi rozkáží, a dělat vše, co mi rozkáží ti lidé, které znám a kterým jsem potřebný jen pro páchání těch zlotřilostí, jimiž se drží ve svém postavení a jimiž utlačují mé bratry. Všichni přijatí chlapci bezmyšlenkovitě opakují tato divoká slova, a takzvaný „baťuška" odjíždí s vědomím toho, že správně a svědomitě splnil svou povinnost, a všichni tito oklamaní chlapci pokládají, že ta nesmyslná, jim nepochopitelná slova, která právě vyslovili, nyní, po celou dobu jejich vojákování, osvobodila je od jejich lidských povinností a svázala je novými, závaznějšími vojáckými povinnostmi.

A tato věc se koná veřejně, a nikdo nezakřičí klamajícím a oklamaným: „Vzpamatujte se a rozejděte se, vždyť to vše je ta nejodpornější a nejzrádnější lež, která hubí nejen vaše těla, ale i duše."

Nikdo to nedělá; naopak, když byli všichni přijati a musí se propustit, jako na posměch jim, vojenský velitel se sebejistými, velebnými způsoby vstupuje do síně, kde jsou zavřeni oklamaní, opilí chlapci, a směle po vojensky křičí jim: „Zdrávi buďte, chlapci! Gratuluji k ‚carské službě'." A oni ubozí (už někdo je naučil) brblají něco nezvyklým, polopilým jazykem něco jako to, že se tomu radují.

Mezitím dav otců, matek, žen stojí u dveří a čeká. Ženy s uplakanými, zastavenými očima se dívají na dveře. A hle, otvírají se, a vycházejí, kymácejíc se a kroužíc, přijatí rekrutové: i Petrucha, i Vaňucha, i Makar, snažíc se nedívat se na své a nevidět je. Ozývá se nářek matek a žen. Jedni se obejmují a pláčou, druzí si dávají kuráž, třetí utěšují.

Matky, ženy vědouc, že nyní na tři, čtyři, pět let zůstaly siroty bez živitele, naříkají a nahlas lkají. Otcové málo mluví, jen s lítostí mlaskají jazyky a vzdychají, vědouc, že nyní už neuvidí jimi vychované a naučené pomocníky, a vrátí se k nim už ne ti mírní, pracovití zemědělci, jakými byli, nýbrž většinou již zkažení, od prostého života odvyklí šviháci-vojáci.

A hle, celý dav sedá do saní a hne se dolů po ulici k zájezdním hostincům a hostincům, a ještě hlasitěji se ozývají současně, přerušujíc jeden druhého, písně, vzlyky, opilé křiky, pláče matek a žen, zvuky harmoniky a nadávky. Všichni se odebírají do kabátů, hostinců, důchod z nichž připadá vládě, a jde pití, přehlušující v nich pociťované vědomí nezákonnosti toho, co se nad nimi koná.

Dva až tři týdny žijí doma a většinou „hýří“, tj. pijí.

V určenou lhůtu je sbírají, honí jako dobytek, na jedno místo, a začínají učit vojáckým chvatům a cvičením. Učí je tomu stejně jako oni, ale jen dříve, před dvěma až třemi lety, oklamaní a divocí lidé. Prostředky vzdělávání: klamy, omámení, kopání, vodka. A neuplyne rok, než se duševně zdraví, chytří, dobří chlapci stanou takovými divokými bytostmi jako jejich učitelé.

– Nu, a pokud zatčený je tvůj otec a utíká? – zeptal jsem se jednoho mladého vojáka.

– Mohu probodnout bodákem, – odpovídal zvláštním, nesmyslným vojáckým hlasem. – A pokud „se vzdaluje“, musím střílet, – dodal, zjevně se pyšnic tím, že ví, co je třeba dělat, když se jeho otec začne vzdalovat.

A hle, když je on, dobrý mladý člověk, přiveden do tohoto stavu, nižšího než zvíře, je takovým, jakým je potřebný těm, kteří ho využívají jako nástroj násilí. Je připraven: zahuben člověk, a vyroben nový nástroj násilí.

A to vše se koná každý rok, každý podzim všude po celém Rusku, za bílého dne a ve velkém městě, na dohled všech, a klam je tak obratný,

tak lstivý, že všichni ho vidí, znají v hloubi duše celou jeho odpornost, všechny strašné jeho důsledky, a nemohou se od něj osvobodit.

Když se otevřou oči na tento strašný, nad lidmi konaný, klam, pak se divíte tomu, jak mohou hlasatelé náboženství křesťanství, mravnosti, vychovatelé mládeže, prostě dobří, rozumní rodiče, kteří vždy jsou v každé společnosti, hlásat jakékoli učení mravnosti uprostřed společnosti, v níž je otevřeně uznáváno všemi církvemi a vládami, že mučení a vraždy tvoří nutnou podmínku života všech lidí, a že mezi všemi lidmi vždy musí být zvláštní lidé, ochotní zabít bratry, a že každý z nás může být takovým?

Jak učit děti, mládež, obecně osvěcovat lidi, nemluvě již o osvěcování v křesťanském duchu, – jak učit děti, mládež, obecně lidi jakékoli mravnosti vedle učení o tom, že vražda je nezbytná pro udržení obecného, a tedy našeho blahobytu, a tedy zákonná, a že jsou lidé, kterými se může stát i každý z nás, povinni mučit a zabíjet své bližní a páchat všelijaké zločiny z vůle těch, v jejichž rukou se nachází moc? Pokud lze a má se mučit a zabíjet a páchat všelijaké zločiny z vůle těch, v jejichž rukou se nachází moc, pak není a nemůže být žádného mravního učení, nýbrž je jen právo silného. Tak to také je. V podstatě takové učení, pro některé teoreticky ospravedlňované teorií boje o existenci, panuje v naší společnosti.

A opravdu, jaké mravní učení může být, při kterém lze připustit vraždu pro jakékoli cíle? Je to stejně nemožné jako jakékoli matematické učení, při kterém lze připustit, že dvě se rovná třem.

Může být při připuštění toho, že dvě se rovná třem, podoba matematiky, ale nemůže být žádné skutečné matematické vědění. A při připuštění vraždy v podobě popravy, války, sebeobrany může být jen podoba mravnosti, ale žádná skutečná mravnost. Uznání života každého člověka za posvátný je prvním a jediným základem jakékoli mravnosti.

Učení oko za oko, zub za zub, život za život je proto zrušeno křesťanstvím, že toto učení je jen ospravedlněním nemravnosti, je jen podobou spravedlnosti a nemá žádný smysl. Život je veličina, která nemá ani vážnosti, ani míry, a nemůže být přirovnána k žádné jiné, a proto zničení života za život nemá smyslu. Kromě toho jakýkoli zákon společenský je zákon mající cíl zlepšení života lidí. Jak může zničení života některých lidí zlepšit život lidí? Zničení života není akt zlepšení života, nýbrž akt sebevraždy.

Zničení cizího života k dodržení spravedlnosti je podobné tomu, co by udělal člověk, když pro nápravu bídy spočívající v tom, že ztratil jednu ruku, pro spravedlnost by si usekl i druhou.

Ale nemluvě již o hříchu klamu, při kterém se nejhroznější zločin představuje lidem jako jejich povinnost, nemluvě o strašném hříchu užití jména a autority Krista pro uzákonění nejvíce zapíraného tímto Kristem díla, jak se to děje v přísaze, nemluvě již o tom svodu, prostřednictvím kterého hubí nejen těla, ale i duše „maličkých těchto“, nemluvě o všem tom, jak mohou lidé dokonce ve své osobní bezpečnosti dopustit to, aby se mezi nimi, lidmi, kteří si váží svých forem života, svého pokroku, vytvořila tato strašná, nesmyslná a krutá a zhoubná síla, kterou tvoří jakákoli organizovaná vláda opírající se o vojsko? Nejkrutější, nejhroznější skupina loupežníků není tak strašná, jak strašná je taková státní organizace. Jakýkoli velitel loupežníků je přesto omezen tím, že lidé tvořící jeho skupinu si zachovávají alespoň podíl lidské svobody a mohou se postavit proti úplně odporujícím jejich svědomí dílům. Ale pro lidi tvořící část pravidelně organizované vlády s vojskem při té disciplíně, do které je dovedeno nyní, – pro takové lidi není žádných překážek. Není těch hrozivých zločinů, které by nespáchali lidé tvořící část vlády a vojska z vůle toho, kdo náhodou (Boulanger, Pugačev, Napoleon) se může stát v jejich čele.

Často, když vidíte nejen rekrutské odvody, výcviky vojenských, manévry, ale strážníky s nabitými revolvery, strážné stojící s puškami

a hotovými bodáky, když slýcháte (jak já slýchám v Chamovnikách, kde žiji) celé dny svist a plácání kulek vlétávajících do terče, a vidíte uprostřed města, kde jakýkoli pokus o svévoli, násilí je zakázán, kde není dovolen prodej střelného prachu, léků, rychlá jízda, nediplomované léčení apod., vidíte v tomtéž městě tisíce disciplinovaných lidí, cvičených k vraždě a podřízených jednomu člověku, – ptáte se sami sebe: jak mohou lidé, kteří si váží své bezpečnosti, klidně připouštět a snášet to? Vždyť nemluvě o škodlivosti a nemravnosti, nic nemůže být nebezpečnějšího než toto. Co se dívá všichni, nemluvě již o křesťanech, křesťanských pastýřích, všichni filantropové, moralisté, – co se dívají všichni ti lidé, kteří si cení alespoň svého života, bezpečnosti, blahobytu? Vždyť tato organizace bude působit stejně, v čích rukou by ani se nalézala: dnes tato moc, dejme tomu, je v rukou snesitelného vládce, ale zítra ji může zabrat Biron, Alžběta, Kateřina, Pugačev, Napoleon první, třetí. A i ten člověk, v jehož rukou se nachází moc, dnes ještě snesitelný, zítra se může stát zvířetem, nebo na jeho místo může vstoupit šílený nebo pološílený jeho dědic, jako bavorský král nebo Pavel.

A nejen vyšší vládci: všichni tito malí satrapové, kteří jsou rozptýleni všude, jako různí Baranovové, policejní velitelé, dokonce stanovoví, rotní velitelé, úředníci mohou spáchat strašné zlotřilosti dříve, než stihnou je nahradit, jak se to i stává bez přestání.

Nedobrovolně se ptáte sebe: jak to tedy připouštějí lidé, už ne kvůli vyšším vládním úvahám, nýbrž kvůli své bezpečnosti?

Odpověď na tuto otázku je ta, že to nepřipouštějí všichni lidé (jedni – většina lidí – jsou oklamáni a podřízeni, a nemohou nepřipouštět cokoli), nýbrž to připouštějí lidé zaujímající jen při takové organizaci výhodné postavení ve společnosti; připouštějí to proto, že pro tyto lidi riziko trpět tím, že v čele vlády nebo vojska stane šílený nebo krutý člověk, je vždy menší těch nevýhod, kterým budou vystaveni v případě zničení samé organizace.

Soudce, policista, gubernátor, důstojník bude zaujímat své postavení lhostejně při Boulangerovi nebo republice, při Pugačevovi nebo Kateřině. Ztratí pak jistě své postavení, pokud se rozpadne existující pořádek, který mu zajišťuje jeho výhodné postavení. A proto všichni tito lidé se nebojí toho, kdo stane v čele organizace násilí, přizpůsobí se komukoli, ale bojí se jen zničení samé organizace, a proto vždy, často dokonce nevědomě, ji podporují.

Často se diví člověk tomu, proč svobodní lidé, k ničemu nenucení, takzvaný květ společnosti, vstupují do vojenské služby v Rusku, v Anglii, Německu, Rakousku, dokonce Francii a hledají příležitost stát se vrahy! Proč rodiče, mravní lidé, dávají děti do zařízení připravujících k vojenské věci? Proč matky jako milované hračky kupují dětem čáky, pušky, šavle? (Děti rolníků nikdy nehrají na vojáky.) Proč dobří muži, dokonce ženy, nijak nezúčastnění ve vojenské věci, se nadchnou různými hrdinskými činy Skobelevů a jiných, a usilovně je vychvalují; proč lidé, k tomu k ničemu nepřinucení, nedostávající za to plat, jako v Rusku předsedové, věnují celé měsíce usilovné práce na konání fyzicky těžké a mravně nejmučivější věci – příjmu rekrutů? Proč všichni císařové, králové chodí v vojenských oděvech, proč dělají manévry, parády, rozdávají odměny vojenským, staví pomníky generálům a dobyvatelům? Proč lidé svobodní, bohatí pokládají za čest vstoupit do lokajských pozic u korunovaných osob, ponižují se, lichotí jim a předstírají, že věří v zvláštní velikost těchto osob? Proč lidé dávno nevěřící ve středověké církevní pověry a nemohoucí v ně věřit, vážně a bezúhonně předstírají, že věří, podporujíc svůdnou a rouhavou náboženskou instituci? Proč se s takovou horlivostí chrání nevědomost lidu nejen vládami, ale svobodnými lidmi z vyšší společnosti? Proč oni s takovou zuřivostí útočí na jakýkoli pokus o rozbití náboženských pověr a na opravdovou osvětu lidu? Proč lidé – historici, romanopisci, básníci, kteří už nic nemohou dostat za svou lichotku, popisují jako hrdiny dávno zemřelé císaře, krále nebo vojevůdce? Proč lidé, kteří se

nazývají vzdělanými, věnují celé životy na sestavování teorií, podle nichž by vycházelo, že násilí páchané mocí nad národem není násilím, nýbrž jakýmsi zvláštním právem?

Často se divíte tomu, proč, z jakého důvodu, světské ženě nebo umělci, zdálo by se nezájemujících se ani o sociální, ani o vojenské otázky, odsuzovat stávky dělníků a hlásat válku a vždy tak určitě útočit na jednu stranu a bránit druhou?

Ale divíte se tomu všemu jen dotud, dokud nepochopíte, že se to děje jen proto, že všichni lidé vládnoucích tříd vždy instinktivně cítí, co podporuje a co ničí tu organizaci, při které mohou užívat ty výhody, které užívají.

Světská dáma nedělala úvahu o tom, že pokud nebude kapitalistů a nebude vojska, které je brání, pak manžel nebude mít peníze, a ona nebude mít svůj salon a oblečení; a umělec nedělal takovou úvahu o tom, že kapitalisté bráněni vojsky jsou mu potřeba k tomu, aby bylo komu kupovat jeho obraz; ale instinkt nahrazující v tomto případě úvahu je neomylně vede. A přesně týž instinkt vede, až na malé výjimky, všechny lidi podporující všechny ty politické, náboženské, hospodářské instituce, které jsou pro ně výhodné.

Ale cožpak mohou lidé vyšších stavů podporovat tento pořádek věcí jen proto, že jim je výhodný? Nemohou tito lidé nevidět, že tento pořádek věcí sám o sobě je nerozumný, neodpovídá již stupni vědomí lidí a dokonce veřejnému mínění, a je plný nebezpečí. Nemohou lidé vládnoucích tříd, – poctiví, dobří, chytří lidé z nich, nestrádat od těchto vnitřních rozporů a nevidět nebezpečí, kterými jim hrozí tento pořádek. A cožpak lidé nižších stavů, všechny miliony těchto lidí mohou s klidným duchem konat všechny zjevně špatné činy, mučení a vraždy, k nimž jsou nuceni, jen proto, že se bojí trestů? A opravdu, toto by nemohlo být a ani jedni, ani druzí by nemohli nevidět nerozumnost své činnosti, kdyby zvláštnost státního uspořádání neskrýva-

la před těmi i druhými lidmi veškerou nepřirozenost a nerozumnost jimi konaných činů.

Tato nerozumnost se skrývá tím, že při konání každého z takových činů je v něm tolik podněcovatelů, pomocníků, prominentů, že ani jeden z účastníků v činu se v něm necítí mravně odpovědným.

Vrazi nutí všechny přítomné při vraždě udeřit již zabitou oběť, aby odpovědnost se rozdělila mezi největší počet lidí. Právě toto, složivše se do určitých forem, se ustavilo i ve státním uspořádání při páchání všech těch zločinů, bez stálého páchání kterých není myslitelné žádné státní uspořádání. Státní vládci vždy směřují přitáhnout největší počet občanů k největší účasti ve všech jimi konaných a pro ně nezbytných zločinech.

V poslední době se to zvlášť jasně vyjádřilo přitažením občanů k soudům jako přísežných, do vojska jako vojáků, a do místní správy, do zákonodárného shromáždění jako voličů a zástupců.

Skrze státní uspořádání, v němž, jako v spletené z prutů košíku, všechny konce jsou tak schovány, že nelze je najít, odpovědnost v páchaných zločinech se tak skrývá před lidmi, že lidé konající nejhrozivější činy nevidí svou odpovědnost v nich.

Ve starých dobách za konání zločinů obviňovali tyrany, ale v naší době se konají nejhrozivější, nemyslitelné za Neronů zločiny, a vinit není koho.

Jedni vyžádali, druzí rozhodli, třetí potvrdili, čtvrtí navrhli, pátí doložili, šestí předepsali, sedmí vykonali. Zabijí, pověsí, zbičují ženy, starce, nevinné, jak u nás v Rusku nedávno v Juzovce a jak se to děje všude v Evropě a Americe – v boji s anarchisty a všelijakými narušiteli existujícího pořádku: zastřelí, zabijí, pověsí stovky, tisíce lidí, nebo, jak to dělají ve válkách, – pobijí, zahubí miliony lidí, nebo, jak se to děje neustále, – hubí duše lidí v samotkách, v zkaženém stavu vojenství, a nikdo není vinen.

Na nejnižším stupni společenského žebříčku – vojáci s puškami, pistolemi, šavlemi mučí a zabíjejí lidi a týmiž mučeními a vraždami nutí lidi vstupovat za vojáky, a jsou plně přesvědčeni, že odpovědnost za tyto činy je z nich sňata tím nadřízeným, které předepisuje jim jejich činy.

Na vyšším stupni – carové, prezidenti, ministři, sněmovny předepisují tato mučení a vraždy a verbování za vojáky, a jsou plně přesvědčeni, že protože oni jsou od Boha postaveni na své místo, nebo společnost, kterou spravují, od nich vyžaduje právě to, co předepisují, pak nemohou být vinni.

Uprostřed mezi těmi i druhými se nacházejí mezičlánkové osoby, které přikazují mučení a vraždy a verbování za vojáky, a jsou plně přesvědčeny, že odpovědnost je zčásti z nich sňata předpisy shora, zčásti tím, že právě tyto rozkazy od nich vyžadují všichni stojící na nižších stupních.

Moc předepisující a moc vykonávající, ležící na dvou krajinách státního uspořádání, se setkávají jako dva konce spojené v kruh, a jedna podmiňuje a podporuje druhou a všechny mezičlánky.

Bez přesvědčení o tom, že je ta osoba nebo ty osoby, které berou na sebe veškerou odpovědnost páchaných činů, nemohl by ani jeden voják zdvihnout ruky na mučení nebo vraždu. Bez přesvědčení o tom, že to vyžaduje celý národ, nemohl by nikdy ani jeden císař, král, prezident, ani jedno shromáždění předepsat tato mučení a vraždy. Bez přesvědčení o tom, že jsou osoby vyšší než on stojící a berou na sebe odpovědnost v jeho činu, a lidé stojící pod ním, kteří vyžadují pro své blaho plnění takových činů, nemohl by ani jeden z lidí nacházejících se v mezičláncích mezi vládcem a vojákem konat ty činy, které koná.

Uspořádání státní je takové, že na jakém stupni společenského žebříčku by se nacházel člověk, míra nepříčetnosti jeho je vždy stejná: čím výše stojí na společenském žebříčku, tím více podléhá vlivu poža-

davku rozkazů zdola, a tím méně podléhá vlivu předpisů shora, a naopak.

Takto v tom případě, který byl přede mnou, každý z lidí účastnících se v této věci se nacházel tím více pod vlivem zdola požadavku rozkazů a tím méně pod vlivem rozkazů shora, čím vyšší bylo jeho postavení, a naopak.

Ale málo toho, že všichni lidé spojení státním uspořádáním přenášejí jeden na druhého odpovědnost za jimi konané činy: rolník vzatý za vojáka – na šlechtice nebo obchodníka vstoupivšího do důstojníků, a důstojník – na šlechtice zaujímajícího místo gubernátora, a gubernátor – na syna úředníka nebo šlechtice zaujímajícího místo ministra, a ministr – na člena carské rodiny zaujímajícího místo cara, a car zase na všechny tyto úředníky, šlechtice, obchodníky a rolníky; – málo toho, že se lidé touto cestou zbavují vědomí odpovědnosti za jimi konané činy, ztrácejí mravní vědomí své odpovědnosti ještě i proto, že skládajíc se do státního uspořádání, se tak dlouho, stále a napjatě ujišťují sebe i druhé, že všichni oni nejsou stejní lidé, nýbrž lidé lišící se mezi sebou „jako hvězda od hvězdy“, že začínají upřímně v to věřit. Takže jedny lidi ujišťují v tom, že nejsou prostí, stejní jako jiní lidé, nýbrž lidé zvláštní, kteří mají být zvláště vyvyšováni, – druhým pak vnukávají všemi prostředky, že jsou nižší všech jiných lidí, a tedy mají bez reptání se podřizovat tomu, co jim předepisují vyšší.

Právě na této nerovnosti a vyvýšení jedněch lidí a ponížení druhých je založena převážně ta schopnost lidí nevidět nerozum existujícího pořádku života a krutost a zločinnost ho, a ten klam, který konají jedni a kterému podléhají druzí.

Jedni, ti, kterým je vnuknuto, že jsou obvěnčeni zvláštním, nadpřirozeným významem a velikostí, se tak omámí touto svou pomyslnou velikostí, že přestávají už vidět svou odpovědnost v jimi konaných činech; druzí lidé, ti, kterým je naopak vnuknuto to, že jsou nicotné bytosti, mající se ve všem pokořovat vyšším, následkem tohoto stálého

stavu ponížení upadají do zvláštního stavu omámení poddajnosti a pod vlivem tohoto omámení také nevidí význam svých činů a ztrácejí vědomí odpovědnosti v nich. Prostřední lidé pak, zčásti podřizujíc se vyšším, zčásti pokládajíc se za vyšší, podléhají zároveň omámení i moci a poddajnosti a od toho ztrácejí vědomí své odpovědnosti.

Stačí jen pohlédnout v nějakém národě na omámeného velikostí nejvyššího náčelníka, provázeného svým štábem: vše to na nádherných, ozdobených koních, ve zvláštních uniformách a odlišovacích znacích, když on za zvuků skladné a slavnostní trubkové hudby projíždí před frontou zmrzlých od poddajnosti vojáků, držících při pozdravu, – stačí pohlédnout na toto, abyste pochopili, že v těchto minutách, nacházeje se v tomto nejvyšším stavu omámení, stejně i nejvyšší náčelník, i voják, a všichni prostřední mezi nimi mohou konat takové činy, které by nikdy nepomysleli konat za jiných podmínek.

Ale omámení prožívané lidmi při takových jevech, jako jsou parády, výstupy, církevní slavnosti, korunovace, – jsou stavy dočasné a ostré, ale jsou jiné – chronické, stálé stavy omámení, které stejně prožívají jak lidé mající jakoukoli moc, od moci cara po policistu stojícího na ulici, tak lidé podřizující se moci a nacházející se ve stavu omámení poddajnosti, pro ospravedlnění tohoto svého stavu vždy přisuzující, jak se to projevovalo a projevuje u všech otroků, největší význam a důstojnost těm, komu se poslouchají.

Na tomto klamu nerovnosti lidí a z něho vyplývajícího omámení mocí a poddajnosti se zakládá převážně schopnost lidí spojených ve státním uspořádání konat, aniž by prožívali výčitky svědomí, činy odporující jemu.

Pod vlivem takového omámení – stejně moci a poddajnosti – se lidé představují sobě a druhým už ne tím, čím jsou ve skutečnosti, – lidmi, nýbrž zvláštními, podmíněnými bytostmi: šlechtici, obchodníky, gubernátory, soudci, důstojníky, cary, ministry, vojáky, podléhajícími už ne obvyklým lidským povinnostem, nýbrž především a předně před

lidskými – šlechtickým, obchodnickým, gubernátorským, soudcovským, důstojnickým, carským, ministerským, vojáckým povinnostem.

Takto statkář soudící se o les udělal to, co udělal, jen proto, že se představoval sobě ne prostým člověkem, který má stejná práva na život, jako všichni ti lidé – rolníci, žijící s ním vedle, nýbrž představoval se jako velký vlastník a člen šlechtického stavu, a následkem toho pod vlivem omámení mocí cítil se být uražen nároky rolníků. Jen proto, nehledě na ty důsledky, které mohly vzejít z jeho požadavku, poslal žádost o obnovení svého pomyslného práva.

Přesně tak soudci, kteří přisoudili nesprávně les statkáři, jen proto také udělali to, co udělali, že se představují sobě ne prostě lidmi, stejnými jako všichni jiní, a tedy povinnými ve všech věcech řídit se jen tím, co pokládají za pravdu, nýbrž pod omámením mocí se představují strážci spravedlnosti, kteří se nemohou mýlit, a pod vlivem pak omámení poddajnosti se představují lidmi povinnými plnit napsaná v jisté knize slova zvaná zákonem. Přesně takovými podmíněnými osobami, a ne tím, čím jsou ve skutečnosti, pod vlivem omámení mocí nebo poddajnosti, se představují lidem a sobě samým i všichni jiní účastníci této věci – od cara podepisujícího souhlas na doložení ministra a předsedy, který verboval v rekrutském odvodu vojáky, a kněze, kterým je klamal, do posledního vojáka chystajícího se nyní střílet ve své bratry. Všichni oni udělali to, co udělali, a chystají se dělat to, co jim předstojí, jen proto, že se představují sobě i druhým ne tím, čím jsou ve skutečnosti, – lidmi, před nimiž stojí otázka: účastnit se nebo neúčastnit se ve špatné, odsuzované jejich svědomím věci, – nýbrž představují se sobě i druhým různými podmíněnými osobami: kdo – carem-pomazaným, zvláštní bytostí, povolanou k péči o blaho sto milionů lidí, kdo – zástupcem šlechty, kdo – knězem, který získal zvláštní milost svým posvěcením, kdo – vojákem, povinným přísahou bez uvažování plnit vše, co mu rozkáží.

Jen pod vlivem omámení mocí a poddajnosti, vyplývajících z jejich pomyslných postavení, mohli a mohou všichni tito lidé dělat to, co dělají.

Nebuď u všech těchto lidí pevné přesvědčení v tom, že hodnosti carů, ministrů, gubernátorů, soudců, šlechticů, statkářů, předsedů, důstojníků, vojáků jsou něčím skutečně existujícím a velmi důležitým, ani jeden z těchto lidí by si nepomyslel bez hrůzy a odporu o účasti v takových věcech, které dělají nyní.

Podmíněná postavení stanovená před stovkami let, uznávaná staletími a nyní uznávaná všemi okolními a označovaná zvláštními názvy a zvláštními oděvy, kromě toho potvrzovaná všelijakou slavnostností, působením na vnější city, se do takové míry vnukávají lidem, že oni, zapomínajíc obvyklé a společné všem podmínky života, začínají se dívat na sebe a všechny lidi jen z této podmíněné perspektivy, a jen touto podmíněnou perspektivou se řídí v hodnocení svých a cizích činů.

Takže zcela duševně zdravý a již starý člověk, jen proto, že na něho byla nasazena nějaká hračka nebo šaškovský úbor, klíče na zádech nebo modrá stuha, slušná jen pro oblékající se holčičku, a bylo mu při tom vnuknuto, že je generál, komorník, kavalír řádu sv. Ondřeje nebo podobná hloupost, náhle se z toho stává sebejistý, hrdý a dokonce šťastný, nebo naopak, protože je zbaven nebo nedostává očekávanou hračku a přezdívku, se stává smutným a nešťastným, takže dokonce onemocní. Nebo, co je ještě překvapivější, zcela v ostatním zdravý duševně, mladý, svobodný a dokonce zabezpečený člověk jen proto, že se nazval a nazvali ho vyšetřujícím soudcem nebo zemským náčelníkem, chytá nešťastnou vdovu od jejích malých dětí a zavírá nebo zařizuje její uvěznění ve vězení, nechávaje bez matky její děti, a vše to kvůli tomu, že tato nešťastnice tajně obchodovala vínem a tím ubrala kase dvacet pět rublů příjmu, a necítí při tom ani sebemenšího pokání. Nebo, co je ještě udivující, v ostatním rozumný a mírný člověk jen proto, že na něho byla nasazena cedulka nebo uniforma a bylo mu ře-

čeno, že je strážce nebo celní voják, začíná střílet kulí do lidí, a ani on, ani okolí ho nejenže nepokládají v tom za vinného, ale pokládají ho za vinného, když nestřílel; nemluvě již o soudcích a přísežných odsuzujících k popravám, a o vojenských, kteří zabíjejí tisíce bez sebemenšího pokání jen proto, že jim bylo vnuknuto, že nejsou prostě lidé, nýbrž přísežní, soudci, generálové, vojáci.

Takový stálý nepřirozený a zvláštní stav lidí ve státním životě se vyjadřuje slovy obvykle tak: „Jako člověk ho lituji, ale jako strážce, soudce, generál, gubernátor, car, voják musím ho zabít nebo mučit," jakoby snad mohlo být nějaké lidmi dané nebo uznané postavení, které by mohlo zrušit povinnosti ukládané na každého z nás postavením člověka.

Takto například v nynějším případě lidé jedou vraždit a mučit hladové lidi a uznávají, že ve sporu rolníků se statkářem – rolníci mají pravdu (to mi říkali všichni náčelníci), vědí, že rolníci jsou nešťastní, chudí, hladoví; statkář bohatý a nevzbuzuje sympatii, a všichni tito lidé přesto jedou zabíjet rolníky, aby získali tím statkáři tři tisíce rublů, jen proto, že tito lidé si představují sebe v této minutě ne lidmi – nýbrž – kdo gubernátorem, kdo úředníkem, kdo žandárským generálem, kdo důstojníkem, kdo vojákem, a pokládají pro sebe za závazné ne věčné požadavky svědomí člověka, nýbrž nahodilé, dočasné požadavky svých důstojnických, vojáckých postavení.

Jakkoli zvláštně je to říci, jediné vysvětlení tohoto udivujícího jevu – je, že tito lidé se nacházejí v tom stavu, v němž se nacházejí ti zhypnotizovaní lidé, kterým, jak se říká, přikazují představovat si nebo cítit sebe v jistých podmíněných postaveních a jednat tak, jak by jednaly ty bytosti, které zobrazují; jak například, když zhypnotizované osobě bylo vnuknuto, že je kulhavý, a začíná kulhat, slepý, a nevidí, že je zvíře, a začíná kousat. V takovém stavu se nacházejí nejen lidé jedoucí v tomto vlaku, nýbrž i všichni lidé plnící své veřejné a státní povinnosti přednostně a na úkor lidských.

Podstata tohoto stavu je v tom, že lidé pod vlivem vnuknuté jim jedné myšlenky nejsou ve stavu posuzovat své činy, a proto konají, aniž uvažují, vše to, co v souladu s vnuknutou myšlenkou je jim předepsáno a na co jsou naváděni prostřednictvím příkladu, rady nebo narážky.

Rozdíl mezi zhypnotizovanými umělým způsobem a těmi, kdo se nalézají pod vlivem státního vnuknutí, spočívá v tom, že uměle zhypnotizovaným bylo vnuknuto jejich pomyslné postavení náhle, jednou osobou a v nejkratším časovém úseku, a proto toto vnuknutí se nám představuje v ostré, udivující nás formě, zatímco lidem jednajícím pod státním vnuknutím se jejich pomyslné postavení vnuká zvolna, postupně, nenápadně, od dětství, občas nejen roky, ale celá pokolení, a navíc se vnuká ne jednou osobou, nýbrž všemi okolními.

„Ale," – řeknou na to, – „vždy ve všech společnostech většina lidí: všechny děti, všechny pohlcené prací nošení dětí, rození a kojení ženy, všechny obrovské masy dělnického lidu postavené do nutnosti napjaté a neustávající fyzické práce, všichni od přirozenosti slabí duchem, všichni lidé nenormální, s oslabenou duchovní činností následkem otravy nikotinem, alkoholem a opiem nebo jiných příčin, – všichni tito lidé jsou vždy v tom postavení, že nemajíce možnost samostatně myslet, podřizují se buď lidem stojícím na vyšším stupni rozumového vědomí, nebo rodinným či státním tradicím, tomu, co se nazývá veřejným míněním, a v tomto podřízení není nic nepřirozeného a rozporného."

XII. (část třetí)

A opravdu, v tom není nic nepřirozeného, a schopnost lidí málo myslících podřizovat se ukazováním lidí stojících na vyšším stupni vědomí je stálá vlastnost lidí, ta vlastnost, díky níž lidé, podřizujíc se jedněm a týmž rozumným zásadám, mohou žít ve společnostech: jedni – menšina – vědomě podřizujíc se jedněm a týmž rozumným zásadám, následkem jejich souladu s požadavky svého rozumu; druzí – většina – podřizujíc se těmže zásadám nevědomě jen proto, že tyto požadavky se staly veřejným míněním. Takové podřízení málo myslících lidí veřejnému mínění nepředstavuje nic nepřirozeného, dokud se veřejné mínění nerozestupuje.

Ale nastávají doby, kdy otevřený zprvu některým lidem vyšší proti dřívějšímu stupeň vědomí pravdy, rovnoměrně přechází od jedněch k druhým, zachytí tak velké množství lidí, že dřívější veřejné mínění založené na nižším stupni vědomí se začíná kolísat a nové je už připraveno se ustavit, ale ještě se neustavilo. Nastávají takové doby, podobné jaru, kdy staré veřejné mínění ještě není zbořeno a nové ještě není ustaveno, kdy lidé začínají posuzovat činy své a jiných lidí na základě nového vědomí, a přitom v životě ze setrvačnosti, podle tradice pokračují se podřizovat zásadám, které jen v dřívějších dobách tvořily nejvyšší stupeň rozumového vědomí, ale které nyní už jsou v zjevném rozporu s ním. A tehdy lidé, z jedné strany pociťujíc nutnost podřídit se novému veřejnému mínění, a z druhé neodhodlávajíc se odstoupit od dřívějšího, se nalézají v nepřirozeném, kolísajícím stavu. A v takovém stavu se nalézají ve vztahu ke křesťanským pravdám nejen lidé v tomto vlaku, ale i většina lidí naší doby.

V takovém stavu se nalézají stejně i lidé vyšších stavů, využívajících výlučně výhodných postavení, i lidé nižších stavů, bezezabrknutí poslouchajících to, co jim je předepsáno.

Jedni, lidé vládnoucích tříd, nemající již rozumové vysvětlení zaujímaných jimi výhodných postavení, jsou postaveni do nutnosti k udržení těchto postavení potlačovat v sobě vyšší, rozumové milující schopnosti a vnukávat sami sobě nutnost svého výlučného postavení; druzí pak, nižší stavy, uzavřeni prací a úmyslně omámeni, se nalézají v stálém stavu vnuknutí, úporně a stále páchaného nad nimi lidmi vyšších tříd.

Jen tím lze vysvětlit ty udivující jevy, kterými je naplněn náš život, a nápadným vzorem kterých se mi představili ti potkaní mnou devátého září, mi známí, dobří, mírní lidé, kteří s klidným duchem jeli konat nejnejzvířečtější, nesmyslný a podlý zločin. Nebuď v těchto lidech jakýmkoli prostředkem uspáno svědomí, ani jeden člověk z nich by nemohl udělat jednu setinu toho, co se chystají udělat, a velmi možné, že i udělají.

Není to, že by v nich nebylo toho svědomí, které jim zakazuje dělat to, co se chystají dělat, jak takové svědomí nebylo v lidech dokonce před čtyřmi, třemi, dvěma, sto lety, – kteří pálili na hranicích, mučili, zbičovávali lidi; – ono je ve všech těchto lidech, ale jen je v nich uspáno; u jedněch – u náčelníků, u těch, kdo jsou ve výlučně výhodných postaveních, – sebevnukávání, jak to nazývají psychiatři; u druhých, u vykonavatelů, u vojáků, – přímým, vědomým vnuknutím, hypnotizací páchanou vyššími třídami.

Svědomí je v těchto lidech uspáno, ale je v nich a skrze to sebevnuknutí a vnuknutí, které je ovládá, už mluví v nich a může se právě probudit.

Všichni tito lidé se nalézají v postavení podobném tomu, v kterém by se nalézal zhypnotizovaný člověk, kterému by bylo vnuknuto a přikázáno vykonat čin odporující všemu tomu, co pokládá za rozumné

a dobré: zabít svou matku nebo dítě. Zhypnotizovaný člověk se cítí svázán seslaným na něho vnuknutím, zdá se mu, že se nemůže zastavit, ale zároveň, čím blíže se blíží k času a místu konání činu, tím silněji se v něm zdvíhá umlčený hlas svědomí, a on čím dál více a více začíná se vzpírat, křivit a chce se probudit. A nelze předem říci, zda udělá, nebo neudělá vnuknutý mu čin, – co převezme vrch: rozumné vědomí nebo nerozumné vnuknutí. Vše závisí na relativní síle toho nebo druhého.

Přesně totéž se nyní odehrává i v lidech v tomto vlaku a obecně ve všech lidech, konajících v naší době státní násilí a užívajících jich.

Byla doba, kdy lidé, vyjevše s cílem mučení a vraždy, dávání příkladu, se nevraceli jinak než dokonavše tu věc, na kterou jeli, a dokonavše takovou věc, netrápili se pokáními a pochybnostmi, nýbrž klidně, zbičovavše lidi, se vraceli do rodiny a laskali děti, – žertovali, smáli se a oddávali tichým rodinným potěšením. Tehdy ani lidem užívajícím těchto násilí, ani statkářům, ani boháčům ani do hlavy nepřicházelo, aby ty výhody, které užívají, měly přímou souvislost s těmito krutostmi. Ale nyní už není tak: lidé vědí už, nebo jsou blízcí tomu, aby věděli, co dělají a nač dělají to, co dělají. Mohou zavírat oči, nutit sebe k nečinnosti své svědomí, ale s nezavřenýma očima a neumlčeným svědomím již nemohou – jak ti, kdo je konají, tak ti, kdo jich užívají, – nevidět ten význam, který mají tyto činy. Bývá, že lidé chápou význam toho, co udělali, teprve už po dokonání činu; bývá i to, že to chápou před samým jeho dokonáním. Takto lidé přikazující mučení v Nižním Novgorodě, Saratově, Orele, Juzovce pochopili význam toho, co udělali, teprve po dokonání činu, a nyní se trápí studem před veřejným míněním a před svým svědomím. Trápí se i přikazující i vykonavatelé. Mluvil jsem s vojáky vykonávajícími takové věci, a vždy se usilovně vyhýbali rozhovoru o tom; když pak mluvili, mluvili s úžasem a hrůzou. Jsou pak případy, kdy lidé se vzpamatovávají před samým dokonáním činu. Takto znám případ s četařem, který byl během potlačení pobit

dvěma mužíky a podal o tom hlášení, ale druhý den, jak viděl mučení konaná nad jinými rolníky, uprosil rotního velitele, aby roztrhal hlášení a propustil mužíky, kteří ho bili. Znám případ, kdy vojáci určení střílet odmítali poslouchat, a znám mnoho případů, kdy náčelníci odmítali přikazovat mučení a vraždy. Takže lidé zřizující násilí a konající je někdy se vzpamatovávají mnohem dříve, než vykonají jim vnuknutou věc, někdy před samým jejím vykonáním, někdy i po něm.

Lidé jedoucí v tomto vlaku vyjeli mučit a zabíjet své bratry, ale nikdo neví, zda udělají, nebo neudělají to, pro co jedou. Jakkoli skryta je pro každého jeho odpovědnost v této věci, jakkoli silné je ve všech těchto lidech vnuknutí toho, že nejsou lidé, nýbrž gubernátoři, isprávníci, důstojníci, vojáci, a že jako takové bytosti mohou porušovat své lidské povinnosti, čím blíže se budou blížit k místu svého určení, tím silněji se v nich bude zdvíhat pochybnost o tom: zda je třeba udělat tu věc, na kterou jedou, – a tato pochybnost dosáhne nejvyššího stupně, když přijdou k samému okamžiku vykonání.

Nemůže gubernátor, přes veškerý opar obklopující atmosféry, se nezamyslet v té minutě, když mu bude třeba dát poslední rozhodující rozkaz o vraždě nebo mučení. Ví, že věc orelského gubernátora vzbudila rozhořčení nejlepších lidí společnosti, a sám on už pod vlivem veřejného mínění těch kruhů, v nichž se nachází, nejednou vyjádřil nad ní nesouhlas; ví, že prokurátor, který měl jet, přímo odmítl účast ve věci, protože pokládá tuto věc za hanebnou; ví i to, že ve vládě nedneszítra mohou nastat změny, následkem kterých to, čím se dnes vysluhovali, zítra se může stát důvodem nemilosti; ví, že je tisk, pokud ne ruský, pak zahraniční, který může popsat tuto věc a navěky ho zhanobit. Už vycítil to nové veřejné mínění, které ruší to, co vyžadovalo dřívější. Kromě toho nemůže být zcela jist tím, zda ho poslechnou v poslední minutě vykonavatelé. Kolísá, a nelze předpovědět, co udělá.

Totéž ve větší nebo menší míře prožívají všichni úředníci a důstojníci jedoucí s ním. Všichni oni vědí v hloubi duše, že věc, která se

koná, – je hanebná, že účast v ní poskvrňuje a kazí člověka před některými lidmi, jejichž názorem si již cení. Vědí, že přijít k nevěstě nebo k ženě, před kterou flirtují, po vraždě nebo mučení bezbranných lidí, – je stydno. A kromě toho, stejně jako gubernátor, pochybují o tom, zda jistě poslechnou je vojáci. A jakkoli nepodobné je toto na ten sebejistý výraz, s kterým teď všichni tito náčelničtí lidé se pohybují po stanici a nástupišti, všichni v hloubi duše nejen trpí, ale i kolísají. Dokonce právě proto, aby skryli vnitřní kolísání, předstírají tento sebejistý tón. A tento cit se zvětšuje v míře jejich přibližování se k místu činu.

A, jakkoli nenápadné je to a jakkoli zvláštně to říci, v takovém stavu se nalézá i celá tato masa mladých chlapců, vojáků, zdajících se tak poslušnými.

Všichni oni již nejsou takoví vojáci, jací byli dříve, lidé, kteří se odřekli pracovního přirozeného života a zasvětili svůj život výlučně bujení, loupení a vraždě, jako jacísi římští legionáři nebo bojovníci třicetileté války, nebo dokonce i nedávní pětadvacetiletí vojáci; – vše toto nyní jsou většinou lidé nedávno vzatí z rodin, ještě plní vzpomínkami na onen dobrý, přirozený a rozumný život, z něhož byli vzati.

Všichni tito většinou rolničtí chlapci vědí, k jaké věci jedou, vědí, že statkáři vždy křivdí jejich bratry, rolníky, a že proto i v této věci musí být totéž. Kromě toho velká polovina těchto lidí už čte knihy, a ne všechny knihy jsou takové, v nichž je vychvalována vojenská věc, nýbrž jsou i takové, v nichž je dokazována její nemravnost. Mezi nimi slouží často svobodomyslní soudruzi – dobrovolníci a stejní mladí liberální důstojníci, a mezi nimi je již zasazeno zrno pochybnosti o bezpodmínečné zákonnosti a doblesti jejich činnosti. Pravda, že všichni oni prošli tou strašnou, obratnou, staletími vypracovanou mušturou zabíjející jakoukoli samočinnost člověka, a jsou tak navyklí mechanické poslušnosti, že při slovech povelu: „Palba v řadě!… Řada… Páli!…“ atd., se jim samy od sebe zvedají pušky a konají se navyklé pohyby. Ale přece „páli!“ bude znamenat teď ne to, aby se bavili, střílejíc do terče, ný-

brž znamená zabíjet své mučené, ukřivděné otce, bratry, kteří, hle, stojí v hromadě s babami, dětmi na ulici a něco křičí, mávajíc rukama. Hle, oni – kdo s řídkou bradkou v záplatovaném kaftanu a lýčácích, stejný jako doma v Kazaňské nebo Rjazaňské gubernii zůstavší rodič, kdo s šedou bradou, s shrbenou zády, s velikou holí, stejný jako otcův otec – děd, kdo mladý chlapec v botách a červené košili, stejný, jakým před rokem byl on sám, ten voják, který teď má střílet v něho. A hle, i žena v lýčácích a sukni-panevě, stejná jako doma zůstavší matka...

Zda tedy střílet v ně?

A Bůh ví, co udělá každý voják v této poslední minutě. Jednoho nejmenšího ukázání na to, že toto nelze dělat, – a hlavně, že toto lze nedělat, – jednoho takového slova, narážky, bude tehdy dost, aby je zastavilo.

Všichni lidé jedoucí v tomto vlaku, až přistoupí k vykonání té věci, na kterou jedou, budou v tomtéž postavení, v jakém by byl zhypnotizovaný člověk, kterému bylo vnuknuto rozsekat kládu, a on, přistoupiv již k tomu, co mu bylo ukázáno jako kláda, a již vzmachnuv sekerou, by sám uviděl nebo mu by bylo ukázáno, že to není kláda, nýbrž jeho spící bratr. Může vykonat jemu předepsaný čin a může se probrat před jeho vykonáním. Stejně i všichni tito lidé mohou se probrat nebo neprobrat. Nevzpamatují-li se, a vykoná se stejně hrozný čin, jaký byl v Orele, a zesílí v jiných lidech to sebevnukávání a vnukávání, pod vlivem kterých jednají; vzpamatují-li se, pak nejen se nestane takový čin, ale ještě mnozí z těch, kdo poznají o obratu, který věc nabyla, se osvobodí od vnukávání, pod kterým se nalézali, nebo alespoň se k takovému osvobození přiblíží.

Ale nejenže pokud všichni lidé jedoucí v tomto vlaku se vzpamatují a zdrží se dokonání započatého činu, – pokud se vzpamatují a zdrží alespoň někteří z nich a směle vysloví druhým lidem zločinnost tohoto činu, pak i tehdy ovlivnění těchto několika lidí může způsobit, že

i ostatní lidé se vzpamatují z vnukávání, pod kterým se nalézali, a předpokládaný čin zlotřilosti nebude vykonán.

Málo toho, pokud dokonce i jen několik lidí, kteří se nezúčastní v této věci, nýbrž jen jsou přítomni při přípravách k ní nebo se dozvěděli o již dříve stávších se podobných věcech, nezůstanou lhostejnými, nýbrž přímo a směle vyslovit svůj odpor k účastníkům takových věcí a ukáží jim na veškerou nerozumnost, krutost a zločinnost jich, pak i to neprojde bez stopy.

Tak to i bylo v nynějším případě. Stačilo některým lidem, účastníkům a neúčastníkům této věci, svobodným od vnuknutí, ještě tehdy, kdy se jen chystali k této věci, směle vyslovit své rozhořčení před stávšími se v jiných místech mučeními a odpor a pohrdání k lidem účastnícím se v nich, stačilo v nynější tulské věci některým osobám vyjádřit neochotu účastnit se v ní, stačilo projíždějící dámě a jiným osobám přímo na stanici vyslovit těm, kdo jeli v tomto vlaku, své rozhořčení před konaným jimi činem, stačilo jednomu z plukovních velitelů, od nichž byly vyžadovány části vojsk pro potlačení, vyjádřit svůj názor, že vojenští nemohou být kati, – a díky těmto a některým dalším, zdajícím se nedůležité jednotlivým ovlivněním na lidi nalézající se pod vnuknutím, věc nabyla úplně jiného obratu, a vojska, přijevše na místo, nevykonala mučení, nýbrž jen pokácela les a dala ho statkáři.

Nebuď u některých lidí jasného vědomí toho, že to, co dělají, – je špatné, a nebuď následkem toho ovlivnění v tomto smyslu lidí jeden na druhého, stalo by se to, co bylo v Orele. Buď toto vědomí ještě silnější a tedy množství těchto ovlivnění větší, než jaké bylo, – velmi může být, že gubernátor s vojsky by se neodhodlal dokonce ani pokácet les, dávaje ho statkáři. Buď toto vědomí ještě silnější a ovlivnění ještě více, – velmi může být, že by se gubernátor neodhodlal dokonce ani jet na místo činu. Buď vědomí ještě silnější a ovlivnění ještě více, – velmi může být, že by se neodhodlal i ministr předepisovat a panovník schvalovat takové rozhodnutí.

Vše tedy závisí na síle vědomí každým jednotlivým člověkem křesťanské pravdy.

A proto, zdálo by se, na zesílení v sobě a v druhých jasnosti požadavků křesťanské pravdy by měla být směřována činnost všech lidí naší doby, kteří tvrdí, že chtějí přispívat blahu lidstva.

Ale překvapivá věc: právě ti lidé, kteří v naší době více než všichni jiní říkají, že se starají o zlepšení lidského života, a jsou pokládáni za vedoucí veřejného mínění, tvrdí, že právě to není třeba dělat, a že pro zlepšení postavení lidí jsou jiné, účinnější prostředky. Tito lidé tvrdí, že zlepšení lidského života nastává nikoli následkem vnitřních úsilí jednotlivých lidí vědomí, vyjasňování a vyznávání pravdy, nýbrž následkem postupné změny obecných vnějších podmínek života, a že proto síly každého jednotlivého člověka mají být směřovány nikoli na vědomí a vyjasňování si a vyznávání pravdy, nýbrž na postupnou změnu v užitečném pro lidstvo směru obecných vnějších podmínek života, – jakékoli však vyznávání jednotlivým člověkem pravdy, nesouhlasné s existujícím pořádkem, je nejen neužitečné, ale škodlivé, protože vyvolává ze strany moci omezování bránící těmto jednotlivým lidem pokračovat v jejich užitečné pro službu společnosti činnosti. Podle tohoto učení všechny změny v životě lidském se dějí podle týchž zákonů, podle kterých se dějí i v životě zvířat.

Takže podle tohoto učení všichni zakladatelé náboženství, jako Mojžíš a proroci, Konfucius, Lao-c', Buddha, Kristus a jiní kázali svá učení, a jejich následovníci je přijímali ne proto, že milovali pravdu, vyjasňovali si ji a vyznávali, nýbrž proto, že politické, sociální a hlavně hospodářské podmínky těch národů, mezi kterými se objevila a šířila tato učení, byly příznivé pro jejich projevení a šíření.

A proto hlavní činnost člověka toužícího sloužit společnosti a zlepšit postavení lidstva má být podle tohoto učení směřována nikoli na vyjasnění pravdy a její vyznávání, nýbrž na zlepšení vnějších politických, sociálních, a hlavně hospodářských podmínek. Změna pak těch-

to politických, sociálních a hospodářských podmínek se koná jednak službou vládě a vnášením do ní liberálních a progresivních zásad, jednak přispíváním rozvoji průmyslu a šíření socialistických idejí, a hlavně šířením vědeckého vzdělávání.

Podle tohoto učení není důležité, aby člověk vyznával v životě tu pravdu, která se mu otevřela, a následkem toho byl nevyhnutelně donucen uskutečňovat ji v životě nebo alespoň nekonat činy odporující vyznávané pravdě: nesloužit vládě a neposilovat její moc, pokud pokládá tuto moc za škodlivou, neužívat kapitalistického strojí, pokud ho pokládá za nesprávné, nevyslovit úctu různým obřadům, pokud je pokládá za škodlivou pověru, neúčastnit se u soudů, pokud pokládá jejich uspořádání za falešné, nesloužit jako voják, nepřísahat, obecně nelhat, nepodléhat, – nýbrž je důležité, aby, nezměňujíc existující formy života a v rozporu s svým přesvědčením podřizujíc se jim, vnášel liberalismus do existujících institucí: přispíval průmyslu, propagandě socialismu a úspěchům toho, co se nazývá vědami, a šíření vzdělání. Podle této teorie lze, zůstávajíc statkářem, obchodníkem, továrníkem, soudcem, úředníkem dostávajícím plat od vlády, vojákem, důstojníkem, být přitom nejen humánním člověkem, ale dokonce socialistou a revolucionářem.

Pokrytectví, které mělo dříve jediný náboženský základ v učení o pádu lidského rodu, o vykoupení a o církvi, v tomto učení získalo v naší době nový vědecký základ, a následkem toho zachytilo do svých sítí všechny ty lidi, kteří už nemohou podle stupně svého vývoje opírat se o pokrytectví náboženské. Takže pokud dříve jen člověk vyznávající církevní náboženské učení mohl, uznávaje sebe při tom za čistého od všech hříchů, účastnit se ve všech zločinech páchaných státem a užívat jich, pokud jen při tom plnil vnější požadavky svého vyznání, pak nyní i všichni lidé nevěřící v církevní křesťanství mají stejně pevný světský vědecký základ pro uznání sebe za čisté a dokonce vysoce mravné lidi, přes svou účast v státních zlotřilostech a jejich užívání.

Žije ne v jednom Rusku, ale kdekoli – ve Francii, Anglii, Německu, Americe – bohatý statkář, a za právo poskytované jím lidem, kteří žijí na jeho půdě, krmit se z ní, dře z těchto většinou hladových lidí vše, co jen z nich může sedřít. Právo vlastnictví na půdu tohoto člověka je založeno na tom, že při každém pokusu utlačovaných lidí bez jeho souhlasu využít půdy, které pokládá za své, přicházejí vojska a vystavují lidi zabírající tyto půdy mučením a vraždám. Zdálo by se zjevné, že člověk žijící tak je zlá a sobecká bytost a nikterak nemůže pokládat se za křesťana nebo liberálního člověka. Zdálo by se zjevné, že první, co musí udělat takový člověk, pokud se chce alespoň trochu přiblížit k křesťanství nebo liberalismu, spočívá v tom, přestat loupit a hubit lidi prostřednictvím podporovaného vládou vraždami a mučeními jeho práva na půdu. Ale tak by to bylo, kdyby nebyla metafyzika pokrytectví, která říká, že z náboženského hlediska vlastnictví nebo nevlastnictví půdy je lhostejné pro spásu, a z vědeckého hlediska to, že odmítnutí vlastnictví půdy by bylo neužitečným osobním úsilím, a že přispívání blahu lidí se koná ne touto cestou, nýbrž postupnou změnou vnějších forem. A hle, tento člověk, aniž by se nijak znepokojoval a pochyboval o tom, že mu uvěří, zřídiv zemědělskou výstavu, spolek střídmosti, nebo rozeslav skrze ženu a děti svetry a vývar třem stařenám, směle v rodině, v salonech, v komitétech, v tisku káže evangelní nebo humánní lásku k bližnímu obecně, a zvláště k tomu dělnickému zemědělskému lidu, který on, nepřestávajíc, mučí a utlačuje. A lidé, kteří jsou v tomtéž postavení jako on, mu věří, chválí ho a s ním spolu s důležitostí projednávají otázky o tom, jakými by ještě opatřeními zlepšili postavení toho dělnického lidu, na okradení kterého je založen jejich život, vymýšlejíce k tomu všelijaké prostředky, ale jen ne ten jediný, bez kterého není možné žádné zlepšení postavení lidu, a sice ten, aby přestali odebírat tomuto lidu nezbytnou mu pro živobytí půdu.

Nejvýraznějším příkladem takového pokrytectví byly starosti ruských statkářů v době posledního roku o boji s hladem, který právě oni také vyvolali a kterým právě tu i využívali, prodávajíc nejen chléb za nejvyšší cenu, ale brambor-boť za pět rublů za desátinu na topivo mrznoucím rolníkům.

Nebo žije obchodník, celý obchod kterého, jako jakýkoli obchod, je založen na řadě podvodů, prostřednictvím kterých, využívajíc neznalosti a nouze lidí, se u nich kupují předměty pod jejich cenou, a využívajíc téže neznalosti, nouze a svodu, se prodávají zpět nad cenou. Zdálo by se zjevné, že člověk, jehož celá činnost je založena na tom, co se v jeho vlastním jazyce nazývá podvodem, pokud jen tytéž věci se konají za jiných podmínek, by se měl stydět za své postavení a nikterak nemůže, pokračujíc být obchodníkem, vystavovat sebe za křesťana nebo liberálního člověka. Ale metafyzika pokrytectví mu říká, že může slout za ctnostného člověka, pokračujíc svou škodlivou činnost: náboženskému člověku je třeba jen věřit, a liberálnímu je třeba jen přispívat změně vnějších podmínek – pokroku průmyslu. A hle, tento obchodník (který kromě toho často koná ještě i řadu přímých podvodů, prodávaje špatné za dobré, špatně váží, špatně měří nebo obchoduje výlučně hubícími život lidu předměty, jako víno, opium) směle pokládá sebe i je pokládán jinými, pokud jen přímo neklame ve svých věcech své soudruhy v klamu, tj. svou bratrstvo – obchodníky, pak je pokládán za vzor poctivosti a svědomitosti. Pokud pak utrácí jednu tisícinu ukradených jím peněz na nějakou veřejnou instituci: nemocnici, muzeum, vzdělávací zařízení, pak je pokládán ještě i za dobrodince toho lidu, na podvodu a kažení kterého je založeno veškeré jeho blahobyt; pokud pak obětoval část ukradených peněz na církev a chudé, – pak i za vzorného křesťana.

Nebo žije továrník, důchod kterého celý se skládá z platu odebraného dělníkům, a veškerá činnost kterého je založena na násilné, nepřirozené práci hubící celá pokolení lidí; zdálo by se zjevné, že přede-

vším, pokud člověk tento vyznává nějaké křesťanské nebo liberální zásady, musí přestat hubit pro své zisky lidské životy. Ale podle existující teorie přispívá průmyslu, a nemusí, dokonce bylo by škodlivé pro lidi a společnost, ukončit svou činnost. A hle, tento člověk, krutý, otrokář tisíců lidí, zřídiv pro na jeho práci zmrzačené lidi domky s dvouaršinovými zahrádkami, a kasu, a chudobinec, nemocnici, zcela je přesvědčen, že on tím s přebytkem zaplatil za všechny ty jím zahubené a hubené fyzicky a duchovně lidské životy, klidně, pyšníc se jí, pokračuje svou činnost.

Nebo žije vládce nebo jakýkoli občanský, duchovní, vojenský sluha státu, který slouží k tomu, aby uspokojil svou ctižádost nebo žízeň po moci, nebo, což bývá nejčastěji, k tomu jen, aby získal sbíraný z vysíleného, prací mučeného lidu plat (daně, od kohokoli by šly, vždy jdou z práce, tj. z dělnického lidu), a pokud on, což se stává velmi zřídka, ještě přímo nekrade státní peníze nenavyklým způsobem, pak je pokládán jím samým i jinými podobnými jemu za nejužitečnějšího a nejctnostnějšího člena společnosti.

Žije si nějaký soudce, prokurátor, vládce a ví, že podle jeho rozsudku nebo rozhodnutí sedí teď stovky, tisíce odtržených od rodin nešťastníků ve samotkách, na galejích, zbláznivajíc se a zabíjejíc se sklem, hladem, ví, že u těchto tisíců lidí jsou ještě tisíce matek, žen, dětí trpících odloučením, zbavených návštěv, zhanobených, marně prosících o odpuštění nebo alespoň úlevu osudu otců, synů, mužů, bratrů, – a soudce a vládce tento tak zhrubnul ve svém pokrytectví, že on sám a jemu podobní a jejich ženy a domácí jsou zcela přesvědčeni, že on při tom může být velmi dobrým a citlivým člověkem. Podle metafyziky pokrytectví vychází, že on koná užitečné veřejné dílo. A člověk tento, zhubiv stovky, tisíce lidí, proklínajících ho a zoufajících díky jeho činnosti ve víře v dobro a Boha, s zářícím, dobrotivým úsměvem na hladké tváři jde na mši, poslouchá evangelium, pronáší liberální

řeči, laská své děti, káže jim mravnost a dojímá se před pomyslnými utrpeními.

Žijí všichni tito lidé a ti, kdo se krmí kolem nich, jejich ženy, učitelé, děti, kuchaři, herci, žokejové apod., žijí tou krví, která tím či oním způsobem, těmi či oněmi pijavicemi je vysávána z pracujícího lidu, žijí tak, pohlcujíc každý denně pro svá potěšení stovky a tisíce pracovních dnů umučených dělníků, nucených k práci hrozbami vražd, vidí strádání a utrpení těchto dělníků, jejich dětí, starců, žen, nemocných, znají ty popravy, kterým se vystavují narušitelé tohoto ustaveného loupení, – a nejenže nezmenšují svůj přepych, neskrývají ho, nýbrž drze vystavují před těmito utlačovanými, většinou nenávidějícími je dělníky, jakoby záměrně je dráždíce, své parky, paláce, divadla, hony, dostihy, – a zároveň, nepřestávajíc, ujišťují sebe a jeden druhého, že se všichni velmi starají o blaho toho lidu, který, nepřestávajíc, šlapou nohama, a v neděli v bohatých oděvech, na bohatých kočárech jedou do záměrně pro posměch nad křesťanstvím zřízených domů, a tam poslouchají, jak záměrně pro tuto lež vyučení lidé na všechny způsoby, v rouchách a bez rouch, v bílých kravatách, káží jeden druhému lásku k lidem, kterou všichni popírají celým svým životem. A, dělajíc toto vše, tito lidé tak vstoupí do své role, že vážně věří, že jsou opravdu to, čím předstírají.

Všeobecné pokrytectví, vstoupivší do těla a krve všech stavů naší doby, dospělo do takových mezí, že nic už v tomto rodu nikoho nebouří. Nikoli nadarmo *hypokrisie* znamená herectví, a předstírat – hrát roli lze jakoukoli. Takové jevy, jako to, že náměstci Krista žehnají v pořádku stojící vrahy, kteří drží nabitou do svých bratrů pušku, k modlitbě; že kněží, pastýři všelijakých křesťanských vyznání vždy stejně neodvratně, jako i kati, se účastní poprav, svou přítomností uznávajíc vraždu za slučitelnou s křesťanstvím (v Americe při vraždě elektrickem byl přítomen pastor), – všechny takové jevy nikoho už neudivují.

Nedávno byla v Petrohradě mezinárodní vězeňská výstava, kde vystavovali nástroje mučení: okovy, modely samotek, tj. nástroje mučení horší než knuty a pruty, – a citliví pánové a dámy chodili to prohlížet a bavili se tím.

Nikoho neudivuje ani to, jak liberální věda dokazuje, vedle uznání rovnosti, bratrství, svobody lidí, nutnost vojska, poprav, cel, cenzury, regulace prostituce, vyhánění levných dělníků, zákazů emigrace, nutnosti a spravedlnosti kolonizace založené na otravování, ohrabování a ničení celých plemen lidí nazývaných divokými apod.

Mluví se o tom, co bude tehdy, až všichni lidé budou vyznávat to, co se nazývá křesťanstvím (tj. různá vzájemně nepřátelská vyznání), kdy všichni budou nasyceni a oblečeni, budou všichni spojeni jeden s druhým od jednoho konce světa k druhému telegrafy, telefony, budou se stýkat vzducholoděmi, kdy všichni dělníci se proniknou sociálními učeními a kdy dělnické svazy sberou tolik milionů členů a rublů, a všichni lidé budou vzdělaní, všichni budou číst noviny, znát všechny vědy.

Ale co může vzniknout užitečného a dobrého ze všech těchto zdokonalení, pokud při tom lidé nebudou říkat a dělat to, co pokládají za pravdu?

Vždyť bídy lidí pocházejí z odloučenosti. Odloučenost pak pochází z toho, že lidé následují ne pravdu, která je jedna, nýbrž lži, kterých je mnoho. Jediný prostředek spojení lidí v jedno je spojení v pravdě. A proto čím upřímněji lidé tíhnou k pravdě, tím blíž jsou k tomuto spojení.

Ale jak mohou lidé spojit se v pravdě nebo alespoň přiblížit se k ní, pokud nejenže nevyslovují tu pravdu, kterou znají, ale pokládají, že toto není třeba dělat, a předstírají, že pokládají za pravdu to, co nepokládají za pravdu.

A proto žádné zlepšení postavení lidí není možné, dokud lidé budou předstírat, tj. sami před sebou skrývat pravdu, dokud neuznají

toho, že jejich jednota a tedy jejich blaho je možné jen v pravdě, a proto nebudou klást výše všeho jiného uznávání a vyznávání pravdy, té pravdy, která se otevřela jim.

Nechť se vykonají všechna ta vnější zdokonalení, o kterých mohou jen snít náboženští a vědečtí lidé; nechť všichni lidé přijmou křesťanství, a nechť se vykonají všechna ta zlepšení, kterých si přejí různí Bellamyové a Richetové se všelikými doplňky a opravami, – ale nechť při tom zůstane to pokrytectví, které je nyní; nechť lidé nevyznávají tu pravdu, kterou znají, a nechť pokračují předstírat, že věří tomu, čemu nevěří, a ctí to, co nctí, – a postavení lidí nejenže zůstane totéž, ale bude se stávat čím dál horším a horším. Čím sytější budou lidé, čím více bude telegrafů, telefonů, knih, novin, časopisů, tím více bude jen prostředků šíření nesouhlasných mezi sebou lží a pokrytectví, a tím více budou odloučeni, a tedy nešťastní lidé, jak to i je nyní.

Nechť se vykonají všechny tyto vnější změny, a postavení lidstva se nezlepší. Ale nechť jen každý člověk hned ve svém životě podle svých sil vyznává tu pravdu, kterou zná, nebo alespoň nechť nebrání tu nepravdu, kterou dělá, vydávaje ji za pravdu, – a hned by v nynějším devadesátém třetím roce nastaly takové změny k osvobození lidí a nastolení pravdy na zemi, o kterých se nemůžeme ani snít ani v průběhu století.

Nikoli nadarmo jediná ne mírná, nýbrž odhalující a krutá řeč Kristova byla obrácena k pokrytcům a proti pokrytectví. Kazí, zlobí, zvěčšuje a tedy odděluje lidi ne krádež, ne loupež, ne vražda, ne smilstvo, ne podvody, nýbrž lež, ta zvláštní lež pokrytectví, která ničí ve vědomí lidí rozdíl mezi dobrem a zlem, zbavuje je tím možnosti vyhýbat se zlu a hledat dobro, zbavuje je toho, co tvoří podstatu opravdového lidského života, a tedy stojí v cestě každému zdokonalování lidí.

Lidé, kteří neznají pravdu a dělají zlo, vzbuzujíc v jiných soucit ke svým obětem a odpor k svým činům, dělají zlo jen těm, nad kým ho konají, ale lidé, kteří znají pravdu a dělají zlo, přikryté pokrytectvím,

dělají zlo i sobě, i těm, nad kterými ho páchají, a ještě tisícům a tisícům jiných lidí, svedených tou lží, kterou se snaží přikrýt páchané jimi zlo.

Zloději, lupiči, vrazi, podvodníci, kteří konají činy uznávané za zlo jimi samými i všemi lidmi, slouží příkladem toho, co se nesmí dělat, a odvracejí lidi od zla. Lidé pak, kteří dělají tytéž činy krádeže, loupeže, mučení, vraždy, přikrývajíc se náboženskými a vědeckými liberálními ospravedlněními, jak to dělají všichni statkáři, obchodníci, továrníci a všelijací sluhové vlády naší doby, povolávají jiné k napodobení svých činů a dělají zlo nejen těm, kdo trpí od něho, ale tisícům a milionům lidí, které zkažují, ničíc pro tyto lidi rozdíl mezi dobrem a zlem.

Jedno jmění nabyté obchodem s předměty nezbytnými pro lid nebo kazícími lid, nebo burzovními operacemi, nebo získáváním levných pozemků, které potom se zdražují od nouze lidu, nebo zřizováním továren hubících zdraví a životy lidí, nebo prostřednictvím občanské nebo vojenské služby státu, nebo nějakými věcmi vycházejícími vstříc svodům lidí, – jmění získávané takovými věcmi nejen s povolením, nýbrž se schválením vůdců společnosti, přikryté při tom okázalou dobročinností, – bez srovnání více kazí lidi než miliony krádeží, podvodů, loupeží spáchaných mimo zákonem uznané formy a podléhajících trestnímu stíhání.

Jedna poprava spáchaná ne pod vlivem vášně, zámožnými, vzdělanými lidmi, se schválením a s účastí křesťanských pastýřů, vystavovaná jako cosi nutného a dokonce spravedlivého, kazí a zvěčšuje lidi více než stovky a tisíce vražd páchaných lidmi dělnickými, nevzdělanými, a to ještě ve vzrušení vášně. Poprava taková, jakou navrhoval zřídit Žukovskij, taková, při které by lidé prožívali dokonce, jak navrhoval Žukovskij, náboženské dojetí, by byla nejkazivějším působením, které lze si jen představit. (Viz šestý svazek úplného souboru děl Žukovského.)

Jakákoli, nejkratší válka s doprovázejícími obvykle válku výdaji, ničeními setby, krádežemi, povolovaným zhýralstvím, loupeními, vraždami, s vymýšlenými ospravedlněními nutnosti a spravedlnosti jí, s vyvyšováním a vychvalováním vojenských činů, lásky k praporu, k vlasti, a s předstíráním starostí o zraněné apod. – kazí v jednom roce lidi více než miliony loupení, zápalů, vražd, páchaných po dobu stovky let jednotlivými lidmi pod vlivem vášní.

Jeden, obdarovaně vedený v mezích slušnosti přepychový život slušné, takzvané ctnostné rodiny, projíždějící však na sebe tolik pracovních dnů, kolik by stačilo na obživu tisíců lidí žijících v nouzi vedle této rodiny, – více kazí lidi než tisíce zběsilých orgií hrubých obchodníků, důstojníků, dělníků oddávajících se pití a zhýralosti, rozbíjejících pro zábavu zrcadla, nádobí apod.

Jedna slavnostní procesí, mše nebo kázání z ambonu nebo kazatelny lži, kterou nevěří kážící, působí bez srovnání více zla než tisíce padělků a fals jídla apod.

Mluví se o pokrytectví farizejů. Ale pokrytectví lidí naší doby daleko překonává srovnatelně nevinné pokrytectví farizejů. U nich byl aspoň vnější náboženský zákon, kvůli jehož plnění mohli nevidět své povinnosti vůči svým blízkým, a dokonce ty povinnosti byly tehdy ještě nejasně vyznačeny; v naší době zaprvé není takového náboženského zákona, který by osvobozoval lidi od jejich povinností k blízkým, všem bez rozdílu (nepočítám ty hrubé a hloupé lidi, kteří si myslí ještě i teď, že svátosti nebo povolení papeže mohou rozřešit jejich hříchy); naopak, ten evangelní zákon, který v té či oné podobě všichni vyznáváme, přímo ukazuje na tyto povinnosti, a kromě toho tyto samé povinnosti, které byly tehdy v mlhavých vyjádřeních vysloveny jen některými proroky, nyní už jsou tak jasně vysloveny, že se staly takovými truizmy, že je opakují žáci gymnázia a fejetonisté. A proto lidem naší doby, zdálo by se, už nikterak nelze předstírat, že neznají tyto své povinnosti.

Lidé naší doby, kteří užívají držícího se násilím pořádku věcí a zároveň ujišťují, že velmi milují své bližní a vůbec si nevšímají toho, že celým svým životem dělají zlo těmto bližním, jsou podobni člověku, který nepřetržitě loupil lidi a který by, byl konečně zachycen s pozvednutým nožem nad zoufalým voláním si pomoci oběti, ujišťoval, že nevěděl, že to, co dělal, bylo nepříjemné tomu, koho loupil a chystal se zarazit. Vždyť jak nelze tomuto lupiči a vrahovi popírat to, co je u všech na dohled, – tak zrovna nelze, zdálo by se, teď už i lidem naší doby, žijícím na účet utrpení utlačovaných lidí, ujišťovat sebe a jiné, že si přejí dobro těm lidem, které, nepřestávajíc, loupí, a že nevědí, jakým způsobem jsou jimi získávány ty věci, které užívají.

Nelze už nám ujišťovat, že jsme neznali o těch stu tisících lidí v jednom Rusku, kteří sedí vždy v vězeních a galejích pro zajištění naší vlastnosti a klidu, a že neznáme ty soudy, v nichž se sami účastníme, a které podle našich petic odsuzují pokoušející se o naše vlastnictví a bezpečnost lidi k vězením, vyhnanstvím a galejím, v nichž lidé nijak horší než ti, kdo je soudí, hynou a jsou kaženi; že jsme nevěděli, že vše, co máme, máme jen proto, že se to získává a chrání pro nás vraždou a mučeními. Nelze nám předstírat, že nevidíme toho strážníka, který s nabitým revolverem chodí před okny, chráně nás v době, kdy jíme chutný oběd nebo se díváme na novou hru, a oněch vojáků, kteří hned vyjedou s puškami a bojovými patronami tam, kde bude narušena naše vlastnost.

Vždyť víme, že pokud dojímě svůj oběd a dokoukáme novou hru a dobavíme se na plese, na stromečku, na projížďce, dostihu nebo honu, pak jen díky kuli v revolveru strážníka a v pušce vojáka, která probije hladové břicho toho nedobraného, který z rohu, olizujíc se, hledí na naše potěšení a hned je naruší, jakmile odejde strážník s revolverem nebo nebude vojáka v kasárnách připraveného se dostavit na náš první zavolání.

A proto jak člověku chycenému za bílého dne při loupeži nelze nikterak ujišťovat všechny, že se nevzmachl na jím okradaného člověka proto, aby mu odebral jeho peněženku, a nehrozil, že ho zabije, – tak i nám, zdálo by se, už nelze ujišťovat sebe a jiné, že vojáci a strážníci s revolvery jsou okolo nás vůbec ne proto, aby nás střežili, nýbrž pro obranu od vnějších nepřátel, pro pořádek, pro ozdobu, zábavu a parády, a že jsme nevěděli, že lidé nemají rádi umírat od hladu, nemajíce právo vypracovávat si živobytí z půdy, na které žijí, nemají rádi pracovat pod zemí, ve vodě, v peklu po deset až čtrnáct hodin denně a po nocích v různých továrnách a závodech pro výrobu předmětů našich potěšení. Zdálo by se nemožné popírat to, co tak zjevné. A přece právě toto se také dělá.

A ačkoli jsou mezi bohatými živí lidé, které, naštěstí, potkávám stále častěji a častěji, zvláště z mladých a žen, kteří, když se připomene o tom, jak a za co se kupují jejich potěšení, nesnažíc se skrývat pravdu, chytají se za hlavu a říkají: „Ach, nemluvte o tom. Vždyť pokud tak, pak žít nelze“; – ačkoli jsou takoví upřímní lidé, kteří, byť se od něho nemohou osvobodit, vidí svůj hřích, – obrovská většina lidí naší doby tak vstoupila do své role pokrytectví, že už směle popírá to, co bije do očí každému vidoucímu.

„To vše není spravedlivé,“ – říkají: – „nikdo nenutí lid pracovat u statkářů a v továrnách. To je věc svobodné dohody. Velké vlastnictví a kapitály jsou nutné, protože organizují práci a dávají ji dělnické třídě. Práce v továrnách a závodech vůbec nejsou tak hrozné, jak si je představujete. A pokud jsou některá zneužití v továrnách, pak vláda a společnost přijímají opatření, aby je odstranila a učinila práci dělníků ještě lehčí a dokonce příjemnější. Pracující lid je zvyklý na fyzické práce a prozatím není schopen jiných. Chudoba lidu pak pochází vůbec ne z vlastnictví půdy; ne z útlaku kapitalisty, nýbrž z jiných příčin: pochází z nevzdělanosti, hrubosti, opilství lidu. A my, vládní lidé, kteří proti tomuto zchudnutí působíme moudrou vládou, a my, kapitalisté,

kteří proti tomu působíme šířením užitečných vynálezů, my, duchovenstvo, – náboženským vyučováním, a my, liberálové, – zřizováním svazů dělníků, zvětšováním a šířením vzdělání, touto cestou, aniž bychom měnili své postavení, zvětšujeme blahobyt lidu. Nechceme, aby všichni byli chudí jako chudí, ale chceme, aby všichni byli bohatí jako bohatí. To pak, že lidi jakoby mučí a zabíjejí, aby donutili je pracovat na bohaté, je sofismus; vojska se posílají proti lidu jen tehdy, když lid, nerozumně své výhodě, se bouří a narušuje klid potřebný pro obecné blaho. Stejně nutné je i omezení zlotřilců, pro které jsou zřízena vězení, šibenice, galeje. My sami bychom si přáli je zrušit a pracujeme v tomto směru.“

XII. (část čtvrtá)

Pokrytectví v naší době podporované z dvou stran: *quasi*-náboženstvím a *quasi*-vědou, dosáhlo takových rozměrů, že kdybychom nežili mezi ním, nelze by bylo věřit, že lidé mohou dojít do takového stupně sebeklamu. Lidé došli v naší době do toho udivujícího postavení, že se tak zhrubělo srdce jejich, že se dívají a nevidí, poslouchají a neslyší a nerozumí.

Lidé již dávno žijí životem odporujícím jejich vědomí. Nebuď pokrytectví, nemohli by žít tímto životem. Tento jejich vědomí odporující strojí života pokračuje jen proto, že je přikryt pokrytectvím.

A čím více se zvětšuje vzdálenost mezi skutečností a vědomím lidí, tím více se roztáhá i pokrytectví. Ale i pokrytectví má své meze. A zdá se mi, že jsme v naší době dospěli k této mezi.

Každý člověk naší doby s nedobrovolně osvojeným jím křesťanským vědomím se nalézá v postavení zcela podobném postavení spícího člověka, který ve snu vidí, že musí dělat to, co, jak ví i ve snu, nemá dělat. Ví to v nejhlubší hloubce svého vědomí, a přesto jakoby nemůže změnit své postavení, nemůže se zastavit a přestat dělat to, co, ví, nemá dělat. A, jak se to děje ve snu, postavení jeho, stávaje se čím dál mučivějším a mučivějším, dospívá nakonec do poslední míry napětí, a tehdy začíná pochybovat o skutečnosti toho, co se mu představuje, a dělá úsilí vědomí, aby roztrhal to omámení, které ho spoutává.

V takovém postavení se nalézá průměrný člověk našeho křesťanského světa. Cítí, že vše, co dělá on sám a kolem něho, je cosi nesmyslného, nestvůrného, nemožného a odporujícího jeho vědomí, cítí, že toto postavení se stává čím dál mučivějším a mučivějším a dospělo již do poslední míry napětí.

Nemůže to být: nemůže být to, aby my, lidé naší doby, s naším již do našeho těla a krve vstoupivším křesťanským vědomím důstojnosti člověka, rovnosti lidí, s naší potřebou mírumilovného styku a jednoty národů, opravdu žili tak, aby každá naše radost, každé pohodlí byly placeny utrpeními, životy našich bratří, a aby my při tom ještě každou minutu byli na vlásku od toho, abychom, jako divoká zvěř, se vrhli jeden na druhého, národ na národ, bezlítostně hubíc práce a životy lidí jen proto, že nějaký zbloudilý diplomat nebo vládce řekne nebo napíše nějakou hloupost druhému stejnému jako on zbloudilému diplomatovi nebo vládci.

Nemůže to být. A přitom každý člověk naší doby vidí, že právě to se také děje a právě to ho očekává. A postavení se stává čím dál mučivějším a mučivějším.

A jako člověk ve snu nevěří tomu, aby to, co se mu představuje jako skutečnost, bylo skutečností, a chce se probudit do jiné, opravdové skutečnosti, přesně tak i průměrný člověk naší doby nemůže v hloubi duše věřit tomu, aby to strašné postavení, v kterém se nachází a které se stává stále horším a horším, bylo skutečností, a chce se probudit do skutečné skutečnosti, do skutečnosti již žijícího v něm vědomí.

A jako stačí člověku ve snu jen udělat úsilí vědomí a zeptat se sebe: *zda to není sen?* – aby se okamžitě rozbilo zdající se mu tak beznadějným postavení, a probudil se do klidné a radostné skutečnosti, – přesně tak i současnému člověku stačí udělat úsilí vědomí, zapochybovat o skutečnosti toho, co mu představuje jeho vlastní a jeho obklopující pokrytectví, a zeptat se sebe: *zda to není klam?* – aby se okamžitě pocítil přesušněným stejně jako probudivší se člověk z pomyslného a strašného světa do opravdové, klidné a radostné skutečnosti.

A k tomu nemusí člověk konat žádné hrdinské činy a činy, nýbrž musí jen udělat vnitřní úsilí vědomí.

Ale může člověk udělat toto úsilí?

Podle existující a pro pokrytectví nezbytné teorie člověk není svobodný a nemůže změnit svůj život.

„Člověk nemůže změnit svůj život proto, že není svobodný; nesvobodný je proto, že všechny jeho činy jsou podmíněny předcházejícími příčinami. A cokoli by dělal člověk, existují vždy ty či ony příčiny, podle nichž člověk spáchal ty či ony činy, a tedy člověk nemůže být svobodný a změnit sám svůj život," – říkají obhájci metafyziky pokrytectví. A měli by zcela pravdu, kdyby člověk byl bytost nevědomá a nehybná ve vztahu k pravdě, tj., jednou poznav pravdu, by vždy zůstával na jednom a tomtéž stupni poznání jí. Ale člověk – bytost vědomá a poznávající stále větší a větší stupeň pravdy, a tedy pokud člověk není svobodný ve spáchání těch či oněch činů, protože pro každý čin existuje příčina, – samy příčiny těchto činů, spočívající pro vědomého člověka v tom, že on uznává tu či onu pravdu za dostatečnou příčinu činu, se nalézají v moci člověka.

Takže člověk, nesvobodný ve spáchání těch či oněch činů, je svobodný v tom, na základě čeho se konají činy. Něco jako strojvůdce na lokomotivě, nesvobodný v tom, aby změnil již vykonaný nebo konající se pohyb lokomotivy, je svobodný v tom, aby předem určil její budoucí pohyby.

Cokoli by dělal vědomý člověk, jedná tak, a ne jinak, jen proto, že on buď nyní uznává, že pravda je v tom, že se má jednat tak, jak jedná, nebo proto, že on kdysi dříve toto uznal, nyní pak jen ze setrvačnosti, ze zvyku jedná tak, jak toto uznal za správné dříve.

V tom nebo onom případě příčinou jeho činu bylo ne určité jev, nýbrž uznání určité teze za pravdu, a následkem toho uznání toho či onoho jevu za dostatečnou příčinu činu.

Jí člověk nebo zdržuje se od pokrmu, pracuje nebo odpočívá, utíká od nebezpečí nebo se mu vystavuje, pokud je vědomý člověk, jedná tak, jak jedná, jen proto, že nyní pokládá to za správné, rozumné; po-

kládá, že pravda spočívá v tom, aby jednal tak, a ne jinak, nebo již dávno dříve toto pokládal.

Uznání pak určité pravdy nebo neuznání její závisí ne na vnějších, nýbrž na jakýchsi jiných příčinách nalézajících se v samém člověku. Takže někdy při všech vnějších, zdálo by se, výhodných podmínkách pro uznání pravdy jeden člověk ji neuznává, a naopak, druhý při všech nejnevýhodnějších k tomu podmínkách bez žádných viditelných příčin ji uznává. Jak to je i řečeno v evangeliu: *„a nikdo nepřijde ke mně, pokud Otec nepřitáhne ho k sobě“* (J 6,44), tj. že uznání pravdy, které tvoří příčinu všech jevů života lidského, nezávisí na vnějších jevech, nýbrž na jakýchsi vnitřních vlastnostech člověka nepodléhajících jeho pozorování.

A proto člověk, nesvobodný ve svých činech, se vždy cítí svobodný v tom, co slouží příčinou jeho činů, – v uznání nebo neuznání pravdy. A cítí se svobodný nejen nezávisle na vnějších, dějících se mimo něj událostech, nýbrž dokonce i na svých činech.

Takže člověk, který spáchal pod vlivem vášně čin odporující uvědomělé pravdě, zůstává přesto svobodný v uznávání nebo neuznávání jí, tj. může, neuznávaje pravdu, pokládat svůj čin za nutný a ospravedlňovat sebe v jeho spáchání, a může, uznávaje pravdu, pokládat svůj čin za špatný a odsuzovat sebe v něm.

Takže hráč nebo opilec, nevydržev svod a podlehnuv své vášni, zůstává přesto svobodný uznávat hru a pití buď za zlo, nebo za lhostejnou zábavu. V prvním případě, pokud ne okamžitě se zbaví své vášně, tím více se osvobozuje od ní, čím upřímněji uznává pravdu; v druhém pak zesiluje svou vášeň a zbavuje se jakékoli možnosti osvobození.

Přesně tak i člověk, nevydržev žár a nezachrániv svého soudruha, vyběhnuv z hořícího domu, zůstává svobodný (uznávaje pravdu o tom, že člověk s nebezpečím svého života má sloužit cizím životům) pokládat svůj čin za špatný a tedy odsuzovat sebe za něj; nebo (neuznávaje tuto pravdu) pokládat svůj čin za přirozený, nutný a ospravedlňovat

sebe v něm. V prvním případě – kdy uznává pravdu, přes své odstoupení od ní, – chystá si celou řadu nutně mající vytéci z takového uznání sebeobětavých činů; v druhém případě chystá celou řadu protichůdných prvním egoistických činů.

Nikoli to, že by člověk byl svobodný vždy uznávat nebo neuznávat jakoukoli pravdu. Jsou pravdy již dávno uznané buď samým člověkem, nebo předané mu výchovou, tradicí, a přijaté jím na víru, následování kterých se pro něho stalo zvykem, druhou přirozeností, a jsou pravdy, jen nejasně, v dálce představující se mu. Člověk je stejně nesvobodný v neuznávání prvních a v uznávání druhých. Ale je třetí rod pravd, takových, které se ještě pro člověka nestaly nevědomým motivem činnosti, ale zároveň už s takovou jasností se mu otevřely, že nemůže je obejít a nutně musí tak či onak se k nim postavit, uznat nebo neuznat je. Ve vztahu k těmto pravdám se také projevuje svoboda člověka.

Každý člověk v svém životě se nalézá ve vztahu k pravdě v postavení poutníka jdoucího ve tmě při světle vpředu pohybujícího se lampy: nevidí to, co ještě není osvětleno lampou, nevidí ani to, co prošel a co se již zavřelo tmou, a není v jeho moci změnit svůj vztah ani k jednomu, ani k druhému; ale vidí, na jakém by místě cesty stál, to, co je osvětleno lampou, a vždy je v jeho moci vybrat tu či onu stranu cesty, po které se pohybuje.

Pro každého člověka vždy jsou pravdy neviditelné jemu, které se neotevřely jeho rozumovému zraku, jsou jiné pravdy, již prožité, zapomenuté a osvojené jím, a jsou určité pravdy, které v světle jeho rozumu povstaly před ním a vyžadují své uznání. A hle, v uznání nebo neuznání těchto pravd se projevuje to, co uvědomujeme svou svobodou.

Veškerá obtížnost a zdajicí se neřešitelnost otázky o svobodě člověka pochází z toho, že lidé, kteří tuto otázku řeší, představují si člověka jako nehybného ve vztahu k pravdě.

Člověk je nesporně nesvobodný, pokud si ho představíme jako nehybného, pokud zapomeneme, že život člověka a lidstva je jen stálý pohyb od tmy ke světlu, od nižšího stupně pravdy k vyššímu, od pravdy více smíšené s bludy k pravdě více osvobozené od nich.

Člověk by byl nesvobodný, pokud by neznal žádnou pravdu, a přesně tak by nebyl svobodný a dokonce by neměl pojem o svobodě, pokud by veškerá pravda, mající vést ho v životě, jednou provždy, v celé čistotě své, bez přimíšení bludů byla mu otevřená.

Ale člověk není nehybný vůči pravdě, nýbrž stále, v míře svého pohybu v životě, každý jednotlivý člověk, stejně jako celé lidstvo, poznává stále větší a větší stupeň pravdy a stále více a více se osvobozuje od bludů. A proto lidé jsou vždy ve trojím vztahu k pravdě: některé pravdy jsou již osvojeny jimi tak, že se staly nevědomými příčinami činů, jiné se jim teprve začínají otvírat, a třetí, byť ještě nejsou osvojeny jimi, do takového stupně jasnosti se jim otevřely, že nutně tak či onak musí se k nim postavit, musí uznat nebo neuznat je.

A hle, v uznání nebo neuznání těchto pravd je také svobodný člověk.

Svoboda člověka není v tom, že on může nezávisle na chodu života a již existujících a na něho vlivajících příčinách konat libovolné činy, nýbrž v tom, že on může, uznávaje otevřenou mu pravdu a vyznávaje ji, stát se svobodným a radostným činitelem věčného a nekonečného díla konaného Bohem nebo životem světa, a může, i neuznávaje tuto pravdu, stát se otrokem jí a být násilně a mučivě vlečen tam, kam nechce jít.

Pravda nejen ukazuje cestu života lidského, ale otvírá tu jedinou cestu, po níž může jít lidský život. A proto všichni lidé nutně, svobodně nebo nesvobodně, půjdou po cestě pravdy: jedni – sami od sebe, konajíc předurčený jim úkol života, druzí – nedobrovolně podrobujíc se zákonu života. Svoboda člověka je v tomto výběru.

Taková svoboda, v takových úzkých mezích, se lidem jeví tak nicotná, že si jí nevšímají; jedni (deterministé) pokládají tento podíl svobody za tak malý, že ho vůbec neuznávají; druzí, obhájci úplné svobody, mají na zřeteli svou pomyslnou svobodu, pohrdají tím zdající se jim nicotným stupněm svobody. Svoboda uzavřená mezi mezemi neznalosti pravdy a uznání určitého stupně jí se lidem jeví ne svobodou, tím více, že chce nebo nechce člověk uznat otevřenou mu pravdu, – nutně bude přinucen k jejímu plnění v životě.

Kůň zapřažený spolu s jinými do vozu není svobodný nejít před vozem. A pokud netáhne, vůz ho bude bít po nohou, a půjde tam, kam půjde vůz, a bude mimochodem táhnout jej. Ale přes tuto omezenou svobodu, je svobodný sám táhnout vůz nebo být vlečen jím. Totéž je i s člověkem.

Velká-li, nevelká-li je tato svoboda ve srovnání s tou fantastickou svobodou, kterou bychom chtěli mít, – svoboda tato jediná nesporně existuje, a svoboda tato je svobodou, a v této svobodě spočívá blaho, dostupné člověku.

A málo toho, že tato svoboda dává blaho lidem, – ona je i jediným prostředkem konání toho díla, které se koná životem světa.

Podle Kristova učení člověk, který vidí smysl života v té oblasti, v které není svobodný, v oblasti důsledků, tj. činů, nemá opravdový život. Opravdový život, podle křesťanského učení, má jen ten, kdo přenesl svůj život do té oblasti, v které je svobodný, – do oblasti příčin, tj. poznání a uznání otevírající se pravdy, vyznávání jí, a tedy nutně následujícího, – jako vůz za koněm, plnění její.

Kladoucí život svůj do věcí tělesných, člověk dělá ty věci, které vždy jsou v závislosti na prostorových a časových, mimo něj se nacházejících příčinách. Sám on dokonce nic nedělá, pouze se mu zdá, že on dělá, ale ve skutečnosti se dělají všechny ty věci, které se mu zdá, že on dělá, skrze něj vyšší silou, a on není tvůrce života, nýbrž otrok jí; kladoucí pak život svůj v uznání a vyznávání otevírající se mu pravdy,

on, spojuje se s pramenem všeobecného života, koná již díla ne osobní, soukromá, závisející na podmínkách prostoru a času, nýbrž díla, která nemají příčinu a sama tvoří příčiny všeho ostatního a mají nekonečný, ničím neomezený význam.

Pohrdaje podstatou pravého života, spočívající v uznání a vyznávání pravdy, a napínaje své úsilí ke zlepšení svého života na vnější činy, lidé pohanského chápání života jsou podobni lidem na parníku, kteří by k tomu, aby dojeli do cíle, umlčovali parní stroj, který jim překáží rozmístit veslaře, a v bouři snažili by se místo toho, aby šli již hotovou párou a vrtulí, veslovat vesly nedosahujícími do vody.

Království Boží se úsilím bere, a jen dělajíc úsilí ho uchvacují, – a toto právě úsilí odříkání se změn vnějších podmínek pro uznání a vyznávání pravdy je i to úsilí, kterým se bere království Boží a které má být a může být vykonáno v naší době.

Stačí lidem jen pochopit toto: přestat starat se o věci vnější a obecné, v nichž nejsou svobodni, nýbrž jen jednu setinu té energie, kterou používají na vnější věci, použít na to, v čem jsou svobodni, – na uznání a vyznávání té pravdy, která stojí před nimi, na osvobození sebe a lidí od lži a pokrytectví, které skrývaly pravdu, – aby bez úsilí a boje se okamžitě rozbořil ten falešný strojí života, který mučí lidi a hrozí jim ještě horšími bídami, a uskutečnilo by se to království Boží, nebo alespoň ten první stupeň jeho, k němuž jsou již připraveni lidé podle svého vědomí.

Jako stačí jedno postrčení k tomu, aby celá nasycená solí tekutina okamžitě přešla v krystaly, tak může být nyní dost nejmenšího úsilí k tomu, aby otevřená již lidem pravda objala stovky, tisíce, miliony lidí, – ustanovilo by se odpovídající vědomí, veřejné mínění, a následkem jeho ustanovení by se změnil celý strojí existujícího života. A udělat toto úsilí závisí na nás.

Jen aby každý z nás vynaložil snahu pochopit a uznat tu křesťanskou pravdu, která v nejrůznějších podobách ze všech stran nás ob-

klopuje a prosí se nám do duše; jen abychom přestali lhát a předstírat, že nevidíme tuto pravdu nebo si přejeme plnit ji, ale jen ne v tom, co ona především vyžaduje od nás; jen abychom uznali tuto pravdu, která nás volá, a směle vyznávali ji, a hned bychom uviděli, že stovky, tisíce, miliony lidí jsou v tomtéž postavení jako my, stejně jako námi vidí pravdu, a stejně jako my, jen čekají od druhých její uznání.

Jen aby lidé přestali pokrytectvičit, a hned by uviděli, že ten krutý strojí života, který jediný je svazuje a představuje se jim čímsi pevným, nezbytným a posvátným, od Boha ustanoveným, se již celý kolísá a drží se jen tou lží pokrytectví, kterou spolu s podobnými nám podporujeme ho.

Ale pokud je to tak, pokud je spravedlivé, že na nás závisí rozbořit existující strojí života, máme právo rozbořit jej, aniž bychom jasně znali to, co postavíme na jeho místo? Co bude se světem, pokud se zruší existující pořádek věcí?

„Co bude tam, za hradbami nám opouštěného světa?“[1]

Strach bere – prázdnota, šíře, volnost… Jak jít, nevědouce kam, jak ztrácet, nevidouce zisku!…

„Kdyby takto uvažoval Kolumbus, nikdy by se nedobylo kotvy. Bláznovství jet po oceánu, nevědouce cesty, po oceánu, po kterém nikdo nejezdil, plout do země, jejíž existence je otázkou. Tímto bláznovstvím objevil nový svět. Ovšem pokud by národy přejížděly z jednoho hotového *hôtel garni* do dalšího ještě lepšího, – bylo by to lehčí, ale potíž je v tom, že není koho pověřit přípravou nových bytů. V budoucnosti je hůře než v oceánu – nic není, – ona bude taková, jakou ji udělají okolnosti a lidé.

Pokud jste spokojeni se starým světem, snažte se ho zachovat, je velmi chatrný a nadlouho ho nebude; ale pokud vám není snesitelné žít ve věčném rozporu přesvědčení s životem, přemýšlet jedno a dělat druhé, vyjděte zpod bílých středověkých kleneb na vlastní riziko. Velmi dobře vím, že to není lehké. Žert rozloučit se se vším, na co je člo-

věk zvyklý ode dne narození, s čím vyrůstal a vyrostl. Lidé jsou připraveni ke strašným obětem, ale ne k těm, které od nich požaduje nový život. Jsou připraveni

obětovat současnou civilizaci, obraz života, náboženství, přijatou podmíněnou mravnost? Jsou připraveni se zbavit všech plodů vypracovaných s takovými úsilími, plodů, kterými jsme se chlubili tři století, zbavit se všech pohodlí a půvabů naší existence, dát přednost divoké mládí před vzdělaným stářím, rozbít svůj zděděný hrad jen z radosti podílet se na kladení základů nového domu, který, bez pochyby, postaví mnohem lépe po nás?“ (Herzen, svazek pátý, strana padesát pět.)

Tak mluvil téměř před polovinou století ruský spisovatel, svým pronikavým rozumem již tehdy jasně viděvší to, co vidí teď už každý nejvíce málo přemýšlející člověk naší doby: nemožnost pokračování života na dřívějších základech a nezbytnost nastolení takových nových forem života.

Z nejprostšího, nízkého, světského hlediska je již jasné, že je šílené zůstávat pod klenbou svou tíhu nevydržící budovy a je třeba vyjít z ní. A opravdu, těžko si představit postavení, které by bylo bídnější toho, v němž se nyní nachází křesťanský svět se svými vyzbrojenými jeden proti druhému národy, se svými stále neudržitelně rostoucími pro podporu stále rostoucích těchto vyzbrojení daněmi, se stále rozdmychávající nenávistí dělnického stavu k bohatému, s visícím nade všemi Damoklovým mečem války, každou vteřinu připraveným a nutně musícím dříve nebo později přetrhnout se.

Sotva by jakákoli revoluce mohla být bídnější pro velkou masu národa stále existujícího pořádku, nebo spíše nepořádku, našeho života s obvyklými jeho oběťmi nepřirozené práce, bídy, pití, zhýralosti a se všemi hrůzami nadcházející války, mající pohltit v jednom roce víc obětí, než všechny revoluce nynějšího století.

Co bude s námi, s celým lidstvem, pokud každý z nás splní to, co od něho vyžaduje Bůh skrze vložené v něho svědomí? Nebude bída z toho, že nacházeje se celý v moci hospodáře, já v zřízeném a vedeném jím podniku splním to, co mi on velí dělat, ale co se mně, neznajícímu konečné cíle hospodáře, zdá zvláštní?

Ale dokonce ne tato otázka „co bude?“ zneklidňuje lidi, když zdržují splnění vůle hospodáře, – zneklidňuje je otázka, jak žít bez těch obvyklých nám podmínek našeho života, které nazýváme vědou, uměním, civilizací, kulturou. Pociťujeme pro sebe osobně veškerou tíhu nynějšího života, vidíme i to, že pořádek života tohoto, pokud bude pokračovat, nutně zahyne nás, ale zároveň chceme, aby podmínky tohoto našeho života, vyrostlé z něho: naše vědy, umění, civilizace, kultury při změně našeho života zůstaly celé. Něco jako kdyby člověk, žijící ve starém domě, strádající od zimy a nepohodlí tohoto domu a vědouce, že tento dům má co nevidět spadnout, souhlasil s jeho přestavbou jen pod podmínkou, aby nevycházel z něho: podmínka rovnající se odmítnutí přestavby domu. „A co, jak vyjdu z domu, zbavím se na čas všech pohodlí, a nový dům se nepostaví nebo postaví jinak, a v něm nebude toho, na co jsem zvyklý?“

Ale vždyť když je materiál, jsou stavitelé, pak všechny pravděpodobnosti jsou pro to, že nový dům se postaví lépe než předchozí, a zároveň je nejen pravděpodobnost, ale i nespornost toho, že starý dům spadne a rozdrtí ty, kteří zůstanou v něm. Zda se udrží dřívější, zvyklé podmínky života, zda se zruší, zda vzniknou úplně nové, lepší, – je třeba nutně vyjít ze starých, nemožnými a zhoubnými se stavších podmínek našeho života a jít vstříc budoucnosti.

„Zmizí vědy, umění, civilizace, kultury!“

Ale vždyť toto vše jsou jen různé projevy pravdy, – přicházející pak změna se koná jen ve jménu přiblížení se k pravdě a jejímu uskutečnění. Jak tedy mohou zmizet projevy pravdy následkem jejího uskutečnění? Budou jiné, lepší a vyšší, ale nijak nebudou zrušeny. Zruší se

v nich to, co bylo falešné: to pak, co bylo z pravdy, pouze více rozkvete a zesílí.

Vzpamatujte se, lidé, a věřte v evangelium, v učení o blahu. Pokud se nevzpamatujete, všichni stejně zahynete, jak zahynuli lidé zabití Pilátem, jak zahynuli ti, které rozdrtila věž Siloe, jak zahynuly miliony a miliony lidí vraždících a vražděných, popravujících a popravených, mučících a mučených, a jak hloupě zahynul ten člověk, který naplnil sýpky a chystal se dlouho žít, a zemřel té samé noci, s kterou chtěl začínat život. *„Vzpamatujte se, lidé, a věřte v evangelium,“* – říkal Kristus před osmnácti sty lety, a říká ještě s větší přesvědčivostí nyní, – jím předpovězenou a nyní vykonanou bídností a nerozumností našeho života, který dospěl nyní do posledních mezí bídnosti a nerozumu.

Vždyť nyní, po tolika staletích marných snah pohanským uspořádáním násilí zajistit náš život, zdálo by se, nemůže nebýt zřejmé pro každého, že všechna směřovaná k tomuto cíli úsilí vnášejí jen nová nebezpečí do života i osobního i veřejného, ale nikterak ho nezabezpečují.

Vždyť, jak bychom se nazývali, jaké bychom na sebe oblékli oděvy, čím a při jakých kněžích bychom se nemazali, kolik bychom neměli milionů, kolik stráže by nestálo po naší cestě, kolik policistů by neohraničovalo naše bohatství, kolik bychom nepopravovali takzvaných zlotřilců-revolucionářů a anarchistů, jaké bychom sami nekonali hrdinské činy, jaké bychom nezakládali státy a nestavěli pevnosti a věže od Babylonské po Eiffelovu, – před námi všemi vždy stojí dvě neodvratné podmínky našeho života, ničící celý jeho smysl: zaprvé smrt, každou minutu mohoucí postihnout každého z nás, a zadruhé nepevnost všech vykonávaných námi věcí, velmi rychle, beze stopy se ničících. Cokoli bychom dělali: zakládali státy, stavěli paláce a pomníky, skládali básně a písně, – vše to není nadlouho a vše uplyne, aniž zanechá stopu. A proto, jakkoli bychom to před sebou skrývali, nemůžeme nevidět, že smysl života našeho nemůže být ani v naší osobní tělesné

existenci, podrobené neodvratným utrpením a nevyhnutelné smrti, ani v jakékoli světské instituci nebo zřízení.

Kdokoli jsi, čtenáři těchto řádek, přemýšlej o svém postavení a o svých povinnostech, – ne o tom postavení statkáře, obchodníka, soudce, císaře, prezidenta, ministra, kněze, vojáka, které ti dočasně přisuzují lidé, a ne o oněch pomyslných povinnostech, které na tebe nakládají tato postavení, nýbrž o tvém skutečném, věčném postavení bytosti, čí vůlí po celé věčnosti neexistence vyšedší z nevědomí a každou minutu čí vůlí mohoucí se vrátit tam, odkud jsi vyšel. Přemýšlej o svých povinnostech: ne o těch pomyslných povinnostech tvých statkáře k svému jmění, obchodníka ke kapitálu, císaře, ministra, úředníka ke státu, ale o těch skutečných tvých povinnostech, které vyplývají z tvého skutečného postavení bytosti povolané k životu a obdařené rozumem a láskou. Děláš ty věci, které od tebe požaduje ten, kdo tě poslal do světa a k němuž se velmi brzy vrátíš? Děláš ty věci, které on od tebe chce? Děláš to, co máš, když jsa statkářem, továrníkem, odebíráš plody práce chudých, stavějíc svůj život na tomto okradení, nebo jsa vládcem, soudcem, násilíš, odsuzuješ lidi k popravám, nebo jsa vojenským, chystáš se k válkám, válčíš, loupíš, zabíjíš?

Říkáš, že tak je zařízen svět, že je to nevyhnutelné, že ne ze své vůle děláš toto, ale přinucen k tomu. – Ale cožpak to může být, aby v tebe byla vložena s takovou silou odpor k utrpením lidí, k jejich mučení, k jejich vraždě, aby v tebe byla vložena taková potřeba lásky k lidem a ještě silnější potřeba lásky od nich, abys jasně viděl, že jen při uznání rovnosti všech lidí, při sloužení si navzájem je možné uskutečnění největšího blaha dostupného lidem, aby totéž ti říkalo tvé srdce, tvůj rozum, tvá vyznávaná víra, aby totéž říkala věda, a aby, přes to vše, ty jsi byl nějakými velmi mlhavými, složitými úvahami přinucen dělat vše přímo protichůdné tomu; abys ty, jsa statkářem nebo kapitalistou, musel na útlaku lidu stavět celý svůj život, nebo abys, jsa císařem nebo prezidentem, byl přinucen velet vojskům, tj. být náčelníkem a vůdcem

vrahů, nebo abys, jsa vládním úředníkem, byl přinucen násilně odebírat chudým lidem jejich krvavě vydělané peníze pro to, aby se jich užívalo a rozdávaly se bohatým, nebo, jsa soudcem, přísežným, byl přinucen odsuzovat zbloudilé lidi k mučením a k smrti za to, že jim nebyla otevřena pravda, nebo – hlavně, na čem spočívá celé zlo světa, – abys ty, každý mladý muž, musel jít za vojáka a, odříkaje se své vůle a všech lidských citů, slibovat podle vůle cizích tobě lidí zabíjet všechny ty, které ti oni rozkáží?

Nemůže toto být.

Pokud i říkají ti lidé, že toto vše je nezbytné pro udržení existujícího strojí života, a že existující strojí se svou bídou, hladem, vězeními, popravami, vojsky, válkami je nezbytný pro společnost, že pokud by se tento strojí porušil, pak nastanou horší bídy, – pak to vždyť říkají jen ti, kterým je výhodný tento strojí života, všichni pak ti, – jich je desetkrát více, – kteří trpí od tohoto strojí života, všichni myslí a říkají opak. A ty sám v hloubi duše víš, že to není pravda, že existující strojí života odžil svůj čas a nutně musí být přestaven na nových základech, a že proto není žádné potřeby, obětujíce lidské city, podporovat ho.

Hlavně to je, že pokud by i bylo dopuštěno, že existující strojí je nezbytný, proč právě ty se cítíš povinen, pošlapávaje všechny nejlepší lidské city, podporovat ho? Kdo tě přistavil jako chůvičku k tomuto rozkládajícímu se strojí? Ani společnost, ani stát, ani všichni lidé tě nikdy neprosili o to, abys podporoval tento strojí, zaujímaje to místo statkáře, obchodníka, císaře, kněze, vojáka, které zaujímáš; a ty velmi dobře víš, že ses zaujal, přijal své postavení vůbec ne se sebeobětavým cílem podporovat nezbytný pro blaho lidí pořádek života, nýbrž pro sebe: pro svou korystnost, slávochtivost, ctižádost, svou lenost, zbabělost. Pokud bys nechtěl tohoto postavení, nedělal bys vše to, co stále je třeba dělat, aby se udrželo tvé postavení. Zkus jen přestat dělat ty složité, kruté, lstivé a podlé věci, které ty, nepřestávajíc, děláš, abys udržel své postavení, a hned se ho zbavíš. Zkus jen přestat, jsa vlád-

cem nebo úředníkem, lhát, podlézat, účastnit se v násilích, popravách; jsa knězem, přestat klamat; jsa vojenským, přestat zabíjet; jsa statkářem, továrníkem, přestat bránit svůj majetek soudy a násilími, a hned se zbavíš toho postavení, které, ty říkáš, bylo tobě vnuceno a kterým tě údajně tížíš.

Nemůže to být, aby člověk byl postaven proti své vůli do postavení odporujícího jeho vědomí.

Pokud se nacházíš v tomto postavení, pak ne proto, že toto je nezbytné pro někoho, nýbrž jen proto, že ty toho chceš. A proto, vědouce, že toto postavení je přímo protichůdné i tvému srdci, i tvému rozumu, i tvé víře, a dokonce vědě, v níž věříš, nelze nezamyslet se nad otázkou o tom, zda děláš to, co ti náleží dělat, pokud zůstáváš v tomto postavení, a hlavně se snažíš ho ospravedlnit?

Vždyť by bylo lze riskovat omyl, pokud bys měl čas uvidět a opravit svou chybu a pokud by to, ve jménu čeho tak riskuješ, mělo nějakou důležitost. Ale když ty víš určitě, že každou vteřinu můžeš zmizet bez sebemenší možnosti ani pro sebe, ani pro ty, které vtáhneš do své chyby, opravit ji, a víš, kromě toho, že cokoli bys udělal ve vnějším uspořádání světa, vše to velmi brzy a stejně určitě jako i ty sám, zmizí, aniž zanechá stopu, – pak zjevně není pro co ti riskovat takovou strašnou chybou.

Vždyť to je tak prosté a jasné, kdybychom jen pokrytectvím nezatemňovali si nesporně otevřenou nám pravdu.

„Děl se tím, co máš, s jinými, neshromažďuj bohatství, nevyvyšuj se, neloupej, nemuč, nikoho nezabíjej, nedělej jinému, co nechceš, aby ti bylo děláno,“ – řečeno ne před osmnácti sty, nýbrž před pěti tisíci lety, a pochybnost o pravdě tohoto zákona by nemohla být, kdyby nebylo pokrytectví: nelze by bylo, pokud toto nedělat, pak alespoň neuznávat, že toto je vždy třeba dělat, a že ten, kdo toho nedělá, dělá špatně.

Ale ty říkáš, že je ještě obecné blaho, pro které lze a má se odstoupit od těchto pravidel: pro obecné blaho lze zabíjet, mučit, loupit.

„Lépe aby zahynul jeden člověk, než celý národ," – říkáš ty, jako Kaifáš, a podepisuješ jednomu i druhému i třetímu člověku rozsudek smrti, nabíjíš pušku na tohoto majícího pro blaho obecné zahynout člověka, sázíš ho do vězení, odebíráš mu jeho majetek. Říkáš, že děláš tyto kruté věci proto, že se cítíš jako člověk společnosti, státu, povinný mu sloužit a plnit jeho zákony, – statkář, soudce, císař, vojenský. Ale vždyť kromě tvé přináležitosti k určitému státu a z toho vyplývajících povinností máš ještě přináležitost k nekonečnému životu světa a k Bohu, a z této přináležitosti vyplývající povinnosti.

A jako tvé povinnosti vyplývající z tvé přináležitosti k určité rodině, společnosti, se vždy podřizují vyšším povinnostem vyplývajícím z přináležitosti ke státu, – tak i tvé povinnosti vyplývající z tvé přináležitosti ke státu nutně musí být podřízeny povinnostem vyplývajícím z tvé přináležitosti k životu světa, k Bohu.

A jako by bylo nerozumné pokácet telegrafní sloupy k tomu, aby se zajistilo vytápění rodiny nebo společnosti a zvětšil se její blahobyt, protože to naruší zákony střežící blaho státu, – přesně tak je nerozumné pro to, aby se zajistil stát a zvětšil se jeho blahobyt, mučit, popravovat, zabít člověka, protože to narušuje nesporné zákony střežící blaho světa.

Povinnosti tvé vyplývající z tvé přináležitosti ke státu nemohou nebýt podřízeny vyšší věčné povinnosti vyplývající z tvé přináležitosti k nekonečnému životu světa nebo k Bohu, a nemohou odporovat jim, jak to i řekli před osmnácti sty lety učedníci Krista (Sk 4,19): *„Suďte, zda je spravedlivé poslouchat vás více než Boha,"* a (5,29): *„Musíme poslouchat více Boha, nežli lidi."*

Tebe ujišťují, že k tomu, aby se nenarušil včera uspořádaný několika lidmi v určitém koutě světa stále se měnící pořádek, musíš páchat činy mučení, muk, vražd jednotlivých lidí, narušující věrný, od Boha nebo rozumem ustanovený neměnný pořádek světa. Zda to může být?

A proto nemůžeš ty nezamyslet se nad svým postavením statkáře, obchodníka, soudce, císaře, prezidenta, ministra, kněze, vojáka, spojeným s útisky, násilími, klamy, mučeními a vraždami, a neuznat jejich nezákonnost.

Já neříkám, že pokud jsi statkář, pak abys hned odevzdal svou půdu chudým, pokud kapitalistou, – hned odevzdal své peníze, továrnu dělníkům, pokud car, ministr, zaměstnanec, soudce, generál, – aby ses hned vzdal svého výhodného postavení, pokud voják (tj. zaujímáš to postavení, na kterém stojí všechna násilí), pak přes všechna nebezpečí odmítnutí poslušnosti, aby ses hned vzdal svého postavení.

Pokud toto uděláš, uděláš to nejlepší, ale může se stát – a nejvíce pravděpodobné – to, že nebudeš mít sil udělat toto: máš svazky, rodinu, podřízené, nadřízené, můžeš být pod tak silným vlivem svodů, že nebudeš mít sil udělat toto, – ale uznávat pravdu za pravdu a nelhat vždy můžeš. Netvrdit to, že zůstáváš statkářem, továrníkem, obchodníkem, umělcem, spisovatelem proto, že toto je užitečné pro lidi, že sloužíš jako gubernátor, prokurátor, car, ne proto, že ti to je příjemné, zvyklé, nýbrž pro blaho lidí; že pokračuješ být vojákem ne proto, že se bojíš trestu, nýbrž proto, že pokládáš vojsko za nezbytné pro zajištění života lidí; – nelhat tak před sebou a lidmi vždy můžeš, a nejen můžeš, ale musíš, protože v tomto jednom, v osvobození sebe od lži a vyznávání pravdy, spočívá jediné blaho tvého života.

A stačí ti udělat jen toto, a samo od sebe nutně se změní i tvé postavení.

Jedna, jen jedna věc, v které jsi svobodný a všemocný, je ti dána v životě, všechny ostatní jsou mimo tvou moc. Tato věc je v tom, abys poznával pravdu a vyznával ji.

A najednou, kvůli tomu, že stejní jako ty, žalostní, zbloudilí lidé tě ujistili, že jsi voják, císař, statkář, boháč, kněz, generál, – ty začínáš dělat zjevně, nesporně odporující tvému rozumu a srdci zlo: začínáš mučit, loupit, zabíjet lidi, stavět svůj život na jejich utrpeních, a hlav-

ně, – místo abys plnil jediné dílo svého života – uznávat a vyznávat tobě známou pravdu – ty, pečlivě předstíraje, že ji neznáš, skrýváš ji před sebou a druhými, dělaje tím přesně protichůdné tomu jedinému dílu, k němuž jsi povolán.

A za jakých podmínek to děláš? Ty, každou minutu mohoucí zemřít, podepisuješ rozsudek smrti, vyhlašuješ válku, jdeš na válku, soudíš, mučíš, okrádáš dělníky, přepychuješ uprostřed chuďasů, a učíš slabé a věřící tobě lidi tomu, že tak to i má být, a že v tom je povinnost lidí, – riskujíc tím, že v ten samý okamžik, jak jsi toto udělal, letí v tebe bakterie nebo kulka, a ty začneš chrčet a zemřeš, a navěky se zbavíš možnosti opravit, změnit to zlo, které jsi udělal druhým, a hlavně sobě, zahubivši nadarmo jediný jeden ráz za celou věčnost daný tobě život, aniž jsi v něm udělal to jedno, co jsi nesporně musel udělat.

Vždyť, jakkoli je to prosté, a jakkoli staré, a jakkoli bychom se omámili pokrytectvím a z něho vyplývajícím sebevnukáváním, – nic nemůže zbořit nespornost té prosté a jasné pravdy, že žádná vnější úsilí nemohou zajistit náš život, nevyhnutelně spojený s neodvratnými utrpeními a končící ještě nevyhnutelnější smrtí mohoucí nastat pro každého z nás každou minutu, – a že proto život náš nemůže mít žádný jiný smysl, než jen plnění každou minutu toho, co od nás chce síla, která nás poslala do života a dala nám v tomto životě jediného nesporného vůdce – naše rozumné vědomí.

A proto síla tato nemůže chtít od nás toho, co je nerozumné a nemožné: uspořádání našeho dočasného tělesného života, života společnosti nebo státu. Síla tato vyžaduje od nás toho, co jedinečně je nesporné, a rozumné, a možné: sloužení království Božímu, tj. přispívání nastolení největší jednoty všeho živého, možné jen v pravdě, a tedy uznání otevřené nám pravdy a vyznávání její, toho samého, co jedinečně vždy je v naší moci.

„Hledejte království Božího a jeho spravedlnosti, a ostatní vám bude přidáno.“ Jediný smysl života člověka spočívá v sloužení světu přispí-

váním nastolení království Božího. Toto sloužení pak se může vykonat jen skrze uznání pravdy a vyznávání její každým jednotlivým člověkem.

> *„A nepřijde království Boží znatelným způsobem, a neřeknou: hle, zde jest, nebo hle, tam jest. Neboť hle: království Boží je ve vás.“*

Poznámky překladatele

[1] Slova Alexandra Ivanoviče Herzena (†1870), ruského spisovatele a myslitele. Tolstoj zde cituje z pátého svazku jeho spisů.

Lev Nikolajevič Tolstoj: Vyznání + Království Boží je ve vás

Překlad: Audioknihy CZ. Nový český překlad z originálu, který vznikl pro tento projekt a prošel nezávislou korekturou.

Originální text je volné dílo. Překlad a vydání: Audioknihy CZ, licence CC BY 4.0. Můžete jej sdílet a dál používat, pokud uvedete zdroj (Audioknihy CZ, audioknihycz.cz/kniha/tolstoj-vyznani/).

Audioknihu připravujeme. Další knihy a audioknihy zdarma najdete na audioknihycz.cz/kniha/tolstoj-vyznani/.